ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE "NICOLAE IORGA"

STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

VOLUMUL XVII

1999

MUZEUL BRĂILEI EDITURA ISTROS

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE "NICOLAE IORGA"

Revista "Studii şi materiale de istorie medie" apare o dată pe an.

În ţară, revista se poate procura pe bază de comandă la Muzeul Brăilei, str. Belvedere, nr. 1, Tel./ Fax. 004039614725, Brăila, România.

La revue "Studii şi materiale de istorie medie" paraît une fois par an.

Toute commande de l'ètranger: Muzeul Brăilei, str. Belvedere, nr. 1, Tel./ Fax. 40 39 - 614725, Brăila, România.

Corespondenţa, manuscrisele şi publicaţiile vor fi trimise pe adresa Colegiului de redacţie: B-dul Aviatorilor nr.1, 71247, Bucureşti, tel. 6509045.

str. Belvedere 1, Tel./Fax. 039-614725

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE "NICOLAE IORGA"

STUDII ŞI MATERIALE

DE

ISTORIE MEDIE

VOL. XVII, 1999

S U M A R

EVOCARE

IZVOARE

ISTORIA IDEILOR

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 1-261

COMERŢ ŞI DIPLOMAŢIE

RELAŢII POLITICE INTERNAŢIONALE

DOCUMENTAR

VARIA

IN MEMORIAM

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE "NICOLAE IORGA"

STUDII ŞI MATERIALE

DE

ISTORIE MEDIE

VOL. XVII, 1999

CONTENTS

OBITUARY

PRIMARY SOURCES

HISTORY OF IDEAS

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 1-261

TRADE AND DIPLOMACY

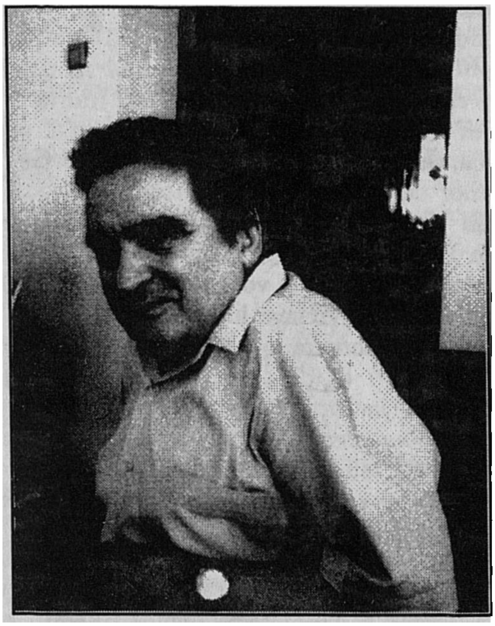
INTERNATIONAL POLITICAL RELATIONS

DOCUMENTARY

VARIA

IN MEMORIAM

†NICOLAE STOICESCU

Prestigios reprezentant al Şcolii istorice româneşti[1], ridicat din lumea orăşenilor Slatinei - Olt, Nicolae Stoicescu, născut la 30 noiembrie 1924, s-a afirmat încă din anii debutului intelectual ca asistent la Facultatea de Istorie, din Universitatea Bucureşti (1950-1951), şi din aceeaşi vreme ca cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie "Nicolae Iorga". O condamnare cu caracter politic (1951-1954) a dus, temporar, la întreruperea

[1] Informaţia bibliografică în vol. *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, 1978, p. 304-305; de asemenea, la Dorina RUSU, *Nemuritorii*, Bucureşti, Ager Press, ed. 1995 (*sub voce*); idem, *Membrii Academiei Române 1866-1997, Dicţionar*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997 (*sub voce*); cf. şi *Bibliografia istorică a României*, vol. I-VIII, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1960-1995.

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 5-7

activităţii sale profesionale. După punerea în libertate, el a putut lucra şi în cadrul Editurii Academiei (1955-1957), de unde a revenit la Institutul de Istorie "Nicolae Iorga" (1957), ulterior susţinând aici doctoratul (1970).

Experienţa acumulată de timpuriu, dobândită şi în practica editorială, i-a îndreptat atenţia distinsului medievist spre marile probleme ale istoriografiei naţionale, spre atâtea alte teme şi aspecte, care, datorită şi strădaniilor sale, au îmbogăţit literatura de specialitate. Printre cele 200 de lucrări monografice, studii, note şi recenzii, o parte realizate în colaborare, reputatul istoric şi-a vădit receptivitatea faţă de instituţiile statului în evul de mijloc, atât în Ţara Românească, cât şi în Moldova. Între acestea, *Sfatul domnesc şi marii dregători* (1968) apoi contribuţia la istoria armatei: vol. *Curteni şi slujitori* (1968) şi, cu deosebire, preocupările faţă de domnie şi de unii dintre voievozii Ţării Româneşti, pronind de la legendarul "Negru Vodă" şi "Radu Negru", din studiul despre *"Descălecat" sau întemeiere?*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, lucrare la care a fost şi coordonator (1980). Pe treptele istoriei îi urmează monografia: *1330. Posada* (1980), în colaborare cu Fl.Tucă, cea alcătuită pentru *Mircea cel Mare* (1987), cu N. Şerbănescu, căreia i se alătură *Bătălia de la Rovine (17 mai 1395)*, apărută în 1986. În şirul figurilor de domnitori, N. Stoicescu este totodată autorul opusului preţios dedicat lui *Vlad Ţepeş* (1976) (care a cunoscut mai multe ediţii în ţară şi străinătate, şi anume: în Japonia (1980) şi Grecia (1992); de asemenea, lui *Radu de la Afumaţi* (1983), *Matei Basarab* (1988) şi voievodului *Constantin Şerban* (1990). Lor li se alătură studiile tematice pentru vremea lui Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi alţi domnitori. Toate acestea încorporează o amplă informaţie necesară amendării sau completării mai vechilor cercetări.

Explorator al atâtor categorii de surse, cum o dovedesc şi temeinicele monografii privitoare la *Continuitatea* (1980, cu ed. în limba engleză - 1983) şi *Unitatea românilor în evul mediu* (1983 sau *Continuitatea daco-romanilor* (1984), împreună cu I. Hurdubeţiu, ca şi excursul *Dovezi istorice despre unitatea limbii române* (RdI, 1983, nr. 2), medievistul N. Stoicescu a stăruit până în ultimii ani asupra acestor teme importante ale istoriografiei noastre. O atestă studiul, *O falsă problemă istorică: discontinuitatea poporului român pe teritoriul strămoşesc* (1993). El nu va pregeta să sublinieze în diferite alte lucrări şi existenţa trainicilor raporturi între Ţara Românească şi Moldova, evidenţiind mutarea dregătorilor dintr-un stat într-altul (AIIA - Iaşi, 1974), că de fapt fiinţa *O singură patrie - aceeaşi dregători* (M I, 1978, nr. 9), că legăturile dintre cele două Principate se reverberau asupra Transilvaniei. De aceea, istoricul proba cu evidente dovezi că *Sântem de o limbă şi de o lege* (MA, 1982, nr. 7-9).

În amplul său program de lucru s-au numărat printre priorităţi şi ediţiile de izvoare narative. Astfel şi prin aportul lui au văzut lumina tiparului operele lui Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei* (1973) şi *Istoria ieroglifică* (1973), în prestigioase colecţii ale Academiei Române, ca şi o parte a aparatului critic din *Memorialul* lui Paul de Alep, din seria *Călători străini*, vol. VI (1976), apoi Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf (1764-1815)*, ed. 1987; a mai colaborat şi la editarea *Jurnalului călătoriilor canonice ale mitropolitului Neofit I (1746-1747)* (BOR, 1980, nr. 1-2), împreună cu Paul Cernovodeanu şi regretatul Mihai Carataşu.

Tot ca rod al unor colaborări, s-a publicat, de asemenea, studiul *Răscoala seimenilor sau răscoală populară? 1655, Ţara Românească* (1968), cu Lidia şi Ludovic Demény, apoi acela: *Ţările Române şi Italia până la 1600* (1972), împreună cu George Lăzărescu, alte demersuri ale distinsului cercetător putând fi regăsite în prestigioase

lucrări de sinteză şi volume tematice: *Istoria României*, vol. II-III (1962-1964), *Histoire cronologique de la Roumanie* (1976), *Enciclopedia istoriografiei româneşti* (1978), *Istoria dreptului românesc*, vol. I (1980), *Enciclopedia geografică a României* (1982), *Istoria militară a poporului român*, vol. II-III (1986-1987), A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a IV-a, vol. II-IV (1986-1995), Ion Conea, *Plaiuri Carpatice* (1984), *idem, Vrancea, geografie istorică* (1993), colaborator apoi la *Politica externă a României* (1986) şi la vol. *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar* (1988), la care N. Stoicescu a fost şi unul din coordonatori.

Eforturile neobositului specialist sunt marcate de rigoare ştiinţifică, de o informaţie adeseori debordantă surprinsă şi în *Bibliografiile şi repertoriile bibliografice de localităţi şi monumente* consacrate *Bucureştiului* (1961), dar şi *Ţării Româneşti*, vol. I-II (1970), *Moldovei* (1974), *Banatului* (1973), de asemenea în al său *Dicţionar al marilor dregători* (1971), precfum şi în lucrarea *Cum măsurau strămoşii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, cu o introducere de acad.Em.Condurache (1971).

Spiritul lui analitic, pătrunzător, capacitatea de sistematizare a datelor se regăseşte şi în zecile de articole cu o variată problematică de istorie, istoria bisericii, a arhitecturii şi artelor, a culturii. Observaţiile sale critice inserate în numeroase recenzii şi note editoriale evidenţiază prezenţa eruditului specialist în derularea vieţii ştiinţifice privind trecutul Ţărilor Române, cu deosebire în perioada în care a lucrat în cadrul Institutului de Istorie "N. Iorga".

Din condeiul lui au ieşit cuvinte înălţătoare la adresa unor iluştri înaintaşi: *Istoricului Constantin Giurescu la 100 de ani de la naştere* (Rdl, 1975, nr. 9); pentru *Istoricul Ioan I. Nistor (1876-1962) - ibid.*, 1976, nr. 12; la *100 de ani de la naşterea istoricului Silviu Dragomir (1888-1962)*, *Îndrum.biser.*, Alba Iulia (1988).

Vastele cunoştinţe dobândite, studiile alcătuite, i-au lărgit nu numai orizontul, dar şi dialogul cu alţi cercetători în sesiuni de comunicări şi simpozioane, sporindu-şi şi mai mult audienţa.

Forţat însă să se pensioneze din motive politice de la Institutul de Istorie "Nicoale Iorga" (1988), N. Stoicescu va fi numit la 18 ianuarie 1990, ministru al Cultelor, iar la 28 iunie acelaşi an, ambasador al României la Atena, până în 1994, vreme în care s-a străduit să promoveze, pe filonul tradiţiei, vechile raporturi greco-române cu atâtea conotaţii istorice.

Pentru capacitatea şi prezenţa sa deopotrivă în viaţa ştiinţifică şi publică, Academia Română l-a primit la 13 noiembrie 1993 în rândul membrilor săi de onoare, o adevărată cunună de lauri pentru o carieră strălucită.

La 15 septembrie 1999, după o lungă şi grea suferinţă distinsul specialist a trecut în eternitate. Preţuind strădaniile de un angajament şi o capacitate ce l-au impus de timpuriu între cercetători, istoricii îi aduc un pios omagiu de preţuire şi bună amintire.

CONSTANTIN BĂLAN

NICOLAE STOICESCU

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. Monografii, instrumente de lucru

Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din Bucureşti, Bucureşti, 1961, 362 p. + il.
Curteni şi slujitori. Contribuţii la istoria armatei române, Bucureşti, 1968, 383 p.
Răscoala seimenilor sau răscoala populară? 1655. Ţara Românească, Bucureşti, 1968, 324p. + il. (în colaborare).
Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII), Bucureşti, 1968, 315 p.
Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România, I, *Ţara Românească*, vol. I-II, Bucureşti, 1970, 800 p.
Cum măsurau strămoşii? Metrologia medievală pe teritoriul României, Bucureşti, 1971, 331 p.
Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII, Bucureşti, 1971, 456 p.
Ţările Române şi Italia până la 1600, Bucureşti, 1972, 405 p. + il. (în colaborare).
Bibliografia localităţilor şi monumentelor medievale din Banat, Timişoara, 1973, 192 p.; apărută şi în MB, 22 (1972), nr. 10-12, p. 530-618.
Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova, vol. I, Bucureşti, 1974, 987 p.
Târgovişte şi monumentele sale, Bucureşti, 1976, 324 p. (în colaborare).
Vlad Ţepeş, Bucureşti, Edit. Academiei, 1976, 238 p. ; ed. revăzută în lb.engleză 1978; cu ediţii în lb.japoneză - 1980 şi în lb.greacă - 1992.
Mănăstirea Humor, Bucureşti, 1978, 50 p. (cu ed. în lb.franceză, engleză, germană).
Vlad Ţepeş, Bucureşti, Edit. Militară, 1979, 197 p. + il. (colecţia "Domnitori şi voievozi").
Continuitatea românilor. Privire istoriografică. Istoricul problemei. Dovezile continuităţii, Bucureşti, 1980, 248 p. ; ed. revăzută în lb.engleză, 1983, 312 p.
1330. Posada, Bucureşti, 1980, 228 p. (în colaborare).
Matei Basarab, Bucureşti, Edit. Militară, 1982, 246 p. + il. (colecţia "Domnitori şi voievozi").
Radu de la Afumaţi, (1522-1529), Bucureşti, 1983, 159 p. + il. (colecţia "Domnitori şi voievozi").
Unitatea românilor în evul mediu, Bucureşti, 1983, 184 p.
Continuitatea daco - romanilor în istoriografia română şi străină, Bucureşti, 1984, 232 p. (în colaborare).
Dicţionar istoric al judeţului Dâmboviţa, Târgovişte, 1984, 268 p + il. (în colaborare).

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 9-14

Age - Old Factors of Romanian Unity, Bucureşti, 1986, 224 p.
Bătălia de la Rovine. 17 mai 1395, Bucureşti, 1986, 95 p.
Mircea cel Mare (1386 - 1418). 600 de ani de la urcarea pe tronul Ţării Româneşti, Bucureşti, Edit. Institutului Biblic şi de Misiune al BOR, 1987, 421 p. (în colaborare).
Matei Basarab, Bucureşti, Edit. Academiei, 1988, 221 p. + il.
Constantin Şerban, Bucureşti, Edit. Militară, 1990, 136 p. (colecţia "Domnitori şi voievozi").
Din istoria relaţiilor româno - elene, tom.I, Athena, 1993, 70 p. (în lb.greacă).
O falsă problemă istorică. Discontinuitatea poporului român pe teritoriul românesc, Bucureşti, 1993, 357 p.

II. Colaborări la diverse volume de sinteză, enciclopedii etc.

Istoria României, vol. II, III, Bucureşti, 1962, 1964.
Chronological History of Romania, (Mediaeval History), Bucureşti, 1972, ed. a II-a revăzută 1974.
Histoire chronologique de la Roumanie, Bucureşti, 1976, p. 104-148.
Enciclopedia istoriografiei româneşti, Bucureşti, 1978, 470 p.
Istoria dreptului românesc, vol. I, Bucureşti, 1980, cap. IV *Organizarea militară*, p. 352-365.
Enciclopedia geografică a României, Bucureşti, 1982 (partea istorie şi hărţi istorice).
România. Ghid turistic, Bucureşti, 1983, (partea de istorie, fără istoria contemporană); cu ed. în lb. franceză, engleză şi germană.
Ion Conea, *Plaiuri carpatice*, Bucureşti, 1984 (îngrijitor de ediţie, în colaborare).
Istoria militară a poporului român, vol. II: *Epoca de glorie a oastei celei mari. A doua jumătate a sec. al XIV-lea - prima jumătate a sec. al XVI-lea*, Bucureşti, 1986, p. 1-19, 21-23, 33-45, 47-48, 51-67, 74-78, 80-84, 93-98, 382-386; vol. III: *Epopeea luptei naţionale pentru unitate, libertate şi integritate teritorială. Din epoca lui Mihai Viteazul până în ajunul revoluţiei populare conduse de Horea (1550-1784)*, Bucureşti, 1987, p. 37-54, 58-65, 67-68, 70, 74-81, 255-274, 452-459.
A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a IV-a, vol. II, III şi IV, Bucureşti, 1986, 1987, 1993 (îngrijitor de ediţie, în colaborare).
Politica externă a României. Dicţionar cronologic, Bucureşti, 1986, p. 21-97.
Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar, Bucureşti, 1988, 581 p. (coordonator şi coautor).
Ion Conea, *Vrancea: geografie istorică, toponimie şi terminologie geografică*, Bucureşti, 1993, 203 p. (îngrijitor de ediţie în colaborare).

III. Ediţii de izvoare

Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973 (note şi comentarii).
Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IV: *Istoria ieroglifică*, Bucureşti, 1973, p. 9-44, 293-444 (studiu introductiv, comentarii, note, bibliografie, indici).
Călători străini despre Ţările Române, Vol. VI, Bucureşti, 1987, 184 p. (studiu introductiv, note şi comentarii).
Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf, 1764-1815*, Bucureşti, 1987, 184 p. (studiu introductiv, note şi comentarii).

Jurnalul călătoriilor canonice ale mitropolitului Ungrovlahiei Neofit I Cretanul, în BOR, 98 (1980), nr. 1-2, p. 243-315 (în colaborare).

IV. Studii şi articole

Bibliografia privind monumentele istorice din R.P. R., în SCIA, 4 (1957), nr. 1-2, p. 115-199.
Constructori ruşi de iazuri în secolul al XVII-lea în Ţara Românească şi Moldova, în SMIM, 3, 1959, p. 373-378.
Despre organizarea pazei hotarelor în Ţara Românească în secolele XIV-XVII, în SMIM, 4, 1960, p. 191-222.
Organizarea statului feudal, în "Studii", 15 (1962), nr. 6, p. 1479-1490 (în colaborare).
Rolul curtenilor şi slujitorilor din Ţara Românească şi Moldova ca instrumente de reprimare a luptei ţărănimii, în "Studii", 15 (1962), nr. 3, p. 631-647.
Despre aprovizionarea cu apă a oraşului Bucureşti până la jumătatea sec. XIX, în "Studii", 16 (1963), nr. 4, p. 903-920.
Măsurile medievale de capacitate din Ţara Românească, în "Studii", 16 (1963), nr. 6, p. 1351-1380 (în colaborare).
Măsurile medievale de greutate din Ţara Românească. Instrumentele de măsurat capacitatea şi greutate, în "Studii", 17 (1964), nr. 1, p. 87-106 (în colaborare).
Vechi monumente bucureştene. I Casa Mavrocordaţilor de la Foişor; II Hanul Constantin Vodă, în "Materialele de istorie şi muzeografie", 1964, p. 341-353.
Măsurile medievale de lungime şi suprafaţă din Ţara Românească, în "Studii", 18 (1965), nr. 3, p. 639-665 (în colaborare).
Măsurile şi instrumentele medievale de măsurat din Moldova, în "Metrologia aplicată", 1965, nr. 5, p. 221-227; nr. 6, p. 278-284; nr. 7, p. 326-333; nr. 8, p. 375-380.
Aga Farcaş din Babrova şi popa Stoica logofătul din Fărcaşa, în MO, 18 (1966), nr. 11-12, p. 1002-1005.
Locuinţele bucureştene la mijlocul secolului trecut, în SCIA, 13 (1966), nr. 1, p. 49-62.
Contribution à l'histoire de l'armée roumaine au Moyen Âge (XVe siècle - première moitié du XVIIIe siècle), în RRH, 6 (1967), nr. 5, p. 731-763.
Cum se zugrăveau bisericile în secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului XIX, în MO, 19 (1967), nr. 5-6, p. 408-429.
Mesures et instruments mèdiévaux de mesure en Valachie et en Moldavie, în RRH, 6 (1967), nr. 3, p. 357-378 (în colaborare).
Cum se construiau bisericile în Ţara Românească şi Moldova în sec. XVII - prima jumătate a sec. XIX, în SCIA, 15 (1968), nr. 1, p. 79-89.
Unele categorii de slujbaşi ai statelor feudale Ţara Românească şi Moldova, în SAI, 12, 1968, p. 107-121.
Monumentele Ţării Româneşti şi Moldovei acum un secol. Biserici şi mănăstiri, în MO, 21 (1969), nr. 11-12, p. 913-934.
Treapădul şi ciubotele în secolele XVI-XVII, în "Studii", 22 (1969), nr. 2, p. 281-288.
Bibliografia privind vechiul oraş Galaţi şi monumentele sale, în "Danubius", 4, 1970, p. 287-300.
Contracte vechi de meşteri de biserici, în BMI, 39 (1970), nr. 1, p. 69-71.
La politique de Neagoe Basarab et ses préceptes pour son fils Théodose, în RRH, 9

(1970), nr. 1, p. 19-42.
Satul Tântava - Ilfov şi biserica sa, în GB, 28 (1970), nr. 9-10, p. 994-1000.
Sur l'origine des grandes dignités en Valachie et en Moldavie (XIVe - XVIIIe siècles), în RRH, 9 (1970), nr. 2, p. 305-315.
Câteva documente despre acoperişurile vechilor biserici, în BMI, 40 (1971), nr. 2, p. 65-66.
Legăturile de rudenie dintre domni şi marea boierime şi importanţa lor pentru istoria politică a Ţării Româneşti şi Moldovei (sec. XV - începutul sec. XVIII), în "Danubius 1971, p. 115-137.
Lista marilor dregători ai Moldovei (sec. XIV-XVII), în AIIAX, 8, 1971, p. 401-423.
Regimul fiscal al preoţilor din Ţara Românească şi Moldova până la Regulamentul Organic, în BOR, 89 (1971), nr. 3-4, p. 335-354.
Un fost metoh al Episcopiei Râmnicului la Bucureşti: biserica Sf.40 de mucenici de pe Podul Mogoşoaiei, în MO, 23 (1971), nr. 5-6, p. 370-381 + 2pl.
Două războaie cu pronunţat caracter popular: 1462 şi 1476, în *România şi tradiţiile luptei armate a întregului popor*, Bucureşti, 1972, p. 58-64.
Monumentele Ţării Româneşti şi Moldovei acum un secol, în BMI, 41 (1972), nr. 1, p. 63-66; nr. 2, p. 74-76.
"Oastea cea mare" în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVI), în *Oastea cea mare. Tradiţii înaintate ale luptei maselor populare din România pentru libertate şi independenţă naţională*, Bucureşti, 1972, p. 25-52.
Despre subalternii marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XV - mijlocul sec. XVIII), în SMIM, 6, 1973, p. 61-90.
Demeter Cantemir and Niccolo Machiavelli, în DR, 2, 1974, p. 146-154.
Despre "oaste" şi "oastea cea mare", în RdI, 27 (1974), nr. 3, p. 269-274.
Un aspect al relaţiilor politice dintre Ţara Românească şi Moldova în secolele XVI-XVII: mutarea dregătorilor dintr-o ţară în alta, în AIIAX, 11, 1974, p. 251-256.
L'armée de la Valachie sous le règne de Michel le Brave (1593-1601), în RESEE, 13 (1975), nr. 3, p. 353-366.
Istoricul Constantin Giurescu (100 de ani de la moarte), în RdI, 28 (1975), nr. 9, p. 1401-1412.
Oastea lui Mihai Viteazul, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, Bucureşti, 1975, p. 75-112.
«Le levèe en masse» en Valachie et Moldavie (XVe - XVIe siècle), în *Pages de l'histoire de l'armée roumaine*, Bucureşti, 1976, p. 60-72 (versiune şi în lb.engleză).
Istoricul Ioan I. Nistor (1876-1962), în RdI, 29 (1976), nr. 12, p. 1967-1978.
Politica internă a lui Vlad Ţepeş, în RdI, 29 (1976), nr. 11, p. 1657-1672.
La victoire de Vlad l'Empaleur sur les Turcs (1462), în RRH, 15 (1976), nr. 3, p. 377-397.
Lucrări noi despre Mihai Viteazul şi epoca sa, în RdI, 30 (1977), nr. 11, p. 133-143.
Lucrările de istorie locală din ultimele două decenii, în RdI, 31 (1978), nr. 3, p. 505-513; nr. 9, p. 1675-1683.
Le rôlle des monastères et des églises fortifiées dans la défense des Pays Roumains, în RRH, 18 (1979), nr. 1, p. 181-186.
"Descălecat" şi "Întemeiere" în istoria Ţării Româneşti, în RdI, 33 (1980), nr. 1, p. 43-61.
"Descălecat" sau "întemeiere"? O veche preocupare a istoriografiei româneşti.

Legendă şi adevăr istoric, în *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 97-164.
Semnificaţia istorică a bătăliei de la Posada, în RdI, 33 (1980), nr. 10, p. 1857-1873.
Structura organizatorică a oştilor Ţărilor Române în secolele XIV-XVII, în *Armata şi societatea românească*, Bucureşti, 1980, p. 161-186; versiune şi în lb.engleză în *The Army and the Romanian Society*, 1980, p. 165-191.
Cultura şi arta în vremea lui Matei Basarab, în RMM, 13 (1982), nr. 2, p. 51-60.
Epoca lui Matei Basarab (1632-1654) - la 350 de ani de la urcarea sa pe tron, în GB, 51 (1982), nr. 7-8, p. 315-335.
Întărirea puterii centrale în vremea domniei lui Ştefan cel Mare, în RA, 59 (1982), nr. 2, p. 125-134.
Lupta lui Matei din Brâncoveni pentru ocuparea tronului Ţării Româneşti, în RdI, 35 (1982), nr. 9, p. 985-1002.
Mănăstirea Ciorogârla - Samurcăşeşti, în GB, 51 (1982), nr. 1-3, p. 154-174.
Mănăstirea Suzana, un simbol al legăturilor dintre Transilvania şi Ţara Românească, în GB, 51 (1982), nr. 4-6, p. 416-425.
"Sîntem de o limbă şi o lege." Unitatea de credinţă a românilor, factor important în asigurarea unităţii lor de neam în veacurile trecute, în MA, 27 (1982), nr. 7-9, p. 481-498.
350 de ani de la urcarea lui Matei Basarab pe tronul Ţării Româneşti, în MO, 1982, nr. 7-9, p. 450-467.
Cronica evenimentelor istorice petrecute în eparhia Buzăului (sec. IV-1848), în *Spiritualitate şi istorie la Întorsura Carpaţilor*, vol. I, Buzău, 1983, p. 114-156.
Dovezi istorice despre unitatea limbii române (sec. XV - prima jumătate a sec. XIX), în RdI, 36 (1983), nr. 2, p. 137-148.
L'unitè de la langue roumaine, în RPH, 8 (1983), nr. 4, p. 87-101.
Par-dela des frontières temporelles, în RR, 37 (1983), nr. 8-9, p. 51-56 (în colaborare).
300 de ani de la asediul Vienei, în *Românii şi asediul Vienei, 1683*, Bucureşti, 1983, p. 5-8; versiune şi în lb.germană.
De la conştiinţa unităţii de neam la conştiinţa naţională, în RdI, 37 (1984), nr. 2, p. 107-125.
La continuité des Roumains. Historique de la question dans l'historiographie roumaine et étrangère, în RPH, 10 (1985), nr. 4, p. 2-19.
Date privind vechea parohie Cinciş - Hunedoara, în MB, 35 (1985), nr. 11-12, p. 797-807.
Mănăstirea Brâncoveanu din Sâmbăta de Sus, un simbol al legăturilor culturale şi religioase dintre Transilvania şi Ţara Românească, în MA, 31 (1986), nr. 1, p. 77-94; nr. 2, p. 208-226.
Organizarea statului Ţara Românească în vremea domniei lui Mircea cel Bătrân, în RdI, 39 (1986), nr. 7, p. 625-641; versiune în lb.franceză în RPH, 11 (1986), nr. 4, p. 33-50; reeditat în vol. *Marele Mircea voievod*, Bucureşti, 1987, p. 150-180.
100 de ani de la naşterea istoricului Silviu Dragomir, (1880-1962), în "Îndrumător bisericesc", Alba Iulia, 1988, p. 129-136.
Un valoros monument de artă din Bucureşti - Biserica Floreasca din Bucureşti, în GB, 1989, p. 141-155.
300 de ani de la urcarea pe tronul Ţării Româneşti a lui Constantin Brâncoveanu, în MA, 34 (1989), nr. 5, p. 20-29.

Vlad Țepeș' Relations with Transylvania and Hungary, în *Dracula. Essays în the Life and Times of Vlad Țepeș*, New York, 1991, p. 81-101.

MARIANA MIHĂILESCU

CERCETAREA IZVOARELOR MEDIEVALE DIPLOMATICE ÎN TRANSILVANIA[1] (I)

ZSIGMOND JAKÓ

Multe din greutăţile de azi ale cercetării istoriei transilvane, precum şi impedimentul evoluţiei ei de perspectivă provin din neglijarea medievisticii de aici. Cu perioada voievodatului, adică cu secolele dinainte de 1542, s-au ocupat mai degrabă istoricii saşi, dar în cadrul acestui răstimp şi ei au acordat atenţie aproape exclusiv problemelor propriului lor trecut. Cercetarea maghiară şi-a dat cea mai mare osteneală pentru explorarea perioadei principatului (1542-1690). Istoriografia română de până azi şi-a concentrat atenţia în primul rând dezvoltării începute în secolul al XVIII-lea, identificând istoria Transilvaniei cu trecutul populaţiei româneşti. Ca urmare, lipsindu-i prospectarea antecedentelor medievale, actuala istoriografie transilvană arată asemenea unui edificiu căruia îi lipsesc tocmai fundamentele solide, trainice şi din această cauză este sortit fragilităţii. În zadar se ocupă istoriografia a trei popoare cu veacurile trecute ale Transilvaniei; în aceste preocupări se evidenţiază, până astăzi, mai degrabă dezavantajele decât avantajele cunoaşterii ştiinţifice, deoarece polemicile au distras forţele de la efectuarea lucrărilor de fundamentare a cercetării.

Unul din principalele impedimente ale propăşirii medievisticii transilvane îl reprezintă faptul că izvoarele noastre istorice sunt deosebit de răspândite pe teritoriul mai multor ţări. Din această cauză se generalizează din ce în ce mai mult starea în care istoriografia maghiară, română şi germană, deosebit de interesate în temă, luate separat, cunosc mai profund cel mult o anumită parte a izvoarelor istorice, dar nici una dintre părţi nu are suficientă imagine de ansamblu asupra întregului material. Colecţia de publicaţii, care demarează cu volumul I din *Erdélyi Okmánytár*, doreşte să curme tocmai această stare, şi anume: prin asigurarea cunoaşterii întregului material arhivistic medieval şi a procesului complet al cercetării, precum şi examinarea critică a izvoarelor. Scopul colecţiei este ca prin culegerea cât mai deplină a documentelor şi punerea lor la îndemâna cercetării să asigure o bază solidă promovării ştiinţifice, cu mijloace moderne, a istoriei medievale a Transilvaniei.

---

[1] Studiul de faţă a fost preluat, cu acordul autorului, din: *Erdélyi Okmánytár* (Diplomatariu transilvan, Oklevelek, levelek és más irásos emlékek Erdély történetéhez (Diplome, scrisori şi alte izvoare scrise privitoare la istoria Transilvaniei), vol. I, *1023-1300*, publicat în 1997, la Budapesta, de profesorul clujan Zsigmond Jakó. Am considerat utilă republicarea acestui studiu, pentru a-l face şi mai accesibil şi cunoscut istoricilor români.

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 15-26

Începuturile practicii scrisului în diplomatica din Transilvania

Deşi Transilvania, luată în sens istoric, era, indiscutabil, o unitate de dezvoltare teritorială a Regatului Ungar medieval, practica scrisului de aici aparţine organic celui general din ţară şi s-a dezvoltat întru totul în concordanţă cu el. Caracteristicile particulare se manifestă aici cel mult prin anumite rămâneri în urmă; la începuturi - întârzieri în timp, iar în perioadele următoare - în diferenţe de cantitate. Prima se explică prin situaţia periferică a provinciei, iar ultima prin faptul că relaţiile funciare, proprietăţile ţăranilor liberi din Secuime şi din teritoriile săseşti au necesitat în mai mică măsură folosirea scrisului decât în rândurile nobilimii din cele şapte comitate. Este semnificativ faptul că în volum, cuprinzând epoca arpadiană, sunt rare referirile documentare privitoare la aşezările secuieşti şi săseşti - cu excepţia oraşelor -, iar cele existente provin şi ele de la sfârşitul secolului al XIII-lea.

Evoluţia începuturilor utilizării scrisului în Transilvania medievală poate fi bine urmărită în materialul volumului. Pionieratul în toate domeniile aparţine practicii cancelariei regale. Ea este modelul şi promotorul întregii dezvoltări. Dar dinainte de mijlocul secolului al XII-lea nu s-a păstrat nici o diplomă autentică al cărei beneficiar şi obiect să fi fost exclusiv transilvan. Şirul diplomelor regale care pot fi considerate din toate privinţele transilvane este deschis de donaţia regelui Ştefan III din 1165, făcută în favoarea Mănăstirii Meseşului, dar şi aceasta este urmată de documente asemănătoare doar după câteva decenii. Un anumit efect al îmbunătăţirii activităţii cancelariei regale de către Béla III (1172-1196) - deşi este îndoielnic, contrar opiniilor de mai dinainte, că el ar fi introdus în anul 1181 practica de a cuprinde în înscrisuri toate cauzele dezbătute în prezenţa sa -, în Transilvania se observă doar peste o bună jumătate de secol. Documente cu conţinut transilvan s-au păstrat, printre diplomele regelui Andrei II (1205-1235), mai sporadice, în schimb, printre cele emise de Béla IV (1235-1270) - mai numeroase. O turnură în favoarea practicii scrisului intervine însă doar în anii 1260 - legată de demnitatea de regele cel tânăr (*rex iunior*) al viitorului Ştefan V (1270-1272). Începând, deci, din aceşti ani, se înmulţesc repede şi constant diplomele cu obiective transilvane, emisiile regale dominând practica scrisului din această perioadă.

Dar pentru demararea emisiilor de diplome locale era necesară recunoaşterea socială a rolului de atestare juridică a scrisului. Deşi diploma din 1213 a episcopului Transilvaniei, Gilelmus, emisă în favoarea cavalerilor teutoni, este prima relicvă locală de acest fel, având în vedere probabila iniţiativă externă în producerea ei, este mai corect să considerăm drept cea mai veche atestare a emiterii de documente transilvane emisia din anul 1231 a Capitlului din Alba Iulia. Este semnificativ pentru stadiul nedezvoltat al practicii scrisului în Transilvania faptul că singur Capitlul a reuşit să facă faţă multă vreme tuturor solicitărilor venite din partea societăţii locale în domeniul scrisului. Deşi diploma din 1213 a episcopului Transilvaniei, Gilelmus, emisă în favoarea cavalerilor teutoni, este prima relicvă locală de acest fel, având în vedere probabila iniţiativă externă în producerea ei, este mai corect să considerăm drept cea mai veche atestare a emiterii de documente transilvane emisia din anul 1231 a Capitlului din Alba Iulia. Este semnificativ pentru stadiul nedezvoltat al practicii scrisului în Transilvania faptul că singur Capitlul a reuşit să facă faţă multă vreme tuturor solicitărilor venite din partea societăţii locale în domeniul scrisului. Afirmăm acest lucru întrucât din activitatea ca loc de adeverire (*locus credibilis*) a Conventului din Cluj-Mănăştur nu s-a păstrat nici un

monument de text din secolul XIII care să nu suscite îndoieli. Lipsa celui de-al doilea loc de adeverire este dovedită şi de faptul că în cazul în care Capitlul sau Episcopatul aveau nevoie în cauze proprii de diplome de credibilitate publică, chiar şi la sfârşitul secolului au solicitat ajutorul ocazional al cruciaţilor din Turda sau al augustinilor din Alba Iulia. Este probabil că tot în aceste împrejurări se află explicaţia faptului că, începând din 1276, episcopul transilvan Petru emite şi el din când în când diplome în cauze care de fapt intrau în competenţa locului de adeverire.

Cancelaria voievodală - care în şirul instituţiilor emitente de diplome avea să concureze în importanţă cu locurile de adeverire - la sfârşitul epocii Arpadiene se găsea în stadiul de formare. Deşi ne este cunoscută o diplomă voievodală încă din anul 1248, aceasta va fi urmată de o alta doar în anul 1271. Numărul redus al diplomelor voievodale, păstrate incidental, din ultimele trei decenii ale secolului, ne arată clar cât de mult era frânată, în condiţiile politice confuze ale perioadei, activitatea de emitere de diplome a conducătorului provinciei. Voievozii, care în luptele dintre facţiuni rivale alternau unii cu alţii, n-aveau nici timpul necesar, nici condiţii prielnice pentru extinderea grabnică a practicii scrisului în viaţa juridică. Treaba cerea stabilitate, respectiv continuitate, or, tocmai acestea le lipseau. Cei care au purtat această demnitate vreme mai îndelungată, cum au fost Matei Csák (1272-1284), Roland din neamul (*de genere*) Borsa (1282-1293) şi Ladislau din neamul Kán (1294-1315), însă, fără îndoială, foloseau avantajul scrisului în rezolvarea treburilor.

De fapt, şi emisiile vicevoievodale trebuie considerate ca parte a activităţii emiţătoare de diplome a voievodului; cel mai vechi document de acest fel ni s-a păstrat din anul 1282. Lucrul este evident, întrucât, în lipsa voievodului, toate atribuţiile sale erau exercitate de către vicevoievod. Şi deoarece voievozii - şi în secolele următoare -, deseori şi timp îndelungat, se aflau la curtea regală sau pe moşiile lor din Ungaria, de îndatoririle legate de acte trebuia să se îngrijească locţiitorul lor rămas în Transilvania. Iată şi explicaţia de ce, după generalizarea folosirii scrisului în adeveririle juridice, începând cu a doua jumătate a secolului XIV, numărul diplomelor vicevoievodale se apropie de - iar în anumite perioade chiar îl depăşeşte - numărul diplomelor emise în numele voievozilor.

Diplomele voievodale, în ce priveşte forma lor exterioară şi organizarea, au evoluat pe o cale normală în a doua jumătate a secolului al XIV, aliniindu-se soluţiilor de ordin general din Regatul Ungar şi preluând ritmul lor de dezvoltare, întrucât voievozii erau magnaţi din Ungaria, unde mai înainte deţineau alte înalte demnităţi, iar venind în Transilvania îşi aduceau cu ei funcţionarii de acasă *(familiaris)*, ca vicevoievod sau notar pentru cancelaria lor de aici.

Tot puterea centrală era iniţiatoarea şi a activităţii emiţătoare de diplome a autonomiilor orăşeneşti, dar eforturile ei au dat, probabil, rezultate modeste în secolul XIII, întrucât în epoca Arpadiană doar două diplome transilvane de acest fel au supravieţuit distrugerilor. Prima a fost întocmită în anul 1268, de către juzii Rodnei, cunoscută după minele ei de argint.

Procedeul lor - pe atunci ceva extraordinar - a făcut, probabil, ca juzii şi juraţii să declare că ei au primit ordinul de la rege ca pricinile dezbătute verbal în faţa lor să fie cuprinse într-un înscris. Dintr-o diplomă parţial autentică se ştie că pârgarii Sibiului aveau sigiliu încă din anul 1280. Cu toate acestea, chiar şi în rânduielile locuitorilor oraşelor transilvane cele mai evoluate, cerinţa socială pentru utilizarea scrisului a apărut numai după ce meşteşugurile şi comerţul au cunoscut o dezvoltare însemnată între

zidurilor urbelor. Numindu-se încă sat (*villa*), Sibiul întocmeşte, ce-i drept, chiar în anul 1292, diplomă cu privire la darea spitalului său în proprietatea cruciaţilor, dar - după toate probabilităţile - ca urmare a doleanţei părţii ecleziastice. Era necesară, în continuare, o dezvoltare de câteva decenii pentru ca, la mijlocul secolului XIV, practica diplomatică a oraşelor transilvane să prindă definitiv rădăcini în practica locală.

Cu atât mai asemănătoare se prezintă situaţia şi în administraţiile provinciale, deşi începuturile practicii scrisului din comitate datează încă de la sfârşitul secolului XIII. Dacă putem să dăm crezare unei informaţii îndoielnice, atunci acceptăm că secuii de Telegd au emis, în anul 1280, o diplomă într-o afacere de vânzare-cumpărare. Dar, deoarece una dintre părţi era sas, şi la încheierea actului juridic au participat bărbaţi de frunte din Sighişoara, iar înţelegerea a fost întărită cu sigiliul Sibiului, şi acest document trebuie considerat mai degrabă produs al uzanţei orăşeneşti decât al scrisului provincial. Situaţia reală din provincie se oglindeşte mai bine într-un text datat din anul 1299, întocmit tot într-o cauză dintre secui şi saşi. De altfel, toate celelalte date ne arată că începuturile practicii scrisului provincial în Transilvania trebuie să le legăm de practica ecleziaştilor saşi şi a proprietarilor saşi - gräv - în formare, datându-le din ultimii ani ai epocii Arpadiene.

Importanţa scrisului prin care se asigură un drept a devenit conştientă în societatea laică transilvană în primul rând - este evident - pentru proprietarii cei mai înstăriţi. Banul Mikud din neamul Kökényes-Radnót, precum şi rudele lui au emis diplome, în nume propriu, încă din anii 1285-1288, în mai multe ocazii. S-ar putea ca asemenea magnaţi să fi avut deja cărturarul lor, dar este mai probabil că şi ei s-au adresat notarului locului de adeverire al Capitlului sau au solicitat, ocazional, alte persoane ecleziastice pentru redactarea diplomei lor, cum a procedat Béldi Zeriás în 1295. Aceste începuturi modeste ale activităţii emiterii de diplome particulare, însă, nu s-au putut înfiripa nici în Transilvania, întrucât concepţia juridică maghiară a considerat de credibilitate publică numai diplomele emise sub sigiliu autentic, dar aşa ceva nu aveau decât locurile de adeverire şi demnitarii superiori. Diplomele particulare sunt, deci, nu numai în epoca Arpadiană, ci în toată perioada dinainte de secolul al XVI-lea, nişte rarităţi printre izvoarele istorice transilvane.

Volumul oferă o bază sigură pentru lămurirea începuturilor practicii emiterii de diplome transilvane. Materialul cuprins în el atestă neîndoielnic înrădăcinarea pe teritoriul voievodatului Transilvaniei a practicii scrisului, asimilarea instituţiilor, a tipurilor de diplome, a regulilor de redactare şi de formă care s-au dezvoltat în practica generală a scrisului din Regatul Ungar. Elementele dezvoltării pe mai departe erau date deci, dar practicarea pe scară largă a emiterii de diplome în Transilvania va cunoaşte o însemnată extindere, cu caracter de masă, numai după ce - datorită schimbării dinastiei - condiţiile politice labile se vor consolida, când se va restabili puterea regală, respectiv voievodală, adică începând din anii 1320, altfel spus, cu o întârziere de aproape o jumătate de veac faţă de situaţia generală a ţării. Începând din această perioadă, practica diplomatică de pe teritoriul voievodatului urmărea cu rigurozitate evoluţia generală a ţării, cu menţionata deosebire că indicii ei cantitativi arată o oarecare rămânere în urmă nu numai faţă de practica diplomatică din regiunea Transdanubia sau Ungaria de Sus, ci şi faţă de teritoriile de dincolo de Tisa.

Materialul izvoarelor istoriei medievale a Transilvaniei se compună însă nu numai din relicve de documente create pe teritoriul ei. Mai ales pentru primele veacuri. Majoritatea informaţiilor ne oferă datele răzleţe ale diplomelor regale de dinainte de

1200, însemnările Registrului de la Oradea pentru prima jumătate a secolului XIII, respectiv de diplome papale. Importanța ambelor grupe de izvoare scade esențial pentru perioadele de mai târziu, dar rolul lor complementar se păstrează și atunci când practica diplomatică va avea și în Transilvania un caracter de masă. Este regretabil însă că deocamdată nu avem o imagine satisfăcătoare asupra cantității materialului privitor la Transilvania medievală din Arhiva Vaticanului, căci cu siguranță putem spera și de acolo la însemnate izvoare diplomatice.

Referitor la cele de mai sus, v. Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan* (Manual de diplomatică maghiară), 1930; Jakó Zsigmond, Radu Manolescu: *A latin irás története* (Istoria scrierii latine), 1987, Budapest; Kumorovitz L. Bernát: *A magyar pecséthasználat a középkorban* (Utilizarea sigiliilor maghiare în evul mediu), Budapest, 1993; Pall Francisc: *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI-XV)*, în DIR, Introducere, II, București, 1956; Jakó Sigismund, Radu Manolescu: *Scrierea latină în evul mediu*, București, 1971; Jakó Sigismund: *Sigilografia cu referire la Transilvania*, în DIR, Introducere, II, București, 1956.

Transmiterea textelor medievale

Este evident că cele doar 500 și câteva relicve de documente, care, dovedindu-se autentice, au fost cuprinse în volumul de față, sunt numai fărâme ale unui material, odinioară existent, referitor la izvoarele istoriei de trei secole a Transilvaniei. Astăzi ar fi o încercare zadarnică măcar să ghicim, care să fi fost proporția dintre diplomele pierite și cele păstrate. Se poate admite însă cu certitudine că în perioadele din care ni s-au păstrat mai puține diplome, chiar inițial exista un număr de acte mai redus decât în cele din care diplome mai numeroase atestă până azi utilizarea scrisului în vremea aceea. În teritoriile prădate de otomani, distrugerile războaielor explică nimicirea masivă a moștenirii de acte medievale ale țării. Dar soarta a salvat Transilvania de dominația otomană și dinainte de secolul XII numai despre perioada de început a practicii scrisului trebuie presupus că distrugerile provocate de războaie au decimat relicvele de documente, de altfel nici inițial nu prea numeroase. Proporția pe perioade a textelor prezentului volum nu lasă nici un dubiu asupra faptului că firava practică a scrisului transilvan a suferit prima lovitură necruțătoare, până la sânge: marea invazie tătară din anul 1241 și apoi distrugerea orașului Alba Iulia de către sași, în anul 1277. Ambele lovituri, evident, au nimicit centrul teritorial al practicii scrisului: locul de adeverire din cadrul Capitlului și arhiva sa. Avem date clare, directe, care stau mărturie că o nouă incursiune tătară, în anul 1285, a provocat distrugeri serioase în documentele întocmite după dezastrele anterioare. Deci nu întâmplarea, o eventualitate, ci istoria a modelat în așa fel materialul volumului încât o bună treime a diplomelor provine din ultimul deceniu și jumătate al epocii Arpadiene de trei secole.

Fondul documentar diplomatic transilvan timpuriu ar fi suferit o pierdere de o proporție și mai mare decât cea cunoscută, dacă în a doua jumătate a secolului XIII nu se răspândea practica de transcriere a diplomelor. Locurile de adeverire au emis - după diplomele prezentate de părțile solicitante sau după copia păstrată în arhivele lor, respectiv după textele cuprinse în registre în momentul emiterii - transumpte autentice, redactate în forme riguros reglementate. La fel a procedat și cancelaria regală în cazul

atestărilor ulterioare date de suveran. Mulţumită acestor practici ni s-a păstrat în formă de tranumptum marea majoritate a textelor diplomelor transilvane timpurii. Alături de ele, un număr mare îl reprezintă diplomele transcrise nu în textul lor integral, ci numai rezumativ, respectiv cele a căror existenţă de altădată o ştim doar din simple menţiuni de mai târziu. Chiar şi modestele relicve păstrate ne arată ce pierdere a suferit istoriografia prin nimicirea registrelor de după 1285 ale Capitlului Transilvaniei. Fragmentele acestora din anii 1285, 1291 şi 1318 au fost publicate de Györffy György, *Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanának registruma* (Începuturile oraşului Alba Iulia. Denumirea şi registrul capitlului), în "Századok" (în continuare: Sz), 107/1983, p. 1103-1134. Protocoalele reîncepute de locul de adeverire al Capitlului după 1277 au căzut pradă devastării oraşului Alba Iulia din 1601 şi 1658, iar registrele Conventului din Cluj-Mănăştur dinainte de 1438 - răscoalei ţărăneşti conduse de Nagy Antal din Buda.

După o investigaţie temeinică, chiar în stadiul actual al cercetării, putem risca o estimare, anume că materialul izvoarelor medievale ale Transilvaniei istorice păstrate în diplome dinainte de anul 1542 cuprinde circa 30-35 de mii de texte. Desigur, această cantitate, în primul rând având în vedere faptul că numărul transcripţiilor este necunoscut, s-ar putea să se modifice chiar într-o proporţie mai însemnată. Însă putem afirma cu suficientă certitudine atât şi acum: moştenirea medievală a diplomaticii voievodatului Transilvaniei în privinţa mărimii se situează în zona de mijloc a provinciilor de odinioară ale ţării şi este o unitate însemnată a practicii scrisului din Ungaria. Nu este de o asemenea dimensiune încât să nu putem face faţă la publicarea ei, dar e destul de bogată ca explorare a sa să poată da un avânt medievisticii maghiare în ansamblu. Examinarea unei unităţi de mărimea unei provincii a ţării pe baza materialului complet, în cunoaşterea deplină a izvoarelor evoluţiei, oferă rezultate mult mai exacte cercetătorilor istoriei medievale a Bazinului Carpaţilor.

Transmiterea textelor în manuscrise

Acest material al izvoarelor transilvane, de o cantitate considerabilă, ni s-a transmis până în zilele noastre peste toate vicisitudinile veacurilor. Până în secolul al XVIII-lea, diplomele au fost privite aproape exclusiv numai ca dovezi ale drepturilor de proprietate, beneficiarii îngrijindu-se de păstrarea lor doar din considerente practice, materiale. Persoanele particulare, instituţiile, comunităţile şi oraşele îşi păzeau arhivele cu mare vigilenţă faţă de orice pericol. Mulţumită lor, cu toate schimbările radicale intervenite în condiţiile perioadei Principatului, a supravieţuit pieirii o atât de mare cantitate a scrisului epocilor anterioare şi a apucat vremurile în care diplomele de odinioară au început să fie privite ca izvoare ale cercetării ştiinţifice.

Drept început al demersurilor ştiinţifice pentru publicarea izvoarelor diplomatice transilvane medievale se consideră anul 1550, când episcopul Frater Georgius Martinuzzi (1482-1551) a tipărit la Cluj, protocolul Capitlului de Oradea dintre anii 1208 şi 1235, cuprinzând sentinţele probei fierului sau ordaliile şi alte cauze juridice (*Ritus explorandae veritatis, quo Hungarica natio in dirimend controversiis ante annos trecentos et quadraginta usa est et eius testimonia plurima in sacrario summi templi Varadiensis reperta*, Colosvarii, 1550). De fapt, însă, abia de la sfârşitul secolului XVII începe închegarea de colecţii manuscrise de izvoare istorice, parţial cu scopuri ştiinţifice, parţial în serviciul apărării drepturilor. Aceste colecţii, în general, sunt caracterizate de culegeri de texte cu predilecţie pentru lămurirea problemelor legate de epoca

Principatului Transilvaniei, şi mai puţin de un interes pentru monumentele diplomatice medievale. Aceasta se explică prin faptul că victoria reformei asupra vechii biserici, precum şi puterea princiară care a luat locul voievodatului, au despărţit, cu o cezură puternică, evoluţia transilvană în două părţi, ceea ce a marcat în mod hotărâtor şi interesul societăţii faţă de istorie. Epoca premergătoare Reformei şi Principatului, deoarece faţă de cunoaşterea ei, societatea nu era legată prin interese de ordin practic, nu se bucura de o atenţie mai profundă până la apariţia istoriografiei ştiinţifice.

Colecţii de izvoare culese de iezuiţi

Începuturile ediţiilor de izvoare transilvane de mai târziu pot fi socotite de la realizarea marilor colecţii de copii, întocmite de reprezentanţii şcolii iezuite de istoriografie. Materialul acestor colecţii cuprinde întreg teritoriul Regatului Ungar medieval, deci şi Tranailvania, iar prin bogăţia lui a servit mai târziu drept bază pentru activitatea de publicare de izvoare pentru cele trei popoare de aici. Scopul principal al acestei culegeri bine organizate era înflorirea istoriografiei ecleziastice din Ungaria, dar a profitat de ea întreaga cercetare istorică. Activitatea a pornit pe la 1693, ca urmare a apelului *Modus materiae conquirendae, pro Annalibus Ecclesiasticis regni Hungariae continuandis a patre Gabriele Hevenesi compositus et typis datus*, lansat de monahul iezuit Hevenesi Gábor (1656-1715). Patronajul activ, venit din partea demnitarilor bisericeşti şi de stat, a deschis în faţa cercetătorilor iezuiţi arhivele publice, care până atunci fuseseră închise. Datorită acestor împrejurări, într-un răstimp relativ scurt, s-a înjgbebat o colecţie manuscrisă de izvoare în 140 de tomuri voluminoase. În depistarea izvoarelor transilvane, ajutorul cel mai de suflet al lui Hevenesi a fost un frate de ordin, Bzensky Rudolf (1631-1715). Din culegerea ambilor sunt păstrate câteva tomuri şi în colecţia de manuscrise a Bibliotecii Batthyaneum din Alba Iulia.

Activitatea de culegere a precursorilor şi controlul critic al materialului adunat au fost continuate de doi istorici din generaţia mai tânără a iezuiţilor maghiari: Kaprinai István (1714-1785) şi Pray György (1723-1801). Drept rezultat al muncii lor, colecţia iezuită - pe care Kaprinai singur a îmbogăţit-o cu 102 tomuri - ajunsese până la mijlocul secolului XVIII la 323 de tomuri. Acest material informaţional istoric, de o bogăţie de neînchipuit mai înainte, urma să fie editat, spre folosul public, de către Kaprinai, în *Analecta diplomatum regni Hungariae notis historico-criticis illustrata*, dar din cauza dizolvării ordinului său (1773) el n-a reuşit să-şi realizeze publicaţia.

Sarcina a fost dusă la bun sfârşit de un iezuit şi mai tânăr, Katona István (1732-1811). În cele 42 de volume ale colecţiei *Historia critica regum Hungariae* apărute în anii 1779-1817, el a intenţionat să publice cât mai multe din rezultatele datelor cuprinse în colecţiile iezuite. Această ediţie, de o dimensiune impunătoare, a constituit de atunci şi până azi baza solidă de la care ar trebui să pornească orice iniţiativă ştiinţifică dacă ea se angajează să publice diplomele medievale ale Ungariei. Colecţia manuscrisă a istoricilor iezuiţi este păstrată la Biblioteca Universităţii din Budapesta.

Referitor la cele de mai sus, v.: Hóman Bálint: *A forráskutatás és forráskritika* (Cercetarea izvoarelor şi critica lor), Budapest, 1925; idem, *Kishevesi Hevenesi Gábor, a magyar történeti forráskutatás elsö szervezöje* (Kishevesi Hevenesi Gábor, primul organizator al cercetării izvoarelor istorice maghiare) în "Klebelsberg Emlékkönyv", Budapest, 1925, p. 453-462; Hölvényi

György, *A magyar jezsuita történetirok* (Istorici maghiari iezuiţi), în "Magyar Könyvszemle" (în continuare: MKvSzle) 90/1974, p. 232-248.

Colecţii de izvoare culese de saşi

Deşi culegerea de izvoare a perioadei colecţiilor manuscrise a avut în vedere unitatea de odinioară ţării şi cuprindea, deci, şi materialul cu privire la Transilvania, aici trebuie să vorbim şi despre iniţiativele de însemnătate teritorială, care au avut şi ele un rol în transmiterea până în zilele noastre a diplomelor transilvane medievale. Cu toate acestea, în majoritatea lor, nu se întrec proporţiile şi valorile ştiinţifice cu colecţiile generale ale iezuiţilor, în Transilvania ele au devenit iniţiatorii direcţi ai diplomatarelor tipărite.

Printre aceste colecţii, un grup aparte îl reprezintă culegerile de izvoare realizate de cercetători saşi. Ele cuprind aproape exclusiv copii ale diplomelor păstrate în arhivele din Ţara Saşilor (Terra Saxonum, Sachsenland) sau ale celor care se referă la instituţii ecleziastice şi publice, precum şi la localităţi săseşti, în majoritate din perioada de după Reformă, fiind alcătuite, mai degrabă, în scopul apărării drepturilor decât în interesul cercetări ştiinţifice.

Şirul acestor colecţii este deschis de culegerea în patru volume *in-folio* a lui Georg Haner (1672-1740), intitulată *Nota bene maius*. Ea a fost continuată de fiul său, Georg Jeremias Haner (1707-1772), cu *Conservatorium documentorum ad historiam Transilvaniae eclesiasticam spectantium novo-antiquorum*, în trei volume, *in-quarto* şi cu *Chartophylax ad custodienda varia historiam Transsylniae civilem spectantia documenta antiquo-nova*, tot în trei volume, dar *in-folio*. Toate aceste volume au fost păstrate de biblioteca din Sibiu a Bisericii Evanghelice Săseşti (Landeskirche).

La fel a luat naştere, prin munca continuată de mai multe generaţii de intelectuali, timp de un secol şi jumătate, colecţia de copii în 15 volume *in-folio* a familiei Soterius. Culegerea, intitulată *Collectanea ad historiam patriae pertinentia*, a fost iniţiată de Georg Soterius (†1728), continuată de fiul său Georg Soterius junior (1704-1765), apoi de nepotul Johann Michael Soterius (1742-1794), strănepotul Johann Michael Soterius junior (†1838) şi, în sfârşit, de Friedrich Soterius (1821-1856), care, după aceea a pus-o la dispoziţia publicului în Biblioteca Brukenthal din Sibiu.

Este deosebit de bogată în texte de diplome medievale culegerea lui Martin Fay (†1786), în cinci volume, intitulată *Codex privilegiorum*, care, într-o proporţie însemnată avea la bază cele opt volume *in-quarto*, copiate de memorialistul Michael Conrad von Heidendorf (1730-1821), sub titlul *Collectanea*. Soarta acestei culegeri, cândva păstrată în biblioteca Liceului săsesc din Mediaş, în dezordinea ce a urmat după cel de-al doilea război mondial, este necunoscută.

În alcătuirea colecţiilor de izvoare culese de saşi - provenite dintr-un cerc destul de restrâns şi în privinţa relaţiilor săseşti - intervine o cotitură hotărâtoare după căderea regimului iozefinist (1790). Iosif al II-lea (1780-1790) a încadrat şi autonomiile săseşti în noul sistem administrativ-teritorial unitar alcătuit de el. Fondarea vechimii şi a caracterului juridic al scaunelor, autonomiilor şi ale Comunităţii Săseşti (Nationsuniversität) cu date cât mai aproape de începuturi a fost socotită necesară - din considerente politice - şi după refacerea vechiului sistem, abolit de împărat. August

Ludwig Schlözer (1735-1809), profesor universitar la Göttingen, solicitat să ia în apărare drepturile saşilor, în 1790 a sugerat ideea alcătuirii unui diplomatar naţional săsesc (Nationalurkundenbuch). Din acest moment, obiectivul principal al culegerii de izvoare istorice săseşti a devenit realizarea acestui plan. Cu scopul de a le publica într-un volum asemănător, arhivarul Martin Georg Hirling a copiat - la ordinul comitelui săsesc -, în anii 1790-1792, piesele cele mai importante din arhiva oraşului Sibiu şi din Arhiva Naţională Săsească. Cu acelaşi scop au fost alcătuite de către Joseph Karl Eder (1760-1810) şi cele şapte volume *in-folio*, sub titlul *Analecta diplomatum ad Hungariae et Transsilvaniae res illustrandas pertinentium*, păstrate în Biblioteca Naţională Széchényi, la Budapesta.

Toate aceste stăruinţe au fost încununate de colecţia manuscrisă a lui Martin Reschner (1791-1872), intitulată *Diplomatarium continens monumenta antiqua litteraria res Saxonum Transsylvaniae tam ecclesiasticas, quam civiles illustrantia*. În cele 11 volume *in-folio* ale ei se găsesc copiate peste 2000 de diplome medievale şi regestele câtorva sute de documente. În această muncă, distinsă şi din punctul de vedere al calităţii, colaboratorii lui Reschner au fost Karl Neugeboren (1789-1861) şi Johann Georg Schaser (1792-1860). În anul 1828, cei trei specialişti, bine pregătiţi şi în paleografie, au prezentat conducerii Nationsuniversität un plan detaliat cu privire la editarea diplomatarului saşilor din Transilvania (în "Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", în continuare: VerArch, 10/1872, p. 305-307). Deşi planul a fost susţinut de conducătorii instituţiilor competente, cauza editării diplomatarului a eşuat, căci liderii de opinie ai saşilor de la ţară, ecleziastici şi mireni deopotrivă, au crezut că prin darea în vileag a diplomelor s-ar expune unui pericol privilegiile şi interesele lor materiale. Colectivul lui Reschner ar fi purces - cu toate aceste obiecţii - la editarea diplomatarului, dar la anunţul publicat de ei, în 1830, nu s-au prezentat 50 de persoane care să subscrie. Realizarea celor două colecţii - *Diplomatarium* în 11 volume şi *Collectanea* în 7, devenite accesibile în Biblioteca Muzeului Brukenthal - s-au dovedit, totuşi, un act de importanţă în istoria ştiinţei, deoarece după două decenii, o dată cu schimbarea condiţiilor, din ele a putut să pornească publicarea diplomatarului săsesc medieval.

Un rol asemănător i-a revenit şi colecţiei de manuscrise copiate a lui Schaser, numărând peste 1.100 de texte, precum şi listei întocmite de Neugeboren despre materialul din epoca Arpadiană şi publicată de el în 1847, sub titlul *Tentamen indicis diplomatici publici*, ca şi manuscrisului cuprinzând copia a 1800 de diplome provenite din anii 1301-1500 culese de Karl Schwarz (1817-1875), între 1845 şi 1848, din însărcinarea dată de "Verein für siebenbürgische Landeskunde". Perioada colecţiilor manuscrise săseşti se încheie cu activitatea lui Karl Ludwig Czekelius von Rosenfeld (1804-1869), prin culegerea sa conţinând copia a 483 diplome medievale şi regestele a 306. Spre deosebire de precursori, el şi-a extins culegerea şi asupra materialului Capitlului Transilvaniei şi al Conventului din Cluj-Mănăştur. Cerinţele vremii însă aşteptau deja diplomatare tipărite, iar condiţiile preliminare, prin colecţiile manuscrise realizate în privinţa saşilor, au şi fost create încă la mijlocul secolului al XIX-lea.

Referitor la cele de mai sus v.: Zimmermann, Franz, *Handschriftliche Urkunden - Sammlungen siebenbürgischen Ursprungs für die Periode bis 1526*, în VerArch, 19/1884, p. 99-125; Gündisch, Gustav, *Das Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen* în Siebenbürgen Wege landeskundlicher Forschung, Köln-Wien, 1988, p. 73-82.

Începuturile cercetării maghiare transilvane a izvoarelor istorice

În transmiterea materialului scriptic al epocilor trecute, cercetarea maghiară transilvană şi-a urmat calea proprie, dar în strânsă legătură cu cercetarea din Ungaria, precum şi cu iniţiativele săseşti. Ce-i drept, istoriografia este datoare, deocamdată, cu elaborarea amănunţită a ramurii transilvane a cercetării maghiare în izvoare istorice, dar colecţiile cele mai însemnate pot fi evaluate, trăsăturile specifice ale acestei preocupări pot fi contestate, fiind sesizabilă şi măsura în care a contribuit la salvgardarea şi explorarea materialului de izvoare istorice ale Transilvaniei dorinţa de autocunoaştere a maghiarilor.

Culegerea de izvoare istorice la maghiari are două ramificaţii de început în cursul secolului XVII. Într-o ramură, ea este promovată, din interese de ordin practic, de către membri culţi ai elitei politice, iar într-o altă ramură - din dorinţa de cunoaştere, animată de către intelectuali literaţi. Membri ai familiilor de magnaţi, care au alternat la conducerea statului generaţii de-a rândul au întocmit adevărate colecţii din copiile unor acte şi chiar din originale privind preliminariile şi evoluţia celor mai importante probleme politice, în vederea justei orientări şi a pregătirii urmaşilor lor pentru viaţa politică. Aceste acte datorită poziţiei lor influente - le-au fost accesibile, chiar dacă erau păstrate în arhiva principelui. Exemplele grăitoare sunt în această privinţă izvoarele primordiale de istorie generală împrumutate de Bethlen Farkas (1639-1679) în vederea elaborării operei sale istorice, sau cele adunate într-un mare număr în arhiva de familie a lui Teleki Mihály (1634-1690) (în "Magyar Történelmi Tár", 20/1875, p. 102-116, "Történelmi Tár" 1883, p. 416). Deşi această practică a dăinuit şi în secolul XVIII, de prezentarea rezultatelor ei valoroase nu ne ocupăm aici, întrucât aceste culegeri - cu totul de înţeles - cuprind acte provenind numai de la începutul Principatului încoace.

De altfel, omul epocii aprecia diplomele nu ca izvoare istorice, ci ca acte juridice justificatoare ale proprietăţii şi ale statutului stărilor. Am văzut mai sus cum păzeau saşii diplomele lor de a nu fi date publicităţii chiar şi la începutul secolului XIX, deşi drepturile lor erau apărate de privilegiile comunitare care-i cuprind solidar pe toţi deopotrivă. Faptul se prezintă şi mai accentuat în cazul păturii maghiare privilegiate, căci statutul ei juridic şi starea ei materială aveau la bază diplome de danie familială sau chiar personală. Aceste rezerve manifestate au împiedicat, fără îndoială, cercetarea istoriei. Totodată însă, această atitudine, prin grija dovedită fară de păstrarea actelor juridice ale arhivelor familiale şi a documentelor de arhivă publică a celor două locuri de adeverire, a salvat de la pieire un material de izvoare istorice de o valoare inestimabilă. Este de ajuns să ne referim - pe lângă sistematizarea arhivelor publice şi particulare - la acţiunea ce a durat aproape o jumătate de veac, în cursul căreia, începând din anii 1760, Dieta a dispus copierea marii majorităţi medievale a arhivei Capitlului şi a Conventului, pentru a salva diplomele de la distrugeri.

Lăsând la o parte autorii secolului XVII, care s-au angajat în prezentarea istoriei Principatului - în primul rând Szamosközy István (1565-1612) şi Bethlen Farkas -, începuturile protecţiei izvoarelor istorice în scopuri ştiinţifice sunt legate şi la maghiari de intelectualitate - preoţi şi profesori. O continuitate în această privinţă poate fi socotită mai întâi de la activitatea lui Bod Péter (1712-1769). De el se leagă activitatea de cercetare a lui Hermányi Dienes József (1699-1763). Ei doi însă s-au interesat mai mult de relicve literare şi, în special, de monumente de limbă maternă, dar este cunoscut

faptul că Dienes a cules copii şi după diplomele arhivei Capitlului. Bogata sa colecţie, numărând 158 de volume, a fost preluată de o rudă a sa, Benkö József (1740-1814), animat de ideea îmbogăţirii ei în continuare, deja de interes istoric. Colecţia aceasta, adăugită cu copia multor diplome medievale, a ajuns în posesia bibliotecii Colegiului Bethlen din Aiud şi a fost nimicită, aproape total, împreună cu biblioteca, în timpul incendierii oraşului, în ianuarie 1849.

Independent de cercul amintit, s-a format colecţia baronului Szilágyi Sámuel († 1771), mai întâi agent aulic protestant la Viena, apoi asesor la Tabula Regală din Transilvania. Culegerea izvoarelor a început-o în jurul anului 1738, după toate semnele la unele îndemnuri vieneze. Acestor îndemnuri le poate fi atribuită şi propunerea sa din 1740 cu privire la înfiinţarea unei societăţi maghiare a savanţilor. Textele de diplome medievale din colecţia sa le-a procurat, mai cu seamă, din arhive din Ungaria şi prin colecţionari de acolo, printre care mijlocitorul lui era Dobai Székely Sámuel (1704-1779). Colecţia, care iniţial conţinea cel puţin 36 volume *in-folio*, după moartea sa - neavând urmaşi - a fost moştenită de prietenul său, contele Székely Ádám († 1789), care, probabil, a îmbogăţit-o şi el; după moartea acestuia a revenit bibliotecii Colegiului Reformat din Cluj. Din colecţie astăzi se găsesc 15 volume *in-folio*, la Arhivele Statului din Cluj. În aceste volume, 503 texte dinainte de Mohács s-au transmis cercetătorilor de mai târziu, dintre care Kemény József - este lucru dovedit - a preluat unele pentru al său *Diplomatariu*.

Activitatea lui Cornides Dániel

Interesul lui Cornides Dániel (1732-1787) - spre deosebire de alţii - s-a îndreptat în mod explicit către diplomele medievale. Colecţia de copii alcătuită de el este indispensabilă şi azi, reprezentând o performanţă marcantă a cercetării maghiare transilvane din secolul al XVIII-lea. Cornides a venit în Transilvania în 1761, din Ţara de Sus a Ungariei, devenind preceptor al familiei Wesselényi, iar din anul 1766, fiind secretarul contelui Teleki József (1738-1796) - custode al Coroanei, a trăit la Cluj, Jibou, Sibiu şi Ghernesig (Gorneşti). Din Transilvania a plecat în anul 1784, când a fost numit profesor al diplomaticii şi heraldicii la Universitatea din Pesta. Relaţiile sale în Ungaria şi Transilvania i-au înlesnit să se angajeze la alcătuirea diplomatarului întregului regat medieval. Avea legături de colaborare şi chiar amicale, cu cei mai însemnaţi istorici şi colecţionari ai vremii. Cu toţi cei care puteau fi de ajutor în realizarea obiectivului propus. Printre altele, faptul e dovedit de corespondenţa sa întreţinută cu Batthyány Ignác (1741-1798), Martin Felmer (1720-1761), Horányi Elek (1736-1809), Pray György, Dobai Székely Sámuel.

Însoţindu-l pe Teleki József, de mai multe ori şi timp îndelungat, s-a găsit la Pesta şi Viena. În primul oraş se afla în anturajul profesorilor universitari, iar în metropola imperială - în cercul lui Adam Kollár (1718-1782) şi Maximilian Hell (1720-1792), precum şi în societatea altor personalităţi savante ale Curţii. Avea relaţii deosebit de strânse cu reprezentanţii vieţii spirituale a saşilor. Mulţumită acestor legături a reuşit el să aibă acces la diplomele arhivei din Sibiu, păstrate cu multă atenţie. Prin intermediul patronului său şi prin cunoştinţele sale din rândurile magnaţilor, i s-au deschis arhivele familiale, ecleziastice şi instituţionale de dincoace şi dincolo de Piatra Craiului. Avea voie să copieze acte la Alba Iulia, la Lelesz, Jászó, în arhiva Camerei Ungare şi la colecţia de manuscrise a Bibliotecii Imperiale. A avut voie să cerceteze la

Pannonhalma, precum şi posibilitatea să cunoască arhivele din Slavonia, Biblioteca Marciana din Veneţia, Ambrosiana din Milan, biblioteca princiară din Parma, colecţiile din Praga, Drezda sau Göttinga. Teleki şi-a scutit protejatul de grijile existenţiale, ca el să-şi poată concentra tot efortul asupra realizării planurilor sale ştiinţifice. Ba şi mai mult, prin prestigiul său social, i-a promovat activ cercetările. I-a asigurat, deci, lui Cornides nişte posibilităţi de cercetare a izvoarelor pe care nici un contemporan nu le avea. Şi Cornides a ştiut să fructifice aceste posibilităţi.

În anul 1787, când Cornides, neaşteptat, a încetat din viaţă, în colecţia sa manuscrisă, pe jumătate chiar redactată, se afla alcătuit într-un corpus diplomatarul Ungariei medievale cel mai sistematizat până atunci şi întocmit sub un control critic temeinic. Acest manuscris, împreună cu toate însemnările şi cărţile savantului secretar devenit prieten al său, a fost cumpărat de Teleki József, spre a preveni risipirea - destin fatal de care au avut parte atâtea colecţii anterioare. Moştenirea savantă a lui Cornides, încorporată în biblioteca din Pesta a familiei Teleki, după 1826 a intrat în proprietatea Academiei Maghiare de Ştiinţe, constituind şi până azi o strălucită dovadă a nivelului modern al cercetării maghiare de izvoare în secolul al XVIII-lea. Acest *Diplomatarium* alcătuit de Cornides, în 12 volume, a conservat în total textele a 1732 de diplome medievale, în copii autografe sau făcute de alţii. Spre norocul nostru, majoritatea diplomelor transilvane ni s-a păstrat în copii îngrijite aparţinând lui Cornides.

Referitor la cele de mai sus, v. F. Csanak Dóra, *Két korszak határán*, Budapest, 1983, p. 443-454.

CUCERIREA CETĂŢII ALBE DE CĂTRE TURCI LA 1484 ÎNTR-UN IZVOR ITALIAN MAI PUŢIN CUNOSCUT

IONEL CÂNDEA

Succesor în timp al anticului Tyras, oraş al grecilor şi apoi al romanilor[1], Belgorod Dnestrovskul de astăzi este şi un urmaş de seamă al Cetăţii Albe medievale.

Aşezarea din această vreme[2] ca şi cetatea, cu etapele sale constructive ce s-au întins pe mai multe hectare dar şi pe mai multe secole, au suprapus în bună măsură vestigiile antice. Cucerirea ei de către oştile lui Baiazid al II-lea la 1484 a reprezentat un moment hotărâtor în destinul marelui centru comercial de la limanul Nistrului.

Puţine surse contemporane au povestit evenimentul şi cu atât mai puţin relatarea a venit din partea unor martori oculari. Cunoscând caracterul laconic al ştirilor consemnate de cele mai vechi cronici ale Moldovei[3], precum şi modul specific în care turcii relatează victoriile lor contra creştinilor[4], ni se pare util şi interesant totodată să

---

[1] Pentru cercetarea arheologică în vatra antică a oraşului grecesc şi apoi roman a se vedea pentru vremea din urmă S. D. Krijiţki, I. B. Kleiman, *Raskopki Tiri v 1963 i v 1965-1976 gg.*, în *Anticnaia Tira i srednevekovîi Belgorod*, Kiev, 1979, p. 19-54. Pentru cercetările arheologice mai vechi de la Tyras (Cetatea Albă) se pot evoca cele realizate şi publicate de E. von Stern, *O poslednich raskopkach v Akkermane*, în ZOOID, 21, 1901, p. 33-61, P. Nicorescu, *Scavi e scopertea Tyras*, în EDr, 2, Bucureşti, 1924, p. 378-415, idem, *Cetatea Albă*, Craiova, 1931; idem, *Fouilles de Tyras*, în *Dacia*, 3-4, 1933, p. 557-601.

[2] Cercetarea arheologică în aşezarea medievală este cel mai bine ilustrată sub raport bibliografic în lucrarea d-nei A. A. Kravcenko, *Srednevekovîi Belgorod na Dnestre (Koneţ XIII-XIV v.)*, Kiev, 1986 precum şi în studiul de arhitectură militară medievală datorat Marianei Şlapac, *Cetatea Albă*, Chişinău, 1998.

[3] A se vedea analiza celor mai vechi relatări ale izvoarelor noastre narative interne la N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 156-157 şi notele (2)-(5) şi respectiv (1).

[4] Izvoarele otomane privitoare la acest eveniment crucial din istoria aşezării şi a fortificaţiei medievale de la Cetatea Albă au fost amplu explorate de către osmanistul Nicoară Beldiceanu. Câteva dintre studiile sale fundamentale privitoare la campania din vara anului 1484 contra celor două cetăţi moldovene sunt binecunoscute. Aşadar, N. Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayezid II*, în SOF, XXIII, 1964, p. 36-90, idem, *La Moldavie ottomane à la fin du XV*e *siècle et au début du XVI*e *siècle*, în REI, 1969, 2, p. 239-266; idem, *Kilia et Cetatea Albă a travers les documents ottomans*, în *ibidem*, 1968, 2, p. 217-262; N. Beldiceanu, Jean Louis Bacqué-Grammont et M. Cazacu, *Recherches sur les Ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484 et 1520*, în *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, XLV, 1, 1982, p. 48-66, şi în sfârşit, N. Beldiceanu, *La Campagne ottomane de 1484: ses préparatifs militaires et sa chronologie*, în RER, t. V-VI (1957-1958), 1960, p. 67-77, nu introduce în discuţie izvorul italian, semnalat pentru prima dată în literatura noastră istorică de către N. Bălcescu.

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 27-31

cunoaştem un punct de vedere (oarecum) calificat[5] şi, într-un fel, independent. Este vorba de relatarea florentinului Andreea Cambini, apărută în lucrarea *Libro della origine de Turchi et imperio delli Ottomanni*, publicată la Florenţa în 1537.

Acest izvor a fost pentru prima dată tradus şi folosit în istoriografia noastră de către N. Bălcescu în cunoscuta sa lucrare *Puterea armată şi arta militară la români*[6], într-o ediţie mai târzie (Veneţia, 1654).

Apoi B. P. Hasdeu este cel care în *Arhiva Istorică a României*[7] va continua traducerea şi va publica integral pasajul din opera lui Cambini în care se vorbeşte despre asediul din 1484 al Cetăţii Albe. Hasdeu va aşeza la începutul documentului cu nr. 310 următoarea notă: "Florentinulŭ Andrea Cambini descrie assediulŭ şi luarea Cetăţii -Albe de către sultanulŭ Baiazid II din mânele lui Ştefanŭ celŭ Mare.

Autorulŭ trăi din timpulŭ evenimentului, şi profită fără înduoelă, de povestirea vre-unui marturŭ ocularu, fiindu-că Italianii, mai cu semă Genovezii, aveau în Cetatea-albă chiarŭ unŭ comptoriu comercialu. Din istoricii noştri numai reposatulŭ Bălcesco cunoscuse pe Cambini. Noi reproducemŭ textulŭ dupre ediţiunea cea mai vechie şi cea mai rară *Libro della origine de Turchi et imperio delli Ottomani*, Firenze, 1537, in-8, p. 49-51".

La nota de mai sus adăugăm şi precizarea făcută tot de Hasdeu, într-o notă de subsol[8], în care arată că de la pasajul privitor la descrierea amplasamentului Cetăţii Albe: "Locul e foarte bine întărit...etc", el urmează (foloseşte) "*traducţiunea lui Bălcescu, din Magazinulŭ istoricu*, t. 2, p. 60-63 *pe care o reproducemŭ fără schimbare, ca omagiu pentru memoria illustrului reposatŭ"*.

Tot la sfârşitul veacului trecut, N. Iorga a cunoscut izvorul în discuţie în ediţia târzie intitulată *Historia universale dell origine, guerre et imperio de Turchi* alcătuită de Francesco Sansovino şi publicată la Veneţia în 1654[9].

În monografia închinată celor două cetăţi surori, Chilia şi Cetatea Albă, N. Iorga, trecând în revistă izvoarele ce relatează evenimentul atât de important pentru ambele, petrecut în 1484, arată:

Trecând acum la izvoarele apusene, cel mai amănunţit e, desigur, Cambini, cunoscut de toţi istoricii noştri de la Bălcescu încoace[10]. *Deşi nu e, absolut vorbind, un contemporan al evenimentelor, căci istoria sa turcească merge până la 1520, el trebuie să fi avut la îndemână o scrisoare bine informată, pe care a denaturat-o şi a banalizat-o.*

Cambini nu ştie nimic despre luarea Chiliei, pe care nici n-o pomeneşte. Expediţiunea ar fi fost la început destinată contra insulei Corfŭ, unde turcii aveau

---

[5] În sensul că, după cum remarca B. P. Hasdeu, Cambini pare să fi fost ca italian şi contemporan evenimentului în posesia unor relatări de martor sau martori oculari.

[6] Vezi *Magazinulô istoricu pentru Daciia*, II, 1846, p. 60-63.

[7] Vezi *Arhiva Istorică a României*, I/2, 1865, p. 55-59.

[8] *Ibidem*, p. 58.

[9] Este locul s-o spunem că N. Iorga nu a verificat sau n-a observat tocmai faptul că Hasdeu a folosit "*cea mai veche şi mai rară ediţie*", cea din 1537 apărută la Florenţa şi nu pe cea de la Veneţia din 1654. Această ultimă carte a fost folosită de N. Iorga, *op. cit.*, p. 156-160 şi notele, ceea ce ne face să credem că a trecut uşor peste faptul că Hasdeu cunoscuse şi folosise ediţia primă (1537).

[10] N. Iorga vrea să spună de fapt că acest izvor, Andrea Cambini, este cunoscut *şi lui* B. P. Hasdeu deoarece după N. Bălcescu *doar* autorul *Istoriei critice a Românilor* tradusese şi publicase pe Cambini.

înţelegeri: sultanul vorbia de Cetatea Albă şi Moldova numai pentru a adormi pe veneţieni[11]. (s.n.) Apoi, marele nostru istoric încheie scurtul comentariu al datelor şi faptelor oferite de Cambini astfel:

"*Cum se vede, totul e vag şi încurcat, abea câteva lucruri noi şi probabile plutesc deasupra. Cu totul altfel sunt ştirile veneţiene cu care vom încheia: ele sunt, desigur cele mai preţioase ştiri apusene asupra evenimentelor din 1484*"[12]. (s.n.)

Este adevărat că autorul florentin nu cunoaşte nimic *sau nu spune nimic* despre asediul asupra Chiliei. În schimb chiar Iorga recunoaşte că este "*cel mai amănunţit*" dintre "*izvoarele apusene*".

Aici cred că merită să stăruim puţin asupra faptului că fragmentul tradus de Hasdeu este, de fapt, un preambul extrem de interesant la cel tradus de Bălcescu, în care ni se oferă amănunte dintre cele mai neaşteptate privitoare la Baiazid al II-lea[13]. Pe de altă parte ne sunt înfăţişate, tot aici, preparativele ce au fost făcute în vederea expediţiei contra Cetăţii Albe, disimulate (mascate am zice astăzi) de o prodigioasă activitate de contrainformaţii, de derutare a tuturor creştinilor ce puteau fi vizaţi de expediţia maritimă şi terestră plănuită, în special a veneţienilor, redutabili adversari ai turcilor pe mare.

Amănuntele privitoare la educaţia şi caracterul deosebit al lui Baiazid al II-lea par, la prima vedere, aproape fără rost pe fondul general al problemei.

Privind lucrurile mai de aproape vom vedea că toate informaţiile cuprinse în acest "preambul", aşa cum continuăm să numim fragmentul din Cambini ce precede descrierea asediului propriu-zis, îşi găsesc rostul şi explicaţia în gesturile şi atitudinile sultanului aflat în drum spre Cetatea Albă şi în faţa ei.

Ne slujim în analiza tuturor elementelor de traducerea din italiană a lui Andreea Cambini, făcută de profesorul Gheorghe I. Şerban care a îmbunătăţit textul pe care ni l-au lăsat N. Bălcescu şi B. P. Hasdeu.

Mai întâi, Baiazid al II-lea este prezentat ca un adevărat monarh european, preocupat de "buna şi eficienta exercitare a dreptăţii" iar prin "adâncirea studiului teologiei" având "în mod continuu în jurul său oamenii cei mai învăţaţi în ştiinţele fizice referitoare la orice naţiune sau credinţă" – sultanul încearcă de fapt să înţeleagă mentalitatea popoarelor supuse Porţii.

Şi iată, după mulţi ani "fu silit" spune Cambini "să intre din nou într-o acţiune militară". Înţelegem însă că acest "fu silit" se referă la faptul că posibila trădare a unei părţi din garnizoana greacă ce apăra fortăreaţa din insula Corfu, însemnat punct strategic, era elementul ce-l silea pe Baiazid al II-lea să intre în acţiune "cu tot sufletul".

---

[11] N. Iorga, *op. cit.*, p. 159-160.

[12] *Ibidem*, p. 160.

[13] E locul să spunem că acest fragment, aflat înaintea celui tradus de Bălcescu, a atras atenţia lui B. P. Hasdeu datorită bogăţiei de informaţii ce cuprinde cu privire la istoria Ţărilor Române şi pe care ne vom stărui să le arătăm în cele ce urmează. Desigur, N. Bălcescu l-a avut în faţă în lucrarea citată, dar el s-a limitat să traducă şi să folosească doar pe cel referitor la asediul Cetăţii Albe din 1484 ce răspundea subiectului tratat: *Puterea armată şi arta militară la români* (loc.cit.). Remarc faptul pe care nici B. P. Hasdeu şi nici N. Iorga nu l-au sesizat şi corectat: N. Bălcescu aşează expediţia lui Baiazid al II-lea în 1483 şi nu 1484 (N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 60).

Pentru a ascunde apoi această intenţie, sultanul răspândeşte zvonul că va face "o expediţie împotriva moldovenilor (valahilor) şi a localităţii Moncastro, înşelându-i în felul acesta pe veneţieni".

Dar expediţia contra insulei Corfu nu se mai poate face deoarece "fie că avea o bănuială", fie nu, comandantul armatei veneţiene ce se întorcea din Candia "îndepărtă gărzile vechi" şi "aduse aici altele noi".

"Aflând acest lucru Baiazid, prefăcându-se a nu se fi întâmplat nimic, nu voi să-şi concedieze armata ca nu cumva să-i fie descoperite intenţiile şi să piardă finanţarea făcută, se hotărî să rămână consecvent zvonului pe care deja îl răspândise, anume că ar avea de gând să-şi conducă armata în Marea cea Mare; drept urmare trimiţându-şi de data aceasta în mod real flota aici, îşi conduse el, în persoană, trupele terestre prin Bulgaria, împotriva Valahiei, trupe care staţionau în partea inferioară a regiunii, în apropiere de Pontul Euxin, şi intrând aici îi devastă pământurile, jefuindu-le în mare parte".

Remarcăm în pasajul de mai sus, în uşurinţa cu care Baiazid al II-lea optează pentru expediţia contra Valahiei, Moldovei şi a cetăţii Moncastro, renunţând la planul asupra insului Corfu, tocmai faptul că sultanul a ţintit de la bun început acest obiectiv. Pledează pentru aceasta locul de concentrare a trupelor terestre –"*trupe care staţionau în partea inferioară a regiunii, în apropiere de Pontul Euxin*" (s.n.). Nu excludem nici ipoteza ca Baiazid al II-lea să fi concentrat pedestrimea astfel încât ea să concure la o expediţie contra Moldovei şi a cetăţilor sale (Cetatea Albă şi Chilia) indiferent dacă forţele navale s-ar îndreptat *întâi* spre Corfu şi *apoi* spre Marea Neagră şi cetăţile amintite.

Urmează însă un pasaj deosebit de interesant pe care îl relatează Cambini şi anume reacţia domnului Valahiei (Ţării Româneşti), adică Vlad Călugărul care, "dându-şi seama că forţele sale militare sunt insuficiente pentru a-şi apăra ţara împotriva unui atac atât de mare, *se hotărî să încerce a-l opri pe inamic printr-un acord, în baza căruia s-ar fi putut salva, încrezându-se astfel prea mult în clemenţa şi bunătatea lui Baizid, căci sultanul devenise celebru prin aceasta în toate ţările vecine şi-şi atrăsese simpatia popoarelor*".

Avem acum, după părerea noastră justificarea pasajului în care se vorbise ceva mai sus de îngrijirea cu care Baiazid al II-lea cârmuia popoarele sale, despre studiile lui de teologie sau cele consacrate înţelegerii obiceiurilor unor neamuri supuse Porţii.

În continuare Cambini ne oferă o ştire care reprezintă după păreaea noastră o confirmare de către un contemporan a existenţei într-o formă scrisă a unui tratat între Vlad Călugărul şi Baiazid al II-lea[14]. Iată însă ce spune, textual, Cambini: "*Drept*

---

[14] În cea mai recentă lucrare închinată acestui subiect – relaţiile dintre Ţările Române şi Imperiul otoman, M. Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă (Cadrul juridic al relaţiilor romāno-otomane în evul mediu)*, Bucureşti, 1993, sunt enumerate o serie de surse occidentale care la nivelul secolelor XVI-XVIII ilustrează, în opinia reputatului turcolog român, un "lung şir de mărturii europene despre aceste vechi tratate cu Poarta" şi care pornesc, pentru autorul citat, cu "*Historia de turchi* (1556), probabil anonimă, tradusă după un original francez. Urmează apoi un anonim italian, autor al unei *Descrieri a Moldovei* (1587), un anonim polon de după 1622, autor al unei cronici a Moldovei, Charles de Joppecourt, Giovanni-Battista Malbi (Montalbani) (1620), Wysocki, celebrii Paul de Alep, Paul Rycaut (în ediţia engleză), de la Croix în sec. al XVII-lea, apoi, către sfârşitul veacului, Erasmus Francisci (1684), către mijlocul veacului următor Flachat".

urmare, în speranţa obţinerii unui bine din partea acestuia, el îşi trimise la el solii ca să ceară pacea cu cea mai mare umilinţă. Baiazid îi ascultă cu cea mai mare bunăvoinţă şi se lasă înduplecat fără prea mare dificultate, şi, **după ce s-a încheiat un tratat conform căruia trebuia să i se plătească anual o anumită cantitate de dinari în semn de tribut, el îl primi pe domnitorul valah sub protecţia sa,** *şi apoi, fără să mai zăbovească, trecu Dunărea şi, punându-se pe sine model, îşi conduse armata până în acele locuri de staţionare a flotei, în aşteptarea armatei de uscat din Moncastro...*"

După cum se poate observa menţiunea lui Andreea Cambini privitoare la tratatul dintre Vlad Călugărul şi Baiazid al II-lea încheiat în 1484 şi *cunoscut încă din 1537* prin scrierea publicată de autorul florentin nu apare în lunga înşiruire de dovezi aduse de M. Maxim în acest sens. Ne bucurăm să o putem menţiona aici şi nu oricum, ci chiar în fruntea listei, pentru că ea stă sub anul 1537, ca menţiune în izvoarele occidentale. Nu este mai puţin adevărat că M. Maxim vorbeşte de toate cele întâmplate în intervalul 1475-1484/1486 (*op. cit.*, p. 93-95) dar numai din perspectiva raporturilor dintre Ştefan cel Mare şi Baiazid al II-lea în legătură inclusiv cu Cetatea Albă, Chilia şi hotarul Moldovei cu Poarta[15].

De aici înainte fragmentul rămas până la capătul relatării lui Cambini despre asediul Cetăţii Albe este, în general, cunoscut. Rămâne pentru noi dorinţa de a lămuri într-o cercetare viitoare, după ce vom putea avea acces la ambele ediţii italiene amintite (1537 şi 1654), precum şi după o mai amplă coroborare cu alte categorii de izvoare, cum se explică omisiunea asediului Chiliei din opera lui Cambini, pe drept cuvânt semnalată de N. Iorga. Cu alte cuvinte, care ar putea fi sursa sau sursele relatărilor sale cu atât de bogate amănunte ce preced expediţia contra Cetăţii Albe şi Chiliei, dar cu menţionarea doar a primeia dintre ele?

---

[15] Este important să subliniem faptul că unele izvoare otomane confirmă întocmai spusele lui Cambini, explicând chiar mai amănunţit unele informaţii date de acesta. Aşa de pildă şi Kodja Husein, *Beda'i ul-veka'i*, în *Cronici turceşti privind ţările române, sec. XV – mijlocul sec. XVII*, ed. M. Guboglu şi M. Mehmed, Bucureşti, 1966, p. 461-462 (bazat pe cronica lui Idris Bitlisi, nota traducătorului), relatează: "Când sultanul a început să adune o oaste mare în localitatea de mai sus (Sofia), atunci regii ungurului şi Moldovei şi Ţării Româneşti, precum şi alţi ghiauri, de frică, s-au grăbit să trimită la Poartă solii, arătând supunerea...

Sultanul cel victorios, strângând oşti norocoase ca să cucerească Chilia şi Akkermanul, în a patra zi a lunii rebi-ul ahâr din anul 889 s-a îndreptat spre Adrianopol cu gândul de a începe expediţia sfântă.

Ghiaurii din vilaetul Moldova, care se aflau în cetăţile Chilia şi Akkerman, pricinuiau mereu pagube negustorilor care veneau acolo din Caffa şi Kîrîm şi din Deşt-ul tătăresc şi apoi, trecând peste fluviul Dunărea, atacau mereu ţările islamice. Din această pricină s-a poruncit ca tunurile să fie aduse acolo împreună cu carele şi cu puştile. În afară de aceasta, au fost transportate cu galerele de pe Marea Neagră pe Dunăre şi unelte de luptă fără număr şi zaherele...

Apoi, mergând prin Dobrogea la ţărmul Dunării, *au trecut cu oastea victorioasă prin schela Isaccei*. Beiul Ţării Româneşti (*Vlad Călugărul*, nota traducătorului) *devenind călăuză de drum, a sosit cu o mie de ostaşi şi a stat gata pregătit pentru aprovizionare cu merinde...*" (s.n. I.C.)

NOI <<AVVISI>> DIN VENEŢIA RELATIVE LA ISTORIA ROMÂNILOR ÎN VEACUL AL XVII-LEA

CRISTIAN LUCA

Dinamica relaţiilor politice externe ale ţărilor române în secolul al XVII-lea a găsit un larg ecou în sursele documentare contemporane, care au înregistrat numeroase amănunte vizând diverse aspecte ale raporturilor de forţe din Sud-Estul Europei. Veneţia, beneficiind de un aparat diplomatic ce îi furniza un flux continuu de informaţii privind evenimentele în derulare în cea mai mare parte a continentului, constituia, fără îndoială, un important centru de receptare şi difuziune a ştirilor. Un număr însemnat dintre acestea erau furnizate Serenissimei Republici de către negustorii săi, ce străbăteau traseele comerciale pe apă sau uscat în urmărirea propriilor afaceri, şi de informatorii reprezentanţelor diplomatice veneţiene de la curţile princiare europene. Situaţia de la nordul Dunării era de asemenea, de cele mai multe ori, îndeaproape cunoscută în oraşul Sf. Marcu, mai ales datorită amănunţitelor rapoarte ale baililor din Constantinopol. În parte, aceste rapoarte beneficiau şi de aportul informaţional oferit de confidenţii pe care diplomaţii veneţieni îi aveau în capitala Imperiului Otoman. Anexate scrisorilor oficiale adresate de ambasadorii Serenissimei dogelui sau ajunse în oraşul din lagună pe filiera *avvisi*-lor, datele receptate de la informatori vin să confirme prin conţinut documentele de majoră importanţă, dovedindu-şi astfel utilitatea şi pentru deplina edificare asupra unor aspecte relative la ţările române în veacul al XVII-lea. În fondul *Avvisi,* conservat la Archivio di Stato din Veneţia, sunt cuprinse şi câteva astfel de informaţii, referitoare la invazia tătarilor şi cazacilor în Moldova, în 1650, precum şi la încarcerarea lui Vasile Lupu de către Poartă. Înregistrate la Constantinopol de un informator al Veneţiei, aceste ştiri au fost furnizate bailului Giovanni Soranzo care, probabil, le-a expediat dogelui alături de obişnuitele rapoarte periodice. Ele se păstrează însă în copie, consemnate într-un registru manuscris ce însumează numeroase *avvisi* reproduse în ordine cronologică.

Pustiitoarea năvălire a tătarilor şi cazacilor în Moldova, în toamna anului 1650, este reflectată în multe dintre izvoarele narative şi documentare din epocă. Motivată de atacul surprinzător de la Brătuleni, din 1649, al oştenilor Moldovei asupra unor detaşamente tătărăşti aflate în staţionare pe drumul de întoarcere dintr-o campanie de pradă întreprinsă în sudul Poloniei[1], reacţia hoardei crâmlene s-a dovedit devastatoare pentru cea mai mare parte a ţării[2]. Riposta lui Vasile Lupu a fost tardivă şi ineficientă

[1] Miron Costin, *Opere,* ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti,1958, p. 130-131.

[2] *Ibidem,* p. 132-133; Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665,* ed. Gh. Duzinchievici şi E. Reus-Mârza, Bucureşti, 1965, p. 143; Constantin Şerban, *Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634-1653),* Bucureşti, 1991, p. 156; Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei,* vol. II, ed. G. Ştrempel, Bucureşti, 1994, p. 49.

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 33-38

astfel încât forţele conduse de fratele hanului crîmlean, împărţite în două coloane de atac, au jefuit, incendiat şi robit în mai bine de jumătate dintre ţinuturile Moldovei, însăşi capitala ţării, oraşul Iaşi, fiind cuprinsă de flăcări. Pierderile materiale au fost deosebit de mari, mai ales şeptelul fiind grav afectat, iar numărul oamenilor căzuţi în robie s-a ridicat la o cifră impresionantă[3]. Ambasadorul veneţian Nicolo Sagredo îi transmitea din Viena dogelui faptul că "... li Tartari ritornati addietro saccheggiassero gran tratto del Paese, et esportasero in particolare undici mille anime..."[4] însă datele pe care le deţinea diplomatul Serenissimei trebuie privite cu circumspecţie vădindu-se totuşi, în opinia noastră, exagerate.

Deşi în timpul războiului turco-veneţian pentru insula Creta rapoartele adresate din Constantinopol dogelui au întâmpinat dificultăţi în expediere, acestea nu s-au întrerupt mulţumită ştirilor furnizate de informatori, probabil bine stipendiaţi de Republica Sf. Marcu. Astfel la 14[5] şi 15[6] septembrie 1650, un confident al bailului Giovanni Soranzo îl încredinţa pe diplomatul veneţian asupra certitudinii informaţiilor vizând invazia tătarilor şi cazacilor în Moldova. De fapt campania hoardei crâmlene la vest de Nistru se declanşa abia la 17 septembrie 1650 iar cea a cazacilor zaporojeni două săptămâni mai târziu[7] dar zvonurile vehiculate la Constantinopol asupra acestor aspecte, preluate şi de omul de încredere al bailului Soranzo, demonstrează existenţa unor planuri anterior elaborate a căror materializare era iminentă.

Informaţiile cunoscute de către ambasadorul veneţian spre sfârşitul lunii noiembrie, ilustrând, cu siguranţă, starea de fapt existentă în Moldova la o dată ulterioară celei de 15 septembrie, confirmă relatările lui Miron Costin[8] în privinţa stratagemei aplicată de năvălitori. Menajând cu abilitate suspiciunile domnului Moldovei, hanul crâmlean şi hatmanul cazacilor zaporojeni au lăsat să se înţeleagă că oştile a căror concentrare se afla în curs în prima decadă a lunii septembrie erau destinate unei campanii împotriva Rusiei. Se pare că Vasile Lupu era pe deplin convins asupra acestei justificări, după cum chiar amintitul document veneţian o subliniază: "...Tengo l(ette)re dal S(igno)r P(ri)n(ci)pe di Mold(avi)a di 21 luglio... che li Tartari uniti con li Cosachi si fossero incaminati contra li Moscoviti" dar aceeaşi sursă precizează totodată şi adevăratele intenţii ale celor două oşti: "Se pare însă că aceasta a fost o prefăcătorie pentru a-l adormi pe domnul principe şi a-l surprinde pe neaşteptate, invadând Moldova pe negândite, pe o altă cale, cu toată repeziciunea"[9].

Pentru a pune capăt distrugerilor provocate de hoarda crâmleană, domnul Moldovei s-a văzut nevoit să trimită la fratele hanului o solie încărcată cu daruri bogate şi o mare sumă de bani, obţinând în schimb retragerea trupelor tătărăşti[10]. Asupra

---

[3]C. Şerban, *op. cit.*, p. 156-157.

[4]Hurmuzaki, vol. VIII, Bucureşti, 1894, doc. DCCLIV, p. 532.

[5]Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di div(er)si confidenti in Const(antinopo)li altrove circa la corte. Guera contro Turchi. 1652 sin 1658*, ex *Miscellanea* cod. Brera 340, fila 73 r.-73 v. (vezi Anexa) [în continuare se va cita *Avisi*...].

[6]*Ibidem*, fila 81 r. (vezi Anexa).

[7]G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 143; N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1902, p. CCXXXIV.

[8]M. Costin, *Opere*, p. 131.

[9]Archivio di Stato di Venezia, *Avisi*..., fila 81 r. (vezi Anexa).

[10]M. Costin, *Opere*, p. 133; V. Mihordea, *Raporturile Moldovei şi Ţării Româneşti cu tătarii în secolele XVI-XVIII*, în RdI, 32, nr. 6, 1979, p. 1071.

modului în care s-a obținut stoparea jafurilor provocate de năvălitori se știa la sfârșitul lunii septembrie la Constantinopol: "...Se spune că principele Moldovei [Vasile Lupu n.n.] a făcut pace cu Tătarul [hanul n.n.] plătind bani"[11]. La scurtă vreme avea să urmeze o altă invazie, la fel de pustiitoare, de această dată a unei oștiri căzăcești, care a amplificat suferințele umane și pierderile materiale din Moldova[12]. Devastatoarele năvăliri ce au afectat succesiv țara i-au subminat potențialul economic, găsindu-se totodată și la originea schimbării ulterioare de optică în politica de alianțe a lui Vasile Lupu, fapt care a șubrezit considerabil credibilitatea domnului Moldovei în fața Înaltei Porți. Pierderea tronului de către voievodul moldovean, la capătul unor acțiuni militare lipsite de sorți de izbândă, în condițiile creșterii opoziției externe și interne, a pus capăt ambițioaselor proiecte care l-au animat vreme de aproape două decenii.

Refugiindu-se la cazacii zaporojeni, în anul 1654, fostul domn moldovean s-a pus apoi sub protecția hanului Islam Ghirai III, rămânând un timp la o reședință pusă la dispoziție de acesta, de unde în vara aceluiași an va fi trimis la Constantinopol[13]. În capitala Imperiului Otoman a stat inițial la închisoarea Edikule, unde a avut mai mult un domiciliu forțat decât un regim de detenție.

Veneția era înștiințată asupra prezenței lui Vasile Lupu la Poartă de către ambasadorul său la Viena, Battista Nani[14], dar informații în acest sens îi parveneau deopotrivă și de la diverși confidenți ai bailului din Constantinopol. Referindu-se la situația dificilă a trei cetățeni ai Serenissimei Republici, încarcerați la Edikule, atât unul dintre amintiții informatori[15] cât și Giovanni Battista Ballarino[16], aflat atunci la Adrianopol, aminteau intervenția lui Vasile Lupu în favoarea acestora, în încercarea, de altfel încununată de succes, de a le ușura regimul de detenție. Tot știrea datorată confidentului anonim, datată mai 1655, înfățișează lapidar evenimentele ce se aflau în plină desfășurare în Țara Românească în primăvara acelui an. Probabil, este una dintre puținele informații despre răscoala oștenilor din Muntenia recepționate de Veneția direct de la Constantinopol. Știm că datele deținute de Republica Sf. Marcu despre derularea confruntărilor de la nordul Dunării, pe teritoriul Țării Românești, proveneau în vara anului 1655 în majoritate din amănunțitele rapoarte ale ambasadorului Battista Nani, aflat în misiune diplomatică la Viena[17].

Revolta ce a cuprins Țara Românească în intervalul februarie-iunie 1655 este cunoscută în istoriografia românească, din punct de vedere terminologic, ca *Răscoala seimenilor*, deși a înregistrat o largă participare a segmentelor militare ale oștirii muntene. Seimenilor răsculați împotriva domnului Țării Românești, Constantin Șerban, care dorea să întrerupă menținerea acestora, atât de costisitoare financiar, în rândul oștirii muntene, li s-au alăturat călărașii, dărăbanii și un mare număr de țărani și orășeni, într-o virulentă reacție antinobiliară motivată de presupusa influențare a hotărârilor voievodului de către o parte a boierimii[18]. Numai intervenția principelului transilvan

[11]Archivio di Stato di Venezia, *Avisi...*, fila 77 r. (vezi Anexa).
[12]C. Șerban, *op. cit.*, p. 157-158.
[13]*Ibidem*, p. 214-215.
[14]Hurmuzaki, vol. IX/1, București, 1897, doc. CV, p. 60.
[15]Archivio di Stato di Venezia, *Avisi...*, fila 187 v. - 188 r. (vezi Anexa).
[16]Hurmuzaki, vol. V/2, București,1886, doc. XXV, p. 17.
[17]*Ibidem*, vol. IX/1, doc. CVIII-CXII, p. 62-64.
[18]Dintre izvoarele și din istoriografia problemei a se vedea îndeosebi: M. Costin, *Opere*,

Gheorghe Rákóczi II, care a trecut la sud de Carpaţi în fruntea unei oştiri cifrată la circa 30.000 de oameni, a pus capăt anarhiei din Ţara Românească restabilindu-l pe tronul muntean pe Constantin Şerban[19].

Aducerea în circuitul ştiinţific a celor câteva noi surse documentare veneţiene, ce fac referire la evenimente importante ale istoriei românilor din deceniul şase al veacului al XVII-lea, contribuie la reliefarea gradului de informare a Serenissimei Republici asupra realităţilor politico-militare din Ţara Românească şi Moldova precum şi la îmbogăţirea datelor relative la aspectele particulare ce le privesc pe acestea, ilustrând totodată şi modul în care era percepută şi înţeleasă în Occident situaţia complexă de la nordul Dunării.

ANEXA

I

In lettere di confidente da Constantinopoli a 14 settembre 1650 ricevute à 23 novembre...

...Si dice p(er) certo che il Tartaro insieme con Cosacchi sono andati nella Moldavia et quel Prencipe stà assediato in un Castello poco forte.

Galata 14 settembre 1650.

P. S. E venuto il Vecchio et dice che non è sicuro che il Prencipe di Moldavia sia asediato, mà vogliono che sia fuggito.

(Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di div(er)si confidenti in Const(antinopo)li altrove circa la corte. Guera contro Turchi. 1652 sin 1658*, ex *Miscellanea* cod. Brera 340, fila 73 r. - 73 v., copie).

II

In l(ette)re di confid(en)te da Cost(antinopo)li di 15 settembre 1650 all'C(larissi)mo Sig(no)r Cav(alie)r Soranzo r(icevu)te à 23 nov(emb)re.

...Tengo l(ette)re dal S(igno)r P(ri)n(ci)pe di Mold(avi)a di 21 luglio con aviso di proffonda Pace nella Polonia, mà che li Tartari uniti con li Cosachi si fossero incaminati contra li Moscoviti. Pare p(er)o che q(ues)ta sia stata una finta p(er) adormentare il S(igno)r P(ri)n(ci)pe, et di coglierlo dall'improviso, havendo per altra via inopinatam(en)te con soma celerità invasa la Mold(avi)a.

(Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di div(er)si confidenti in Const(antinopo)li altrove circa la corte. Guera contro Turchi. 1652 sin 1658*, ex *Miscellanea* cod. Brera 340, fila

p. 170; *Istoria Ţării Româneşti 1290-1690. Letopiseţul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 120-126; Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 112-115; G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 180; Axinte Uricariul, *Cronica paralelă...*, p. 58-62; Lidia A. Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară ? 1655. Ţara Românească*, Bucureşti, 1968, p. 73-98; Nicolae Stoicescu, *Constantin Şerban*, Bucureşti, 1990, p. 33-47.

[19] Carol Göllner, *Gheorghe Rákóczi II (1648-1660)*, Bucureşti, 1977, p. 55-56.

81 r., copie)

III

In lettere di confidente dà Constantinopoli di 18 settembre 1650 ricevute à 23 novembre...

...Si dice ancora come il Tartaro, essendo andato in Moldavia non habbia fatto niente, contro quello, che si diceva p(ri)ma.

(Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di div(er)si confidenti in Const(antinopo)li altrove circa la corte. Guera contro Turchi. 1652 sin 1658,* ex *Miscellanea* cod. Brera 340, fila 75 r., copie)

IV

In lettere ... dà Constant(inopo)li a 24 settembre 1650, ricevute a 23 novembre ...

Il Prencipe di Moldavia, si dice, che hà fatto Pace con il Tartaro con pagar denari

Galata 24 settembre 1650.

(Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di div(er)si confidenti in Const(antinopo)li altrove circa la corte. Guera contro Turchi. 1652 sin 1658,* ex *Miscellanea* cod. Brera 340, fila 77 r., copie)

V

Avisi da Cost(antinopo)li di ultimo magg(i)o 1655 copiati [?] all C(l)a(rissi)mo Sig(no)r Giovanni Soranzo Cav(alie)r da suo confidente.

Murat Bassa fatto g(randissi)mo Visir hà fatto levar dal Bagno li 3 gentilhuomini Venet(ia)ni et messi alle sette Torri, dove dalla compagnia et cortena del già P(ri)n(ci)pe di Moldavia Basilio, mio patrone vengono nelle loro disgratie sollevati, et consolati. Io da qui inanzi con occ(asio)ne di visitare il sudetto p(ri)n(ci)pe, procurerò di sovenir loro al possibile.

...In Valachia pure sono grande confusioni, essendosi quelle militie pedestre ribellate contro il prencipe, et contro il Bartui [?].

(Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di div(er)si confidenti in Const(antinopo)li altrove circa la corte. Guera contro Turchi. 1652 sin 1658,* ex *Miscellanea* cod. Brera 340, fila 187 v. -188 r., copie).

VI

In lettera del Prencipe di Valacchia scritta à suo Padre li 8 Agosto 1662[*] .

Deve saper V(ost)ra S(igno)ria come li Tedeschi sono usciti dalle Fortezze di

[*] Într-o formă aproape identică se regăseşte publicat în Hurmuzaki, vol. V/2, doc. CXLI, p. 91.

Transilvania, et hanno fatto Pace Grande. Anco il Bagaglio di Cuchine Grahemet Bassà è partito, e deve partir anco lui aspetando il g(e)nte dalli Transilvani. Anzi anco li nostri soldati devono partir dalla Transilvania frà due giorni.

(Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di div(er)si confidenti in Const(antinopo)li altrove circa la corte. Guera contro Turchi. 1652 sin 1658*, ex *Miscellanea* cod. Brera 340, fila 286 r., copie).

ISTORIA UNEI COLECŢII: *DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA*

VIOLETA BARBU

Editarea exhaustivă a izvoarelor interne medievale este o întreprindere care a trecut în ultimul secol prin faze spectaculos diferite una de cealaltă : de la una din cele mai importante raţiuni de existenţă ale Academiei Române, la sarcină urgentă de partid şi de stat până la postura de *ancila*, în care, uneori, în timpul din urmă, o aruncă ignoranţa ori reaua credinţă a unora dintre istorici, care au privilegiul de a nu fi, *oribile dictu,* editori de documente.

Istoria colecţiei, "Documenta Romaniae Historica" este cea a unui proiect, pe care, în limbajul de lemn actual, l-am numi maximal. În limbajul de lemn al anului 1948, când el s-a cristalizat prin hotărârile prezidiului Academiei şi ale Secţiei de ştiinţe istorice, purta numele de "importanta sarcină de întocmire a întinsei colecţii de izvoare diplomatice Documente privind istoria României". Cum s-a ajuns la acest gigantic proiect ? Procesele-verbale ale nenumăratelor şedinte, care au început să curgă începând cu luna octombrie a anului 1948, menţionează explicit : ambiţia de a înfăptui ceea ce pentru istoriografia burgheză rămăsese doar un deziderat, necesitatea de a împlini lipsurile ei în domeniul istoriei social-economice şi de a scoate istoria din "cadrul îngust de castă al istoricilor". Perspectiva celor aproape 50 de ani care s-au scurs de atunci scoate la iveală însă şi mobilurile mai puţin sau deloc mărturisite: disciplinarea planificată şi controlul activităţii ştiinţifice, urgentă sarcină de partid a acelor ani, erau mai uşor de realizat în aşa-zisele colective şi subcolective antrenate în acest proiect naţional, supervizate de comitete de redacţie atotputernice, în timp ce obiectivitatea univocă a documentelor scotea din joc, pentru moment, complicaţiile ideologice pe care lucrările de interpretare, inevitabil, le-ar fi ridicat, micşorând randamentul frontului istoric. Trebuie spus că limitele maximale ale acestui proiect n-au fost stabilite de la început, iar diversele tatonări din anii 1948 - 1951 dovedesc că strategia de coordonare a colecţiei n-a fost limpede promotorilor ei: Mihai Roller (redactor responsabil), Barbu Câmpina, Ion Ionaşcu, Letiţia Lăzărescu-Ionescu, David Prodan şi Eugen Stănescu.

În decembrie 1948, de pildă, proiectul nu ţintea să realizeze decât un volum de documente slave din secolul al XVI-lea (colectiv de patru membri la Bucureşti) şi două volume de documente româneşti din secolul al XVII-lea (colectiv de cinci membri). Însăşi definirea noţiunii de document intern, cerută de Francisc Pall încă din februarie 1949, s-a realizat doar un an mai târziu, la consfătuirea istoricilor din februarie 1950, în termeni de o ambiguitate derutantă: «Considerăm documente interne toate documentele care au fost emise din şi pentru Moldova, Ţara Românească şi Transilvania». Neînţelegându-se dacă un act trebuie să îndeplinească simultan cele două condiţii sau este suficientă doar una dintre ele, seria Transilvania a inclus şi izvoare externe, pe când seriile Ţara Românească şi Moldova au integrat hrisoavele domneşti de danie către

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 39-43

mănăstiri străine, dar nu şi corespondenţa diplomatică. Începând cu 1949, prinde contur ideea de a publica exhaustiv documentele interne până la jumătatea secolului al XVII-lea (1650) (seriile A şi B) şi până la răscoala de la Bobâlna (seria C), la care să se adauge o nouă serie D pentru relaţiile dintre cele trei ţări române. Lucrul se reorganizează în mare pripă, cu tensiuni şi presiuni, forţele regrupându-se în mai multe subcolective care să realizeze baza de date necesară giganticei întreprinderi. Confruntat cu evidenţa defectuoasă a documentelor de la Biblioteca Academiei şi de la Arhivele Statului şi cu lipsa unui fişier al documentelor deja publicate, Comitetul de redacţie recepţionează la faţa locului fişele de inventariere, constată lipsuri în identificare şi localizare şi stabileşte o normă zilnică de 48 de rezumate pe zi, inclusiv localizarea documentului. Într-un ritm infernal, în nouă luni, din iulie 1951 până în martie 1952, patru cercetători ai Institutului de istorie împreună cu câţiva funcţionari ai Bibliotecii Academiei prelucrează 700 de pachete de documente, inventariază materialul ce provenea din achiziţiile recente şi termină despuierea condicilor de documente aflate în custodia Academiei. Dar termenele de predare a volumelor nu puteau suferi amânare din cauza acestor operaţii anevoioase, iar şedinţele de analiză a muncii funcţionau ca o ghilotină. Astfel, au ieşit la iveală în perioada 1951 -1956, 27 de volume din cele trei serii, la care se adaugă cele două volume de introducere, apărute în 1956 şi conţinând normele de transcriere, principiile de editare, concretizate în câteva consistente studii de paleografie, sigilografie şi cronologie datorate reputaţilor specialişti (Damian Bogdan, Emil Vârtosu, Alexandru Elian, Ion Ionaşcu, Jakó Zsigmond, Francisc Pall). De asemenea, volumele conţineau în anexe preţioase instrumente de lucru, ca, de pildă, diverse tabele cronologice.

Cu toate acestea, voci dintre cele mai autorizate îşi exprimă nemulţumirea cu privire la valoarea ştiinţifică a colecţiei şi la stilul de lucru. Printre ele, academicianul Andrei Oţetea şi profesorul Pall, şeful colectivului clujean.

Criza izbucneşte, iar moartea lui Roller (redactor responsabil) în iunie 1958, şi a lui Barbu Câmpina, în septembrie 1959, a netezit, oarecum, calea către abandonare colecţiei în formula iniţială şi căutarea uneia noi, mai adecvată unei opere de erudiţie. Pe de altă parte, se dovedise că lucrul la Tratatul de istorie a României, pentru care fusese impus ritmul inuman şi compromisurile de metodă, nu înainta deloc încurajator. Obiecţiile majore aduse colecţiei au fost sintetizate cu curaj de către Francisc Pall, într-un material datat 1 septembrie 1957 şi păstrat în Arhiva Institutului de Istorie "Nicolae Iorga". În ciuda recordului absolut sub raport cantitativ, Pall acuza lipsuri "numeroase şi grave" înregistrate la nivelul metodei urmate şi a condiţiilor de muncă. Cea mai gravă problemă este, după Francisc Pall, ambiguitatea caracterului colecţiei; este evident că vechiul comitet de redacţie imprimase un caracter de popularizare, alegând soluţia publicării traducerilor în detrimentul originalelor şi a reducerii considerabile a aparatului critic. Bătălia fusese câştigată de grupul marxist la consfătuirea din februarie 1950, la care, în stilul şedinţelor de partid ce se va încetăţeni după aceea, nu fuseseră chemaţi mulţi dintre specialiştii cei mai reputaţi. Andrei Oţetea se raliază ferm poziţiei lui Pall scriind în revista "Studii" din 1956 : "Cu toate serviciile incontestabile pe care traducerea le poate aduce cercetătorilor, nici un istoric adevărat nu va îndrăzni să întreprindă o lucrare ştiinţifică pe baza unor documente traduse, când are la dispoziţie originalele". Pentru prima dată, după aproape 10 ani, se aud din nou vocile profesioniştilor, iar identitatea care doresc să le fie recunoscută este erudiţia. O colecţie de izvoare nu poate fi o operă de vulgarizare, un corpus de traduceri pentru diletanţi, ci este o întreprindere profesionistă. Din acest punct de vedere, continuă cu tristeţe Francisc

Pall, bilanţul muncii depuse până atunci nu poate fi pozitiv: "un mare număr de medievişti de-ai noştri din cei mai competenţi au fost absorbiţi cu desăvârşire în toţi aceşti ani în această colecţie de traduceri". A doua observaţie privea limba în care urmau să fie publicate documentele. Necesitatea accesului cercetătorilor străini, situaţia colecţiilor de documente din Germania, Anglia, Franţa îl conduc pe cercetătorul clujean la concluzia că limba originală pentru inedite şi regestul pentru documentele edite sunt formula cea mai viabilă. Ea s-ar impune pentru seria Transilvania, care prezintă particularităţi paleografice şi de terminologie a instituţiilor specifice, trăsături ignorate deliberat de comitetul de redacţie al DIR. În acest punct al discuţiei, iese la iveală o altă atitudine opresivă a acestui comitet: respingerea oricărei îmbunătăţiri în numele "unităţii colecţiei". Dar volumele apărute până în 1957 erau deficitare şi în privinţa indicilor: nimeni şi nimic n-a putut abate hotărârea din 1950 ca să se întocmească indicii centralizatori pe secole şi nu pe volume. În ciuda aprinselor polemici şi a insistenţelor mai ales din partea colectivului ieşean prin Mihai Costăchescu, comitetul de redacţie, cum se precizează în "Introducerea" la seria DIR n-a pus în practică hotărârea comitetului de specialişti desemnat să elaboreze strategia întocmirii indicilor, colecţia rămânând văduvită de indicii de volum, carenţă slab compensată de indicii toponomici la seria Ţara Românească până la sfârşitul veacului al XVI-lea, care a încercat să îndrepte şi unele identificări eronate din cuprinsul volumelor.

În raportul manuscris al lui Francisc Pall răzbătea explicit însă denunţarea a ceea ce el numea "graba excesivă, metodele de comandă şi condiţiile de muncă nesatisfăcătoare, precum şi modul în care au fost trataţi colaboratorii, adică specialiştii de bază care au dus greul lucrării". Ritmul de campanie, asemuit de Pall cu fabricarea rapidă şi în serie a produselor industriale, stahanovismul rollerian erau incompatibile cu o publicaţie ştiinţifică de documente. O foarte palidă imagine a dramei umane şi a presiunii a căror victimă au fost cei peste cincizeci de specialişti menţionaţi deabia în lista din "Introducerea" colecţiei din 1956 răzbate din sintagmele acestui raport: "maximalismul demoralizează şi extenuează pe cei mai competenţi specialişti din aceste colective". Haosul ce apărea pe parcursul muncii pe mai multe direcţii nesesizate de la început, normele supradimensionate, şedinţele până la ore târzii din noapte grevau, fireşte, asupra calităţii. Cea mai gravă era neglijarea unui număr mare de documente. Imposibilitatea parcurgerii depozitelor din provincie (Ţara Românească, Transilvania, Arhiva din Alba Iulia), a depozitelor din străinătate (Ungaria şi Cehoslovacia) a dus la lipsuri serioase din numărul total de documente: 158 numai pentru Ţara Românească în secolul al XVI-lea. Ritmul de campanie a devenit apoi ritm de asalt, scrie profesorul Pall, aberaţiilor pornite de la centru (două volume într-un an şi jumătate) răspunzându-li-se, în lipsa altei solutii, prin angajarea unui mare număr de persoane necalificate în paleografie şi geografie istorică. Volumele I şi II din seria Transilvania, reprezentând documentele veacului al XIV-lea, apărute în 1953 n-au fost trimise colectivului decât în corectura finală. Conflicte de competenţe izbucneau la suprareviziile finale ce se efectuau pentru seriile Transilvania şi Moldova la Bucureşti. O astfel de polemică iscată între doi specialişti ca Francisc Pall şi Maria Holban nu era, după părerea celei din urmă, atât o chestiune de deosebiri de opinii între colegi de competenţă egală pe seama unor chestiuni de principiu, cum ar fi traducerea românească a toponimelor transilvănene, cât o consecinţă a raporturilor cu "forurile superioare", ghilimelele aparţin Mariei Holban, de la Bucureşti. Enumerând "vămile văzduhului" (expresia îi aparţine) prin care trebuiau să treacă materialele colecţiei, Maria Holban

denunţă ierarhia cenzurii ştiinţifice, care îi crease lui Francisc Pall imaginea Clujului redus la o cruntă iobăgie faţă de Bucureştiul stăpân (metafora este a Mariei Holban). Aceste vămi erau "forurile superioare", comitetul de redacţie, secretariatul de redacţie pentru fiecare serie şi, de-abia la sfârşit, colaboratorii de la Bucureşti. Protestele şi argumentele împotriva intervenţiilor arbitrare asupra volumelor transilvănene au fost interpretate ca "încercări răuvoitoare de frânare a muncii". Unii dintre cei care au avut curajul să-şi spună deschis părerea au fost înfieraţi la consfătuirea istoricilor din 1953 drept "elemente lipsite de conştiinţă patriotică" care îndrumă cercetarea pe un făgaş greşit şi, prin urmare, au fost destituiţi.

În schimb, membrii comitetului de redacţie, dintre care cel puţin unul, Eugen Stănescu, nu avea nici o legătură cu această activitate, primesc, în 1954, premiul de Stat. Adevăraţii autori sunt escamotaţi sub sintagma generică "colectivul secţiei de istorie medie". În anul următor, o compensaţie morală se acordă altor patru cercetători: Maria Holban, Francisc Pall, Ştefan Pascu şi Petre P. Panaitescu primesc premiul Nicolae Bălcescu.

Toate aceste neîmpliniri înfăţişate în raportul manuscris al lui Francisc Pall, coroborate cu cele formulate şi la Bucureşti şi la Iaşi, şi, în bună parte, sistematizate în "Introducerea" colecţiei au dus la reorientarea acesteia produsă în intervalul 1957-1960, sub conducerea unui alt comitet de redacţie compus din academicienii D. Prodan şi A. Oţetea. Acesta din urmă, membru al Academiei din 1955 şi director al Institutului de istorie din Bucureşti din 1956, punea temeiul noilor metode în articolul programatic *Problema editării textelor vechi*, publicat în 1958. Că nu era vorba decât de o revoluţie cu ştirea şi voia "forurilor superioare" ne-o dovedeşte titlul volumului în care a apărut acest articol programatic: *Studii privind relaţiile româno-ruse şi româno-sovietice*. Ceva se schimbase, fireşte, în contextul general, iar relativa destindere se difuza, în capilaritate şi în mica lume a istoricilor medievişti. Noua colecţie "Documenta Romaniae Historica" oferea şi cercetătorilor străini (într-un raport manuscris al lui Valentin Georgescu sunt enumeraţi numai cei din ţările Tratatului de la Varşovia), accesul la originale (latine, slavone, greceşti, germane).

Primul volum al noii colecţii apare în 1966. Spre a se asigura continuitatea cu seria DIR, P. P. Panaitescu şi Damaschin Mioc nu insistă în prefaţa noii colecţii asupra diferenţelor faţă de seria veche, autorii mulţumindu-se să trimită pentru lămuriri suplimentare la cele două volume de "Introducere" de la DIR, apărute în 1956. Sunt remediate lipsurile semnalate anterior, se revizuiesc normele pentru indicii analitici de nume, topice şi materii, precum şi, parţial, principiile de transcriere. Ritmul devine mai raţional, dar când apar la orizont aniversări, ca, de pildă jubileul "Mihai Viteazul", un volum, căruia i se arondează nouă cercetători, trebuie să fie elaborat şi imprimat într-un singur an. Munca se reia practic de la începutul seriei, încercându-se, ca, în paralel, să se progreseze în secolul al XVII-lea, după data de 1626, unde se oprise faza întâi a colecţiei. Asupra colectivelor se abat apoi aberaţiile ortografice de tipul "ţigan" cu majusculă şi "Dumnezeu" cu minusculă, dar nici un proces-verbal nu mai consemnează luări de atitudine. Se întreprind noi campanii mari de depistare şi fişare de documente în depozitele din capitală şi din ţară, şi, mai ales, la Arhivele Statului, unde, odată cu Legea privind regimul bunurilor de patrimoniu din 1974, se achiziţionează masiv documente medievale de la colecţionarii privaţi, care sunt obligaţi să le declare şi să le predea, dar şi fondurile medievale aflate până atunci în custodia unor instituţii precum Biserica romano-catolică şi Biserica Calvină, care scăpaseră marilor confiscări de arhive din anii

1948-1949. Văd astfel lumina tiparului un număr de aproape 20 - 25 de volume în seriile A. *Moldova*, B. *Țara Românească*, C. *Transilvania* și D. *Relații între cele trei țări române*. Reluarea colecției nu înseamnă numai publicarea mai profesionistă a documentelor însoțite de traduceri, ci și introducerea în volumele revizuite a unor documente care nu fuseseră depistate anterior; proporția lor era, de pildă, în primul volum al seriei B, de o zecime din numărul total de acte.

Dar interesul pentru documentele medievale scade vertiginos după 1984, anul de răscruce în strategia ceaușistă de distrugere a patrimoniului medieval și a tot ceea ce îl documenta, monumente de arhitectură, ca și monumente de cultură scrisă. Cuvintele și imaginile religioase sunt puse la index. Cenzorii vigilenți ai Editurii Academice nu acceptau compromisuri ca acelea din anii '50, când blestemele finale fuseseră pur și simplu eliminate din textul documentelor.

După 1990, seria se reia în toate cele trei centre: București, Cluj și București. Colectivele de la Iași și București înțeleg, de data aceasta, să alinieze normele de transcriere la cele utilizate de filologi (transcriere fonetică interpretativă, seria B. *Țara Românească*, volumul XXX), sau să atașeze fiecărui document note filologice și istorice, în care cercetătorii să poată găsi lămuriri de natură genealogică, de toponimie etc. (seria A. *Moldova*, vol. XXIII). Ritmul lent de înaintare este impus de numărul crescut de documente emis într-o unitate de timp, aproximativ 300/an. Desigur că, în comparație cu avalanșa de volume a anilor '50, noua fază a colecției poate părea, mai degrabă, agonică. Dar, pe măsură ce istoria socială își va face loc și în preocupările medieviștilor români, e de sperat că documentele seriale vor deveni hrana studiior, ceea ce va duce la o relansare a interesului pentru culegerea și publicarea lor. Această motivație, fiind una autentică, nu are șansa să producă, ca altădată, neîmpliniri.

DE LA ROMANII LA ROMÂNIA. FORMAREA UNEI NAŢIUNI.[1]

ŞERBAN PAPACOSTEA

Una din tezele cele mai fecunde ale lui Nicolae Iorga în domeniul istoriei româneşti în îndelungatul răstimp care separă destrămarea Imperiului Roman de formarea unui cadru statal permanent al românilor în secolul al XIV-lea, în dubla întruchipare a Ţării Româneşti şi a Moldovei, este cea a *romaniilor populare*. Prin această formulă, istoricul înţelegea numeroasele organisme social-politice autonome, în care şi-au desfăşurat existenţa populaţiile romanice sau romanizate, după prăbuşirea Imperiului Roman, în cadrul unor vaste conglomerate teritoriale, regate sau imperii, dominate de seminţiile migratoare, care au preluat succesiv stăpânirea asupra unor teritorii smulse dominaţiei romane. În aceste formaţiuni de întindere variabilă, situate atât la nordul, cât şi la sudul Dunării, autonomii de caracter popular, rural-pastoral, s-a realizat continuitatea istorică a *românilor* şi a *romanităţii răsăritene*, în general, până când o conjunctură istorică favorabilă a făcut posibil saltul în istoria românească de la *autonomie locală* la statul sau statele proprii în spaţiul dintre Carpaţii Răsăriteni şi Sudici, Dunăre, Nistru şi Marea Neagră; etapă hotărâtoare a evoluţiei de la etnie la naţiune, de la poporul creator de stat la statul creator de naţiune, adică la statul naţional integrator. Aşadar de la *romanii* la *România*, proces care a consacrat istoric şi a făcut ireversibilă, indestructibilă, continuitatea romanităţii răsăritene a românilor. Redusă la esenţa ei, această înfăptuire istorică a însemnat salvarea peste secole îndelungate şi peste nenumărate şi catastrofale vicisitutidini istorice a realităţii pe care Nicolae Iorga a sintetizat-o lapidar şi strălucit în formula: *sigiliul Romei*.

La începutul acestei extraordinare deveniri istorice s-a aflat expansiunea teritorială a Romei în spaţiul sud-est european şi *romanizarea* unei părţi însemnate a acestui spaţiu.

Romanizarea unor numeroase populaţii din Europa apuseană şi răsăriteană a fost unul din cele mai de seamă procese constitutive ale istoriei europene. Pornită din provincia Latium, cu centrul la Roma, romanizarea a cuprins mai întâi Peninsula Italică, mozaic de etnii, rase şi culturi diferite, indoeuropene şi non-indoeuropene, pentru a se revărsa apoi spre Apus, în Gallia şi Peninsula Iberică, nordul Africii, iar în răsărit într-o parte însemnată a Peninsulei Balcanice şi, în general, în teritoriile situate la sudul Dunării, linie strategică esenţială a Imperiului Roman.

Romanizarea a fost procesul de asimilare culturală de către romani a unora dintre popoarele supuse dominaţiei lor: în Apus, îndeosebi, celţii din Gallia şi Hispania, în Răsărit ilirii, tracii, geto-dacii din nordul şi nord-vestul Peninsulei Balcanice şi, într-un târziu, dacii din spaţiul carpato-danubian. Romanizarea a fost efectul cuceririi

---

[1] Comunicare susţinută în cadrul Universităţii Populare de la Vălenii de Munte, la 30 august 1998.

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 45-54

romane, a extinderii graniţelor imperiului, chiar dacă, în unele cazuri, romanizarea a fost pregătită sau înlesnită, înainte de cucerire, de influenţa civilizaţiei romane.

Romanizarea s-a împlinit pe diverse căi. Ea a fost în primul rând efectul unui masiv transplant de populaţie italică, îndeosebi agricolă-pastorală, revărsată din secolul III î.Chr. şi până în primul secol al erei creştine, în toate direcţiile de prea-plinul de populaţie al Italiei. Instalaţi, în cadrul unor colonii înzestrate cu pământ din teritoriile cucerite, colonii romani au devenit principalul factor direct al romanizării. Legiunile romane stabilite în teritoriile cucerite, ai căror ostaşi, după împlinirea termenului, *veteranii*, se instalau, de obicei, definitiv în zonă; oraşele înfiinţate de romani, centre administrative şi deopotrivă de activitate economică; şcoala şi, nu în ultimul rând, religia creştină, în faza finală a imperiului şi chiar după dispariţia lui, au fost factorii cei mai de seamă ai romanizării. Esenţa romanizării s-a manifestat prin adoptarea limbii latine, iar folosirea acesteia ca limbă maternă a devenit indiciul principal al apartenenţei la masa popoarelor romanice. *Afirmarea originii romane*, a descendenţei din coloniştii Romei, şi *limba romanică* folosită au fost, până târziu, componentele principale ale conştiinţei identităţii proprii la membrii romanităţii răsăritene, deveniţi *români* în cursul evului mediu.

Cucerirea şi romanizarea Peninsulei Balcanice a început în ultimele decenii ale secolului III î.Chr. pe ţărmul răsăritean al Mării Adriatice şi în Peninsula Istria. În cursul secolului II î.Chr. au intrat în stăpânire romană Macedonia şi Epirul (anul 168). În secolul următor, expansiunea romană a atins linia Dunării de Jos. Pe cursul Dunării mijlocii au fost constituite provinciile Noricum şi Pannonia, iar pe cea a Dunării de Jos, până la Marea Neagră, Moesia. La sudul provinciei Moesia Inferior, romanii au constituit provincia Tracia. Un ultim impuls ofensiv a adus sub stăpânirea Romei provincia Dacia de la nordul Dunării, în 106.

Când spre sfârşitul secolului III al erei noastre a început refluxul puterii romane, al cărui semnal major a fost părăsirea Daciei de legiunile şi administraţia imperială, romanitatea alcătuia în Peninsula Balcanică şi în spaţiul carpato-balcanic o mare realitate demografico-culturală, produs al fuziunii dintre autohtoni şi colonişti. Indiciul cel mai elocvent al acestui amalgam uman şi cultural îl oferă miile de inscripţii latine rămase în Noricum, Pannonia, Moesia, Illiria şi Tracia. Din Dacia s-a păstrat numărul cel mai mare de inscripţii latine din Europa centrală şi sud-estică, peste 3.000, fapt care îşi găseşte explicaţia în intensitatea procesului de romanizare a provinciei, desfăşurat de Traian cu populaţie italică sau romanizată "din tot Imperiul Roman".

În secolele III şi IV ale erei creştine, Imperiul Roman, supus unei presiuni continue la toate frontierele sale, în Europa, Asia şi Africa, a supravieţuit asaltului adversarilor săi printr-un imens efort de adaptare la situaţia de fortăreaţă permanent asediată. Manifestarea politică cea mai semnificativă a acestor transformări a fost transferul definitiv al centrului imperiului de pe malurile Tibrului pe cele ale Bosforului, de la Roma la Bizanţ. Transferul a fost opera lui Constantin cel Mare, care, în anul 330, a inaugurat noua capitală care i-a luat numele, Constantinopol, de unde puteau mai bine fi apărate frontiera Dunării de Jos şi cea a Eufratului, cele mai ameninţate de presiunea năvălitorilor.

Deşi şi-a mutat centrul într-o arie populată masiv de neromanici, imperiul şi-a păstrat încă mult timp caracterul său roman. Noua sa capitală, Constantinopolul, era o *nouă Romă*, iar formele sale de viaţă politică, administrativă, judecătorească şi militară, le continua cu fidelitate pe cele ale Romei celei vechi. Şi după fragmentarea imperiului

în două, *Pars Orientis* şi *Pars Occidentis*, la începutul secolului V, imperiul şi-a păstrat caracterul roman nu numai în Apus, dar şi în Răsărit. Iar temelia acestei continuităţi romane de viaţă politică a fost romanitatea răsăriteană, implantul roman de populaţie vorbitoare de limbă latină şi masa autohtonilor asimilaţi de ea. Din această populaţie romană sau câştigată pentru romanitate s-au recrutat legiunile care au asigurat timp de încă trei secole frontiera danubiană a imperiului. Expresia politică supremă a acestei realităţi militare a fost şirul lung de împăraţi – împăratul, imperator nu era altceva decât comandantul militar suprem – ridicaţi de armatele din provinciile dunărene (Tracia, Pannonia, Dacia, Moesia, Dalmaţia) din secolul III până spre sfârşitul secolului VI d.Chr.: Maximilian, Decius, Regalian, Claudiu, Aurelian, Probus, Diocletian, Galeriu, Constantin, Constantin cel Mare, Liciniu, Jovian, Valentinian, Gratian, Marcian, Anastasiu, Justin, Justinian etc.

Atât timp cât frontiera Dunării de Jos a rezistat, şi ea a rezistat în măsură însemnată datorită acestei fortăreţe militare recrutate din romanitatea locală, s-a menţinut şi caracterul roman al Imperiului de Răsărit, al Noii Rome. "Întreaga organizaţie a statului din Imperiul de Răsărit – scrie Alexandru Philippide – purta încă cu totul caracterul roman, în drept şi în judecată, în armată şi în instituţiile bisericii ...". Şi un alt cercetător al acestor realităţi balcanice la începuturile Imperiului Roman de Răsărit dezvăluie puterea de rezistenţă a limbii latine faţă de presiunea elementului grec concurent: "Au fost promulgate legi şi constituţii în limba latină până în veacul al şaptelea, iar în dezbaterile din tribunale şi la înregistrările funciare, latina a rămas limba oficială până departe în secolul al şaselea" (H. Zilliacus). Spre mijlocul secolului VI, încercarea unui demnitar constantinopolitan de a introduce limba greacă în ţinuturile răsăritene europene ale Imperiului de Răsărit, în teritoriile romanizate, s-a lovit de ataşamentul localnicilor faţă de "limba italicilor" (Joan Lydul).

O funcţie importantă în consolidarea şi extinderea romanităţii a îndeplinit creştinismul de limbă latină, care s-a impus şi în masa populaţiilor romanizate după edictul de toleranţă al lui Constantin cel Mare (313) şi, îndeosebi, după măsurile împăratului Theodosiu I, care, la sfârşitul secolului IV, a făcut din învăţătura lui Isus religie de stat: "legea creştinească".

La trecerea dintre secolul VI şi secolul VII, situaţia etnico-politică a Europei răsăritene, centrale şi sud-estice, s-a modificat radical ca urmare a unui proces istoric cu consecinţe masive şi de lungă durată: migraţia slavilor din locurile lor de origine, între Pripet şi Nipru, spre apus şi sud-est. Factorii declanşatori ai masivei revărsări de populaţie slavă rămân încă a fi cercetaţi. Rezultatul ei însă e cunoscut: ocuparea de către slavii în expansiune a unor întinse teritorii în Europa centrală până la linia fluviului Elba, în cadrilaterul Boemiei, în Pannonia şi regiunile răsăritene ale Austriei; în Peninsula Balcanică, după infiltrări succesive în cursul secolului VI, slavii, în cooperare cu alte seminţii barbare, forţează ireversibil linia de apărare romano-bizantină a Dunării în primii ani ai secolului VII şi se instalează în cea mai mare parte a teritoriului imperial până în Peloponez. Mutaţia majoră provocată de acest flux masiv al elementului slav a avut repercursiuni multiple, directe şi indirecte, asupra romanităţii răsăritene.

Cea dintâi, imediată, a fost fărâmiţarea unităţii, a continuităţii de aşezare a masei romanităţii. Blocul masiv de romanitate care se întindea de-a lungul cursului mijlociu şi inferior al Dunării, din Pannonia până în Moesia Inferior, şi care cuprindea provincii întregi din nordul şi nord-estul Peninsulei Balcanice s-a fragmentat ireversibil: prima separaţie majoră a izolat romanitatea carpato-dunăreană de cea balcanică. La

rândul ei, romanitatea balcanică s-a fragmentat în câteva grupuri izolate unele de altele în: Istria, Macedonia, Tesalia, Epir, Tracia, caracterizate prin diferenţe lingvistice şi orientate politic diferit, în funcţie de cadrul politic deosebit în care s-au dezvoltat. Un text referitor la domnia împăratului Heraclius, *Miracolele Sfântului Dimitrie*, protectorul Salonicului, aminteşte pe "fugarii din regiunile Dunării, din Pannonia, din Dacia şi Dardania, din celelalte provincii şi oraşe", refugiaţi în sud: constatare care explică marea dispersare a romanităţii în Peninsula Balcanică.

Lipsită de unitatea care fusese unul din factorii ei de putere în Imperiul Roman de Răsărit, romanitatea răsăriteană a suferit şi o altă pierdere majoră, urmare a revărsării slave în fostul teritoriu imperial: rapida alterare a raportului dintre componenta romană şi cea elenică în structura şi conducerea imperiului în favoarea celui din urmă element. E ceea ce istoricii numesc *elenizarea* Imperiului Bizantin. Originea împăraţilor odată cu componenţa armatei, limba, a legilor şi a administraţiei, toate se grecizează în ritm accelerat în secolul VII, lepădând, la fel de repede, veşmântul roman. "Deşi întregi provincii au păstrat, prin originea locuitorilor lor, mai mult vestică decât răsăriteană caracterul acesta latin, toate în imperiu mergeau necontenit către grecizare şi orientalizare şi, prin urmare, aceasta trebuie să însemne, în acelaşi timp, şi localizarea din ce în ce mai pronunţată în Orient", afirmă Nicolae Iorga. Dar această evoluţie însemna pierderea statului propriu de către romanitatea răsăriteană, înstrăinarea prin limbă, cultură şi tradiţii de noul imperiu de esenţă elenică instaurat la Strâmtori. Chiar atunci când unii dintre ei au reintrat în aria de dominaţie a Imperiului Bizantin, membrii romanităţii răsăritene nu au mai avut în acest stat total elenizat un înveliş protector al identităţii lor. Antagonismul tot mai pronunţat între grecitate şi latinitate în civilizaţia europeană medievală a făcut din romanitatea unei părţi a locuitorilor imperiului restaurat în ansamblul Peninsulei Balcanice un element indezirabil.

Ultima menţiune antică a romanicilor nordbalcanici datează de la sfârşitul secolului VI. Când ei au reapărut în izvoare, aproape patru secole mai târziu, sub un nume nou, scena istorică era complet reînnoită.

Slavii acopereau acum o parte însemnată a Peninsului Balcanice. Sub conducerea unui trib turcic, *bulgarii*, instalat la sudul Dunării spre sfârşitul secolului VII, slavii dintre Balcani şi Dunăre, care i-au asimilat cultural pe cuceritori, au constituit un stat puternic a cărui maximă expansiune a fost realizată în sec. X, de ţarul Simeon. Acesta a încercat să cucerească şi Bizanţul şi să preia rosturile sale imperiale.

Încă din secolul IX, bulgarii au adoptat creştinismul în formula sa răsăriteană, ortodox-bizantină, urmare a faptului că Bizanţul a acceptat folosirea limbii slave în slujba bisericească, a luat iniţiativa creării unui alfabet specific, ceea ce a făcut posibilă traducerea în slavo-bulgară a textelor sacre. Slavona a fost acum cooptată, alături de ebraică, greacă şi latină între limbile sacre.

Această evoluţie a marcat puternic şi destinul romanităţii răsăritene, cuprinsă, în diversele ei ramuri, în aria popoarelor care au adoptat ortodoxia de expresie literară slavonă, în vastul spaţiu controlat de ţaratul bulgar şi de alte state slave. Adoptarea limbii slave ca mijloc de expresie a bisericii şi a statului, aşa-numitul slavonism cultural, a devenit a doua mare realitate constitutivă a romanităţii răsăritene.

Ultimele ştiri despre romanitatea balcanică înainte de avalanşa slavă aparţin sfârşitului secolului VI. Sub un nume nou, acela de *vlahi*, descendenţii comunităţii etnico-lingvistice ai comunităţii răsăritene reapar în izvoare aproape patru secole mai târziu.

Numele *vlahi* a desemnat la germani, apoi prin împrumut la slavi, unguri şi chiar la bizantini, popoarele romanice sau, mai restrâns, pe *italici*. Numindu-i vlahi pe membrii romanităţii răsăritene, aceste popoare evidenţiau identitatea lor de origine cu locuitorii Italiei, de unde se trăgeau. Vlah traducea denumirea pe care şi-o aplicau membrii romanităţii răsăritene, aceea de: *români*, *armâni* etc.

Apariţia vlahilor în istorie a coincis cu destrămarea întinsului Imperiu Bulgar, la sfârşitul secolului X şi la începutul secolului XI, sub loviturile Bizanţului, ale ungurilor, instalaţi în Pannonia, ale ruşilor şi, probabil, dinlăuntru, ale vlahilor. De acum înainte vlahii se manifestă tot mai frecvent şi îşi impun numele în izvoare, ei şi organismele lor autonome, *Vlahiile*, ţările române în echivalentul lor autohton sau în formularea lui Nicolae Iorga, *romaniile*.

Vlahiile sau *Ţările Româneşti* erau forme de organizare proprii, autonome, ale vlahilor, cuprinse în conglomerate politice imperiale – este cazul Bizanţului, al imperiilor stepei – sau ale unor state plurietnice, cazul regatului ungar. Ele erau expresia politică a unei populaţii vorbitoare de limbă română, care aveau conştiinţa descendenţei din Roma şi din coloniştii Romei, dar care împărtăşeau credinţa creştină în forma ei bizantino-slavă. În fruntea acestor organizaţii autonome se aflau conducători proprii: *celnici, juzi, cnezi, voievozi*, care îndeplineau funcţiile esenţiale ale conducerii sociale şi asigurau legătura cu statul în subordinea căruia se aflau. Normele vieţii sociale, codificate oral de-a lungul secolelor, purtau numele de *dreptul românesc* sau *jus valachicum*.

Romaniile, în viziunea istoricului român, erau formele de organizare autonomă dezvoltate de populaţia romanică în răsărit, ca şi în apus, pe măsura dezagregării Imperiului Roman, asaltat de migratori. Între teritoriile guvernate încă de imperiu şi cele dominate de popoarele barbare se constituie autonomiile multiple ale romanităţii. "Acolo unde viaţa antică, viaţa latină, s-a menţinut datorită doar populaţiei, cu mijloacele degajate doar de voinţa acestei populaţii, nu există "imperiu", ci această Romania" (N. Iorga). Transpuse în limba migratorilor şi apoi generalizate în această transpunere în terminologia etnico-politică europeană, *romaniile* romanităţii răsăritene au devenit *Vlahii* sau *Valahii*, de la *vlahi*, cu diferite adaptări fonetice: "Vlahiile – continuă istoricul - şi denumirile derivate din ele – de pildă *vlaşca zemlja* sau *terra Blacorum* – nu sunt decât regiuni de populaţie şi stăpânire românească, *romanii* asemănătoare celor dezvoltate în teritoriile apusene foste ale Imperiului Roman, care însă, cu puţine excepţii, nu şi-au păstrat denumirea"; în schimb, "în ceea ce priveşte Romania populară de la Dunăre, ea a supravieţuit în numele unei limbi, al unei naţii şi al unui organism politic. Elementul latin de la Dunăre se numeşte *români*, adică romani; limba lor este limba română (româneşte) şi când în secolul XIV a fost dată o formă politică acestei ţări, a fost păstrată aceeaşi denumire, care neîndoielnic e mult mai veche".

Întreg teritoriul locuit de descendenţii romanităţii răsăritene - ţinuturile în care ei se grupau politic - era un mozaic de ţări româneşti, despărţite de teritorii aflate în stăpânirea altor etnii. Cele mai vechi atestări vin din Peninsula Balcanică. În a doua jumătate a secolului X, o diplomă a împăratului Vasile II creează sau confirmă o conducere (archè) a vlahilor din Tessalia. Aşadar în Grecia s-a constituit la o dată necunoscută o Vlahie, care mai târziu apare sub numele *Vlahia Mare* (Megale Vlahia), deosebită de o altă Vlahie, *Vlahia Mică* (Mikra Vlahia). Organisme romanice similare sunt atestate în provincia Epirului; toate în dependenţă de Imperiul Bizantin.

În Macedonia, unde primul ţarat bulgar a supravieţuit câteva decenii după

anihilarea lui în răsărit, de către bizantini, apare, după loviturile nimicitoare ale împăratului Vasile II Bulgaroctonul, din iniţiativa împăratului, o "episcopie a vlahilor din toată Bulgaria", o structură ecleziastică autonomă, concedată de bizantini, consolidare a autonomiilor lor politice.

Semnalate de izvoare în contextul politic al desfiinţării primului ţarat bulgar şi al restaurării dominaţiei bizantine în Peninsula Balcanică, aceste Vlahii autonome şi-au manifestat repetat şi viguros rezistenţa atunci când imperiul tindea să le îngrădească autonomia. Vlahii din Tesalia s-au răsculat în 1066 împotriva împilărilor fiscale ale agenţilor imperiali, solidarizând în mişcare şi pe grecii şi bulgarii din regiune.

Dar cea mai viguroasă dintre *romaniile* sud-dunărene a fost cea a vlahilor din Munţii Balcani care, spre sfârşitul secolului XII, s-au ridicat, din motive similare celor care au declanşat răscoala din Tesalia, împotriva dominaţiei bizantine. Sub conducerea fraţilor Petru şi Asan, vlahii balcanici au rupt legătura de dependenţă cu imperiul şi au constituit, în asociaţie cu bulgarii, un stat propriu, independent: cea dintâi Vlahie, *Romanie* care a devenit *stat* de-sine-stătător, afirmat şi consolidat în luptă cu Imperiul Bizantin, incapabil de a-l readuce la supunere. Aşadar, sfârşitul secolului XII a marcat tendinţa transformării autonomiilor *vlahe*, a *romaniilor* în stat.

Mai numeroase, deşi mai târziu, sunt semnalate autonomiile româneşti la nordul Dunării, unde avea să se stabilizeze definitiv viaţa politică proprie a românilor. Aici, înlăuntrul şi în afara arcului carpatic, cel mai adesea rezemată pe munte, s-a realizat continuitatea romanităţii nord-dunărene, - ale cărei manifestări multiple – politice, militare, bisericeşti, juridice – sunt tot atâtea indicii ale existenţei autonomiilor ei, *vlahiile, romaniile*, când acestea nu sunt direct numite de izvoarele istorice.

Când ungurii, recent stabiliţi în Pannonia, au pătruns în nordul Transilvaniei, ei s-au lovit de rezistenţa unei structuri politico-militare româneşti în fruntea căreia se afla, potrivit cronicarului ungur, notarul anonim al regelui Bela, un "duce" (voievod), român (blacus), Gelou, care e fie nume de persoană, fie de conducător. Ştirea se cuvine asociată cu cea, cunoscută datorită aceluiaşi cronicar, care semnalează existenţa în câmpia pannonică a unei populaţii romanice despre membri căreia autorul afirmă că au fost cândva "păstorii romanilor" (aluzie la păstoritul românesc), rămaşi spontan în provincie, după retragerea autorităţilor romane.

Când răscoala vlahilor balcanici s-a aflat în impas la începuturile ei, când era să fie înăbuşită de reacţia militară bizantină, conducătorii ei, Petru şi Asan, s-au refugiat la nordul Dunării, de unde au revenit cu sprijin cuman şi cu o unitate militară a vlahilor nord-dunăreni: ("moira ton Vlahon"). Desigur această unitate ţinea de structura militară a unei ţări româneşti, *Vlaşca zemlja*, care foarte posibil şi-a prelungit amintirea în numele unui judeţ, Vlaşca, nume conservat până în vremea reorganizărilor administrative ale regimului comunist.

Înaintarea ungurilor în Transilvania în secolul XI şi încercările lor de a-şi extinde dominaţia şi dincolo de Carpaţi, la sud şi la răsărit, în secolul XIII a adus la suprafaţă şi în lumina documentaţiei istorice alte vlahii, ţări româneşti. În sudul Transilvaniei apare o "terra blacorum", ţară a vlahilor, desigur Ţara Oltului sau a Făgăraşului; în sud-vestul Transilvaniei e înregistrată de izvoare "ţara Haţegului". Şi una şi cealaltă au fost puternice vetre de viaţă autonomă românească.

Când în prima jumătate a secolului XIII, ungurii au trecut Carpaţii cu intenţii de cucerire, ei au găsit pe versantul sudic al acestora ţări ale românilor, numite după voievozii lor, atât de compacte încât, potrivit unei diplome regale, "le-am lăsat

românilor". Şi la nord de Transilvania, în Maramureş, unde stăpânirea regatului s-a întins târziu, ei au dat peste o "ţară a românilor" care se conducea după "dreptul românilor" ("jus olacorum"). Atât de puternică era această structură politică, această Romanie, încât a alimentat cu cadre viguroase o altă ţară românească, la răsărit de Carpaţi, pe valea râului Moldova.

Şi spre apus, în Biharea, şi spre valea Tisei şi spre nord în Polonia şi Slovenia s-a întins elementul românesc, organizat în cnezate, voievodate, judecii, tot atâtea Romanii de caracter arhaic, constituite în cadrul unor state imperiale sau regate puternice, dar păstrându-şi autonomia şi obiceiul strămoşesc.

Întregul teritoriu locuit de urmaşii romanităţii orientale, ţinuturile în care ei se grupau politic, era un mozaic de romanii sau ţări româneşti, alăturate sau despărţite de teritoriile aflate în stăpânirea altor etnii. "În timpurile cele mai vechi – afirmă Nicolae Iorga -, românii nu făceau nici o deosebire în ceea ce priveşte ţinuturile pe care le locuiau, pentru dânşii tot pământul locuit de români se chema Ţara Românească. Ţara Românească era şi Muntenia şi Moldova şi Ardealul şi toate părţile care se întindeau până la Tisa chiar, toate locurile unde se găseau români. N-aveau câte un nume deosebit pentru deosebitele ţinuturi pe care le locuiau şi toate se pierdeau pentru dânşii în acest nume mare, covârşitor şi foarte frumos de Ţara Românească". Când structurile politice româneşti s-au unit într-un singur stat, primul stat românesc la nordul Dunării, numele acestuia l-a preluat pe cel al tuturor formaţiunilor premergătoare: "Aşadar – arată Nicolae Iorga -, când căpeteniile din munţii româneşti au organizat un principat capabil să se menţină şi să reziste pretenţiilor ungare şi invaziei otomane, ele au numit acest stat: *Domnia a toată Ţara Românească*, adică *domnia totius terrae romanae*".

Cancelariile străine au tradus numele în latină, potrivit tradiţiei lor, numind-o *Valahia* sau *Valahia major* (Ţara Românească cea mare), după ce la răsărit de Carpaţi a apărut o *Valahia minor* (Ţara Românească cea mică). Şi cancelaria de tradiţie slavonă a primului stat românesc traducea denumirea originară prin *Vlaşcoe Zemlia*.

Cu apariţia Ţării Româneşti şi apoi a celeilalte ţări româneşti la răsărit de Carpaţi, destinul politic al romanităţii răsăritene s-a fixat definitiv la nordul Dunării, unde se afla adunată masa cea mai numeroasă a acestei ramuri a popoarelor romanice.

Ideea fundamentală care a susţinut toate romaniile răsăritene, balcanice şi carpato-dunărene, a fost aceea a originii romane, întemeiată pe tradiţia colonizării romane şi argumentată prin caracterul limbii. Ea se regăseşte la diferitele ramuri, ale romanităţii răsăritene, identică în esenţa ei chiar dacă în variante multiple.

La începutul secolului XV, un călugăr dominican în trecere prin Peninsula Balcanică a descoperit în Macedonia o populaţie vorbitoare de limbă latină: "Ei au o limbă a lor şi aproape ca latina – observă el - şi după cum se povesteşte se trag din romani, căci atunci când un împărat roman a pus stăpânire pe acele ţări, anume Macedonia, un grup de romani, văzând că ţara e mănoasă, însurându-se, au rămas acolo...; ei se fălesc că sunt romani şi lucrul se vădeşte în limba lor, căci ei vorbesc ca romanii". Mai bine de un secol în urmă, referindu-se la vlahii balcanici, un istoric bizantin, Kinnamos, îi caracterizează: "cei despre care se spune că sunt din vechime coloni ai celor din Italia". În corespondenţa cu papa Inocenţiu III, Ioan Asan (Calojohannes) amintea originea romană a neamului său.

Vlahi Romani (Olachi Romani) îi caracterizează curia papală în secolul XIV pe românii nord-dunăreni, semnalând astfel echivalenţa de semnificaţie între termenii *vlah* şi *roman*. Numeroase surse străine atestă afirmarea de către românii înşişi, cei din

Ţara Românească, Transilvania şi Moldova, a romanităţii lor, dovedită prin limbă şi consolidată prin tradiţia colonizării romane. Funcţia elementului adaus, slavona bisericească şi de cancelarie, cultura scrisă de expresie slavă era corect înţeleasă de cărturarii români din evul mediu ca fapt complementar, produs al evoluţiei istorice, care nu a putut anihila realitatea originară, limba latină, vorbită de la începuturi.

Produs al cadrului geopolitic dominant în care s-a dezvoltat romanitatea răsăriteană, slavonismul cultural, adică adoptarea scrisului slavon ca limbă cultă, a bisericii şi statului, şi, mai însemnat, integrarea acestei romanităţi în formele de organizare bisericească inspirate de Bizanţ, ortodoxia, a fost al doilea element constitutiv al identităţii poporului român. Când au apărut constituiţi ca popor, românii din diversele romanii nord şi sud-dunărene sunt caracterizaţi prin două trăsături esenţiale: romanitatea şi apartenenţa la biserica răsăriteană.

La trecerea de la secolul XIII la secolul XIV o "romanie", cea aşezată la poalele Carpaţilor meridionali, pe versantul meridional, s-a constituit ca stat. Nucleul teritorial de unde a pornit acţiunea dinastiei unificatoare, a Basarabilor, regiunea Câmpulung – Argeş, avea să se dovedească, în perspectiva duratei lungi, punctul de pornire al grupării întregii romanităţi nord-dunărene într-un singur stat. Statul "întemeiat" sub protecţia Carpaţilor a adoptat spontan numele tuturor romaniilor de până atunci, anume *Ţara Românească*. Crearea acestei unităţi statale între Carpaţi şi Dunăre a fost primul pas al unui îndelungat proces de transformare a *poporului român* în *naţiunea română*.

Din marea confuzie etnică provocată de migraţia popoarelor pe continentul european îndeosebi în secolele IV-X s-au desprins lent popoarele europene care şi-au constituit, în etape diferite, state proprii. Etniile dominante, care şi-au pus amprenta asupra statelor medievale, au desfăşurat un efort tenace de unificare a teritoriilor locuite de fragmentele propriei etnii şi concomitent de asimilare a etniilor străine. Astfel s-a înfăptuit în evul mediu târziu tranziţia de la *popor* la *naţiune*, de la statul mozaicurilor etnice la *statul naţional*.

În Apusul Europei, mai ferită de invaziile recurente ale popoarelor stepei, şi mai curând eliberată de formele imperiale, supranaţionale, s-au constituit primele *state naţionale*: Franţa, Anglia, Spania. În Europa centrală şi răsăriteană, evoluţia s-a dovedit în general mult mai sinuoasă, mai dificilă, întârziată de realităţile specifice regiunii. În cazul românesc, evoluţia de la întemeierea primului stat propriu la nordul Dunării – "prima libertate românească" în formularea lui Nicolae Iorga – la statul naţional avea să dureze cinci secole; nu pentru că ar fi lipsit impulsul spre unitate, ci pentru că evoluţia spre unitate a fost blocată de cadrul geopolitic dominant. Faptul e evident încă din prima fază a evoluţiei statale ale românilor din nordul Dunării.

În procesul constituirii sale teritoriale, Ţara Românească s-a extins şi spre răsărit, spre gurile Dunării, dar şi de-a lungul Carpaţilor răsăriteni, cu tendinţa de a îngloba masa populaţiei româneşti din această arie. Tendinţă unificatoare în sens naţional, blocată spre mijlocul secolului de Regatul ungar, care a creat pe valea râului Moldova o marcă, ţinut de graniţă, sub suzeranitatea sa, iar mai târziu de Regatul polon, care şi-a impus propria suzeranitate celui de al doilea stat românesc, "a doua libertate românească". În urma acestei evoluţii, cele două Romanii înălţate la rang de stat, *Vlahia major* şi *Vlahia minor*, au fost cuprinse în arii de hegemonie diferite, iar ocazia unificării în sens naţional, pierdută în secolul XIV, nu a reapărut decât cinci secole mai târziu.

Tot atât de concludent pentru raportul, în cazul românesc, între naţiunea-stat şi cadrul internaţional a fost evoluţia şi deznodământul acţiunii unificatoare a lui Mihai

Viteazul la sfârşitul secolului XVI. Indiferent de mobilul iniţial al acţiunii sale – care sigur nu a fost cel naţional -, unitatea realizată de el, dacă ar fi fost consolidată, pe termen lung ar fi devenit o realitate naţională; ea a fost însă sfărâmată de acţiunea convergentă a celor trei mari puteri hegemonice în spaţiul carpato-dunărean: Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic şi Regatul polon.

Dacă unirea sub Mihai Viteazul s-a dovedit precară şi efemeră în contactul brutal cu puterile ostile ei, în schimb ideea care a animat *romaniile* medievale, ţările, apoi statele româneşti, a subzistat şi chiar s-a întărit în secolele următoare. Ea a animat puternic speranţa de eliberare de sub puterea otomană în a doua jumătate a secolului XVII, aspiraţie care şi-a găsit manifestarea istoriografică în opera lui Grigore Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino stolnicul şi Dimitrie Cantemir. "De la Râm ne tragem" afirma categoric Grigore Ureche în *Letopiseţul* său realitatea fundamentală, generatoare de popor, a istoriei româneşti. Un pas mai departe a făcut cronicarul moldovean când constată identitatea de origine a "românilor" din Transilvania şi a moldovenilor: "Rumânii câţi se află locuitori la Ţara Ungurească şi la Ardeal şi la Maramoroşu, de la un locu sântu cu Moldovenii şi toţi de la Râm să trag". Aceeaşi înrudire o constată Ureche între moldoveni şi munteni "că sântu creştini şi o seminţie". Cu adaus de erudiţie, de cunoaştere a izvoarelor străine, Miron Costin a fundamentat mai solid ideea unităţii de origine a ramurilor nord-dunărene ale romanităţii din Ţara Românească, Moldova şi Transilvania. Numele poporului este, în scrisul său, semnul cel mai evident al originii şi identităţii: "Şi aşa ieste, acestor ţări şi ţării noastre, Moldovei şi Ţării Munteneşti numile cel dreptu de moşie ieste român, cum să răspundu şi acum toţi aceia din ţările ungureşti lăcuitori şi munteni ţara lor şi scriu şi răspund cu graiul: Ţara Românească". Cu opera lui Dimitrie Cantemir, s-a pus temelia cercetării simultane, într-un cadru unic, a istoriei româneşti, peste diviziunile geografice, în *Hronicul romano-moldo-vlahilor*. Pentru el Ţara Românească originară, întemeiată de Traian, "s-au împărţit în Moldova, Muntenească şi Ardealul". Ideea de romanitate, de Romanie sau Ţară Românească la începuturi în vremea "descălecatului" lui Traian, a derivat în opera ilustrului cărturar şi domn al Moldovei în concepţia cu privire la unitatea teritorială a ţării, la origini. Reacţia otomană, care a instaurat în ambele ţări regimul fanariot, a sugrumat pentru aproape un secol progresul ideii de romanitate şi unitate şi mai ales tendinţa ei, tot mai aparentă, de a se transforma în faptă. Dar, înăbuşită în Principatele Dunărene, tema romanităţii, a originii şi continuităţii în spaţiul carpato-dunărean, a fost preluată de exponenţii principali ai luptei pentru drepturi politice şi sociale ale românilor din Transilvania, fruntaşii bisericii unite şi ai Şcolii Ardelene.

În scrierile cronicarilor-istorici moldoveni şi munteni şi în cele ale cărturarilor transilvăneni ideea de unitate prinde corp şi deschide calea evoluţiei româneşti spre statul naţional. Ca de atâtea ori în istorie şi în cazul de faţă, ideea a precedat fapta şi a pregătit-o îndelung.

Pentru ca această evoluţie să se împlinească, pentru ca ideea să devină realitate, era nevoie ca situaţia geopolitică, contextul internaţional, să descleşteze masa românească din spaţiul carpato-dunărean. Descompunerea treptată a Imperiului Otoman în secolul XIX, slăbirea influenţei ruse în urma războiului Crimeii, prăbuşirea imperiului rus şi a celui habsburgic în urma primului război mondial, au făcut posibilă desfăşurarea până la capăt a arcului care a cuprins evoluţia istorică de la *Romaniile* medievale, autonomii ale romanităţii răsăritene dependente de marile puteri ale vremii, la *România*,

statul naţional român modern, împlinire a unei străvechi identităţi etnice.

În rezumat şi concluzie: masiva colonizare romană în sud-estul Europei în secolul III î.Chr. până în secolul II d.Chr. şi romanizarea unei părţi însemnate a populaţiilor autohtone – tracii şi geto-dacii – au dat naştere unei mase numeroase şi teritorial întinse de populaţie romanică, ***romanitatea răsăriteană***. Această romanitate a fost militar şi politic unul din stâlpii de rezistenţă ai Imperiului Roman târziu şi ai Imperiului Bizantin în primele secole ale existenţei sale.

Invazia slavă care, în secolele VI-VII, a cuprins cea mai mare parte a Europei Centrale şi sud-estice, la nord şi la sud de Dunăre, a fragmentat masa romanităţii răsăritene în multiple grupuri izolate care s-au organizat autonom în cuprinsul Ţaratului bulgar, al Imperiului Bizantin, al Regatului ungar, al imperiilor stepei (peceneg, cuman etc.).

Aceste autonomii recunoscute de puterile vremii sunt denumite în izvoare: Vlahia, Vlahia Mare, Vlahia Mică, Vlaşcoe Zemlja, Terra Blacorum, Walachenland, denumiri care toate înseamnă în traducere germană, slavă, greacă acelaşi lucru: Ţara Românească. Denumirea derivă de la numele etnic însuşi pe care şi-l dădeau locuitorii acestor entităţi autonome: *români*, căreia în traducere germană şi slavă îi corespunde cel de *vlahi, valahi*.

În secolele XIII-XIV, două dintre aceste autonomii ale romanităţii răsăritene, de la sud şi răsărit de Carpaţi, s-au constituit în state de-sine-stătătoare *Ţara Românească* (Valahia major) şi *Moldova* sau Ţara Românească cea mică. Apariţia, deşi târzie, a acestor două state, a asigurat continuitatea romanităţii răsăritene la nordul Dunării. Această evoluţie a constituit baza unificării tuturor românilor din spaţiul carpato-dunărean în două etape: *1859*, unirea celor două state româneşti, şi *1918* desăvârşirea statului naţional român, *România*, împlinire supremă a *romaniilor* medievale, reazem al speranţei de libertate a tuturor românilor aflaţi încă în afara hotarelor naţionale.

NOTĂ

Conceptul de *Romanii* sau *Romanii populare* elaborat de Nicolae Iorga revine frecvent în opera sa. Pentru câteva din cele mai importante expuneri ale viziunii sale, vezi trimiterile din N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, ediţie îngrijită de Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984, *postfaţa*.

MODELUL POLITIC POLONEZ ŞI REFLECTAREA ACESTUIA ÎN SURSELE DOCUMENTARE ROMÂNEŞTI (SECOLUL AL XVII-LEA)

GHEORGHE LAZĂR

Regatul polon, mai târziu *Republica*, ocupă în istoria evului mediu european un loc distinct; această poziţie decurge atât din statutul de mare putere politico-militară, cât şi din evoluţia instituţională proprie, deosebită de restul statelor europene, caracterizată prin supremaţia Stărilor în disputa cu puterea regală. Acest ultim aspect, al evoluţiei instituţionale, şi mai precis, etapele parcurse de nobilimea polono-lituaniană în efortul de a impune un regim politic apt să-i garanteze "libertăţile" şi privilegiile, şi receptarea acestui "model" polon în spaţiul românesc, începând cu secolul al XVII- lea, constituie obiectul studiului nostru.

*

Dispunând de o forţă economică impresionantă şi exploatând momentele de derută şi slăbiciune ale puterii regale, nobilimea polonă - am în vedere atât categoria magnaţilor, cât şi pe cea a şleahtei, chiar dacă au fost situaţii, nu puţine, când aceste două forţe s-au aflat pe poziţii contradictorii - a reuşit să impună monarhiei aşa- numitele *pacta conventa* care i-au conferit şi consacrat o serie întreagă de privilegii, prin a căror acumulare s-a închegat în secolul al XVII-lea un regim nobiliar specific. *Amploarea* "libertăţilor", unică în Europa acelei perioade[1] şi *caracterul legal* al recunoaşterii acestora[2] din partea regalităţii, sunt două trasături ce individualizează statutul nobilimii polone.

Reglementarea succesiunii la tron a constituit, pretutindeni unde monarhia feudală nu a reuşit să impună o regulă a succesiunii automate la tron, unul din impasurile principale ale regalităţii exploatate de nobilime, pentru a-şi consolida privilegiile. Principala problemă cu care s-a confruntat Ludovic de Anjou (1370-1382), după preluarea tronului polonez în urma morţii lui Cazimir al III-lea (1333-1370), a fost tocmai aceea de a obţine recunoaşterea de către nobilimea polonă a succesiunii în favoarea uneia din fiicele sale. Compromisul dintre rege şi nobilimea polonă, care se

[1] L. Elekes, *Système diétal des Ordres et centralisation dans les états féodaux (Problèmes concernant les recherches ayant trait à l'Europe Orientale et particulièrement à la situation de la Hongrie au 15e siècle)*, în vol. *La Renaissance et la Reformation en Pologne et en Hongrie (1450-1650)*, Budapesta, 1963, p. 331-395; Gheorghe Brătianu, *Adunările de Stări în Europa şi în ţările române în Evul Mediu*, Bucureşti,1996, p. 137-198.

[2]Constantin Rezachevici, *Indigenatul polon - o formă însemnată de integrare a nobilimii româneşti în cea europeană în Evul Mediu*, în AG., t. III (VIII),1996, nr. 3-4, p. 205.

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 55-73

opunea acestui proiect, s-a concretizat *în privilegiul de la Košice* (1374); acceptând proiectul dinastic al lui Ludovic de Anjou, nobilimea a obţinut, în schimb, din partea puterii regale noi privilegii, cum ar fi: diminuarea considerabilă a dărilor plătite[3] şi monopolul dregătoriilor provinciale în favoarea nobililor din provinciile respective[4]. Prin acest act, nobilimea a făcut un prim pas în acţiunea de îngrădire a puterii regale[5], deschizând calea în direcţia instaurării unei "democraţii nobiliare".

Acordul de la Horodlo (1413), care a confirmat *uniunea de la Krewo* (1385) între Polonia şi Lituania, a oferit nobilimii posibilitatea de a-şi consolida poziţiile în stat. Prin acest acord, nobilimii catolice lituaniene i se acordau de către regele Vladislav Jagiello şi marele duce Witold, aceleaşi privilegii fiscale şi juridice de care se bucura şi nobilimea polonă[6], inclusiv constituirea unor "parlamente comune"[7]; în plan simbolic, această uniune a fost dublată de "adopţia" de către un număr de 43 de familii nobile poloneze în rândurile şi în blazonul lor a unui număr corespunzător de familii lituaniene[8].

Problemele legate atât de succesiunea la tron a fiului minor, viitorul Vladislav al III-lea, cât şi de tendinţele de autonomie manifestate de marele duce Witold al Lituaniei - tentativa acestuia de a se încorona ca rege a fost în ultimul moment neutralizată -, au obligat pe regele Vladislav Jagiello (1386-1434) la noi concesii, anume la o nouă sporire a privilegiilor nobiliare în detrimentul puterii regale; astfel, prin *acordul de la Jedlna* (1430), nobilimea obţinea recunoaşterea inviolabilităţii corporale ("*neminem captivabimus nisi jure victum*", nimeni nu poate fi reţinut fără judecată), precum şi limitarea autorităţii juridice a staroştilor şi judecătorilor regali[9].

Moartea regelui, în 1434, şi instituirea regenţei, în frunte cu episcopul Zbigniew de Olesnica, au fost pentru Polonia începutul unei perioade de dominaţie absolută a magnaţilor[10]. A urmat reacţia regelui Cazimir al IV-lea (1447-1492), care a deţinut şi calitatea de mare duce al Lituaniei, refuzând reconfirmarea privilegiilor nobiliare, el a iniţiat un amplu program de întărire a puterii regale. În conflictul său cu magnaţii, regele, s-a sprijinit pe nobilimea mijlocie şi pe elementele înstărite din oraşe, de ale căror surse financiare era dependent. Lungul conflict cu Ordinul Cavalerilor Teutoni, un important sprijin primind regele din partea lui Ştefan cel Mare[11], şi nevoia de a obţine sprijinul şleahtei în acest efort i-au impus însă regelui să promulge *privilegiile de la Nieszawa* (1454). Prin acest nou act, regele se angaja să limiteze drepturile magnaţilor, să nu decreteze mobilizarea generală, să nu iniţieze noi impozite fără asentimentul dietinelor locale (teritoriale) *(conventiones particulares; seimiki ziemski)* - concesie care a

---

[3] *Histoire de Pologne*, Warszawa,1972, p. 145; Oscar Halecki, *La Pologne de 963 à 1914*, Paris,1933, p. 84.

[4] Stanislav Grodziski, *Les devoirs et les droits politiques de la noblesse polonaise*, în APH, t. XXXVI,1977, p. 173.

[5] H. Grappin, *Histoire de la Pologne (des origines à 1922)*, Paris-Vienne,1922, p. 46-47.

[6] *Histoire de Pologne*, p. 150.

[7] O. Halecki, *op. cit.*, p. 104.

[8] *Histoire de Pologne*, p. 150.

[9] *Ibidem*, p. 152.

[10] *Ibidem*, p. 153.

[11] Şerban Papacostea, *Ştefan cel Mare şi războiul Poloniei cu Ordinul teuton (1454-1466)*, în RdI, t. XXXI,1978, nr. 2, p. 475-479.

legitimat cea de-a treia structură a parlamentarismului medieval polonez[12] - era recunoscut şi dreptul nobilimii de a fi judecată de tribunale proprii[13].

Reunind funcţionarii locali şi nobilii dintr-o regiune, *dietinele locale* vor fi consultate de rege, din acest moment, în toate problemele importanţe ale regatului[14], devenind cu timpul mijlocul cel mai eficace de consolidare a puterii politice a sleahtei[15]. Constatare confirmată de faptul că acordul dietinelor locale era absolut necesar pentru adoptarea deciziilor politice şi de rolul din ce în ce mai important în adunările generale şi provinciale, în special începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea, al reprezentanţilor aleşi de dietine, câte doi de fiecare.

Odată cu preluarea tronului de către Ioan Albert (1492-1501), cel de-al doilea fiu al lui Cazimir al IV-lea, asistăm la definitivarea sistemului parlamentar polonez; astfel, adunările provinciale vor fi tot mai rar asociate actului decizional, în schimb, convocarea adunărilor generale *(Seim walny)* va deveni o practică curentă. După dieta de la Pietrkow (1493), Seimul îşi va desfăşura lucrările în două camere: *Senatul,* constituit din vechiul Consiliu Regal, devine purtătorul de cuvânt al magnaţilor şi al înaltului cler[16]; *Camera Deputaţilor,* alcătuită din delegaţii şleahtei şi din câţiva reprezentanţi ai burgheziei orăşeneşti (aceştia din urmă în calitate de invitaţi ai regelui)[17]. Din acest moment, viaţa politică se va caracteriza, pe de o parte, prin conflictul dintre rege şi Dietă, fiecare urmărind diminuarea prerogativelor şi a puterii de decizie a celuilalt, iar pe de altă parte, prin conflictul dintre gruparea magnaţilor şi a înaltului cler (Senatul) şi cea a şleahtei (Camera Deputaţilor) pentru preponderenţă în cadrul Dietei.

Moartea regelui Ioan Albert şi preluarea tronului de către fratele său, Alexandru (1501-1506) a oferit un nou prilej de confruntare între cele două tabere. *Privilegiul de la Mielnik* (1501) a dat câştig de cauză senatorilor. Actul stipula că toate funcţiile importante treceau în mâinile Senatului, fără asentimentul căruia regele nu putea face nici o numire sau donaţie[18], cauzele senatorilor acuzaţi de rege erau încredinţate unui tribunal senatorial, iar în cazul în care regele le încălca "libertăţile", aceştia aveau

---

[12]În această perioadă sistemul instituţional polonez mai cuprindea: *adunările generale* (conventiones magnae) şi *adunările provinciale* (conventiones generales). Ultimele se desfăşurau separat pentru Polonia Mare la Sroda, Kolo sau Sieradz, iar pentru Polonia Mică şi Ruthenia la Nowy Korczyn sau la Wislica. Cu timpul, acestea îşi vor exercita mai ales competenţa în domeniul juridic, funcţionând ca adevărate curţi de justiţie, v. *Histoire de Pologne*, p. 160.

[13]C. Rezachevici, *Polonia în vremea Jagiellonilor,* în SAI, XLI-XLII,1980, p. 68.

[14]O. Halecki, *op. cit.*, p. 130.

[15]M. Tymovski, *Une histoire de la Pologne,* Paris, 1993, p. 36-40; *Histoire de Pologne,* p. 160.

[16]Jerzy Kloczowski, *Les traditions des citoyenneté en Pologne et dans la République polono-lituano-ruthène,* în vol. *Histoire des idées politiques de l'Europe Centrale* (coord. Chantal Delsol et Michel Maslowski), PUF, 1998, p. 231. Acesta era format din cei 2 arhiepiscopi şi 11 episcopi catolici, 63 de nobili laici, adică palatinii, castelanii, marele cancelar, vicecancelarul, marele mareşal, mareşalul de curte, marele vistier şi vistierul curţii, v. *Histoire de Pologne,* p. 160-161.

[17]*Ibidem,* p. 161; Z. Wojciechowski, *L'État polonais au Moyen Âge,* Paris, 1949, p. 258-260; Karol Gorskii, *The origins of the Polish Sejm,* în SEER, t.44, 1966, p. 122 – 138.

[18]Acest ultim aspect se regăseşte şi în tratatul *De natura iurium et bonorum regis* alcătuit de Stanislas Zaborowski la începutul secolului al XVI-lea, potrivit căruia regele nu putea înstrăina bunurile regatului, deoarece el nu este stăpânul *(dominus)* ci numai administratorul *(rector)* acestuia (v. Z. Wojciechowski, *op. cit.*, p. 311-312).

dreptul să-i refuze supunerea[19]. Opoziţia manifestată de nobilimea lituaniană faţă de prevederile privilegiului a făcut ca magnaţii să piardă avantajele pe care un moment păreau că le-au câştigat. Totuşi, ei au continuat seria acţiunilor revendicative, reuşind în 1505, la Dieta de la Radom, cu sprijinul deputaţilor, să impună regelui faimoasa constituţie *Nihil Novi*. Actul consacra principiul *nic o nas bez nas* (nimic despre noi fără noi), ceea ce însemna o condiţionare şi mai puternică a acţiunilor legislative ale regelui de consimţământul nobilimii, anticipând într-o anumită măsură - după părerea istoricului Norman Davies - idealurile revoluţiei engleze din 1688 şi pe cele ale revoluţiei americane din 1776[20]. De asemenea, actul definea sfera de activitate şi datoriile funcţionarilor regali, fixa atribuţiile Dietei şi legitima existenţa parlamentului bicameral care, în practică, exista din 1493[21]. Prin monopolul exercitat asupra puterii legislative şi beneficiind de totalitatea drepturilor politice, nobilimea face un pas decisiv în direcţia instituirii unui regim al "democraţiei nobiliare", al "libertăţii de aur"[22], cum a fost caracterizat mai târziu.

Politica de refacere a puterii regale desfăşurată de Sigismund I cel Bătrân (1506-1548), în parte susţinut şi de magnaţi, s-a manifestat mai ales prin efortul de recuperare şi extindere a domeniilor Coroanei, mijloc de eliberare de dependenţa financiară faţă de Dietă; efortul regelui a deteriorat raporturile sale cu deputaţii, care vedeau în politica regală o tentativă de subminare a poziţiilor deja câştigate.

Multiplele probleme externe cu care s-a confruntat regatul polon în timpul domniei lui Sigismund - conflictul cu statul moscovit, cu tătarii, cu Moldova lui Petru Rareş şi cu ducatul prusac - au slăbit în mare măsură poziţia regelui, silindu-l în cele din urmă să facă concesii nobilimii; regele a devenit, pentru a uzita o formulă deja consacrată, "un preşedinte al republicii regatului Poloniei"[23].

Din perspectiva raporturilor dintre rege şi Dietă, a condiţionării regale de acordul expres al acesteia şi, în special, a modului cum a fost receptată această situaţie de către Petru Rareş, edificatoare sunt evenimentele care au dus la declanşarea aşa-numitului "război al cocoşilor"[24]. După votarea de către Seimul întrunit la Cracovia (februarie 1537) a impozitelor necesare desfăşurării campaniei împotriva Moldovei, din cauza unor neînţelegeri cu regele, şleahta a refuzat să-şi mai îndeplinească îndatoririle militare, ceea ce a dus la amânarea expediţiei proiectate. Conflictul a fost urmărit cu multă atenţie la curtea lui Petru Rareş, care, potrivit informaţiilor oferite de reprezentantul regelui polon în faţa Dietei convocate pentru o nouă votare de impozite, prin intermediul unor spectacole de teatru organizate în Suceava şi în alte oraşe parodia lungile discuţii dintre rege, imitat de un actor împodobit asemenea acestuia, şi şleahtă, care condiţiona participarea la campanie de o nouă confirmare a privilegiilor[25].

Şi domnia lui Sigismund al II-lea August (1548-1572) s-a caracterizat prin lipsa de autoritate a puterii centrale în faţa Seimului. Lipsit de urmaşi şi înţelegând

[19] *Ibidem*, p. 260-261; *Histoire de Pologne*, p. 325.

[20] *Histoire de Pologne*, p. 325.

[21] Z. Wojciechowski, *op. cit.*, p 261-263; *Histoire de Pologne*, p. 194.

[22] *Ibidem;* S. Grodziski, *op. cit.*, p. 173.

[23] H. Grappin, *op. cit.*, p. 87; D. Kosary, *Etienne Bathory-roi de Pologne, prince de Transylvanie*, în RH, Paris, t. CLXXXIII,1938, p. 5-6.

[24] *Histoire de Pologne*, p. 194.

[25] Victor Eskenazy, *Un nou izvor referitor la prima domnie a lui Petru Rareş*, în Studii, t. 26, 1973, nr. 1, p. 137-144.

consecinţele negative ale acestei situaţii pentru statul polon, regele s-a străduit şi a reuşit să transforme firava uniune personală dintre Polonia şi Lituania într-o uniune constituţională permanentă. Prin *tratatul de la Lublin* (1569) s-a realizat unirea celor două state într-un "corp unic şi indivizibil, singura Republică comună, care din două state şi neamuri s-a unit şi îngemănat într-un singur popor şi stat"[26]. Astfel a luat naştere un stat federal, numit Republica *(Rzeczpospolita Polska)*, format din Korona (Regatul polon) şi marele ducat al Lituaniei, guvernat de un rege şi de o dietă comună, cu sediul la Varşovia, cele două părţi componente ale noului stat şi-au păstrat legile, armata, vistieria, şi administraţia proprie[27].

Stingerea dinastiei Jagiellonilor (1572), odată cu moartea lui Sigismund al II-lea August, care a lăsat în suspensie atât problema alegerii noului rege, cât şi pe cea a mecanismului acestei alegeri, va constitui un nou prilej de confruntare între diversele grupuri de interese şi de restrângere a prerogativelor regale[28]. Şi de această dată s-au confruntat reprezentanţii şleahtei, care voiau ca Dietei generale să-i revină dreptul de a-l alege pe noul suveran, după o prealabilă creştere a numărului deputaţilor, şi cei ai magnaţilor care doreau ca rolul hotărâtor în această problemă să-i revină Senatului. În desfăşurarea aprinselor discuţii generate de aceste poziţii divergente, un rol decisiv i-a revenit lui Jan Zamoyski - considerat principalul arhitect al "democraţiei nobiliare"[29] - castelan de Belz, viitor mare cancelar şi mare hatman al Republicii, care a oferit argumentul noului mod de alegere; el a lansat cuvântul de ordine *viritim*[30], ceea ce însemna că la acest act trebuia să participe întreaga masă nobiliară, fapt ce decurgea atât din dreptul, cât şi din obligaţia statutului de nobil[31], principiu acceptat de către Seimul de la Varşovia din ianuarie 1573. Acestuia îi va reveni şi sarcina de a stabili criteriile desemnării unuia dintre cei trei candidaţi la tronul Republicii (austriac, francez şi rus). Pentru evoluţia regimului politic polonez după acest interregn (1573-1574), este de subliniat faptul că toţi cei trei candidaţi proveneau din sânul unor dinastii care în patria de origine instauraseră un regim absolutist, ceea ce explică parţial măsurile de precauţie adoptate de nobilimea polono-lituaniană pentru a preîntâmpina instaurarea unui regim asemănător şi în Republică.

Momentul crucial şi care a decis regimul politic al Republicii pentru următoarele două secole îl constituie negocierile din toamna lui 1573 purtate între Henric de Valois, care va deveni pentru o scurtă perioadă de timp rege al Poloniei, şi delegaţia polonă, în frunte cu episcopul Adam Konarski, trimisă în acest scop la Paris; în urma negocierilor, delegaţia polonă va obţine din partea viitorului rege o serie de angajamente *(pacta conventa)*, cunoscute şi sub numele de "articolele henriciene". Actul a consacrat principiul alegerii libere a regelui, a statuat obligaţia convocării regulate a

---

[26]Juliusz Bardach, *L'Union de Lublin: ses origines et son role historique*, în APH, t. XXI, 1970, p. 82.

[27]*Ibidem*, p. 82-85; Norman Davies, *op. cit.*, p. 324; *Histoire de Pologne*, p. 201-202; J. Kloczowski, *op. cit.* , p. 231.

[28]S. Grodziski, *op. cit.*, p. 174.

[29]N. Davies, *op. cit.*, p. 323.

[30]Precedentul a fost creat în 1529 când regele Sigismund cel Bătrân a impus alegerea moştenitorului său de către o Dietă ordinară, v. W. Konopczynski, *Le liberum veto, essai sur le développemént du principe majoritaire*, Paris, 1930, p. 174.

[31]*Histoire de Pologne*, p. 208.

Dietei[32], a hotărât constituirea unui Consiliu Senatorial care urma să-l "asiste" pe rege în activitatea sa politică, a garantat libertatea religioasă[33] şi privilegiile nobilimii şi a confirmat dreptul Seimului de a aproba impozitele, declaraţiile de război şi tratatele încheiate cu străinii. În cazul în care suveranul ar fi violat aceste angajamente, nobilii obţineau dreptul de a rezista *(jus resistendi)*, fiind "'dezlegaţi de datoria de ascultare"[34].

Prin impunerea "articolelor henriciene", nobilimea a limitat la maximum atributele regale, în timp ce "libertăţile" şi privilegiile ordinului nobiliar ating apogeul[35], consimţământul Dietei fiind, din acest moment, indispensabil; s-a impus astfel, în raport cu celelalte regimuri de stări privilegiate din Europa, "o formă extremă de democraţie"[36]. Din acest moment, nimic nu mai putea sta în calea afirmării nobilimii ca principală forţă în stat, după ce a obţinut atât dreptul de a participa la adoptarea deciziilor regale, cât şi pe cel de a controla aplicarea lor; încercările de a pune în practică privilegiile garantate şi în special, deformările şi exagerările ce au însoţit aceste acţiuni au degenerat într-o anarhie totală[37] - unul din principiile vehiculate în epocă era *Polska nierzadem stoi* (Polonia supravieţuieşte prin anarhie)[38] -şi au provocat paralizia generală a instituţiilor statului, ceea ce va duce, inevitabil, la dezagregarea statului polon în secolul al XVIII-lea.

Considerând că prin impunerea acestor *pacta conventa* atinsese nivelul optim al drepturilor şi libertăţilor *(jura et libertates)*, nobilimea polonă se va opune oricărei încercări de reformare a mecanismului politic. Oricăror asemenea tentative, nobilimea le va opune *dreptul la rezistenţă (non praestanda oboedienta)*[39] - pentru prima dată clar

---

[32]Într-o broşură apărută chiar în 1573, Dieta era considerată ca reprezentând "corpul Republicii", W. Konopczynski, *op. cit.*, p. 168.

[33]Este de remarcat faptul că, în condiţiile în care Europa era sfâşiată de conflicte religioase, Polonia, cu excepţia unor mici incidente, nu cunoscuse asemenea evenimente sângeroase, fiind unică pe continent; de altfel, chiar în 1573 a fost promulgată celebra rezoluţie intrată în istorie sub numele de *Confederaţia de la Varşovia*, ce afirma că în Republică pacea religioasă trebuie să domnească printre "oameni diferiţi prin confesiunea lor" de-a pururea (v. Zbigniew Ogonoski, *La question de la tolérance en Pologne*, în vol. *Histoire des idées politiques*, p. 185; în acelaşi sens, v. şi J. Tazbir, *La tolerance réligieuse en Pologne au XVe et XVIle siècles*, în *La Pologne au XII e Congrès International des Sciences*, Warsawa,1965.

[34]*Histoire de Pologne* p. 209; N. Davies, *op. cit.*, p. 325; S. Grodziski, *op. cit.*, p. 174. Dreptul la rezistenţă al nobilimii în faţa unui monarh tiran, este una din temele majore ce au dominat gândirea politică poloneză în epocă, v. Claude Backvis, *Les thémes majeurs de la pensée politique polonaise au XVI e siècle*, în *Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves*, t. XIV, 1954-1957, Bruxelles, p. 336-355.

[35] *Histoire de Pologne*, p. 210.

[36] N. Davies, *op. cit.*, p. 325.

[37]Anarhia politică va atinge apogeul la sfârşitul domniei lui Ioan Sobieski (1674-1696) şi în timpul domniei regilor din Casa de Wettin: Auguste II (1697-1733) şi Auguste III (1734-1763) şi îşi găseşte explicaţia, într-o anumită măsură, şi în insuccesele militare, tot mai numeroase, înregistrate de Republică. Inevitabil, această criză politico-militară va afecta şi domeniul cultural, v. Jerzy Michalski, *L'État constitutionnel polonais et ses réformes*, în vol. *Histoire des idées politiques*, p. 268.

[38]N. Davies, *op. cit.*, p. 325.

[39]Efectiv, această clauză va duce la declanşarea a două revolte - *rokosz* - ale nobilimii contra puterii regale: 1606-1609, rebeliunea lui Zebrzydomski, şi 1665-1666, rebeliunea lui Lubomirski, v. N. Davies, *op. cit.*, p. 330; *Histoire de Pologne*, p. 272.

formulat în "articolele henriciene" care nu făceau decât să dea o formă juridică "unei atitudini şi mentalităţi care erau deja tradiţionale"[40] - *şi principiul unanimităţii (nemine contradicente)*[41], ce va degenera în *liberum veto*[42]. Devenind o practică curentă din 1652[43], acest drept - generând "un fel de sferă de libertate personală pe care statul nu putea să o violeze"[44]- a făcut obiectul unor aprinse discuţii şi în plan ideologic[45] şi a dat posibilitatea oricărui membru al nobilimii să se opună proiectelor de lege supuse dezbaterii în dietine sau în Seim, fără a suporta consecinţele unui asemenea gest[46]; în cazul în care protestul - scris sau verbal - nu era retras, acesta antrena dizolvarea Dietei şi anularea tuturor hotărârilor[47].

Încercarea regelui Ioan Cazimir (1648-1668) de a elimina efectele negative ale aplicării dreptului de *liberum veto*, proiectul său de refomă a Dietei, care permitea adoptarea deciziilor cu o majoritate de două treimi, a determinat reacţia nobilimii care, în final, va duce la declanşarea celui de-al doilea *rokosz* din secolul al XVII-lea[48].

Din acest moment, excepţie făcând într-o anumită măsură domnia lui Ioan Sobieski când Polonia va face ultimele eforturi de a se menţine ca mare putere europeană, puterea regală a cedat în totalitate în faţa atotputerniciei nobiliare. Confruntată cu o gravă criză internă - urmare a degenerării individualismului nobiliar spre anarhie şi disoluţie, tendinţă întruchipată de *liberum veto*[49] şi supusă unei puternice presiuni externe, Republica nobiliară polonă va sfârşi prin a dispărea de pe scena politică a Europei în plină schimbare, după secole în care jucase un rol de prim plan în relaţiile internaţionale.

*

Impunând "articolele henriciene", nobilimea polono-lituaniană a atins un nivel

---

[40]Cl.Backvis, *op. cit.*, p. 337 şi urm.; S. Grodziski, *op. cit.*, p. 166.

[41]Despre acest principiu, ca modalitate de a obţine consimţământul tuturor prin discuţii, v. J. Siemienski, *Le principe de l 'unanimité en Pologne*, în *VI e Congrès International des Sciences Historiques*, Oslo, 1928, p. 240-242 (résumé).

[42]Pentru prima dată, dreptul *la liberum veto* a fost invocat în 1562, v. N. Davies, *op. cit.*, p. 331; pentru multiplele aspecte pe care le presupunea exercitarea acestui drept, v. W. Konopczynski, *op. cit.*, p. 181-196, 208-215.

[43]*Histoire de Pologne*, p. 271.

[44]S. Grodziski, *op. cit.*, p. 174.

[45]Andrei Maksymilian Fredro - unul dintre înflăcăraţii susţinători ai acestui principiu - şi care va scrie în jurul anilor 1660 un mic tratat în acest sens, considera acest drept ca un mijloc de a controla puterea regală în care nobilii vedeau un permanent pericol la adresa "libertăţilor" obţinute şi ca o şcoală de patriotism, în condiţiile politice, religioase şi etnice specifice Poloniei. Jakub Zawisza de Krocziw, excelent publicist, interpreta principiul *ex consensu omnium*, prin acordul tuturor -, unul din cele patru moduri de a conduce un stat identificate de autor -, ca un acord al celor 3 stări ce formau Seimul: regele, Senatul şi Camera Deputaţilor, şi nu al fiecărui senator sau deputat în particular: v. Z. Ogcnowski, *La "liberté dorée". Le courant démocratique républicain dans la Pologne du XII e siècle*, în vol. *Histoire des idées politiques*, p. 208-211.

[46]S. Grodziski, *op. cit.* p. 175.

[47]Z. Ogonowski, *La "liberté dorée "*, p. 209; de exemplu, în perioada 1652-1764, din cele 55 de diete convocate, 48 vor sfârşi prin a se dizolva ca urmare a aplicării lui *liberum veto*, v. Albert Malet, *XVIII e siècle. Revolution empire (1715-1815)*, Paris,1920, p. 236.

[48]*Histoire de Pologne*, p. 272.

[49]P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, Bucureşti,1925, p. 5.

al "libertăților" și privilegiilor neegalat în restul Europei; inevitabil, acest tip de organizare socială și politică, ce se caracterizează printr-un control accentuat al Stărilor asupra puterii centrale, va constitui un punct de atracție pentru nobilimea din statele europene[50], în special pentru cea din zonele limitrofe Republicii[51], într-o vreme când Europa evolua spre monarhia absolută.

Multiplele contacte dintre statul polon și cele două state feudale românești, încă din prima etapă a existenței acestora, vor influența și sub aspectul gândirii politice, începând cu ultimul sfert al secolului al XVI-lea, realitățile românești. Regimul nobiliar polonez, prin tot ceea ce însemna în plan politic, a exercitat și asupra boierimii din spațiul românesc o influență puternică în concordanță absolută cu concepția sa asupra raporturilor, cu puterea domniei și cu eforturile ei de a o subordona.

Cadrul geopolitic complex în care au evoluat încă din secolul al XIV-lea - rivalitatea ungaro-polonă pentru controlul spațiului nord-dunărean în care ambele state aveau interese economice[52], căreia i se va adăuga spre sfârșitul secolului și puterea otomană - va impune celor două entități statale românești să stabilească relații politice cu statul polon. Însă aceste raporturi nu au fost identice pentru cele două state românești, nici în ceea ce privește *forma juridică* pe care au îmbrăcat-o, nici *durata* și, cu atât mai puțin, *influențele* exercitate de organizarea politico-instituțională a statului polon, anume regimul nobiliar. Vecinătatea imediată cu Polonia, interesele economice reciproce, dublate în anumite momente și de strânse legături matrimoniale, au contribuit la stabilirea unor raporturi privilegiate moldo-polone. Actul din 26 septembrie 1387, prin care Petru I depunea jurământul de vasalitate față de regele Vladislav Jagiello, va oferi cadrul juridico-instituțional în care vor evolua relațiile dintre cele două state, nu întotdeauna pașnice. Din acest moment și până la mijlocul secolului al XVI-lea, raporturile moldo-polone vor fi dominate de probleme politice și economice; mutațiile care au intervenit în acest moment în evoluția atât a raporturilor politice interne din spațiul românesc - acutizarea conflictului dintre instituția domniei și boierime, pe fundalul crizei dinastiilor tradiționale -, cât și pe plan extern au determinat intensificarea și diversificarea contactelor dintre societatea românească și cea polonă.

Deși în planul gândirii politice românești, în această primă fază, este evident faptul că modelul polonez de organizare instituțională nu a reținut atenția - este perioada în care dimpotrivă cronicile fac apologia statului centralizat [53] -, sunt vizibile totuși

---

[50]v. cazul lui Johann Althusius, scriitor german, care în ediția a doua a tratatului său *Politica methodice digesta* (1610), încadra Polonia, după o analiză amănunțită a funcționării Republicii, în rândul țărilor cele mai bine organizate din epocă. De asemenea, Ulric Huber, profesor de drept public la Franeker, în lucrarea *De iure civitatis* (1673), aprecia că din punct de vedere teoretic, sistemul politic polonez răspundea exigențelor unei țări bine organizate. În fine, un gânditor din spațiul englez, Algernoon Sydney, vorbea în termeni elogioși de Polonia, v. Z. Ogonowski, *La "liberté dorée"*, p. 212-213.

[51]Wojcechowski, *op. cit.*, p. 314; S. Grodziski, *op. cit.*, p. 176; Gierowski, Jozef Andrzej, *L'Europe Centrale au XIIe siècle et ses principales tendances politiques*, în *XIIIe Congrès International des Sciences Historiques*, Moscova, 1970, p. 6 (extras).

[52]Șerban Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum și stat*, în vol. *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj- Napoca, 1988, p. 151-204; idem, *Desăvârșirea emancipării politice a Țării Românești și a Moldovei (1330-1392)*, în RI, s.n., t. 2, 1991, nr. 9-10, p. 471-494.

[53]Pentru diversele aspecte ale acestei probleme, v. Eugen Stănescu, *Essai sur l'evolution*

influenţe care anunţau mutaţiile din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Am în vedere, în primul rând, folosirea în spaţiul moldav a unor termeni de origine polonă - *seim*[54] - sau ucraineană - *rada*[55], pentru a desemna, cel puţin la nivel formal, instituţii echivalente[56]. Influenţei polone i se datorează şi obiceiul boierilor, atestat încă de la începutul secolului al XV-lea, de a indica în documentele pe care le subscriau, alături de numele lor, şi pe cel al domeniului de reşedinţă[57]. Tot în această perioadă s-au pus bazele legăturilor directe între nobilimea polonă şi cea moldavă, care, începând cu domnia lui Alexandru Lăpuşneanu, aveau să cunoască o amploare greu de prevăzut înainte. Multe din aceste legături au avut drept urmare acordarea indigenatului care vor sta la baza unor momente încordate dintre cele două state[58]; este cazul logofătului Mihul care a încheiat o convenţie cu starostele de Sniatin şi Colomeea, Mujilo de Buczacs, privind dreptul de adăpost şi ajutor în cazul desfăşurării unor operaţiuni comerciale[59].

Mijlocul secolului al XVI-lea a cunoscut în ambele ţări române apogeul conflictului dintre domnie şi boierime - cazul lui Mircea Ciobanul în Ţara Românească şi al urmaşilor lui Petru Rareş în Moldova -, când "lupta dintre domnie şi boierime intră acum în faza hotărâtoare"[60]. Nevoia de a opta pentru o anumită linie politică externă[61], cât şi tendinţa boierimii de a îngrădi prerogativele puterii centrale, în contextul unor profunde modificări în sânul boierimii atât sub aspect economic cât şi sub cel al mentalităţii, explică într-o foarte mare măsură starea conflictuală. Este momentul în care sporirea ponderii boierimii în cadrul statului este dublată de "cristalizarea unei gândiri politice nobiliare"[62], rezultat şi al multiplelor contacte cu realităţile politice poloneze.

Preluarea domniei de către Alexandru Lăpuşneanu cu ajutor polonez va marca începutul unei noi faze în relaţiile dintre statele româneşti şi statul polon. Dincolo de

---

de la pensée politique roumaine dans la littérature historique du Moyen Âge, în NEH, II, 1960, p. 276-281.

[54]Este cazul documentului din 1441, iunie 25, emis de voievozii Ilie şi Ştefan în satul Bulgari, prin care lui "pan Vlad Jicov" i se întăresc diverse sate şi selişti (DRH, A., vol. I, 1384-1448, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, 1975, p. 300-301; pentru semnificaţiile sale politice, v. Gheorghe Brătianu, *Sfatul Domnesc şi Adunările de Stări în Principatele Române*, Bucureşti, 1996, p. 121), cât şi a celui din 1467, când se convoacă o adunare comună polono-moldovească pentru rezolvarea unui litigiu teritorial între Moldova şi Polonia (P. P. Panaitescu, *Marea Adunare a Ţării, instituţie a orânduirii feudale în ţările române*, în Studii, t. X, 1957, nr. 3, p. 156); v. şi Mihai Mitu, *Termeni de origine polonă în documentele slavo-moldoveneşti*, I, *1388-1517*, în RSL, VIII, 1963, p. 185-186.

[55]Aşa este numită adunarea convocată de Petru Aron al Moldovei pentru a hotărî în privinţa plăţii tributului către Poarta Otomană (DRH, A., vol. II, 1449-1486, întocmit de Leon Şimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Bucureşti, 1976, p. 86-87); v. şi M. Mitu, *op. cit.*, p. 185.

[56]G. Castellan, *Histoire des Balkans (XIVe-XXe siècle)*, Paris, 1992, p. 155, 157.

[57]Gh. Brătianu, *Sfatul Domnesc*, p. 119.

[58]O. Halecki, *Les relations polono-roumaines*, în RHSEE, nr. 7-9,1936, p. 244.

[59]Hurmuzaki, I/2, nr. DCXCI, p. 888-889; II/2, nr. CXV şi CXVI, p. 135-136.

[60]Gh.Brătianu, *Sfatul Domnesc*, p. 138; v. şi Matei Cazacu, *Poziţia internaţională a Ţării Româneşti şi implicaţiile ei poloneze la începutul sec. al XVI-lea. Pe marginea unui document*, în BBRF, vol. XI, (XV), 1984, p. 299-316.

[61]Ştefan Andreescu, *La politique de Mircea le Pâtre*, în RESEE t. X, 1972, nr. 1, p. 120-122; idem, *Restitutio Daciae*, vol. 1, Bucureşti, 1980, p. 129-130.

[62]E. Stănescu, *op. cit.*, p. 282.

semnificaţiile sale pur politice - este primul dintre domnii moldoveni din secolul al XVI-lea care au depus jurământ de vasalitate faţă de Coroana polonă[63] -, domnia lui Alexandru Lăpuşneanu a fost un moment de cotitură şi sub alte aspecte ale raporturilor româno-polone. Lăpuşneanu este primul domn ale cărui fiice s-au căsătorit cu nobili poloni[64], inaugurând un tip de relaţie ce-şi va manifesta valenţele în secolul următor. De numele lui se leagă şi începutul consistentelor danii româneşti acordate comunităţii ortodoxe din Lemberg, care, în secolul următor va beneficia de munificienţa familiei Movilă; domnul a făcut atât danii băneşti[65], cât şi "icoane şi zavease, poartă, vase, veşminte" importantului locaş de cult, făgăduind să crească "dieci tineri şi buni", care să ştie "cântarea grecească şi sârbească"[66].

Evenimentele tulburi ce au urmat celor două domnii ale lui Alexandru Lăpuşneanu au contribuit într-o foarte mare măsură la cristalizarea în sânul boierimii, atât din Ţara Românească, cât şi din Moldova, a unei concepţii proprii, în opoziţie cu concepţia domnească, privind modul de organizare şi conducere a statului[67]. Un rol important în această evoluţie a revenit şi evenimentelor din Polonia sfârşitului de secol. Fenomenul va fi dublat şi de constituirea în Moldova a unui puternic partid boieresc filopolon, alcătuit din familii înrudite între ele - Movilă, Balica, Stroici, Ureche, Barnovski, Costin etc. - ale cărui începuturi sunt fixate în vremea lui Petru Şchiopu[68] şi care va juca un rol important în evenimentele politice desfăşurate pe parcursul întregului secol al XVII-lea. Este vremea când relaţiile de prietenie şi rudenie dintre boierimea moldavă şi cea polonă se amplifică; acum, sunt amintite primele cazuri în care boieri şi domni moldoveni obţin indigenatul polon[69], ca recompensă pentru serviciile aduse Republicii, ceea ce le da posibilitatea să se bucure de protecţia regală.

Perioada în care în fruntea Moldovei s-au aflat reprezentanţii familiei Movilă - ultimul deceniu al secolului al XVI-lea şi primele trei decenii ale secolului următor -, este vremea celor mai strânse legături cu Polonia, influenţa exercitată de statul nobiliar fiind vizibilă sub multiple aspecte[70]. Încercarea lui Mihai Viteazul, a cărui domnie a înregistrat în spaţiul muntean prima confruntare majoră între soluţia boierească şi cea

---

[63]Veniamin Ciobanu, *Ţările române şi Polonia. Secolele XIV-XVI,* Bucureşti,1985, p. 8.

[64]N. Iorga, *Polonais et Roumains. Relations politiques, economiques et culturales,* Bucarest,1921, p. 51; Gheorghe Pungă, *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu,* Iaşi,1994, p. 294.

[65]În 1558 Alexandru Lăpuşneanu trimitea 100 de galbeni pentru întreţinerea locaşului de cult, v. Hurmuzaki, *Supliment,* II, p. 205.

[66]N. Iorga, *Note polone*, în AARMSI, s.III, t. II ,1924, p. 385 – 386; Ion I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei* (în special cap. VIII, Ctitoriile româneşti în Polonia şi Ucraina), în CC, VIII, 1933-1934, p. 87-109.

[67]v. Gheorghe Lazăr, *Aspecte ale ideologiei politice în Ţara Românească şi Moldova (a doua jumătate a sec. al XVII-lea)*, în RI, t. VII, 1996, nr. 5-6, p. 331-344.

[68]P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă,* p. 9; N. Iorga, *Polonais et Roumains*, p. 53-54.

[69]Constantin Rezachevici, *Privilegii de indigenat polon acordate locuitorilor din ţările române,* în RdI, t. 28, 1975, nr. 7, p. 1095-1098.

[70] Răzvan Theodorescu, *Portrete brodate şi interferenţe stilistice în Moldova epocii lui Ieremia Movilă şi Vasile Lupu,* în vol. *Itinerarii medievale,* Bucureşti, 1979, p. 155-168; idem, *Manierism şi "prim baroc" postbizantin între Moldova şi Stambul: cazul moldav (1600-1650)*, în SCIA, seria Arta plastică, t. 28, 1981, p. 63-93; Waldemar Deluga, *Portraits de la famille Movila du XVIIe siècle*, în RRHA, série Beaux-Arts, t. 31, 1994, p. 73-85.

domnească[71], de a unifica cele trei ţări române sub o singură conducere, contravenea intereselor polone apărate cu maximă energie de marele hatman Jan Zamoyski. În aceste condiţii, beneficiind şi de sprijinul puternicei grupări filopolone din Moldova întreprinde o expediţie militară în urma căreia îl instalează pe tronul Moldovei pe Ieremia Movilă[72], reprezentantul cel mai de seamă al acestei familii, întemeietorul unei noi "dinastii", aflată în strânse legături cu nobilimea polonă[73]. Evenimentul deschide o nouă perioadă în istoria relaţiilor româno-polone, puternic dominată de "tendinţa cercurilor conducătoare poloneze de a încadra Moldova în sistemul politico-instituţional al Republicii nobiliare polone"[74]. Dorinţa de integrare este vizibilă şi din partea boierimii moldave; semnificativ, în acest sens, este memoriul adresat regelui Sigismund al III-lea (octombrie 1611), în vremurile tulburi legate de încercarea eşuată a lui Constantin Movilă de a relua tronul moldav cu ajutorul cumnaţilor săi[75], de către indigenii Nestor Ureche "născut din cel mai nobil neam din Moldova"[76], şi Isac Balica[77].

Documentul, prin conţinutul său, are o dublă importanţă: el pune în evidenţă, fără echivoc, atracţia exercitată de regimul politic din Polonia asupra boierimii moldave şi, în acelaşi timp, oferă informaţii privind "privilegiile" de care se bucurau cei care reuşeau să obţină indigenatul polon. În esenţă, cei doi boieri cereau protecţia Coroanei împotriva oricăror calomnii care ar putea determina pe domnul Moldovei "a ne pierde viaţa, averea şi cinstea noastră"; ei mai cereau acordarea de către rege a unor "cărţi" din care să reiasă că cei doi sunt supuşi ai Coroanei, egali în drepturi cu nobilimea polonă ("şi asemănaţi în toate libertăţile cu ceilalţi supuşi ai măriei voastre din regat"). În virtutea acestui statut, de "cetăţeni ai Coroanei", şi în conformitate cu realităţile din Republică, cei doi cereau dreptul de a apela la judecata regelui sau a trimisului său, în cazul în care domnul ar voi "din oricare pricini" să atenteze la viaţa şi averea lor. Că cei

[71]E. Stănescu, *Les problèmes de l'etat féodal sous le régne de Michel le Brave*, în RRH, t. 1, 1962, nr. 1, p. 61-75.

[72]I. Corfus, *Intervenţia polonă în Moldova şi consecinţele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în RdI, t. XXVIII, 1975, nr. 4, p. 527-540; Ilona Czamanska, *Caracterul legăturilor lui Jan Zamoyski cu Movileştii*, în AG, t. III (VIII), 1996, nr. 3-4, p. 307- 312.

[73]În 1593 acesta primise indigenatul polon, cu dreptul la stemă personală, fiind primit în herburile *Jelita* (la recomandarea lui Jan Zamoyski) şi *Nowina* (la recomandarea lui Filip Podniewski, episcopul Cracoviei) (v. în acest sens Ştefan S. Gorovei, *Steme moldoveneşti augmentate în Polonia*, în AG, t. II (VII), 1995, nr. 1, p. 308-309; J. N. Mănescu, *Stemele Movileştilor, ibidem*, t. III (VIII), 1996, nr. 3, p. 321-326). În 1597 este recunoscut de către rege şi marele hatman ca domn pe viaţă şi ereditar (A. Mesrobeanu, *Rolul politic al Movileştilor până la domnia lui Ieremia Movilă*, în CI, nr. 1, 1925, p. 189; mai nou, în această problemă, dar analizată în contextul raporturilor polono-otomane, v. Ştefan S. Gorovei, *O lămurire: domnia ereditară a familiei Movilă*, în RdI, t. 28, 1975, nr. 7, p. 1091-1094). Prin căsătoria fiicelor sale, el se va înrudi cu unele din cele mai importante familii nobiliare poloneze, v. Ilie Corfus, *Odoarele Movileştilor rămase în Polonia. Contribuţii la istoria artei şi a preţurilor*, în Studii, t. 25, 1972, nr. 1, p. 27-59.

[74]V. Ciobanu, *"Modelul polonez" oglindit în literatura istorică medievală românească (secolele XV-XVII). Consideraţii generale*, în AIIAI, t. XXIV/2, 1987, p. 590-591.

[75]N. Iorga, *Polonais et Roumains*, p. 65.

[76]Aşa este considerat în privilegiul de indigenat din 1607, iunie 13, v. C. Rezachevici, *Indigenatul polon*, p. 208; din 1612, acesta va deveni şi membru al Frăţiei Ortodoxe din Lemberg, v. P. P. Panaitescu, *Fundaţiuni religioase româneşti în Galiţia*, în BCMI, XXII, 1929, p. 4, n.1.

[77]A primit indigenatul tot în anul 1607, v. C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 215.

doi boieri cunoşteau foarte bine realităţile din Republica nobiliară reiese şi din cererea lor de a-şi păstra dregătoriile obţinute încă din vremea lui Ieremia Movilă, binenţeles, în cazul în care nu vor "ajunge la altele mai înalte". De asemenea, dreptul de a se bucura de "libertăţile nobiliare" era invocat şi în favoarea intensei activităţi desfăşurate de ei în relaţiile comerciale cu regatul polon. În final, se cerea recunoaşterea calităţii de membri ai nobilimii poloneze, în cazul achiziţionării unor bunuri în regat - una din condiţiile necesare pentru a putea beneficia de privilegiul de indigenat[78] -, în acest caz ei urmând a fi "trataţi ca nobili ai Coroanei" şi să se bucure "de drepturile şi libertăţile Coroanei"[79].

Memoriul celor doi boieri de frunte nu este un act izolat în peisajul politic din spaţiul românesc în acest moment; atenta analiză a "cererilor" înaintate în vederea obţinerii sancţiunii regale ne duce cu gândul la un alt document, ai cărui principali iniţiatori provin tot din rândul marii boierimi. Este vorba de tratatul semnat, la 20 mai 1595, la Alba Iulia cu Sigismund Báthory, în numele lui Mihai Viteazul, dar ale cărui instrucţiuni fuseseră încălcate[80], de către delegaţia boierilor munteni, în frunte cu mitropolitul Eftimie. Şi aici, întâlnim aceleaşi dorinţe de îngrădire a puterii domneşti, care urma să fie controlată şi supravegheată de un sfat compus din 12 boieri mari (în "articolele henriciene" se prevedea acelaşi lucru, cu deosebire că sfatul era compus din 6 senatori), şi de asigurare a privilegiilor clasei boiereşti. Limitarea puterii domneşti era solicitată şi în privinţa dreptului de judecată, în special în cazul emiterii sentinţelor capitale, care în practica românească atrăgea automat şi confiscarea averii[81].

Asemănările izbitoare dintre clauzele cuprinse în tratatul din 20 mai 1595, care se regăsesc în mare parte şi în cel semnat de boierii moldoveni în numele lui Ştefan Răzvan cu principele Sigismund Báthory (iunie 1595)[82], şi memoriul boierilor din 1611 nu sunt întâmplătoare; ele lămuresc evoluţia celei de-a doua jumătăţi a veacului al XVI-lea în Principatele Române, într-o vreme când Stările acestor ţări au devenit conştiente de însemnătatea lor şi şi-au revendicat locul în cârmuire pentru a menţine «obiceiul ţării»"[83].

Intensele contacte dintre boierimea română, în special cea din Moldova, şi nobilimea polonă în perioada domniilor membrilor "casei" Movileştilor s-au repercutat şi în plan practic. Astfel, boierimea se implică într-o mai mare măsură în alegerea

---

[78]Este cazul lui Ştefan Petriceicu şi al nepoţilor săi, Nicolae şi Iancu Haşdeu cărora li se cerea, prin privilegiul de indigenat din 1676, februarie 4, să dobândească posesiuni în regat, *ibidem*, p. 209.

[79]Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII- lea,* Bucureşti, 1983, p. 71-75.

[80]Mihai Viteazul considera că prin acceptarea clauzelor acestui tratat boierii "au făcut după voia lor, dobândind unele drepturi şi privilegii" (*Călători străini despre ţările române,* vol. III, ed. Maria Holban, Bucureşti, 1971, p. 497-498).

[81]Textul tratatului în *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană,* vol. 1, *Documente externe*, Bucureşti,1982, p. 92-97.

[82]Hurmuzaki, III, p. 477.

[83]Gh. Brătianu, *Adunările de Stări,* p. 231; de asemenea, pentru acest aspect, un interes sporit prezintă scrisoarea boierilor munteni din septembrie 1599, prin care cereau ca domnul Moldovei "să facă mare pomeană cu noi să ne scoată şi pre noi cum au scosu şi Moldova şi *într-acel chipu să fimu şi noi plecaţi şi să fimu suptu arepile luminatului măriei craiului leşescu* cum e şi domnul Eremie voievoda cu ţeara Moldovei" (s.n.) (Ştefan Ştefănescu, *Ştiri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul,* în SMIM, V, 1962, p. 175-194).

domnului, reuşind să determine numirea unor membri din rândul ei în scaunul domnesc - cazurile lui Radu Şerban şi al lui Miron Barnovschi - sunt concludente pentru această nouă atitudine, ba chiar încercând să evite constituirea unor domnii ereditare, în condiţiile întreruperii şirului dinastic la sfârşitul secolului al XVI-lea. Ca şi în Polonia, solidaritatea boierimii s-a manifestat puternic în raport cu domniile care prin politica lor i-ar fi periclitat poziţia câştigată în vremurile tulburi de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea. Este cazul domniilor lui Ştefan Tomşa, Gaspar Gratiani şi Alexandru Iliaş.

Este perioada în care boierimea, întocmai ca şi nobilimea polonă, va încerca să impună domniei adevărate *pacta conventa*, garanţie şi mijloc de extindere a privilegiilor. E cazul "aşezământului lui Barnovschi", el însuşi indigen polon şi cu strânse legături cu mediile politice polone[84]. Aşezământul cuprinde o serie de măsuri în favoarea boierilor, cum ar fi limitarea dreptului de judecată al pârcălabilor pe domeniile feudale la cazurile penale şi scutirea ţiganilor boiereşti şi mănăstireşti de prestarea obligaţiilor în muncă în favoarea domniei[85]. În acelaşi sens trebuie interpretată şi "tocmeala şi legătura" încheiată în 1630 între Alexandru Iliaş şi Adunarea Stărilor[86] şi hrisovul din 15 iulie 1631, reconfirmat în 1668, adevarată "carte de libertăţi", impus lui Leon Tomşa. Hrisovul, cu o puternică orientare antilevantină, conţinea prevederi care obligau domnia, sub pretextul respectării datinilor şi obiceiurilor "de folos", să confirme o serie de "libertăţi" fiscale şi de altă natură: menţinerea bunurilor în familie "cum au fost de vac"[87], interdicţia pentru judeţi de a mai "arunca" dări "cu sila asupra boierilor", emiterea pedepselor capitale exclusiv cu "judecata la divan", fiecare urmând să fie pedepsit "cum îl va ajunge legea"[88].

Ridicarea boierilor şi a ţării "care hierbând în greutăţi şi netocmele"[89], care a grăbit sfârşitul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Iliaş în scaunul Moldovei, a oferit un prilej favorabil boierimii moldave pentru a încerca să impună domniei un fel de *pacta*

---

[84]Indigenatul polon i-a fost acordat la sfârşitul primei domnii în Moldova (C. Rezachevici, *Indigenatul polon*, p. 208), fiind primit în herbul Nowina, asemenea Movileştilor, cu care de altfel se înrudea pe linie maternă (Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românescă şi din Moldova. Sec. XIV-XVII*, Bucureşti, 1971, p. 293), la recomandarea socrului său, Maximilian Prezerembski, castelan de Sieradz, unul din ginerii lui Ieremia Movilă. Jurământul depus de domn în faţa trimisului regelui Sigismund al III-lea ca urmare a obţinerii indigenatului la I. Corfus, *Documente*, p. 126-127. Despre Miron Barnovschi şi legăturile sale cu Polonia, v. Sever Zotta, *Ştiri noi despre Movileşti şi amănunte interesante despre viaţa lui Miron Barnovschi*, în AG, 1912-1913, p. 228-237; G. Duzinchevici, *Miron Barnovschi Moghilă şi Polonia*, în AIINC, 1936-1938, p. 166-222.

[85]DRH, A., vol. XIX, Bucureşti, 1969, p. 339.

[86]Valentin Al. Georgescu, *Types et formes d'assemblees d'états dans le droit féodal roumain (XVe-XIXe siècles)*, în *Liber memorialis G. de Lagarde*, Londra, 1969, p. 122-123.

[87]În acelaşi sens se exprimă şi Miron Costin, *Opere*, vol. 1, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1965, p. 48, ceea ce demonstrează că în această perioadă asistăm la cristalizarea concepţiei privind individualizarea răspunderii penale, v. Gh.Lazăr, *op. cit.*, p. 341.

[88]DRH, B., vol. XXIII (1630-1632), volum întocmit de Damaschin Mioc, Bucureşti, 1969, p. 406-409; pentru diverse aspecte, v. Valentin Al. Georgescu, *Hrisovul din 15 iulie 1631 al lui Leon vodă Tomşa în Ţara Românească şi problema "cărţilor de libertăţi"*, în RdI, t. 29, 1976, nr. 7, p. 1013-1029.

[89]M. Costin, *op. cit.*, p. 77.

conventa, demers din care nu a lipsit şi influenţa polonă[90]. Astfel, "mântuindu-se boierii şi ţara de Alexandru vodă", aceştia i-a oferit domnia vornicului Vasile Lupu, dar, cum spune cronicarul, *"îi da şi legături, ce va lua den ţară, ce s-ari lega pentru dări, atuncea la acel ales mai multu să nu ia din ţară"* (s.n.)[91]. Fie că "hirea <sa> înaltă, şi împărătească mai mult decât domnească" de "nu-l încăpea Muldova"[92] nu putea accepta "ponturile" boierimii, fie că intuia că ceasul său nu sunase încă[93], Vasile Lupu a refuzat oferta, aşteptând vremuri mai bune când, obţinând domnia prin firman al sultanului, putea eluda "hotărârea ţării".

Într-o primă fază, anume între 1634 şi 1644, domnia lui Vasile Lupu a stat sub semnul "Stambulului", pentru a împrumuta una din expresiile deja intrate în uz[94]. Domnul s-a aflat în conflict cu regatul polon, situaţie care se explică în parte şi prin prezenţa pe teritoriul polon a pretendentului Moise Movilă care se bucura de sprijinul Coroanei. Această stare conflictuală reiese foarte clar din raportul întocmit de G. Krasinski în urma soliei la Constantinopol (în 1636), în timpul căreia solul a cerut Înaltei Porţi îndepărtarea domnului "ca un violator al păcii generale"[95]. Fapt interesant, raportul mai informează că domnului moldav nu-i erau indiferente evenimentele din Republică, ba mai mult, după acelaşi izvor, că el se sprijinea pe o "facţiune" constituită "dintre partizanii cancelarului"[96].

Începând cu 1645, an în care are loc căsătoria fiicei sale Maria cu unul dintre cei mai de seamă magnaţi ai regatului, Ianus Radziwill, Vasile Lupu a promovat o politică de apropiere de regatul polon[97]; există indicii că domnul ar fi dorit acest lucru ceva mai devreme[98], iar apropierea trebuie pusă în legătură cu planurile antiotomane ale regelui polon şi cu speranţa domnului moldav ca o oaste cruciată polonă să-l ducă la Ţarigrad[99].

---

[90]Acum, în această perioadă, se observă tendinţa Poloniei de a crea în jurul său un bloc de state cu regim politic similar, v. A. J. Gierowski, *op. cit.*, p. 11.

[91]M. Costin, *op. cit.*, p. 80.

[92]*Ibidem*, p. 97.

[93]Gh. Brătianu, *Sfatul Domnesc*, p. 159.

[94]R. Theodorescu, *Manierism şi "prim baroc"*, p. 85-86; autorul studiului consideră că această orientare politică a lui Vasile Lupu este vizibilă şi în plan cultural; expresia artistică a acestei "părăsiri a orientării filopolone din vremea Movileştilor" reprezentând-o biserica Trei Ierarhi.

[95]P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, Bucureşti, 1930, p. 25.

[96]*Ibidem*.

[97]Existenţa unei grupări filopolone şi în această perioadă este atestată şi cu ocazia căsătoriei fiicei sale cu Ianus Radziwilli, când Vasile Lupu convoacă sfatul domnesc "şi multă vreme s-au frământat acest lucru..., iar Toderaşco logofătul şi Ureche vornicul sta asupra acestei nunte să se facă", M. Costin, *op. cit.*, p. 107. De asemenea, el va continua politica Movileştilor de sprijinire a comunităţii ortodoxe din Liov; astfel, în 1644 va restaura biserica ortodoxă căreia îi va da hramul Sf. Paraschiva, iar doi ani mai târziu îi va dona o moşie, v. P. P. Panaitescu, *Fundaţiuni religioase*, p. 9-11; N. Iorga, *Note polone*, p. 384).

[98]Ştefan Andreescu, *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV-XVII)*, Bucureşti, 1997, p. 185, n.5; v. şi N. C. Băjenaru, *Misiunea lui Leontin Szycik Zaleski şi căsătoria fiicei lui Vasile Lupu cu Ianusz Radziwil*, în RCr., I, 1927, nr. 3-4, p. 222-225.

[99]N. Iorga, *Note polone*, p. 384; v. şi Ştefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, vol. 2, Bucureşti, 1989, p. 190-200. După opinia lui R. Theodorescu, *Manierism şi "prim baroc"*, p. 85-85, această nouă orientare politică este reprezentată în plan artistic de biserica mănăstirii

Domnia lui Vasile Lupu a fost şi o perioadă de strânse legături culturale cu mediile polone; avem în vedere atât contactele cu mitropolitul Petru Movilă, de numele căruia se leagă revigorarea tiparului în spaţiul românesc[100] cât şi cele cu misiunile iezuite din Polonia prin intermediul numeroşilor studenţi în celebrele centre universitare, cum au fost Lwów, Cameniţa, Bar etc. - care vor obţine permisiunea domnului de a întemeia şcoli şi în Moldova[101]. Toate acestea au produs o epocă de oarecare strălucire culturală[102], reprezentantul cel mai de seamă al acestui curent fiind Grigore Ureche, indigen polon şi cu studii la colegiul de la Lwów, care în această perioadă îşi redactează cronica sa[103].

Descendent al uneia dintre cele mai puternice familii boiereşti moldoveneşti, care a jucat în viaţa politică un rol de prim rang, Grigore Ureche este unul din principalii ideologi ai "statului nobiliar"; din această perspectivă, el s-a simţit atras de realităţile politice din Polonia contemporană. E semnificativ faptul că în cronica sa, în care descrie pe larg şi "povestea şi tocmala altor ţări", el rezervă spaţiu instituţiilor poloneze şi transilvănene, punând în evidenţă acele aspecte care permiteau nobilimii să exercite o adevărată tutelă asupra monarhilor.

Bun cunoscător al organizării Poloniei din punct de vedere instituţional, fapt ce reiese din prezentarea amănunţită a funcţionării Seimului, şi reprezentant de marcă al partidei filopolone, el analizează întreaga istorie a Moldovei, prezentată în *Letopiseţul* său, prin raportarea la valorile şi "normele" modelului polonez. Amintind că în Polonia "craii nu ceia ce-s moşneni crăiesc, ci pre carile îl aleg ei"[104], el se afirma ca partizan al aplicării sistemului electiv şi în ceea ce priveşte domnia Moldovei. Pentru a justifica această preferinţă, Ureche recurge la argumentul istoriei, proiectându-şi în trecut opţiunea. Invocând cazul lui Dragoş, "pre carile cu toţii l-au pus mai mare şi purtătoriu lor de grijă", deoarece "se vădiia şi mai de cinste şi mai de folos decât toţi"[105], şi al lui Ştefan cel Mare - care ocupă un loc central în expunerea cronicarului -, căruia "până astăzi îi zicu sveti Ştefan vodă ... pentru lucrurile lui cele vitejeşti"[106], e amintit faptul că "cu toţii l-au rădicat domnu şi l-au pomăzuitu"[107]. Invocând din nou Polonia, unde pe nici un membru al nobilimii nu-l putea "lega cineva, nici craiul singur până nu-l va birui ci legea", Grigore Ureche critică puterea fără limită a domnilor moldoveni. El preconizează instituirea unui sistem de legi coerente care urma să permită boierimii să se apere în faţa abuzurilor de putere ale domniei, în special în cazul aplicării pedepsei

Golia.

[100]În acest domeniu, este de subliniat faptul că în miniatura cărţilor, sub influenţa polonă, asistăm la înlocuirea imaginilor de sorginte bizantină cu imagini ce se regăsesc în cărţile imprimate în Polonia (v. P. P. Panaitescu, *Petru Movilă. Studii*, ediţie îngrijită de Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Szekély, Bucureşti, 1996, p. 22).

[101]Idem, *Influenţa polonă*, p. 13. Despre obiceiul boierilor moldoveni de a-şi trimite copiii la studii în Polonia v. şi relatarea lui P. B. Bakšić în *Călători străini despre ţările române*, vol. V, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu – Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1973, p. 225.

[102]P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă*, p.13.

[103]*Ibidem*, p. 15.

[104]Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p. 114.

[105]*Ibidem*, p. 65.

[106]*Ibidem*, p. 111.

[107]*Ibidem*, p. 83.

capitale, la care domnii recurgeau prea adesea. Ureche critică situaţia din propria ţară, unde "... iaste acest obiceiu de pier făr de număr, făr de judecată, făr de leac de vină, însăşi <domnul> pârăşte, însăşi < domnul > umple legea"[108]. În aceeaşi ordine de idei, de condamnare a absolutismului domnesc, raportat la situaţia din Polonia, unde dacă "va veni vreo nevoie de undeva ... vor sfătui ...împreună cu toţi"[109], cronicarul afirmă că pentru o bună evoluţie a statului, domnul trebuie, înainte de toate, să colaboreze cu boierimea. În acest sens, Ureche "elaborează" două prototipuri opuse de domnie: cea a lui Petru Şchiopul, care întruchipează idealul, deoarece "boierilor le era părinte, pre care-i la cinste mare-i ţinea şi din sfatul lor nu ieşiia", şi cea negativă a lui Bogdan Lăpuşneanu, deoarece "nu cerca bătrânii la sfat"[110].

Interesul manifestat de Polonia faţă de ţările române în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în special faţă de Moldova, în contextul noilor evenimente internaţionale, va influenţa atât sub aspect numeric, cât şi al importanţei politice evoluţia grupului filopolon. Acum, în rândurile acestui "partid" întâlnim, pe lângă nume de boieri, ce aparţineau unor familii cunoscute pentru strânsele legături cu nobilimea polonă (cazul fraţilor Costin, Hăbăşescu, Hasdeu etc.), şi pe cele ale unor domni ca Gheorghe Ştefan, Ştefan Petriceicu sau al mitropolitului Dosoftei[111].

Miron Costin, care studiase la colegiul iezuit din Bar, şi întreţinuse strânse legături cu mediile culturale şi politice poloneze[112] este considerat "reprezentantul tipic al curentului polon"[113] din Moldova celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVII-lea.

În plan teoretic, prin scrierile sale, Miron Costin s-a afirmat ca un continuator al ideilor lui Grigore Ureche, ale cărui idealuri, în ceea ce priveşte regimul politic, le-a împărtăşit[114]. Ca şi predecesorul său, el s-a pronunţat în favoarea domniei elective în Moldova, a limitării puterii de judecată a domnului şi a colaborării între boierime şi domnie, invocând şi un argument de natură divină: "... pentru aceia au dat Dumnezeu să aibă împăraţii, craii, domnii, cârmuitorii ţărilor, să aibă sveatnici pre lângă sine ... să frământe cu voroava lucrul"[115]. Contemporan al anarhiei care domnea în Polonia, el nu s-a manifestat ca un susţinător necondiţionat al Republicii; astfel, în ceea ce priveşte raporturile cu Poarta Otomană, Costin se declară un adept al conservării acestor relaţii de către ţările române, până în momentul în care statul polono-lituanian va dispune de forţa necesară îndepărtării pericolului otoman. Această atitudine justifică şi explică în acelaşi timp de ce Radu Mihnea va fi ridicat la rangul de model de domn în viziunea lui Miron Costin[116]. În aceeaşi ordine de idei, deşi dispunea de moşii în Polonia[117] şi se afla în

[108]*Ibidem*, p. 178.
[109]*Ibidem*, p. 113.
[110]*Ibidem*, p. 182, 204.
[111]P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă*, p. 15.
[112]*Ibidem*, p. 106, 109-110.
[113]*Ibidern*, p. 18.
[114]E. Stănescu, *Essai*, p. 289.
[115]M. Costin, *op. cit.*, p. 108; v. şi E. Stănescu, *op. cit.*, p. 311.
[116]M. Costin, *op. cit.*, p. 65-66; V. Ciobanu, *"Modelul polonez"*, p. 592.
[117]V. în acest sens instrucţiunile lui Gheorghe Duca din 1669, octombrie 26, către solii săi în Polonia, cu ocazia ocupării tronului de către Mihail Wisniowiecki, prin care le cerea să intervină pe lângă noul rege ca bunurile obţinute de hatmanul Costin "pentru slujba sa de arme" să fie restituite fiilor acestuia (I. Corfus, *Documente*, p. 285).

legături cu personalităţi poloneze de prim rang, ca Jan Gninski şi Marek Matczynski, staroste de Grabowiec[118], Miron Costin nu se lasă impresionat de efemera victorie obţinută de trupele conduse de Ioan Sobieski la Hotin (noiembrie 1673). El s-a aflat în fruntea grupului de boieri care au refuzat să-l urmeze pe Ştefan Petriceicu, când a trecut în tabăra polonă "numai cu Hăbăşescul hatmanul şi cu casa lui"[119]. Acest refuz trebuie pus în legatură şi cu cristalizarea în sânul boierimii a unei atitudini de "şleal tici alcătuind o «confederaţie»"[120], în care un rol important l-au avut strânsele legături ale acesteia cu Polonia, care nu au încetat nici după preluarea tronului de către Dumitraşco Cantacuzino.

Dezastrul suferit de otomani sub zidurile Vienei (1683) a fost considerat de boierimea moldavă, atât cea din ţară, ca şi cea din exil, grupată în jurul fostului domn Ştefan Petriceicu, un prilej favorabil transpunerii în practică a propriului său model de organizare a statului. În timp ce Gheorghe Duca era nevoit să facă faţă unei revolte boiereşti, "Moldova revenind la starea de spirit şi la decisiunile din 1673" [21], Ştefan Petriceicu, nu fără a lua în calcul şi posibilitatea unei înţelegeri cu turcii[12.], sperând într-un ajutor polonez, pătrunde în Moldova, luând în captivitate pe domn şi pe Miron Costin. Toate eforturile lui de a se menţine în scaunul Moldovei -, fie cu ajutorul polonilor cărora le-a cerut în mod repetat ajutorul promis[123], fie cu cel al Moscovei, unde a trimis pe mitropolitul Dosoftei[124] - au eşuat, astfel încât domnul a fost nevoit să se retragă din nou în Polonia însoţit de o numeroasă suită[125], luând cu el şi pe cei doi prizonieri.

Anii 1684-1685, cât timp s-a aflat în Polonia, au fost decisivi în adeziunea totală a lui Miron Costin la ideea introducerii sistemului politico-instituţional polonez în Moldova. Relevant pentru această orientare este memoriul de la Zolkiew (25 iulie 1684) adresat de boierii refugiaţi, în frunte cu Miron Costin, regelui Poloniei[126], document ce,

---

[118]V. Ciobanu, *Miron Costin şi "modelul polonez" (schiţă de portret istoric)*, în AIIX, t. XXX, 1993, p. 392.

[119]Ion Neculce, *Opere*, ediţie Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 232-233.

[120]Gh. Brătianu, *Sfatul Domnesc*, p. 168. În aceeaşi perioadă (august 1674) boierii munteni vor înainta ţarului un memoriu care, în esenţă, preconiza aceeaşi politică de limitare a puterii domneşti, v. Tr. Ionescu- Nişcov, *Memoriul din 1674 al boierilor munteni către ţarul Rusiei*, în RA, t. III,1960, nr. 2, p. 213-225.

[121]N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI *(Monarhii)*, Bucureşti, 1938, p. 345.

[122]În acest sens, Constantin A. Stoide, *Contribuţii la cunoaşterea relaţiilor moldo-poloneze din anii 1683-1684*, în AIIAI, t. XIII,1976, p. 79.

[123]I. Corfus, *Documente*, p. 306.

[124]Cu această ocazie, mitropolitul Dosoftei recunoaşte că "polonii au făgăduit ajutor, aceştia însă sunt mincinoşi şi nestatornici, de aceea pe ajutorul lor promis din dragoste creştinească, moldovenii nu se pot sprijini" (Silviu Dragomir, *Contribuţii privitoare la relaţiile Bisericii româneşti cu Rusia în veacul XVII*, în AARMSI, s.II, t. XXXIV, 1912, p. 1187-1203).

[125]Numele boierilor ce au format "curtea" lui Ştefan Petriceicu în exil, printre care se aflau şi cei doi fraţi Costin, se găsesc în pomelnicul mănăstirii Ugornicki (Pocuţia), unde domnul a făcut danii (v. P. P. Panaitescu, *Fundaţiuni religioase*, p. 15-17); despre avatarurile acestui exil, v. idem, *Pribegia lui Constantin Şerban Basarab şi a lui Ştefan Petriceicu şi testamentele lor*, în AARMSI, s.III, t. XXI, 1938-1939, p. 373-432.

[126]M. Costin, *op. cit.*, vol. II, p. 139-141; paternitatea cronicarului asupra acestui memoriu este contestată de C. A. Stoide, *În legătură cu sfârşitul cronicarului Miron Costin şi al fratelui său, Velicico Costin*, în AIIAI, t. XVIII, 1981, p. 575, n.3.

exprimă foarte clar dorința lor de a fi asimilați total "cu nobilimea polonă"[127] și de a instaura un regim politic bazat pe atotputernicia Stărilor, cu sprijinul, bineînțeles, al destinatarului acestui document[128]. Dacă menținerea vechilor obiceiuri și rituri în ceea ce privește religia și scutirea de dări a clerului, pentru a se putea asigura în mai bune condiții "lauda lui Dumnezeu", poate fi considerată ca făcând parte dintr-un repertoriu propagandistic specific epocii[129], cererea ca boierimea să fie eliberată "a tyrannico et despotico regimine" și înzestrată *"cu aceleași privilegii pe care le are șleahta polonă din țările Coroanei și ale Litvaniei"* (s.n.), exprimă foarte clar în ce direcție se îndreptau preferințele semnatarilor acestui memoriu.

Memoriul de la Zolkiew reprezintă, prin prevederile sale, ultima manifestare clară a influenței exercitate de modul de organizare instituțională a statului polon asupra boierimii moldave. Din acest moment, deși nu vor lipsi unele încercări de a menține Moldova în sfera de interese a Poloniei, de exemplu confruntarea dintre cele două grupări moldave în tabăra de la Iepureni, cea filootomană, în frunte cu domnul Constantin Cantemir și cea filoponă, în frunte cu hatmanul Velicico Costin[130], influența acesteia din urmă va cunoaște o diminuare considerabilă, iar odată cu eliminarea fizică a celor doi frați Costin, în toamna anului 1691[131], ai cărei lideri necontestați erau, putem vorbi de sfârșitul "carierei" regimului de "tip nobiliar" în sursele documentare din spațiul românesc.

*

Confruntarea dintre cei doi factori politici din evul mediu românesc, boierimea și domnia, uneori cunoscând accente grave, va fi însoțită la nivelul gândirii politice de elaborarea unor concepții și programe proprii privind modul de organizare a statului. Din această perspectivă, boierimea, în special cea din Moldova, adepta diminuării și subordonării puterii domnești, își va manifesta preferința pentru modelul instituțional polonez, pe care îl dorea aplicat și în propria ei țară și ale cărui principale aspecte se găsesc expuse în cronici, memorii etc.

Momentele de maximă afirmare a acestui curent, luând în calcul atât intensitatea contactelor cu Republica polono-lituaniană, cât și numărul diplomelor de indigenat polon al căror beneficiari au fost boierii moldoveni, pot fi plasate la sfârșitul secolului al XVI-lea și în primele trei decenii ale secolului următor ("epoca

[127]Gh. Brătianu, *Sfatul Domnesc*, p. 168.

[128]Czeslaw Chowaniec, *Miron Costin en Pologne. Contributions à l'année 1684-1685*, în vol. *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 117-118; V. Ciobanu, *Miron Costin și "modelul polonez"*, p. 395; idem, *"Modelul polonez"*, p. 592.

[129]Această clauză o întâlnim atât în memoriul din decembrie 1673 al lui Ștefan Petriceicu și Constantin Șerban (Th. Holban, *Două acte despre lupta de la Hotin din 1672*, în RI, t. XXIV, 1938, nr. 4-6, p. 144-146), cât și în cel al boierilor munteni din 1674 (Tr. Ionescu-Nișcov, *op. cit.*, p. 213-225), ambele adresate țarului.

[130]Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. VI, tomul I, *Vita Constantini Cantemyrii, cognomento senis, Moldaviae Principis*, ediție critică de Dan Slușanschi și Ilieș Câmpeanu, București,1996, p. 139.

[131]I. Corfus, *În legătură cu data morții lui Velicico și Miron Costin*, în RdI, t. 30, 1977, nr. 1, p. 128-131; concluziile acestuia sunt contestate de C. A. Stoide, *În legătură cu sfârșitul cronicarului Miron Costin*, p. 575-582.

Movileştilor")[132] şi în perioada ce a precedat şi urmat asediului otoman eşuat asupra Vienei (1683)[133].

Criza politică din Polonia care a luat forme anarhice în această perioadă, conştientizarea la nivelul factorilor politici români că aceasta nu dispune de suficiente resurse pentru a oferi o alternativă viabilă (în contextul repetatelor eşecuri înregistrate de regele Ioan Sobieski de a prelua controlul Moldovei, paralel cu succesele obţinute de trupele imperiale), precum şi măsurile iniţiate de Poartă Otomană, după eşecul răsunător din faţa Vienei, pentru a menţine sub control situaţia din cele două ţări româneşti, au constituit tot atâtea motive care explică abandonarea acestui "model", atât la nivelul istoriografiei cât şi la cel al practicii politice.

[132]Veniamin Ciobanu, *Contribuţii româneşti la cercetarea raporturilor româno – polone din a doua jumătate a secolului XVI*, în AIIAI, t. XX, 1983, p. 389-401.

[133]C. Rezachevici, *Indigenatul polon*, p. 215.

DINAMICA POLITICĂ ÎN REPREZENTARE RITUALĂ. O MOLITVĂ DE ÎNCORONARE COPIATĂ DE DIONISIE ECLESIARHUL (1813)*

RADU G. PĂUN

Demersul de faţă porneşte de la un text inedit de factură rară - o molitvă de încoronare în limba greacă, prescrisă de Dionisie Eclesiarhul în anii domniei lui Ioan Gheorghe Caragea (1812-1818). Este vorba de un studiu de caz menit a apropia abordarea de sinteză pe care ceremonialul domnesc o merită şi pe care, din păcate, nu o are nici astăzi.

Obiectivele noastre sunt în principal două: analiza propriu-zisă a textului de încoronare în contextul politico-ideologic în care este produs şi verificarea în condiţii specifice a unui model metodologic până acum neaplicat în istoriografia noastră. Considerăm că ordinea ceremonială nu este o "formă" exterioară puterii pe care o reprezintă, un fel de etichetă cu simple funcţiuni de propagandă, ci exprimă însăşi fundamentele tipului de autoritate reprezentat, puterea şi ceremonialul fiind, cum spunea, într-un alt context, Vladimir Lossky, "inconfundabile şi inseparabile".

Până în momentul de faţă, repertorierea completă şi comparată a documentelor de încoronare româneşti sau produse în spaţiul românesc lipseşte[1]. În aceste condiţii

---

* Comunicare prezentată în ziua de 23 martie 1998, la sesiunea mixtă de comunicări a Institutului de Istorie "Nicolae Iorga" şi a Institutului de Studii Sud-Est Europene.

[1]Am oferit o enumerare în studiul nostru, *Încoronarea în Ţara Românească şi Moldova în secolul XVIII. Principii, atitudini, simboluri*, RI, 7-8, 1994, p. 744. Mai adăugăm aici alte două texte: ms.rom 1138 B.A.R. (înc.sec. XVIII) şi ms.rom.4979 B.A.R. (databil după 1771). Vezi mai recent, Radu G. Păun, *"Si Deus nobiscum, quis contra nos?" Mihnea al III-lea Radu: note de teologie politică*, în vol. *Naţional şi universal în istoria românilor. Studii oferite prof. Şerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1998, p. 69-100, respectiv *Notes pour l'étude comparative de la théologie politique dans le monde orthodoxe: le rituel de couronnement des souverains (XVIe-XVIIIe siècles)*, comunicare la Colocviul internaţional *Medieval Balkans: Crossroads of Politics, Religion and Culture*, Sofia, 18-19 iunie, 1998, sub tipar. Între timp, Violeta Barbu şi Gh.Lazăr (*Coronatio. Tradiţia liturgică în Ţările Române*, în vol. *Naţional şi universal* ..., p. 40-69) au oferit un repertoriu al documentelor cunoscute, care însă ignoră mai multe texte: cel redactat de Gheorghe Papadopoulos, Ταξίς γινομενή είς στεψιν αὐθέντου, (Hurmuzaki, XIII/1, p. 535-536, respectiv XIII/2, p. 481-482 în traducerea lui G. Murnu), cel inserat în *Liturghia* lui Iacov Stamate, Iaşi, 1794, precum şi preţiosul document publicat de Ivan Biliarsky (*Le rite de couronnement des tsars dans les pays slaves et la promotion d'autres "axiai"* în OCP, 1993, p. 90-139. Această din urmă omisiune este uşor explicabilă; autorii nu cunosc un alt articol al istoricului bulgar (Молитве за царя (Към историрята на средновековния Евхологион) în "Исторически преглед",5, 1991, p. 74-89, în care se identifica autorul manuscrisului ca fiind *Toma Tudor*, deci un român, ceea ce confirmă presupunerile noastre din *Si*

devine evidentă importanţa textului pe care îl prezentăm aici.

1. *Descrierea şi conţinutul manuscrisului.* Molitva de care ne ocupăm se găseşte inserată în ms.rom. miscelaneu 3567 BAR, la f. 3v-5r. Acesta este un slujebnic ce include molitve consecratorii şi de pomenire de uz curent. Coperţile sunt din piele, relativ bine păstrate, de dimensiuni 23,5 x 17 cm. Miscelaneul mai cuprinde: slujba la facerea duhovnicului, datată 1813, mai 28 (f.6r-v); un text în greceşte intitulat "ἡγουμένι τάξις ἐπὶ τοῦ προχαρισμοῦ τοῦ πνευματιμοῦ" sub care este scris de altă mână *s-au scris de părintele Troados, kir Venedict, 1813, oct<ombrie>*[2] *12* (f.7r-v); molitva la purtătorul de sfeşnic (f. 8r-8v; text neterminat); rugăciune de pomenire la om mort, cu indicaţii tipiconale (f. 21r-22r); rugăciune de iertăciune la blestem (f.23-24v; se repetă identic la f.25-26v, scrise cu litere ce imită tiparul). Restul paginilor sunt albe. Mai există o parte a acestui miscelaneu (f.21-59) care astăzi lipseşte. Manuscrisul a aparţinut mănăstirii Sinaia fiind dăruit Academiei Române de către arhimandritul Nifon, stareţul mănăstirii, în 1908[3].

Textul care ne interesează este scris cu cerneală neagră, îngrijit, cu litere cursive, de o mână de profesionist. Indicaţiile tipiconale sunt în româneşte cu caractere chirilice, iar molitva în limba greacă. Ambele părţi ale textului sunt scrise de aceeaşi mână. Documentul se bucură de prezentare specială: chenare duble în cerneală roşie (chinovar) şi rădăcinie, pe alocuri roşie cu negru. Iniţiala este ornată bogat cu motive vegetale care sunt de regăsit şi în registrul superior al primei foi. Finalul textului (f. 5r) este împodobit de asemenea cu motive florale executate în peniţă. Deasupra textului se găseşte desenată în peniţă stema domnului Ioan Gheorghe Caragea în ancadrament aurit, iniţialele principelui fiind scrise cu cerneală roşie:IΩ. IΩα. Γ. Γιε. K. BB. (= Iω Ioan G<heor>ghie C<aragea> V<oie>v<od>). Stema nu cuprinde simbolurile familiei (cele două căprioare rampante ce încadrează de obicei armele ţării), aşa cum se vede pe coperta Legiuirii[4]. Stema este timbrată de o coroană închisă încadrată în dreapta de spadă (hanger), iar în stânga de topuz. La mijloc se află reprodusă acvila cu crucea în cioc.

Documentul prescrie rânduiala la încoronarea domnilor având funcţie de tipiconal arhieresc. Îl reproducem în cele ce urmează:

f.3v După ce vine domnul cu alai la biserica domnească, la uşă îl întâmpină mitropolitul cu Evanghelia împreună fiind şi episcopii ţării şi sărutând domnul Evanghelia încep cântăreţii ἄξιον <ε>στίν. Şi mergând în biserică sărută domnul întâiu sfintele icoane, apoi îl iau doi din episcopi de mâini şi, băgându-l în Sf<ântul> oltar, încungioară Sf<ântul> prestol de trei ori, sărutând colţurile Sf<ântului> prestol, cântând "Sfinţilor Mucenici", "Slavă Ţie H<ristoa>se Dumnezeule" şi "Isaiia dănţuieşte". Apoi, îngenunchindu-l înaintea Sf<ântului> prestol, îi citeşte mitropolitul molitva aceasta de

---

Deus nobiscum... . Autorii citaţi publică şi ms. 1138, pe care noi îl anunţasem încă la această comunicare.

[2] Îl vom regăsi pe Venedict de Troada ca vechil (vicar) metropolitan în anii tulburi ai deceniului al doilea. Va fi înlocuit la 6 oct. 1822 de Gherasim de Buzău din voinţa lui Grigore D. Ghica. Venedict fusese capul bisericii (cel puţin neoficial) în absenţa lui Dionisie Lupu; vezi V. A. Urechia, *Istoria românilor*, XIII, Bucureşti, 1901, p. 334.

[3] G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti din Biblioteca Academiei Române*, III, Bucureşti, 1987, p. 175.

[4] D. Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, 1977, p. 252-253, fig.3.

domnie.

f.4 1. Ο θεὸς ὁ μέγας, ὁ αἰώνιος,

2. ὁ βασιλεὺς των βασιλευόντων, καὶ κύριος των κυριευόντων

3. ὁ κατ'εἰκόνα τῆς ἐπουρανίου διακοσμήσεως

4. τὴν ἐπίγειον ταύτην πολιτείαν συστησάμενος,

5. καὶ θένεμος ἐν αὐτῆ ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας

6. κατὰ μίμησιν των ἀγγελικων σου δυνάμεων,

7. ὁ καὶ τὰς ἐπιγείους βασιλείας διαταξάμενος

8. καὶ τὰς μετ'αὐτὰς δευτέρας ἀρχὰς ἱδρυσάμενος,

9. εἰς ἀλλήλων μὲν ἐπικουρίαν καὶ συνέγειαν,

10. κοινὴν δὲ των ἀργομένων προστασίαν, καὶ λυσιτέλειαν.

11. Αὐτὸς Δέσποτα των ἁπάντων,

12. δι'οὗ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ ἡχεμόνες ἡγεμονεύουσι,

13. οὐ γὰρ ἐστὶν ἐξουσία εἰ μὴ παρὰ σοῦ καὶ τὸν δοῦλον σου <...> ὃν ἠρετίσω[5]

14. καὶ ηὐδόκησας τὴν τῆς Οὐγγροβλαχίας ἀναδύσασθαι ἡγεμονίαν

15. ἔνδυσον αὐτὸν τὴν ἐξ ὕψους δύναμιν καὶ ἀσφάλειαν,

16. καὶ τὰ ἄρεστα σοι ποιεῖν διαπαντὸς καταξίωσον

17. φρούρησον αὐτὸν ὑπὸ τὴν σκέπην των πτερύγων σου,

18. ἀσινῆ καὶ αλώβητον ἀπὸ πάντων των ὁρατων κὰι ἀοράτων ἐχθρων,

19. ἀνεπίφθονον καὶ ἀνεπιρέαστον τὴν ἀρχὴν αὐτω ταύτην διατήρησον

20. εἰρηνικὴν διὰ βίου, καὶ ἀστασίαστον // 4v. // τὴν ζωὴν αὐτω χαριζόμενος,

21. ποίησον αὐτὸν τοῖς πολεμίοις φοβερὸν καὶ ἀνυπόστατον,

22. εὐμενῆ τοῖς ὑπὸ χεῖρα καὶ φίλιον.

23. 'Επίσκεψαι αὐτὸν τοῖς πλουσίοις οἰκτιρμοῖς,

24. καὶ πᾶσαν τὴν των ἐκ γῆς ἀγαθων εὐφορίαν τω λαω σου δώρησαι,

25. ἀξιων αὐτὸν καὶ πάντας ἡμᾶς καὶ τῆς ἐπουρανίου βασιλείας σου.

26. Ἵνα διὰ πάντων δοξάζηται σου

27. τὸ πανάγιου ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. 'Αμήν.

(Traducerea: *Dumnezeule mare <şi> veşnic, împărat al celor ce împărăţesc şi domn al celor ce domnesc, care <ai> alcătuit stăpânirea pământeană după chipul ordinii din ceruri şi <ai> pus în ea puteri şi autorităţi/ranguri după asemănarea cetelor tale îngereşti, <tu, cel> care <ai> pus în ordine şi împărăţiile pământene şi ai pus temelia puterilor/dregătoriilor de rangul al doilea ca să se ajute şi să se sprijine unele*

[5] Aşa în text, corect ar fi fost ἠρετισάς.

pe altele, iar supuşilor să le fie spre apărare şi folos de obşte. Însuţi <Tu> Stăpâne al tuturor celor prin care împăraţii împărăţesc şi domnii domnesc - căci nu există putere decât de la tine - şi pe robul tău <loc alb> pe care l-ai ales şi ai binevoit să se înalţe la domnia Ungrovlahiei, îmbracă-l pe el cu puterea şi tăria din slăvi, învredniceşte-l să săvârşească totdeauna <doar> cele plăcute ţie, păzeşte-l sub acoperământul aripilor tale teafăr şi nevătămat de toţi duşmanii văzuţi şi nevăzuţi, păstrează-i puterea aceasta neinvidiată şi nerâvnită <de nimeni>, în pace pe toată viaţa şi, hărăzindu-i un trai netulburat, fă-l să fie de temut şi de neînvins de către duşmani, <dar> blând şi binevoitor faţă de supuşi. Poartă-i de grijă cu bogată mila Ta şi dăruieşte poporului Tău toată bogăţia bunătăţilor de pe pământ, învrednicindu-l pe el şi pe noi toţi şi de împărăţia cerurilor, ca să fie de toţi slăvit numele Tău preasfânt, al Tatălui, al Fiului şi al Sfântului Duh, Amin).

Apoi, după cetirea molitvei, îl unge cu Sf<ântul> <*mir*, loc alb în ms.> şi, luându-l episcopii de mâini, îl pun în scaunul cel domnesc. Ieşind şi mitropolitul din oltar, şade la locul său, asemenea şi episcopii. Apoi, diaconul începe ecteniile şi preotul vozglaşeniia şi otpust<ul>. Cântăreţii polihronismos. După aceasta, ieşind domnul din biserică, tot cu alaiu merge la curtea domnească, unde fiind gătit scaunul cel domnesc, să suie într-însul însă nu şade jos, ci //f.5// în picioare şi cu cuca împărătească pe cap, fiind de faţă şi mitropolitul cu episcopii şi cu toată boierimea, şi să ceteşte de către divan avfendi[6] ferman cel împărătesc. După aceasta, fiind tălmăcit şi rumăneşte, să ceteşte de către vistierul cel mare. Şăzând în scaun şi isprăvindu-să sărutarea mâinii domnului de către boieri. Şi merg cu toţi<i> întru ale sale.

2. *Atribuire, datare şi provenienţă*[7]. Am lăsat la sfârşit textul de la f.1, în fapt o însemnare autografă a lui Dionisie Eclesiarhul, care ne-a servit drept argument decisiv al atribuirii molitvei de încoronare de care ne ocupăm. Însemnarea are următorul cuprins “La leat 1813. ianuarie 26, în zile<le> mării sale Io Ioan Gheorghie Caragea V<oie>v<o>d, s-au hirotonisit episcop al Râmnicului Noului Severin prea-sfin<ţia> sa părintele Kiriu Galaction, de prea sfin<ţia> sa părintele mitropolitul Ungrovlahiei Kiriu Kiriu Nectarie, având împreună slujitori pe prea sfinţiţii episcopi ai Argeşului kiriu Iosif şi al Buzăului kiriu Costandie, în zi de duminică în biserica sfintei mitropolii a sfinţilor împăraţi Constantin şi Elena. Fiind cea dintâiu sfântă liturghie, aceasta a prea sfinţiei sale de când s-au suit în scaunul Sf<intei> Mitropolii a Ungr<ovlahiei> de la sfânta episcopie a Râmnicului. Deci spre ştiinţă am însemnat aicea întru această sfântă liturghie.

Patrierşind în Ţarigrad prea sfinţitul Kiriu Kiriu Ieremia[8].

---

[6]Secretarul de limbă turcă al domnului; pentru detalii privind această demnitate vezi P. Strihan, *Divan effendi în Ţara Românească şi Moldova în secolele XVII-XVIII*, în Studii, 21, 5, p. 881-896.

[7]Violeta Barbu şi Gh.Lazăr, în studiul citat mai sus atribuie textul lui Dionisie Eclesiarhul trimiţând la repertoriul scrierilor acestuia stabilit de D. Bălaşa (*Dionisie Eclesiarhul, Hronograf, 1764-1815*, ediţie critică de D. Bălaşa, studiu introductiv de D. Bălaşa şi N. Stoicescu, note şi comentarii de N. Stoicescu, Bucureşti, 1987, p. 27). Deşi de faţă la comunicarea noastră, al doilea autor nu a înţeles că Bălaşa atribuie Eclesiarhului *doar primul text din miscelaneu*, intitulat, de altfel, eronat “Carte arhierească”. Nici G. Ştrempel în catalogul citat nu atribuie molitva Eclesiarhului, cum fac referire cei doi autori, ignorând faptul că identificarea autorului ne aparţine.

[8]Ieremia IV, mai 1809-4 mart. 1813, cf. P. Ş.Năsturel, *Lista patriarhilor ortodocşi. Constantinopol, Alexandria, Antiohia, Ierusalim*, în “Hrisovul”, VII, 1947, p. 156.

Semnătura: *Dionisie Eclisiarh Mitr<opoliei>*[9].

Din comparaţia acestei însemnări şi a textului la încoronare reiese limpede că autorul acestuia din urmă este Dionisie Eclesiarhul şi data este undeva apropiată de aceea a însemnării, poate chiar mai timpurie decât aceasta. Dacă acceptăm ipoteza lui D. Bălaşa, după care Dionisie era în Bucureşti la venirea lui Caragea, atunci, după toate probabilităţile, textul este databil în luna ianuarie 1813, ştiut fiind faptul că domnul şi-a făcut intrarea solemnă în Bucureşti în preajma Crăciunului anului 1812 şi că autorul a fost înlăturat din funcţia de eclesiarh după venirea lui Nectarie ca mitropolit, în tot cazul la o dată posterioară celei de 26 ianuarie 1831[10].

Din aceste date rezultă că documentul care ne interesează este databil în prima lună a domniei lui Caragea, scris fiind de Dionisie Eclesiarhul, încă în funcţie la Mitropolia ţării, în tot cazul, după ceremonia de încoronare a voievodului. Provenienţa textului este de pus în legătură cu rolul de arhivă de ceremonial jucat de mitropolie şi de diecii care prescriau aceste documente cu totul speciale.

Este însă foarte greu de spus dacă textul a fost întocmai cel citit la încoronarea lui Caragea sau este un document prescriptiv copiat după un original mai vechi în vederea unei refolosiri ulterioare. Singura sursă contemporană despre ceremonia instalării lui Caragea este *Istoria* lui Dionisie Fotino (*Historia tes palai Dakias*, vol. III, Viena, 1819, p. 442-443). Comparaţia dintre cele două texte poate fi revelatoare. Reproducem, prin urmare, fragmentul din Dionisie Fotino în traducerea datorată dnei Emanuela Popescu-Mihuţ[11].

"Mitropolitul împreună cu episcopii se află în biserica de la Curtea Veche unde era odinioară scaunul domnesc. Aici, alaiul se opreşte şi domnul descalecă împreună cu toţi boierii ca să intre în biserică.

Îmbrăcat în veşminte arhiereşti şi cu evanghelia în mâini, mitropolitul îi iese în întâmpinare la uşă, iar psalţii cântă "Vrednic este".

Domnul intră înăuntru şi, luându-l de mâini, mitropolitul şi episcopii îl bagă în altar, unde, ocolind sfânta masă, cântă "Isaiia dănţuieşte" şi celelalte. După ce îl scot din .tar pe uşile împărăteşti, arhidiaconul strigă în cinstea mitropolitului:

"Mulţi ani trăiască cutare, prea sfântul mitropolit al prea sfintei mitropolii a Ungrovlahiei, prea cinstit exarh al plaiurilor şi vicar al scaunelor Cezareei şi

---

[9]Textul, cu lacune şi neterminat, la Ştrempel, *loc.cit.* Nectarie (Moraitul) era succesorul lui Ignatie zis Grecul, încă din 1812, vezi N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, II, Bucureşti, 1909, p. 331.

[10]Vezi studiul introductiv la ediţia citată, p. 7. În note (nota 340, p. 172), N. Stoicescu afirmă că Eclesiarhul se găsea la Craiova <?!> în momentul sosirii lui Caragea la Bucureşti. În Hronograf, Dionisie afirmă că vodă ar fi intrat în capitală "la leatul 1813, după Sfeti Gheorghe < 25 nov., e vorba de Sf. Gheorghe de toamnă >", *ed. cit.*, p. 116. În fapt, data este nesigură, dar cu siguranţă de plasat în decembrie 1812 (*ibidem*). Cel mai probabil, Caragea şi-a făcut intrarea solemnă pe 12 decembrie stil vechi (24 decembrie stil nou), după cum atestă majoritatea surselor. Pentru această dată pledează şi oraţia mixtă (încoronare şi Crăciun), pe care am publicat-o recent în *Literatura encomiastică şi mirajul puterii absolute în secolul XVIII. I, Documente româneşti*, în RIS, II, 1997, doc. 11b (sub tipar).

[11]Traducerea întregii lucrări se află încă în manuscris fiind baza pentru o ediţie critică elaborată de autoarea citată şi de Tudor Teoteoi. Mulţumim doamnei Emanuela Popescu-Mihuţ care a avut încă o dată bunăvoinţa de a ne ajuta esenţial în această cercetare a noastră, oferindu-ne traducerea pasajului de faţă.

Capadociei!".

După ce îl urcă pe domn în strana sa, psalţii încep să cânte: "Mulţi ani să-l ţină Domnul Dumnezeu pe drept credinciosul şi de Hristos iubitorul domn şi oblăduitor al întregii Ungrovlahii ... <*sic*! în original>. Doamne păzeşte-l întru mulţi ani împreună cu doamna şi copiii lui!"

Diaconul rosteşte apoi rugăciunile, iar când termină, începe predicatorul din amvon sau mitropolitul, stând în picioare în faţa stranei sale, o predică în care urează întronare fericită domnului pe scaunul Valahiei şi încheie cu o rugăciune de întărire. Domnul răspunde şi el printr-un cuvânt de mulţumire lui Dumnezeu şi cu un îndemn către boieri. Se cântă din nou "Mulţi ani trăiască" şi ceremonia ia sfârşit.

Se constată din alăturarea celor două documente o asemănare sensibilă în ceea ce priveşte ritualul, cu diferenţa că Fotino nu pomeneşte sărutarea icoanelor şi nu are ştiinţă despre ce se întâmplă în altar. Este un fapt normal, acesta din urmă, ştiut fiind faptul că în altar nu aveau acces decât oficianţii. Acelaşi motiv explică absenţa molitvei propriu-zise din descrierea lui Fotino. Pe lângă faptul că, în mod evident, autorul nu a luat seama aproape deloc la conţinutul rugăciunilor, molitva ca atare se citea cu voce joasă de către mitropolit în altar, fapt menţionat de mai multe surse[12]. Fotino, fiind în exterior, nu avea cum să audă textul liturgic.

Interesant este că ambele texte, deşi se întemeiază pe experienţe directe, au un caracter prescriptiv, impersonal. Numele domnului şi al mitropolitului nu sunt pomenite, lăsând impresia unor elaborări menite a ordona ceremonii viitoare (cu deosebire în primul caz). Întrebarea esenţială însă, dincolo de elementele concrete de tipic, este *de unde provenea molitva*, textul liturgic propriu-zis. Comparaţia cu oricare alt text de încoronare cunoscut fie în Ţara Românească, fie în Moldova sau la Constantinopol o recomandă ca pe un "accident".[13]

Din analiza documentelor de provenienţă bizantină, prescrise în Euhologhionul constantinopolitan, am reuşit să identificăm sursa sigură a textului: este vorba de o prelucrare a molitvei la promovarea cesarului, nobilissimului sau curopalatului, existentă în ediţia critică de epocă ce o datorăm lui Jacobus Goar (Εὐγὴ ἐπὶ προχειρέσει καίσαρος, νωβελισίμου <καὶ> κουροπαλάτου)[14].

Documentele de ceremonial de sorginte bizantină ce au circulat în spaţiul ortodox în veacurile XIV-XVII cuprind la rându-le tipicul la promovarea despotului care, în aceste redacţii, ocupă al doilea loc în enumerarea demnităţilor după cesar[15].

[12]Vezi consideraţiile noastre cu referire la această problemă în "*Si Deus nobiscum*..", deja citat, p. 88-89. Am subliniat acolo că ritualul descris de Fotino este în fapt acela al consacrării episcopilor adaptat unei funcţii noi, consacrarea principilor celor două ţări româneşti. Mai mult, dacă ungerea se va fi făcut la Constantinopol, în mod evident şi obligatoriu, ea nu mai putea fi repetată la Bucureşti, prin urmare ceremonialul nu va mai fi avut decât rol de confirmare.

[13]Vezi observaţiile noastre în *Încoronarea* ... şi textele repertoriate de Violeta Barbu şi Gh. Lazăr, *loc. cit.*

[14]*Euhologhion sive rituale Graecorum, complectens ritus et ordines divinae liturgiae, officiorum, sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funerum, orationum etc., juxta usum orientalis ecclesiae opera R. P. Jacobi Goar, O.P.*, editio prima, Lutetiae, Parisiorum, MDCXLVII. Dispunem azi de o ediţie critică modernă a acestor texte, datorată părintelui Miguel Arranz, *Couronnement royal et autres promotions de cour. Les sacrements de l'institution de l'ancien Euchologe constantinopolitain*, III-1, în O.C P. , 56, 1990, p. 102-103.

[15]Biliarsky, *Le rite du couronnement des tsars* ...; de văzut documentul numit de autor

Iată textul original în redacţia critică datorată lui Miguel Arranz şi ordonat după etapele ceremonialului:

1. ʻO θεὸς μέγας, ὁ αἰώνιος,
2. ὁ βασιλεὺς τϖν βασιλευόντων, καὶ κύριος τϖν κυριευόντων,
3. ὁ κατʻεἰκόνα τῆς ἐπουρανίου καὶ θείας διακοσμήσεως,
4. τὴν ἐπίγειον ταύτην πολιτείαν ποιησάμενος,
5. καὶ θένεμος ἐν αὐτῇ ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας
6. κατὰ μίμησιν τϖν ἀγγελικϖν σου δυνάμεων,
7. ὁ βασιλέα τὸν ἐπὶ γῆς καταστησάμενος,
8. καὶ τὰς μετʻαὐτὸν δευτέρας ἀρχὰς ἱδρυσάμενος,
9. εἰς ἀλλήλων μὲν ἐπικουρίαν κὰι συνέχειαν,
10. κοινὴν δὲ τϖν ἀργομένων προστασίαν, καὶ λυσιτέλειαν.
11. αὐτὸς δέσποτα τϖν ἁπάντων,
12. καὶ τὸν δοῦλον σου τόνδε ὃν ἐκ πάντων ἐξελέξω,
13. καὶ εὐδόκησας τὴν τοῦδε ἐνδύσαθαι ἀξίαν,
14. ἔνδυσον αὐτὸν τὴν ἐξ ὕψους δύναμιν καὶ ἀσφάλειαν,
15. φρούρησον αὐτὸν ὑπὸ τὴν σκέπην τϖν πτερύγων σου,
16. ἀνεπίφθονον αὐτϖ καὶ ἀνεπιρέαστον τὴν ἀρχὴν ταύτην διατήρησον
17. εἰρηνικὴν καὶ διὰ βίου καὶ ἀστασίαστον τὴν ζωὴν αὐτϖ χαριζόμενος,
18. ποίησον αὐτὸν τοῖς πολεμίοις φοβερὸν καὶ ἀνυπόστατον,
19. εὐμενῆ τοῖς ὑπὸ χεῖρα καὶ φιλάν <θρωπον>,
20. ἀξιϖν καὶ τῆς ἐπουρανίου σου βασιλείας. (Ἐκφώνως)
21. Ἵνα διὰ πάντων δοξάζηται σου τὸ πανάγιον ὄνομα <τοῦ>.
22. (COI, EBE add Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν.)

Comparaţia cu textul original pune în evidenţă existenţa unor modificări ce sugerează adaptarea la un context politic imediat. Copistul va fi avut în faţă, fără doar şi poate, un text grecesc sau o variantă deja prelucrată după acesta. Importanţa acestor modificări este după opinia noastră esenţială şi pe analiza lor se va centra următoarea parte a materialului nostru.

3. *Semnificaţii politico-liturgice.* Sesizăm mai întâi că termenul care desemnează caracterul ceremoniei este acelaşi ca la ritualul încoronării basileilor: προχειρέσει. Această echivalenţă este de observat şi în textele slave de care pomeneam mai sus: молитва на поставленїе кесара и деспота и инимь и властем (SOF) şi молитва на поставленїе кесара и деспота и властелина вьського или велика или

SOL, comandat la 1532 de Petru Rareş al Moldovei la Zographou şi existent în Slujebnicul Solovky, publicat prima oară de Pantelimon Syrkou, *Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи*, tom. I/1, Sankt Petersburg, 1898, p. 122-124. Practic în toate documentele publicate de Biliarsky demnităţilor prescrise de textele originale bizantine li se adaugă aceea de despot într-o formulă rituală identică. Textele slave publicate de Violeta Barbu şi Gh. Lazăr (*loc. cit.*, p. 65 şi urm.) prezintă aceeaşi structură cu menţiunea că nu se referă şi la alte demnităţi decât acelea de despot şi cesar.

мала (SOL), respectiv молитва на поставленїе цары[16].

Aici se cuvine să introducem în analiza noastră un alt "martor rar" ce reliefează efortul puterii de a constitui un corp de doctrină coerent cât priveşte propria sa fundamentare şi legitimare. Este vorba de manualele juridice întocmite de Mihail Fotino în trei redacţii succesive (1765,1766,1777) şi rămase nesancţionate oficial, dar care sunt singurele reglementări juridice care prescriu locul şi rolul domnului în ansamblul de putere al statului[17].

Se va dovedi, prin analiza comparativă a celor două direcţii de structurare ale puterii, că efortul de adaptare nu este deloc întâmplător; el face parte dintr-o politică sistematică de căutare a propriei identităţi pentru o autoritate ce avea de surmontat un paradox unic care rezulta din alăturarea unei dorite suveranităţi (domnul se pretinde întotdeauna "de la Dumnezeu") şi a unei nedorite, dar acceptate suzeranităţi otomane.

În acest context, instrumentele de legitimare erau foarte restrânse; urmărim aici desfăşurarea principalelor două: codificarea legislativă şi ceremonialul. Chiar şi acestea însă nu ofereau un câmp de acţiune suficient de larg puterii; prin rigurozitatea formulelor sale şi prin stricteţea ierarhiilor pe care le consacra, dreptul bizantin era dificil de adaptat la realităţi mult mai elastice şi, în tot cazul, mai complexe decât cele din vremea lui Iustinian. De partea cealaltă, în strânsă relaţie cu ierarhiile de drept, ceremonialul de sorginte bizantină punea la îndemâna puterii formule cu determinaţii strict circumscrise unei alte lumi căreia Bizanţul după Bizanţ începuse de destulă vreme să-i piardă adevăratele înţelesuri. Problema era de a adapta două sisteme de "ordine simbolică" la o ordine politică diferită de aceea ce le-a dat naştere: teoria ierarhiilor celeste (modelul eclesiastic al ordinii), respectiv cea a ierarhiilor terestre prescrise de textele juridice bizantine clasice (modelul politic)[18].

Autorul molitvei de încoronare, de care ne ocupăm aici, vădeşte din plin dificultăţile de adaptare a limbajului ceremonial bizantin la realitatea românească de început de veac XIX. Prima modificare faţă de textul original este de pus în legătură cu doctrina ierarhiilor cereşti izvorâtă din opera lui Pseudo-Dionisie Areopagitul, de largă circulaţie în cultura bizantină, dar şi în cea românească a veacului XVIII prin filieră greacă. Sintagma originală *Tu care ai pus un împărat pe pământ* (ὁ βασιλέια τὸν ἐπὶ τῆς γης καταστησάμενος, Arranz, 7) devine în textul Eclesiarhului mai apropiată de ideea de ordonare a lumii terestre după modelul celei cereşti; *Tu cel care ai pus în ordine <şi> împărăţiile pământene* (ὁ καὶ τὰς ἐπιγείους βασιλείας διαταξάμενος, D.E., 7), pentru ca apoi legătura cu al doilea rang de autorităţi terestre să se facă mai lesne şi mai sugestiv. În epocă, motivul este recurent, îl întâlnim adesea la Naum Râmniceanu. În

[16]Vezi Biliarsky, *loc. cit*, p. 106, respectiv Syrkou, *loc. cit.*, p. 123, precum şi textele din Slujebnicul mitropolitului Ştefan al Ţării Româneşti, publicate de Violeta Barbu şi Gh. Lazăr în studiul citat, p. 62-67.

[17]Vezi V. Al. Georgescu, Emanuela Popescu-Mihuţ, *Organizarea de stat a Ţării Româneşti. 1765-1782*, (*L'organisation d'Etat de la Valachie 1765-1782*), Bucureşti, 1989, şi consideraţiile lui V. Al. Georgescu încă înaintea editării, *L'idee imperiale romano-byzantine et la structuration du pouvoir princier en Valachie de 1765 à 1818*, în "Ξενιον, Festschrift für Pan. J. Zepos"; I, Atena-Freiburg-Köln, 1973, p. 455- 471. Datorăm aceste materiale, precum şi multe sugestii determinante doamnei Emanuela Popescu-Mihuţ căreia îi mulţumim încă o dată.

[18]După Arranz, ritualul şi molitva la promovarea demnitarilor imediat următori basileului "proposent une théorie du pouvoir terrestre articulé entre le roi et ses collaborateurs, qui serait une projection de l'ordre qui gouverne les cieux ..."; *loc. cit.*, p. 131.

epifonima III din *Despre originea românilor*, ilustrul cărturar nota: “Cu adevărat ordinea şi starea boierilor este de la Dumnezeu întărită prin multe mărturii ale Sfintei Scripturi. <...> Nu numai îngeri sunt în ceruri, dar şi Arhistrategi asupra îngerilor şi începuturi <principii ordonatoare, fundamente ἀρχὰς > şi domnii şi puteri şi stăpâniri şi tronuri şi Heruvimi şi înfricoşaţii Serafimi, cei mai apropiaţi de neapropiata divinitate. După cum deci prea Înaltul Dumnezeu, având în ceruri tronul Său, stăpâneşte preste toate, aşa şi pre pământ Împăratul <βασιλεὺς>, domnul <ἡγεμὼν> şi nobilii <ἄρχοντες> imită cele cereşti; se deosebesc ordinele <rangurile, demnităţile = τάξις> în ceruri, se deosebesc şi pre pământ”[19].

În aceste condiţii, repetarea sintagmei *Tu însuţi stăpâne al tuturor celor prin care împăraţii împărăţesc şi domnii domnesc căci nu există putere decât de la tine*, (D.E., 1-2 respectiv 11-12), care anunţă evenimentul consacrării propriu-zise, nu poate mira. *Ea nu se repetă în original.* În textele liturgice repetiţiile nu sunt accidentale. În cazul de faţă sublinierea vizează originea divină a puterii[20].

Formula *<pe robul tău> pe care l-ai ales şi care ai binevoit să se înalţe la domnia Ungrovlahiei* (καὶ τὸν δοῦλον σου ὅν ἡρετίσω καί ηὐδόκυσας τὴν τῆς Οὐγγροβλαχίας ἀναδύσασθαι ἡγεμονίαν, D.E., 14) conţine câteva elemente de interes. În mod evident era necesară o adaptare faţă de textul original, ţinând seama de contextul în care molitva era produsă. Aceasta explică înlocuirea demnităţii de despot sau cesar cu domnia (aici ἡγεμονία) Ţării Româneşti. Dar nu este vorba doar de o simplă cosmetizare a textului; faţă de original apar două elemente deosebit de importante. Primul invocă alegerea domnului de către Dumnezeu, făcând legătura cu pasajul precedent. În textul original acest element nu există. Demnitatea în cauză fiind “secundară” (despotul este ales şi numit de împărat), ei i se ataşează o conotaţie “profană”. A doua inovaţie este indusă de termenul ἀναδύσασθαι, de la verbul ἀναστώνομαι = *a se ridica*, tranzitivul lui ἀναστώνο= *a ridica*, spre diferenţă de ἐνδύσασθαι de la ἐνδύω/ἐνδύνομαι = *a investi, a conferi*. Aceasta indică nu numai logica banală a unui *cursus honorum,* ci o ridicare în statut ontologic a personajului care urmează a fi consacrat prin harul divin. Este, cu alte cuvinte, diferenţa dintre o promovare administrativă accesibilă la limită oricui şi o “ridicare deasupra lumii”, consacrată prin mirungere şi pogorârea Duhului Sfânt. Elementul de faţă relevă, după

---

[19] C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă,* Bucureşti,1888, p. 242.

[20] Această idee este de o pregnanţă ce nu mai are nevoie de argumente. Vom cita numai un singur exemplu din hrisovul de promulgare al *Pravilniceştii Condici* (1780): “... miluindu-ne Dumnezeu cu domnia (αὐθεντία) acestui principat [...] noi, după chipul cel dumnezeesc, nu numai avem a stăpâni pe pământ, ci şi a judeca, după asemănarea judecătorului tuturor ni s-au dăruit” (ed. critică, AIVDRS, Bucureşti, 1957, p. 43). Vezi pentru aceasta Emanuela Popescu-Mihuţ, *Ideologie politică şi propagandă în actele cancelariilor domneşti din Ţările Române (1775-1821)*, în Al. Duţu (coord.), *Sud-Estul european în vremea Revoluţiei franceze. Stări de spirit, reacţii, confluenţe*, Bucureşti, 1994, p. 73-99, precum şi consideraţiile noastre în *Încoronarea ...*, passim. De menţionat că Dionisie însuşi copiase un exemplar din *Pravilniceasca Condică* la 1817, ms. rom. BAR 2112, cf. lista scrierilor Eclesiarhului, întocmită de D. Bălaşa, în edţia critică a *Hronografului*, p. 28. Pentru atribuirea ms. rom. 2112 de văzut şi V. Al. Georgescu, *L'oeuvre juridique de Michel Fotino et la version roumaine du IVe livre de droit coutumier de son " Manuel de lois" 1777*, în RESEE, V, 1967, 1-2, p. 119-166.

opinia noastră, diferenţa esenţială şi simptomatică pentru statutul puterii domneşti, în comparaţie cu ierarhiile administrative de orice fel. Din acest punct de vedere, se întrezăreşte coerenţa demersului de adaptare înfăptuit de autor.

După aceeaşi logică, formula *învredniceşte-l să săvârşească totdeauna <doar> cele plăcute Ţie* (καὶ τὰ ἄρεστα σοι ποιεῖν διαπαντὸς καταξίωσον, D.E., 16) nu există nici ea în textul original la promovarea despotului. Se regăseşte însă în textul canonic la încoronarea basileilor fiind preluată ca atare în documentele de sorginte bizantină ce au circulat în spaţiul ortodox. Sintagma este prezentă în a doua rugăciune, *kephaloklisia*, (Arranz,7), dar şi - fapt interesant - în rugăciunea rostită de patriarh pentru împărat la sărbători (în special la Paşte)[21]. În logica dezvoltării textului, formula nu putea lipsi; odată înălţat *ex gratia Dei,* domnul nu poate decât să se conformeze responsabilităţilor ce-i revin întru a face doar cele plăcute lui Dumnezeu. Echilibrul ordinii terestre - urmare nemijlocită a lumii de sus - are în unsul lui Dumnezeu temeiul cel mai puternic; de aici, ideea că el trebuie păzit *teafăr şi nevătămat de toţi potrivnicii văzuţi şi nevăzuţi.* Sintagma este recurentă în diverse slujbe consecratorii (de văzut slujba botezului de pildă), dar şi în literatura de ceremonial, unde ocupă partea finală în care se cere binecuvântarea divină asupra domnului[22].

Ultima diferenţă între cele două texte priveşte formula: *Poartă-i de grijă cu bogată mila ta şi dăruieşte poporului tău toată bogăţia bunătăţilor de pe pământ* (Ἐπίσκεψαι αὐτὸν τοις πλουσίοις, οἰκτιρμοῖς καὶ πᾶσαν τὴν των ἐκ γῆς ἀγαθων εὐφορίαν τω λαω σου δώρισαι, D.E., 23-24). Este o adăugire extrem de interesantă şi care prezintă mai multe recurenţe. Prima este rugăciunea patriarhului pentru basileu în zi de mare sărbătoare şi în special la Paşte[23]. A doua este proprie tot Euhologhionului bizantin, este vorba de slujba care se făcea la promovarea arhonţilor (Εὐχὴ ἐπὶ προαγωγῇ ἀρχόντων ἤτοι πατρικίων)[24]. În fine, a treia şi cea mai interesantă, credem noi, este chiar Manualul lui Fotino (varianta din 1766, I, VI, 5): *Domnul trebuie să poarte de grijă ca cele necesare traiului să existe din belşug în ţară*[25].

Aici se intersectează în fapt trei ipostaze conţinute în însăşi structura intimă a

---

[21]Arranz, *loc. cit.*, p. 97, 7, respectiv p. 111, 9. Textele slave păstrează această sintagmă, Biliarsky, *loc. cit.*, p. 105 (SOF, ms. slav 954, Biblioteca Chiril şi Metodiu, Sofia). Istoricul bulgar a publicat traducerile slavone ale rugăciunilor pentru împărat la marile sărbători, aflate în acelaşi ms., cf. *Молитве за царя*, deja citat. Textele ruseşti o conservă la rându-le, vezi mai ales E. Barsov, *Древне рускіе памятники священаго вънчанїя цареи на царство*, Moscova, 1883 şi, mai nou, Alexis Kniazeff, *Les rites d'intronisation royale et impériale*, în vol. "*Les bénédictions et les sacramentaux dans la liturgie*" (= "Conférences Saint-Serge, XXXIVe semaine d'Etudes Liturgiques", Paris, 1987), Roma, 1988, p. 156-161. Pentru textele româneşti vezi bibliografia de la nota 1.

[22]Vezi doc. pulicate de noi în RIS , 1997, deja citat.

[23]Arranz, *loc.cit.*, p. 112-113, 13 (πᾶσαν ἀφθονίαν των ἀπὸ <τῆς> γῆς ἀγαθων ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτων δωρούμενος).

[24]Arranz, p. 107, 9 (πλήθυνον συνήθως τὰ γεννήματα τῆς γῆς πρὸς εὐθηνίαν παντὸς τουν λαοῦ σου).

[25]Ὁ αὐθέντης κατὰ χρέος πρέπει νὰ ἐπιμελῆται τῆς ἀφθονίας ὅλων των πρὸς ζωάρκειαν ἀναγκαίων; cf. *Organizarea de stat*, p. 115, titlul 5. Sintagma provine din Neară 17 a lui Iustinian. Acest principiu este un loc comun în hrisoave, cf. Emanuela Popescu-Mihuţ, *Ideologie şi propagandă...*

autorităţii domneşti în vremea "turcocraţiei". Prima dintre ele urmează linia imperială bizantină considerată de mulţi autori ca determinantă în conturarea profilului autorităţii domneşti medievale şi moderne. Am observat deja urmele efortului de combinare dintre prerogativele imperiale şi cele ale autorităţii secundare. Dimensiunea esenţială ce ilustrează ideea imperială bizantină în interpretarea domnilor români este, aici ca şi în altă parte, caracterul divin nemediat al puterii pe care o deţin şi o întruchipează. Toate împrumuturile pe care acest text le datorează molitvelor de încoronare imperiale se raliază acestei idei.

A doua direcţie este mult mai complexă şi, trebuie să recunoaştem, mult mai ambiguă. Ea subliniază statutul de dependenţă a acestei autorităţi, altfel de sorginte divină, în raport cu o instanţă terestră. Fireşte, este aici o contradicţie în termeni, în termenii în care însăşi puterea se defineşte. Nu este nicicum vorba de o noutate; dubla legitimare a autorităţii (de la Dumnezeu şi de la "cinstitul împărat") apare încă la mijlocul veacului XVI[26].

Acest fapt este ilustrat de chiar alegerea făcută de autor; în locul molitvei la încoronarea împăratului bizantin, mediatizată şi de diversele descrieri ale protocolului urmat la încoronarea ţarilor ruşi (vezi broşura *Orânduiala încoronării ţarilor,* apărută la Iaşi, în 1789, în vremea Ecaterinei a II-a), se optează pentru molitva la promovarea unei autorităţi secundare: despot sau cesar. Este puţin important, credem, care dintre cele două demnităţi îl va fi inspirat pe Eclesiarh. Am opina pentru prima, dată fiind frecvenţa cu care termenul apare în cultura română. Esenţial este că autorul a optat pentru o *demnitate de rang secund,* pe care a echivalat-o - prin mijlocirea textului liturgic pe care-l copiază - domnilor Ţărilor Româneşti. Demersul autorului nostru se apropie de cel al dinaştilor sud-slavi ai veacurilor XIV-XV, care ataşau demnităţii pur onorifice, primite de la basileu, o conotaţie teologico-politică precisă ce-i modifica esenţial conţinutul iniţial. Pentru ei, termenul de δεσπότης devenea un titlu suveran, care, deşi accepta o eventuală subordonare politică (terestră) faţă de basileu, în plan teologic ilustra o relaţie nemediată cu divinitatea. Prin aceasta despotul era (din punct de vedere al ierarhiei bizantine) *şi nu era* (prin noile semnificaţii ale titlului) în interiorul "familiei de principi"[27]. Fenomenul este similar transformărilor semantice suferite de termenii

---

[26]Documente de la Petru Rareş atestă deja această realitate; Iliaş Rareş urmează aceeaşi linie, vezi Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în Ţarile Române în secolele XVI-XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 207: "Dumnezeu sfântul ne-a ales şi boierii a toată ţara noastră cu voia Măriei Sale împăratului, ca domn. "În Ţara Românească fenomenul e încă mai vechi, V. Al. Georgescu, P. Strihan, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova, 1611-1831*, partea I, *Organizarea judecătorească*, vol. II, Bucureşti, 1981, p. 22.

[27]Pentru sensul pur onorific al titlului de δεσπότης, vezi R. Guilland, *Etudes sur l'histoire administrative de l'empire bizantin le despote, δεσπότης*, în REB, XVII, 1959, 1, p. 67 şi urm. Titlul de "δέσποτά" se putea acorda şi sevastocratorului, patriarhului şi episcopilor în sens de "stăpân", vezi exemplul oferit de Guilland, δέσποτά μου, ἅγιε βασιλεῦ din Pachymeres, dar şi formularea mult mai târzie a lui Sevastos Kimenites, adresată lui Dositei Nottaras ("τοῦ μακαριωτάτου μου αὐθεντὸς καὶ δεσπότου", ms. gr. 75 B.A.R., f. 148). Titlul putea fi acordat unor "principi teritoriali", cum ar fi cei ai Trebizondei, dar aceasta pentru a-i integra în ierarhia demnităţilor imperiale. Cu alte cuvinte, nu toţi despoţii erau principi teritoriali tot după cum nu toţi dinaştii erau despoţi, cu atât mai mult cu cât titlul nu era ereditar, vezi şi Ivan Biliarsky, *The Despots in Mediaeval Bulgaria*, "Byzantinobulgarica", IX, 1995, p. 121-163. În spaţiul românesc acest proces are un reflex pe măsură; majoritatea dinaştilor sârbi, spre exemplu, sunt tradiţional

αὐτθέντης şi ἡγεμὼν acordaţi de cancelaria imperială şi de cea patriarhală domnilor Ţărilor Române[28]. Pe de altă parte, ierarhia demnităţilor din imperiul căzut sub turci nu era necunoscută în spaţiul românesc. Cronografele de tip Danovici cuprind adesea şi "boeriile a împărăţii grecilor", în care despotul urmează imediat după basileu[29].

În aceeaşi logică trebuie să zăbovim asupra interferenţei cu *Manualul* lui Mihail Fotino. În titlul despre atribuţiile domnului (redacţia din 1777), Fotino se inspirase *nu din textele clasice*, ce prescriau prerogativele împăratului (*Epanagoge*, titlul II; *Digeste*, I, 4; *Basilicale*, II, 6), ci din cartea a VI-a din *Basilicale*, unde se precizau obligaţiile guvernatorilor de provincii sau ale altor demnitari de rang secund[30]. Prevederea pe care am menţionat-o este o adaptare la rându-i. Obligaţia cu pricina incumba guvernatorilor de provincii şi nu împăratului. Ca şi textul de faţă, manualele lui Fotino învederează un efort constant şi ingrat de a surmonta dificultăţile create la intersecţia dintre riguroasele ierarhii statuate de dreptul bizantin şi contradicţiile inerente ale unei autorităţi în acelaşi timp suverană şi vasală. Cel mai sugestiv paragraf din *Manual* ar putea fi acesta: "În orice provincie (*sic*!), guvernatorul, adică domnul (ὁ ἄρχων ἤτοι ὁ ἡγεμὼν), are, după împărat, o putere mai mare decât oricine"[31]. De altfel, ultima redacţie (1777) cuprinde şi

---

numiţi "despoţi", indiferent dacă vor fi deţinut în realitate acest titlu, vezi bunăoară cronica lui Moxa, în ediţia critică datorată lui Gh. Mihăilă, *Mihail Moxa, Cronica universală*, Bucureşti,1989.

[28]Vezi Stelian Brezeanu, *"Model european şi realitate locală în întemeierile statelor medievale româneşti". Un caz: "Terra Bazarab"*, în RI, V,1994, 3-4, p. 211-232.

[29]Ms. rom. 1070 (copiat de Constantin Săidăcariul la Bucureşti în jurul anului 1758, f.516v-518) sau ms. rom. 1073 (prescris de Năstase Negrule, în Moldova, la 1783, f.509-510v.). Pe lângă acestea, numeroase ms. greceşti ce conţin cronografe de tipul Dorotei sau Cigala cuprind şi această listă de demnităţi datorată probabil lui Pseudo Codinos (ms. gr. BAR 262, f.41 1, ms. gr. 214, f. 26, etc.), vezi D. Russo, *Cronica lui Dorotei*, în *Scrieri istorice greco-române*, I, Bucureşti, 1938; Iulian Ştefănescu, *Cronografele româneşti: tipul Danovici*, în *Opere istorice*, Bucureşti, 1947, p. 110-188; P. Cernovodeanu, *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine aux XVIIe et XVIIIe siècles* (I), RRH, IX,1970, 4, p. 684-688, (III), RRH, X, 1974, 4, p. 710-714. Tratatul lui Pseudo Codinos fusese tradus în greaca vernaculară încă la 1691 din voinţa lui Constantin Brâncoveanu, de către Hrisant Nottaras, şi recopiat de C. Dapontes pentru Constantin Mavrocordat. Socrul domnului, Constantin Rosetti, deţinea la rându-i un exemplar (ms. gr. 725 BAR.), vezi Remus Niculescu, *Jean Etienne Liotard à Jassy*, în "Genava", XXX, 1982, 3, p. 142. Condica lui Gheorgachi al doilea logofăt pare a fi sensibil inspirată de opera lui Pseudo Codinos, cf. D. Simonescu, *Literatura română de ceremonial. Condica lui Gheorgachi (1762)*, Bucureşti, 1942, studiul introductiv.

[30]Interesant este că termenul ἄρχοντας este uneori folosit pentru a-l desemna pe principe, în sens de "stăpân", vezi dedicaţia la *Codul Callimah*. Chiar M. Fotino îl precizează ca sinonim lui ἡγεμών. Pentru sursele lui Fotino, vezi V. Al. Georgescu, în "Hommage Zepos", p. 458, precum şi studiul introductiv de la ediţia citată. În fapt, termenul clasic, dacă exista vreunul!, pentru desemnarea domnului în greaca bizantină şi apoi în cea vernaculară - ἡγεμών - îl desemna iniţial pe guvernatorul de provincie, cf. Louis Brehier, *Les institutions de l'Empire byzantin*, Paris, 1970, p. 97 şi 180.

[31]Versiunea din 1777, cap. 16, p. 155, *ed. cit.* Există în fapt numeroase paragrafe în această situaţie, cf. V. Al. Georgescu, în "Hommage Zepos", p. 468-470, *Organizarea ...*, p. 247, n.4, respectiv *Judecata domnească*, I, vol. II, p. 41-42.Semnele de întrebare ridicate de regretatul prof.Georgescu şi de Emanuela Popescu-Mihuţ atunci nu numai că nu pot fi spulberate, dar devin şi mai apăsătoare. De ce era necesară o asemenea adaptare dacă nici o clipă suzeranitatea Porţii nu era nici măcar sugerată? S-ar susţine ideea că "deşi a preluat din sursele bizantine texte referitoare

cel mai amplu capitol dedicat domnului (37 de paragrafe), cele mai multe inspirate din Neară 17 a lui Iustinian pentru guvernatorii de provincii[32]. Aproape în fiecare autorul face identificarea *ὁ ἄρχων ἤτοι ο ἡγεμὼν*. Tot în această din urmă redacţie se încearcă echivalarea demnităţilor româneşti cu cele bizantine, efort plin de contradicţii[33].

La momentul căruia i se circumscrie analiza noastră, ideea "familiei de principi" bizantine nu credem să mai fi avut relevanţă pentru elita greco-levantină şi română[34]. Evident, cea mai simplă rezolvare a dilemei ar fi invocarea statutului de vasalitate a domnilor români faţă de Poartă. Prevederile legislative referitoare la domn, ca şi statutul secundar sugerat de opţiunea autorului molitvei par a verifica întocmai "realitatea" documentară. Numai că *Manualele* lui Fotino nu fac nici cea mai vagă referire la această realitate, iar molitvele de încoronare, ca de altfel tot ceremonialul religios în veacul XVIII, o ignoră în mod voit. În documentele de danie către locurile sfinte, de pildă, dubla legitimare nu apare niciodată, domnul nu este decât *drept credinciosul şi de Hristos iubitorul domn şi oblăduitor al întregii Ungrovlahii*, cum bine formula Dionisie Fotino.

O explicaţie a alegerii făcute de Eclesiarh ar putea veni din analiza însemnării de pe manuscrisul Hronografului. "Eresurile papistăşeşti" şi "dejghinarea de către beserica răsăritului" sunt, în opinia autorului, cauzele esenţiale ale căderii celei de-a doua Rome sub turci: "Deci văzând Dumnezeu această răzvrătire a legii pravoslavnice şi ştiind ceea ce va fi înainte, adecă cum că pre încet, încet va să abată creştinii la acea lege desfrânată şi să va strica pravoslavnica credinţă, au rădicat înpărăţia grecilor şi au dat-o turcilor, carii nu caută să strice legea creştinilor şi va înpărăţii până când va voi Dumnezeu cel ce le-au dat a înpărăţi; că Dumnezeu înalţă şi smereşte şi pre cei ce iubeşte încearcă şi îi miluieşte[35]. Ca şi în alte cazuri[36] şi aici Sultanul apare, chiar dacă

---

la atribuţiile unui guvernator de provincie, Fotino nu a intenţionat nici pe departe să-l transforme pe domn într-un simplu guvernator al unei provincii din Imperiul otoman?" (cf. *Organizarea* ..., p. 247). Nici ideea preluării "mecanice", sugerată de V. Al. Georgescu nu are mai multă credibilitate în acest context, cf. *Judecata domnească* ..., I, vol. II, p. 42.

[32]Textele anterioare erau mai restrânse ca dimensiuni (13 paragrafe în 1765, respectiv 12 în 1766) fiind mai degrabă implicite în recunoaşterea acestei identificări. Ultima redacţie relevă preocuparea pentru o mai bună integrare în context a normelor juridice de prelucrat; vezi *Organizarea de stat*, passim.

[33]Marele logofăt este echivalat cu procuratorul sau katholikos (titlul VIII, p. 200-201, *ed. cit.*); marele vornic cu "judecătorii activi" (*iudices ordinarii*, titlul III, p. 249, n.34); marele postelnic cu *paredros*, cf. p. 251, n.68). Cele mai multe astfel de echivalări sunt formale, diferenţele concrete dintre demnităţile echivalate fiind adesea apreciabile.

[34]În acest context, textul de lege după care, "domnii au datoria să-i împiedice pe cei care deţin ranguri înalte să comită nedreptăţi, căci ei îl reprezintă în provincii pe împărat, şi în această calitate, au dreptul să-i scoată din funcţie pe cei care se fac vinovaţi" (redacţia din 1777, I, 32, *ed. cit.* p. 157) este cu adevărat "gingaş" după cum îl catalogau editorii, la fel de "gingaş", precum opţiunea autorului molitvei de faţă.

[35]*Hronograf*, ed. cit., p. 124-125 (Anexa).

[36]Vezi A. Pippidi, *Tradiţia* ..., p. 71-76 şi studiul nostru "*Translatio imperii* dans la culture historique roumaine: Rome-Constantinople/Istanbul-Moscou (XVIIe-XVIIIe siècles)", comunicare la al XVIII-lea seminar de studii istorice *Da Roma alla Terza Roma*, Roma, aprilie 1998, ce va apărea în *"Temporum scientia". Epoche e rivoluzioni da Roma a Constantinopoli a Mosca. Rendiconti di XVIII Seminario Internazionale di Studi Storici "Da Roma alla Terza Roma"*, Roma, 1998.

subînţeles, ca "moştenitorul" orânduit de Dumnezeu al basileilor. Putem presupune că, în această calitate, el este autoritatea suprapusă celei secundare întruchipate de domn. Altminteri, suntem aproape siguri că textul de care ne ocupăm nu va fi fost nicicând utilizat, cel puţin nu în această redacţie, în practica rituală. Ca şi în alte cazuri, Dionisie Eclesiarhul şi-a adus prin această prelucrare (dacă el este autorul şi nu numai copistul unui izvod mai vechi) contribuţia la îmbogăţirea Molitvelnicului românesc, cum o mai făcuse în alte dăţi. Este, aceasta, o concluzie ce cuprinde şi textele inserate în mss. rom.1138 şi 4979 BAR, rugăciuni la punerea în scaun a domnului, care, departe de a fi "redacţii autonome ale molitvei de încoronare", cum cred, fără temei, unii autori, sunt piese rare din Molitvenicul grecesc, venite în spaţiul românesc cel mai probabil pe filieră rusă[37].

Cele două tipuri de elaborare - liturgic şi juridic - sunt identice până la suprapunere în ambiguitatea lor. "Realitatea documentară" la rându-i este mai degrabă "realitatea noastră", imaginea pe care ne-o facem noi azi despre realitate decât reproducerea fidelă a contextului politic şi mental al epocii. Nu ne putem explica în termenii noştri ambiguitatea ce derivă din documentele de acest tip. De ce, bunăoară, domnul este numit în textele contemporane, chiar şi cele mai riguroase, codurile de legi, în speţă, cu trei termeni diferiţi în greacă: ἄρχων, ἡγεμὼν şi αὐθέντης? În *Pravilniceasca Condică* domnia este când ἡγεμωνία când αὐθεντία[38]. În *Codul Callimah*, domnul apare în prefaţa dedicatorie a lui Scarlat Callimah când ἄρχων, când ἡγεμὼν, când αὐθέντης καὶ ἡγεμὼν, tradus prin "domn şi oblăduitor"[39]. Tot *Codul Calimah* oferă o interesantă istorie a titlului de despot legându-l de Alexandru cel Bun, care, "de îndată ce a ajuns la domnie (ἡγεμωνία), conştient de neaparata trebuinţă a lucrului, a luat Basilicalele, cerându-le de la autocraţii Paleologi <în sens de "împăraţii", n.n., R.G.P. >; aceia cu cinste dându-i-le, l-au învrednicit şi de coroana împărătească *şi totodată şi de demnitatea de despot* (καὶ τοῦ ἀξιώματος τω δεσπότου) (subl. noastră, R.G.P.)[40].

---

[37]Cum susţin Violeta Barbu şi Gh. Lazăr, *loc. cit.* Dionisie însuşi copiase un astfel de text. cf. D. Bălaşa, *Contribuţia cronicarului Dionisie la îmbogăţirea Molitfelnicului românesc*, în BOR, 1968. 1-2, p. 209-212. Din păcate, autorul nu numeşte manuscrisul pe care-l analizează. Revenim asupra acestei probleme în studiul *Notes pour l'étude comparative de la théologie politique* ... citat. Aceste molitve fac obiectul comunicării pe care o vom prezenta la Congresul Internaţional de Studii Sud-Est Europene ce va avea loc la Bucureşti în luna august 1999.

[38]Vezi hrisovul de promulgare, citat.

[39]*Codul Callimah*, ed. critică, Bucureşti, 1958, p. 44-45. Reţinem aici sugestia formulată de dna Lia Brad Chisacof care atrăgea atenţia asupra sinonimiei dintre cei trei termeni în epocă. Ceea ce, o dată în plus, argumentează ideea unei ambiguităţi în statuarea şi perceperea ierarhiilor de autoritate.

[40]*Ed. cit.*, p. 47, după legenda pusă în circulaţie de Nicolae Milescu şi Dimitrie Cantemir pe care domnul îl şi citează. Critica acestui "mit" la Al. Elian, *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1961, p. 119-149, respectiv Şt. S. Gorovei, *Un capitol din "recuperarea" Bizanţului: prima operă a spătarului Nicolae "Milescu"*, în AIIAI, XXII, 1985, 2, p. 441-460. Este una dintre rarissimele utilizări ale termenului de "despot" ataşat domnilor Ţărilor Române; o alta aparţine lui Marcos Antonios Katsaitis, *Călătorie de la Constantinopol la Iaşi şi de la Iaşi la Bucureşti în anul 1742*, în Elena Moisuc, D. Limona, *Seculum. Documente inedite*, Iaşi, 1977, p. 75, despre Constantin Mavrocordat care, în opinia autorului, "a păstrat titlurile pe care le-a avut sub împăraţii greci, adică

Dincolo de moştenirea unei realităţi ambigui la origini, în care statutul domnilor români faţă de Bizanţ era exprimat în termeni din afara "familiei de principi", această stare de lucruri credem că aduce în discuţie contextul cultural şi politic al finalului de "regim fanariot". Mai mult ca niciodată până atunci, autoritatea domnească se afla într-o teribilă pierdere de identitate, rezultată, în bună măsură, din evoluţiile pe plan politic de după momentul 1775, dar şi din contextul mental propriu familiilor domnitoare. Am sugerat cu alt prilej schimbarea atitudinală indusă de noua mentalitate a familiilor venite după această dată la tronurile ţărilor Româneşti. Fără o tradiţie princiară, fără un trecut altul decât în birocraţia creştină de la Constantinopol, ei erau departe de a-şi putea afirma o nobleţe mai degrabă dorită decât efectivă. Mentalitatea lor este una pragmatică, de administratori, obiectivul lor este menţinerea în ascultare a celor două provincii şi prezervarea demnităţii pe care o cuceriseră cu greu[41].

Lucrurile nu sunt însă aşa de simple cum ar părea. Odată ajunşi în principate, noii domni resimt din plin schimbarea de statut. Autoritatea domnească presupune o componentă spirituală, charismatică, deloc de neluat în seamă, înseamnă legitimare. Legitimatoare în spiritul ordinii, mereu invocate de hrisoavele domneşti, este şi codificarea legislativă, astfel cele două direcţii merg împreună. Să menţionăm, de pildă, că întregul set al "virtuţilor imperiale" clasice este preluat ca atare în molitva de care ne ocupăm. Acelaşi este şi cazul Manualului lui Fotino, chiar dacă şi într-un caz şi în celălalt contradicţiile rezultate nu lipsesc[42]. Mai mult, în traducerea românească a Manualului (ms. rom. 2112 BAR, prescris la 1812), pentru a-şi explica opţiunea traducătorul precizează că "domnii sunt în orânduială de împăraţi"[43].

Domnul avea de rezolvat paradoxul perfect sesizat de viceconsulul francez de la Iaşi, Parrant: "Le prince est à la fois esclave et despote (*sic*!). Il a à Constantinople autant de maîtres qu'il a à Jassy de sujets. A Constantinople, il baisse humblement la robe du dernier musulman; à Jassy il fait respectueusement baiser la main au premier des boyards"[44]. Este descrisă aici diferenţa dintre două ordini culturale paralele. Aplicând paradigma semiologică a lui Louis Marin, vedem că domnul este întocmai precum căpcăunul din *Le chat botté* a lui Perrault: atotputernic în ordinea culturală

ighemon sau despotis". Documentul relevă mai degrabă existenţa unei vagi "aminiri bizantine" stimulate de lectură decât vreo practică la curtea lui Constantin Mavrocordat despre care nu ştim să se fi intitulat vreodată ca atare.

[41]Fapt sesizat prima oară de Gh.I. Brătianu, *Sfatul domnesc şi adunarea stărilor în Principatele Române*, Bucureşti, 1995, p. 185 şi urm. Vezi în special Emanuela Popescu-Mihuţ, *Ideologie şi propagandă ...*, şi Radu G. Păun, *Solidarităţi şi idealuri în secolul al XVIII-lea românesc. Mărturia ctitoriilor domneşti*, în "Buletinul ISSEE", IX,1998, sub tipar.

[42]Val. Al. Georgescu, *Continuitate elenistico-romană şi inovaţie în doctrina bizantină a filantropiei şi indulgenţei imperiale*, SCl., XI, 1969, p. 187-219, respectiv în "Hommage Zepos", p. 460. Adăugăm la sursele juridice citate de autor şi care, după opinia noastră sunt secundare, rădăcinile biblice de regăsit în Psalmii 72 şi 89.

[43]Vezi pentru acest ms.V. Al. Georgescu, *L'oeuvre juridique de Michel Fotino...*, p. 140 şi urm. Concluzia autorului este cât se poate de justă şi poate fi lesne aplicată şi textului nostru "au début du XIXe siècle, le maintien, sous une forme critique, des solutions coutumières suscitait un intérêt particulier, *même lorsqu'il méconnaissait le caractère exact et que l'on était persuadé d'appliquer le droit byzantin*" (*loc. cit.*, p. 149-150).

[44]*Hurmuzaki*, Supl. I, p. 181-182. Termenul are aici altă origine pentru care vezi Denis Richet, *Autour des origines lointaines de la Révolution francaise, élites et déspotisme*, în Annales ESC., 24, 1, 1969, p. 1-23.

ce-i este proprie şi-l conţine (el este cel ce devorează), devine pradă când trece în altă ordine a semnelor[45].

În acest fel, uzura semnificaţiilor iniţiale ale domniei ca instituţie este agravată de autorităţile suprapuse ce o apasă: Poarta, de la 1775, şi mai ales de la 1812, Rusia şi, sporadic, Austria. În faţa atâtor stăpâni puternici domnul nu poate decât să se încline, odată cu întreaga elită politică. Să adăugăm la aceasta şi imaginea izbăvitoare a Rusiei, "a treia Romă" în plină afirmare în mentalitatea creştină supusă Turcocraţiei. "Ordinea simbolică" urmează din nou ordinea politică şi o întreţine. Vedem în Molebnicul tipărit la Iaşi de Veniamin Costache, la 1807, întreaga desfăşurare a ceremonialului la care asistă familia imperială rusă, iar la 1809, calendare ad-hoc ce prescriau cu grijă toate sărbătorile din familia ţarilor[46]. În ecteniile slujbelor la momentul "încă ne rugăm pentru" pe primul loc se află ţarul şi familia sa după care urmează principele "Constantin Ipsilanti, Safta şi copiii lor". Dilema este la fel de mare pentru Biserică; vedem procesiuni de mulţumire la intrarea ruşilor în Bucureşti (12 dec. 1806), cu "toţi boierii cei mari şi intrând în beserică, cu mitropolitul şi cu toţi arhiereii i arhimandriţii i egumenii cei mari, toţ au luat şi s-au îmbrăcat în mandii i omofoară i odăjdii, făcând sfântul paraclis cel de mulţămire către Dumnezeu pentru biruinţa ce au făcut asupra vrăjmaşilor"[47].

Chiar formele exterioare de prezentare reflectă peisajul mozaicat al autorităţii princiare. "Pompa şi orânduielile ce le au domnii, întocmai împărăteşti, după forma împăraţilor Ţarigradului", se combină ca o "văpsea necinstită şi defăimată" cu "obiceiul evropaicesc" reprezentat în Principate de Rusia. Observatorul este pe bună dreptate derutat: "Aici să fi potrivit cinevaşi lucruri ciudate şi împotriva celor drepte şi canonisite orânduieli, vrednice era şi de mirare şi de defăimare"[48].

Iată, prin urmare, cum dilema autorităţii domneşti la cumpăna dintre veacurile XVIII şi XIX este la fel de mare precum identificarea ei de către istoriografia actuală. Un corp de doctrină era pe cale să se construiască fără ca acela corespunzător epocii anterioare să se fi cristalizat definitiv. În acest context, puterea trebuia să se autodefinească de o manieră coerentă şi stabilă. Ştim bine astăzi că acest proces a fost un eşec. Tot un eşec, şi nu e doar o coincidenţă, a fost implementarea unui sistem coerent de

---

[45]Louis Marin, *A la conquête du pouvoir*, în vol. său, *Le récit est un piège*, Paris, 1978, p. 132-134.

[46]V. A. Urechia, *Istoria românilor*, XIII, p. 398-399. Vezi şi Molebnicul prescris de Vartolomei Măzăreanul pe când era în Rusia care, utilizat fiind în cult. a suferit adaptări corespunzătoare: în loc de pomenirea casei imperiale ruseşti, acolo unde era cazul, s-a şters şi s-a scris "prea blagocestivul stăpânitorul nostru <numele domnului>", cf. P. Mihail, *Un manuscris inedit al lui Vartolomei Măzăreanul*, în RSL, X, 1964, p. 165 şi urm. De menţionat şi etimologia, frecventă în Moldova, *ţesarevici*, în loc de *ţarevici*, ce trădează identificarea cu *cesarul*.

[47]Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf*, ed. cit., p. 91. Paraclisul trebuie pus în legătură cu broşuri ca acelea tipărite la Iaşi sub ocupaţia rusă la 1769: *Pentru biruinţa oştii creştineşti asupra vrăjmaşilor, Ectenii..*, respectiv *Pentru biruinţa asupra soprotivnicilor*, cf. Daniela Poenaru, *Contribuţii la bibliografia română veche*, Muzeul Judeţean Dâmboviţa, Târgovişte,1973, p. 52-53, nr. 47 şi 48. De studiul lor şi a altor piese de acelaşi fel ne vom ocupa într-un articol viitor.

[48]Zilot Românul, *Istoria Ţării Româneşti de la domnia lui Alexandru Vodă Ipsilanti până la sfârşitul domnii lui Ioan Vodă Caragea*, în *Opere complete*, ed. critică, studiu introductiv şi note de Marcel Ciucă, Bucureşti, 1996, p. 78. Chiar şi hainele domnului (aici Constantin Ipsilanti) erau pestriţe "vedeai adică pre dânsul numai cu o haină după obiceaiul ţării, iar cu celelalte toate ruseşti".

drept, în ciuda codificărilor care populează epoca. Nu este de mirare, prin urmare, că atitudini şi fapte culturale au astăzi în ochii noştri un caracter bizar, contradictoriu; ele exprimă contradicţiile ce stau la baza autorităţii instituţiei princiare, confruntată cu dileme insolubile în termenii oferiţi de tradiţie. Textul de care ne-am ocupat ilustrează atât eclectismul elementelor ce compun ideologia domnească a vremii, cât şi căutarea unor soluţii pentru structurarea unei ideologii care să susţină o instituţie în impas. Apelul s-a făcut în cazul de faţă la tradiţionalul suport doctrinal al Bisericii. Teologia însă nu reuşeşte să devină cu adevărat politică decât în măsura în care adaugă propriile sale limitări unui câmp teoretic deja foarte îngust[49], tot după cum dreptul bizantin se dovedeşte depăşit de realitatea românească la acest moment mai dinamică.

Schema ierarhiilor terestre create după modelul celor cereşti încearcă o punere în ordine a autorităţilor; limita ei devine evidentă atunci când se pune problema numirii autorităţii politice supreme. Nici în ordinea simbolică, nici în aceea prescrisă de sistemul de drept nu găsim vreun răspuns explicit. Ambele pleacă de la tradiţia bizantină pentru ca, prin adaptări succesive, să se oprească la acelaşi punct: imposibilitatea definirii autorităţii domneşti în afara ordinii culturale ce-i este proprie. Singurul element cert este definirea acesteia ca "autoritate secundară" fără ca instanţa de la care puterea ei derivă să fie precizată[50]. Soluţia în ambele cazuri este camuflajul prin omisiune; termenii teologiei politice şi ai dreptului nu se pot transcede ei înşişi şi realitatea originară căreia îi aparţin.

---

[49]Vedem din alte exemple cum această soluţie se caută pentru a camufla decăderea cultural-politică; la limită credinţa este chemată să ţină loc de istorie, vezi oraţiile de la curtea lui Scarlat Callimah, în ms.rom. BAR, 3767 pentru care pregătim o ediţie critică; deocamdată C. Erbiceanu, *Istoricul seminarului Veniamin din mănăstirea Socola fundat la 1804*, Iaşi, 1885.

[50]Nu trebuie ignorată nici ideea ce rămâne a fi cercetată a unei percepţii a patriarhului de Constantinopol ca următor, până când Dumnezeu va voi, al basileilor de odinioară în conducerea "pravoslavnicilor creştini". Textul unei însemnări manuscrise de la 1732 este în acest sens relevant: "când oblăduia în vestita cetate a Ţarigradului sultan Mahmut, împăratul turcesc, în al doilea an al împărăţii sale, *purtând cârma pravoslaviei preafericitul întru Duhul Sfânt chir Paisie din mila lui Dumnezeu arhiepiscop Ţarigradului şi patriarh a toată lumea* <subl.noastră, R.G.P.). Iară în Ţara Moldovei domniia prea luminatul şi creştinul domn Io Grigorie Ghica voevod", ms.rom. BAR, 1469, cf. G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor...*, I, Bucureşti,1978, p. 341.

VENEŢIA ŞI PROBLEMA STRÂMTORILOR (1204-1308)

OVIDIU CRISTEA

I. *Veneţia şi consecinţele cruciadei a IV-a*

Sfârşitul secolului al XII-lea marchează începutul destrămării monopolului bizantin asupra strâmtorilor şi bazinului pontic, proces desăvârşit în urma cruciadei a IV-a[1]. Anul 1204 a constituit, aşadar, momentul de început al hegemoniei latine la Strâmtori, thalassocraţiile mediteraneene - Veneţia şi Genova - disputându-şi întâietatea până în momentul cuceririi otomane a Constantinopolului. Implicarea veneţiană în derularea cruciadei a IV-a a urmărit salvgardarea intereselor comerciale ale Serenissimei în Imperiul bizantin, iar configuraţia sistemului politic rezultat în urma cuceririi latine a Constantinopolului a corespuns în bună măsură acestui scop. Concepţia strategică veneţiană, care a urmărit instalarea în punctele comerciale (Constantinopol, Thessalonic, spaţiul insular) sau strategice (Coron, Modon), explică de ce noul imperiu creat la Strâmtori nu a reuşit să reconstituie controlul pe care basileii îl avuseseră asupra spaţiului pontic. A contribuit la această situaţie emergenţa unor puteri riverane Mării Negre (Imperiul de Niceea, Imperiul de Trapezunt, Ţaratul Asăneştilor, seldjucizii) şi caracterul eterogen al sistemului politic instaurat în Romania în urma cruciadei a IV-a[2]; astfel, în vreme ce marii baroni au implantat în teritoriile cucerite modelul feudo-vasalic occidental[3], Veneţia a organizat după criterii proprii posesiunile dobândite[4].

---

[1] Şerban Papacostea, *La Mer Noire du monopole byzantin à la domination des Latins aux Détroits*, RRH, 27, 1988, 1-2, p. 49-71.

[2] Textul acordului de împărţire a Imperiului bizantin la A. Carile, *Partitio Terrarum Imperii Romanie*, "Studi Veneziani", 7, 1965, p. 125-135 cu observaţia că înţelegerea e probabil anterioară ocupării Constantinopolului de către latini; despre noua configuraţie politică rezultată în urma cruciadei a IV-a v. Dionysos Zakythinos, *La conquête de Constantinople en 1204, Venise et le partage de l'Empire byzantin*, în Idem, "Byzance: Etat-Société-Economie", Variorum Reprints, London,1973, p. 139-155; Nicholas Oikonomides, *La décomposition de l'empire byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicee: à propos de la "Partitio Romaniae "*, în Idem, *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade. Studies, Texts, Monuments*, Variorum, London, 1992, p. 3-28; Şerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea între cruciată şi Imperiul mongol*, Bucureşti, 1993, p. 11-19.

[3] O foarte utilă şi recentă analiză a implantării sistemului feudal de către baronii latini la Peter Lock, *The Franks in the Aegean 1204-1500*, London -New York, 1995. Apariţia în Balcani a unui conglomerat de state "france" care depindeau doar nominal de Constantinopol a făcut ca, la

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 93-110

Spre deosebire de cavalerii occidentali, Veneţia a manifestat prea puţin interes pentru expansiunea în spaţiul terestru, renunţând chiar la teritorii care îi reveneau prin Partitio Terrarum Imperii Romanie, dar care erau dificil de apărat[5]. Serenissima şi-a orientat atenţia spre centrele comerciale ale imperiului şi spre spaţiul insular[6], controlul unor puncte cheie din Marea Egee facilitându-i supremaţia maritimă şi comercială în

---

puţin timp după cucerire, Imperiul latin să fie pus în situaţia de a se apăra cu disperare în faţa asaltului Bulgariei, Epirului sau Imperiului de Niceea. Caracterul nominal al autorităţii împăratului asupra vasalilor săi a redus resursele financiare şi umane ale imperiului, ceea ce explică de ce Baudouin de Flandra şi succesorii săi nu au mai reuşit să recupereze teritorii pe care le revendicaseră în 1204. Nu la fel de bună este analiza pe care autorul o face sistemului colonial veneţian care este expediat destul de sumar. De asemenea, autorul ignoră rolul pe care flota veneţiană l-a jucat în supravieţuirea Imperiului latin până în 1261, recucerirea fiind posibilă tocmai într-un moment de absenţă a acesteia. Tot în privinţa implantării modelului occidental în Balcani, Stelian Brezeanu, *La "terra" dans les Balkans au XIIIe siècle. Une institution latine échouée,* în RESEE, 27,1989,1-2, p. 3-9.

[4] A. Carile, *Partitio...*, p. 160-161: Veneţia a primit în Thracia un teritoriu cuprins între coasta Mării Marmara de la Sigopotamo până la Adrianopol cu oraşele Arcadiopol şi Bulgarophygon. Serenissima primea şi Albania de la Durazzo la Preveza: Acarnania şi Etolia, insulele ionice Zacynthos, Kephalonia, Leucade şi Corfu, coasta nord-vestică a Peloponesului de la Patras la Methone, iar în interior de la Calavrita la Strobitai şi Lacedemonia, cu excepţia Argolidei şi Corintului. Dintre insule, Veneţiei îi reveneau Andros, cele două extremităţi ale Eubeei. Salamina. Între text şi imperiul veneţian constituit au existat însă diferenţe importante.

Principala problemă cu care s-a confruntat Veneţia a fost separaţionismul care a început să se manifeste după moartea lui Enrico Dandolo. D. Zakythinos, *La conquête...*, p. 150-151; Marino Zeno a fost ales podesta la Constantinopol, iniţiativă fără nici a bază "constituţională". Pentru autor, tendinţele autonomiste din Romania au avut rădăcini adânci în trecutul bizantin al regiunii: "l'autonomisme vénitien (...) se meut dans la sphère du mirage byzantin". În cele din urmă pragmatismul metropolei a transformat imperiul colonial într-o reţea de mici hegemonii mult mai uşor de ţinut sub control, v. infra nota 7.

[5] A existat o diferenţă uriaşă între Partitio şi configuraţia ulterioară a statelor latine v. D. Zakythinos, *La conquête...*, p. 150; N. Oikonomides, *La décomposition...*, p. 12, arată că poziţia împăratului a fost slăbită destul de rapid din momentul în care Bonifaciu de Montferrat a revendicat şi a primit regatul Thessalonicului. Cuvintele pe care le relatează Villehardouin nu lasă loc dubiilor "Seigneur je te prie du moment que je puis conquerir ma terre sans toi, de n'y pas entrer". După acest moment actul numit "Paritio Terrarum Imperii Romaniae" devenea caduc; cf. Peter Lock, *The Franks...*, p. 162-167; împăraţii latini nu au privit funcţia în maniera autocratică a basileilor. Teoretic, împăratul a fost sursa de legitimare pentru toţi dinaştii latini din Romania, care îi recunoşteau suzeranitatea, în practică însă împăraţii latini au dispus de prea puţine resurse pentru a-şi impune autoritatea. Principii de Ahaia, din familia de Villehardoiun, deşi vasali ai imperiului şi deţinători ai funcţiei onorifice de seneşali au contribuit din 1230 cu 22.000 de hyperperi/an la apărarea Constantinopolului, v. şi Idem, *The Latin Emperors as Heirs to Byzantium,* în "New Constantines. The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium 4th-13th Centuries", ed. by Paul Magdalino, Variorum, 1994, p. 295-304.

[6] V. de ex., politica veneţiană faţă de Creta, care ar fi trebuit să revină lui Bonifaciu de Montferrat sau de Lemnos, teoretic sub autoritatea împăratului latin, dar care a revenit tot unui veneţian, Philocalo Navigajoso numit "megaduce de Lemnos" pentru a lăsa impresia unei autorităţi imperiale. Insula a rămas în posesia familiei Navigajosi până în 1276, când flota bizantină, condusă de amiralul Licario, a cucerit-o (v. John Haldon, *Limnos, Monastic Holdings and the Byzantine State (1261-1453),* în *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Birmingham-Dumbarton Oaks, 1986, p. 161-215).

această regiune[7]. În Marea Neagră prezenţa veneţiană a fost mai puţin sesizabilă. În Partitio apar doar cinci oraşe pontice; trei pe coasta anatoliană (Sinope, Amastris, Bafra) şi două pe cea de vest (Midia şi Agathopoli)[8]. Toate aceste centre au revenit împăratului latin şi nu au părut să intereseze Veneţia. Deşi documente puse în valoare de M. E. Martin[9], la care se adaugă un portulan, recent publicat de Patrick Gauthier Dalché[10], arată că încă de la sfârşitul veacului al XII-lea negustorii occidentali frecventau Soldaia şi Trapezuntul, nu există indicii ca Veneţia să fi acordat, după 1204, atenţie deosebită dezvoltării comerţului în Marea Neagră. Doar către sfârşitul existenţei Imperiului latin apar semne ale creşterii activităţii comerciale în Pontul Euxin concomitent cu interesul veneţian pentru acest spaţiu[11]. Preocuparea minoră a Veneţiei pentru Marea Neagră se explică, în bună măsură, prin faptul că, la acea dată, centrul de greutate al comerţului veneţian se găsea în Mediterana Răsăriteană. În politica Serenissimei, controlul Strâmtorilor nu a îndeplinit rolul de "cheie" a bazinului pontic, ci a fost privit doar ca o condiţie esenţială a supravieţuirii Imperiului latin; prin urmare, principalul interes veneţian la Strâmtori a fost de ordin strategic şi nu comercial. În acest sens este semnificativ că atunci când împăratul de Niceea, Ioan III Vatatzes, a ocupat în 1234-1235 oraşul Gallipoli, Veneţia a reacţionat prompt întrucât a considerat acţiunea basileului ca un prim pas în tentativa de a cuceri Constantinopolul. Cronica lui Martino da Canal relatează că atunci când dogele Jacopo Tiepolo a aflat de pierderea oraşului Gallipoli a trimis o flotă de 25 de galere în sprijinul Imperiului latin[12]. Flota veneţiană a

---

[7] Grija de a ocupa punctele care jalonau rutele maritime ale Egeei şi Propontidei a dus la divizarea flotei veneţiene în escadre mai mici ceea ce a favorizat acţiunile Imperiului de Niceea (v. Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Paris, 1966, p. 315). În jurul anului 1212 existau 7 familii veneţiene care domneau în arhipelag: Marco Sanudo (Naxos, Paros, Antipatros, Melos, Siphnos, Cithnos, Ios, Amorgos, Cimilos, Sicinos, Syra, Pholegandros), Marino Dandolo (Andros), fraţii Ghisi (Tinos, Mykonos, Skyros, Skopelos, Seriphos, Keos), Jacopo Barozzi (Santorin), Leonardo Foscolo (Anaphne), Marco Venier (Kythera), Jacopo Viaro (Cerigotto). O prezentare utilă şi la Hans Eberhard Mayer, *The Crusades*, transl. by John Gillingham, Oxford, 1988 (2 ed.), p. 204-205.

[8] A. Carile, *Partitio...*, p. 217 şi p. 236-237. Sinope a fost ocupat în 1215 de către seldjucizi.

[9] M. E. Martin, *The First Venetians in the Black Sea,* în "Arheion Pontou", 35, 1979, p. 111-122; Idem, *The Venetians in the Byzantine Empire Before 1204,* în "Byzantium and the West c.850-c.1200", ed. By J. D. Howard-Johnston, Amsterdam, 1988, p. 201-214. Istoricul britanic afirmă că "If the Venetians failed to make the most of their opportunities in the Black Sea while Constantinople was under Latin rule, the reason must surely be that Venetian resources were already over extended". Autorul adaugă acestei explicaţii şi altele: interesul major pentru Siria şi instabilitatea politică a zonei pontice care ar fi împiedicat desfăşurarea în siguranţă a comerţului.

[10] Patrick Gautier Dalché, *Carte marine et portulan au XIIe siècle. Le Liber de Existencia Riveriarum et forma maris nostri Mediterranei (Pise, circa 1200),* Ecole Française de Rome, 1995.

[11] În celebra sa lucrare *Il Milione,* Marco Polo considera că Marea Neagră era prea cunoscută pentru a-i mai face o descriere, v. Marco Polo, *Il Milione*, prima ed. integrale a cura di L. Foscolo Benedetto, Firenze, 1928, p. 234. Acest fapt pare să indice că spaţiul pontic era foarte frecventat de negustori; problema este dacă acest fapt se raportează la data călătoriei lui Polo sau la momentul redactării memoriilor sale.

[12] <Jacopo Tiepolo> *fu mult corocies; et sachiés certainement que il savoit cele contrée tote que il avoit este poestés en Constantinople. Il fist erraument armer XXV galies, si les dona en*

reuşit să pună pe fugă vasele greceşti, împiedicând pentru moment tentativa de restauraţie bizantină.

O acţiune similară a avut loc în 1257, când flota veneţiană, condusă de Giacomo Dauro, a atacat portul Mesembria, în urma trecerii acestuia din mâinile bulgarilor în cele ale Imperiului de Niceea[13]. Este posibil ca şi acţiunea flotei veneţiene împotriva insulei Daphnousia din anul 1261, acţiune ce a precedat recucerirea bizantină, să fi urmărit acelaşi obiectiv strategic al apărării Constantinopolului împotriva unui atac al flotei niceene dinspre Marea Neagră. Cucerirea acestei insule ar fi lipsit Imperiul de Niceea de o bază navală importantă şi ar fi diminuat posibilităţile unui atac împotriva capitalei latine[14].

Interesul scăzut pentru Marea Neagră din primele decenii ale instalării veneţiene în Romania se explică prin mai mulţi factori: dificultăţile Serenissimei de a controla noul imperiu colonial din Levant[15], fragmentarea politică a zonei pontice, faptul că aceasta nu era încă locul de întâlnire a marilor axe ale comerţului internaţional şi, *last but not least,* concurenţa cu Genova şi cu Pisa. Faptul că obiectul acestei dispute îl constituia supremaţia în Mediterana Orientală[16] explică şi de ce Veneţia a permis rivalilor săi să facă, în condiţiile impuse de ea, negoţ în Romania[17]. În mod paradoxal, tocmai concurenţa în Ţara Sfântă a stat, în bună măsură, la baza creşterii importanţei comerciale a Mării Negre, după eliminarea genovezilor de la Accra, în urma "războiului

---

garde a ij. prodomes estrais de haut lignaje" Martin da Canal, *Les Estoires de Vénise,* a cura di Alberto Limentani, Firenze, 1972, I, LXXXI, p. 82; cu aceeaşi ocazie flota niceeană a ocupat Madytos, Sestos, întreg Chersonesul până la gura Hebrului şi litoralul tracic al Propontidei până la Selymbria (v. Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer...* , p. 318).

[13] Vasil Gjuzelev, *La Bulgarie, Venise et l'Empire latin de Constantinople au milieu du XIIIe siècle,* în "Bulgarian Historical Review", 3, 1975, 4, p. 38-49. Istoricul bulgar analizează un izvor anonim veneţian, care nu dă o explicaţie clară a motivelor atacului; ni se spune doar că flota veneţiană a acţionat la instigarea împăratului latin care pregătea o campanie împotriva bulgarilor. În mod straniu, istoricul bulgar a ignorat informaţia oferită de Gregoras, I, p. 60, care spune limpede că în urma anarhiei provocate de moartea lui Mihail Asan, oraşul Mesembria a fost cedat de boierul Mico împăratului niccean.

[14] Deno John Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West (1258-1282). A Study in Byzantine - Latin Relations*, Cambridge Massachusetts, 1959, p. 97-104.

[15] Vezi *supra*, nota 4.

[16] Lorenzo de Monaciis, *Chronicon de Rebus Venetis ab U.C. ad annum MCCCLII,* ed. Flaminius Cornelius, Veneţia, 1758, p. 194, notează că atâta timp cât pacea a domnit între Veneţia, Pisa şi Genova lucrurile au mers bine în Ţara Sfântă: *"Dum Venetorum, Januensium & Pisanorum concordia multum Terrae Sanctae prodesset, inimicus humani generis, cogentibus peccatis, inter eos graves seminavit zizanias";* cf. Pierre Dubois, *The Recovery of the Holy Land,* translation, introduction and notes by Walther I. Brandt, New York, 1956 I, VI, 10, p. 78, condamna neîntreruptele dispute şi războaie maritime dintre Veneţia, Genova şi Pisa, care au dăunat Ţării Sfinte. Autorul propunea ca bunurile acestor republici să fie confiscate în caz că nu încetau disputele dintre ele.

[17] Nu este corectă afirmaţia că Genova a fost exclusă de la Constantinopol după 1204 (v. de ex. Alain Ducellier, *Note sur les interets génois en Mer Adriatique: le temoignage des archives ragusaines*, în *Oriente e Occidente tra Medioevo ed età moderna. Studi in Onore di Geo Pistarino* a cura di Laura Balletto, I, Genova, 1997, 194); pentru acordurile veneto-genoveze posterioare anului 1204, v. Camillo Manfroni, *Le relazioni fra Genova, l'Impero Bizantino e i Turchi,* "Atti della Società Ligure di Storia Patria", 28, 1898, fasc.3, p. 652-653. În 1238, cele două oraşe au încheiat chiar o alianţă împotriva împăratului Frederic al II-lea.

Sfântului Sava". Declanşat de disputa pentru o mănăstire situată la limita dintre cartierul genovez şi cel veneţian de la Accra, conflictul s-a transformat în scurt timp într-o înfruntare care a avut ca miză supremaţia comercială în Mediterana Răsăriteană. După ce genovezii au blocat cu un lanţ intrarea în portul Accrei, veneţienii au ripostat şi, în anul 1257, flota condusă de Lorenzo Tiepolo a incendiat vasele genoveze aflate la Accra, reocupând mănăstirea aflată în dispută. În anul următor, a avut loc bătălia decisivă încheiată cu o categorică victorie a Republicii Sf. Marcu; genovezii au pierdut jumătate din galerele angajate în luptă, 1.700 de oameni şi au fost obligaţi să părăsească Accra[18]. Pe termen scurt "războiul Sfântului Sava" a avut drept consecinţă modificarea raportului de forţe dintre cele două republici maritime, fapt ce a impus Genovei căutarea unei soluţii de compensaţie. Pe termen lung, excluderea genovezilor de la Accra a provocat reorientarea rutelor comerciale şi a transferat în Romania centrul de greutate al conflictului veneto-genovez.

2. Tratatul de la Nymphaion şi problema Strâmtorilor (1261-1299)

Pierderea poziţiilor comerciale de la Accra a fost rapid compensată de republica ligură prin apropierea de adversarul principal al Veneţiei în Romania - Imperiul de Niceea. Precedentul exista. În timpul domniei lui Ioan III Vatatzes, Superba a trimis în două rânduri (1231 şi 1239) soli la împăratul niceean în încercarea de a încheia un tratat. Ostilitatea dintre Genova şi împăratul Frederic II de Hohenstauffen, aliatul şi socrul lui Vatatzes, a împiedicat însă alianţa genovezo-niceeană la acea dată[19]. Proiectul a fost reluat în 1261 într-un moment în care piedicile anterioare dispăruseră, iar ostilitatea veneto-genoveză atinsese punctul culminant. Este greu de spus dacă alianţa dintre cele două puteri ostile Veneţiei s-a datorat iniţiativei genoveze - aşa cum afirmă cronica veneţiană a lui Martino da Canal[20] - sau dorinţei basileului de a-şi asigura, după eşecul tentativelor anterioare de recucerire a Constantinopolului, concursul unei puteri navale[21]. Rezultat al coluziunii dintre Imperiul de Niceea şi genovezi, tratatul de la Nymphaion prevedea acordarea unui statut privilegiat în imperiu pentru negustorii liguri şi, în cazul recuceririi Constantinopolului, controlul asupra imperiului colonial veneţian. Tratatul

---

[18] Frederic C. Lane, *Venise une république maritime*, Paris, 1985, p. 119-120.

[19] C. Manfroni, *Le Relazioni...*, p. 654.

[20] Martino da Canal, *Les Estoires de Venise*, a cura di Alberto Limentani, Firenze, 1972, [Civilta Veneziana, Fonti e Testi XII], part. II, XXIV, p. 181.

[21] Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer...*, p. 329, este de această părere. Pentru tentativele niceene de recucerire a Constantinopolului, v. Martino da Canal, *Les Estoires...*, (I, LXXXI, p. 82 şi I, LXXXV, p. 84). Conform cronicarului, 25 de galere veneţiene au învins o flotă niceeană de patru ori mai numeroasă; cifra pare să fie exagerată (H. Ahrweiler, *Byzance et la mer...*, p. 319, raportul ar fi fost de 30 de vase niceene faţă de 13 veneţiene), dar trebuie ţinut cont de superioritatea tehnică occidentală, ceea ce explică şi numărul mic de galere pe care teoreticienii cruciadei l-au avut în vedere atunci când analizau posibilitatea recuceririi Ţării Sfinte, blocada Egiptului sau eliminarea piraţilor turci din Egeea: cf. Lorenzo de Monacis, *Chronicon...*, p. 196-197. Contemporanii conştientizau această superioritate a italienilor. În timpul cruciadei a III-a, Saladin exclama la vederea flotei veneţiene: "Au înnebunit oare francii de-şi construiesc oraşele pe mare?", iar megaducele niceean Kontofres fusese destituit pentru că avusese curajul să afirme că bizantinii nu au nici o şansă pe mare, dacă flota lor nu este de câteva ori mai numeroasă decât cea veneţiană.

prevedea explicit printre posesiunile acordate genovezilor Constantinopolul, Negroponte şi Creta, adică punctele cheie ale imperiului venețian în Romania[22]; "Les Estoires de Venise" precizează că, după 1261, basileul "mist en leu des Veneciens les Jenoes[23]. Consecinţe mult mai importante a avut clauza pontică inserată în tratatul dintre basileu şi genovezi[24], potrivit căreia negustorilor liguri le era permis accesul liber în Pontul Euxin "cum mercibus vel sine mercibus". Prin excluderea din bazinul pontic a celorlalţi negustori latini (cu excepţia pisanilor) s-au creat premisele instalării monopolului comercial genovez în acest spaţiu. Din momentul parafării tratatului de la Nymphaion pătrunderea în Marea Neagră nu se mai putea face doar cu acceptul împăratului bizantin, ci şi cu cel al Republicii ligure. Din acest motiv, interesele veneţiene în Marea Neagră au depins în egală măsură de normalizarea atât a relaţiilor cu Bizanţul, cât şi cu Genova; este semnificativ că armistiţiul veneto-genovez nu s-a putut încheia, în 1269, decât după ce cu un an înainte fusese parafată înţelegerea cu Mihail al VIII-lea Paleologul. Conform acesteia basileul se obliga să vegheze la menţinerea păcii între cele două thalassocraţii, astfel încât *"Veneti non offendant Januenses ab introitu Avedi nec intra Avedum in terra vel acqua, nec in aliqua parte infra terminum dictum, nec in Mari Majore. Et homines Janue facient simile de hominibus Venetis.*[25] Menţionarea explicită a Mării Negre în textul armistiţiului sugerează presiunile exercitate de Republica Sf. Marcu pentru a putea pătrunde în această regiune. Chiar dacă basileul a căutat să asigure poziţia genoveză la Constantinopol ("Item propter treugam istam non debent expelli Januenses de Constantinopoli"), armistiţiul din 1268 pare să sugereze că, la insistenţele Veneţiei sau poate folosindu-se de acest pretext, basileul a căutat să anuleze clauza pontică din tratatul de la Nymphaion[26].

Tratatul dintre Mihail al VIII-lea şi genovezi a deschis, aşadar, o nouă fază, de lungă durată, a rivalităţii veneto-genoveze în Romania[27]: în vreme ce Veneţia a încercat să conserve, să recucerească şi, eventual, să-şi extindă posesiunile dobândite în urma cruciadei a IV-a, Genova a urmărit punerea integrală în practică a prevederilor tratatului

---

[22] Camillo Manfroni, *Le relazioni...*, p. 800: "ex quo autem dicti nuncii sindici et procuratores requisiverunt ab imperio nostro logiam apud landimitri, in Syo, Annea, Metelim, Cassandria et Smirris et Deo volente in Constantinopoli et in negroponti et in creti..."

[23] Martino da Canal, *Les Estoires...*, II, XXIV, p. 181; Freddy Thiriet, *La Romanie venitienne au Moyen Age. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècle)*, Paris, 1959, p. 141, subliniază că recucerirea Constantinopolului de către bizantini a inaugurat o epocă de dificultăţi considerabile pentru Veneţia.

[24] C. Manfroni, *Le relazioni...*, p. 796: "Promisit iterum et convenit quod non permitet ire de cetero negociatum intra maius mare aliquem latinum nisi ianuenses et pisanos et eos qui defferent peccuniam eu res nostri vestiarii quibus ianuensibus devetum non faciet eundi intra maius mare et reddeundi cum mercibus vel sine mercibus, sed libere possint ire et expediti ab omni commergio et redire".

[25] G. L. Fr.Tafel, G. M. Thomas, *Urkunden zur Älteren Handels - und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, III, p. 96-97.

[26] Analiza raporturilor dintre Bizanţ, Veneţia şi Genova în această perioadă, la Şerban Papacostea, *Byzance et les Détroits sous les premiers Paléologues* (în manuscris). Mulţumesc d-lui profesor Şerban Papacostea pentru posibilitatea consultării acestui studiu, precum şi pentru toate observaţiile şi sugestiile făcute pe marginea materialului de faţă.

[27] Este interesantă afirmaţia lui Lorenzo de Monaciis, *Chronicon*, p. 197, după care tratatul de la Nymphaion a fost motivul pentru care latinii nu au mai reuşit să recupereze Constantinopolul: "Quae unio utique fuit causa non recuperandi Constantinopolim".

de la Nymphaion şi mai ales a clauzei pontice care excludea Veneţia de la exploatarea potenţialului comercial al aceastei regiuni. Cum nici una din cele două Republici nu a reuşit să-şi impună punctul de vedere, s-a ajuns la un compromis. Genova a acceptat, în condiţiile impuse de ea, prezenţa veneţiană în Marea Neagră; în 1269, ambasadorii liguri primeau instrucţiuni să semneze armistiţiul cu Serenissima dacă papa putea garanta "quod non iretur ad Tanam"[28] condiţie reafirmată câteva decenii mai târziu în timpul conflictului dintre cele două puteri maritime şi Hoarda de Aur.

Aplicarea tratatului din 1261 a devenit posibilă în chiar anul în care a fost încheiat. Folosind o conjunctură favorabilă (absenţa de la Constantinopol a flotei veneţiene plecată să cucerească Insula Daphnousia)[29], oştile lui Mihail al VIII-lea au pătruns în Constantinopol punând capăt existenţei Imperiului latin. Noua modificare a statutului Strâmtorilor a antrenat o schimbare a raportului de forţe dintre puterile maritime: dacă anul 1204 a marcat începutul imperiului colonial veneţian, anul 1261 a deschis perspectivele expansiunii genoveze în Romania. Spre deosebire de rivala sa, Republica ligură s-a orientat spre dezvoltarea activităţii comerciale în Marea Neagră pe care a transformat-o, cu concursul Hoardei de Aur, într-o "placă turnantă a comerţului internaţional"[30]. Ca şi în 1204, puterea maritimă a ştiut să profite mult mai bine de pe urma succesului decât puterea terestră, deşi circumstanţele păreau să indice o revigorare deplină a Bizanţului. Conform relatării lui Pachymeres, recucerirea Constantinopolului constituia, pentru Mihail al VIII-lea, primul pas spre recuperarea tuturor teritoriilor care aparţinuseră imperiului basileilor[31]. Dar între politica "universalistă" a împăratului şi realizările sale concrete a existat o diferenţă sensibilă. Se cuvine amintită aici observaţia lui Nicolae Iorga, potrivit căreia *"Le nouvel empire byzantin des Paléologue (...) était plutôt la continuation de l'empire latin qu'il avait remplacé que de cet empire romain d'Orient dont il aimait à se dire le successeur"*[32]. Paralela sugerată de istoricul român este justificată de slăbiciunile noului imperiu al Paleologilor. Succesele obţinute de Mihail al VIII-lea au fost vremelnice şi au rezultat mai degrabă în urma tradiţionalei politici bizantine de balans, decât a revigorării propriu-zise a imperiului. În fapt, prin

---

[28] Şerban Papacostea, *Quod non iretur ad Tanam: un aspect fondamental de la politique génoise dans la Mer Noire au XIVe siècle*, în RESEE, 17, 1979, 2, p. 202-203, nota 3.

[29] Pentru expediţia veneţiană la Daphnousia, insulă după Pachymeres, *De Michaele et Andronico Palaeologis libri tredecim*, ed. I. Bekker, Bonn, 1835, I, p. 139 şi polis după Gregoras (I, p. 85). v. Deno John Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West* (1258-1282)..., p. 97-104. Expediţia este cu atât mai ciudată cu cât s-a produs înaintea expirării unui armistiţiu de un an între latini şi Mihail VIII.

[30] Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră*, II, p. 71-111 şi 112-153; contribuţia mongolă la transformarea Mării Negre într-un loc de întâlnire a marilor rute comerciale a fost studiată de Virgil Ciocîltan, *Geneza politicii pontice a Hoardei de Aur*, în AIIAI, 28, 1991, p. 81-101; Idem, *Politica faţă de genovezi a hanului Özbek în contextul relaţiilor Hoardei de Aur cu ilhanatul şi cu sultanatul mameluc*, în "Naţional şi universal în istoria românilor", Bucureşti, 1998, p. 233-263.

[31] Pachymeres, I, p. 155. Pentru împărat, aşa cum căderea oraşului în 1204 fusese urmată de prăbuşirea imperiului, în acelaşi fel recucerirea Constantinopolului anunţa restaurarea supremaţiei bizantine.

[32] Nicolae Iorga, *Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe*, în "Byzantinische Zeitschrift", 15, 1906, p. 180. Şi D. Zakythinos, *Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIIe au XVe siècle*, în *L'Hellenisme Contemporain*, 1948, p. 32, notează, la rândul său, că "L'Empire universel et oecumenique avait sombré sous les coups de la Quatrième Croisade", recucerirea lui Mihail VIII fiind doar parţială.

pierderea progresivă a teritoriilor micrasiatice - centrul vital al Bizanţului de-a lungul istoriei sale - imperiul Paleologilor s-a văzut în scurt timp, redus la statutul de putere de rangul al doilea.

În problema Strâmtorilor, încercarea lui Mihail al VIII-lea de a restaura vechiul monopol bizantin s-a încheiat cu un eşec. Obiectivele basileului nu puteau fi atinse fără îndeplinirea unor condiţii esenţiale strâns legate între ele: controlul punctelor strategice de pe coastă sau insule şi crearea unei flote proprii comparabilă cu cea a puterilor maritime italiene. Or, în ambele direcţii politica împăratului s-a soldat cu un eşec. Politica de recucerire a înregistrat doar câteva succese: în Marea Neagră importantă a fost recuperarea porturilor Mesembria şi Anchialos[33] şi revenirea bizantină la Dunărea de Jos[34], în timp ce în Egeea megaducele Licario a ocupat Lemnos, Skopelos, Seriphos, Siphos şi Keos[35]. Recucerirea integrală a teritoriilor ce aparţinuseră imperiului era greu de realizat atâta timp cât, în Marea Neagră, Crimeea - pivotul politicii bizantine în veacurile precedente - intrase în stăpânirea Hoardei de Aur, iar în Egeea, prezenţa veneţiană era puternic consolidată. La aceste elemente s-au adăugat, în bazinul pontic, supremaţia navală incontestabilă a Genovei, rivalitatea cu Imperiul de Trapezunt şi ostilitatea Bulgariei, în vreme ce în Egeea prăbuşirea bizantină a fost facilitată de pierderea treptată a ţinuturilor din Asia Mică, fapt ce a favorizat dezvoltarea flotilelor emiratelor turceşti. Deşi în autobiografia sa, Mihail al VIII-lea susţine că a curăţat marea de piraţi[36], realitatea a fost sensibil diferită. Tocmai după revenirea bizantină la Constantinopol, fenomenul pirateriei a luat amploare, din cauza lipsei unei flote imperiale capabile să controleze mările imperiului[37]. În lipsa acesteia, populaţia din insule a rămas fără apărare, fiind grav afectată de raidurile piratereşti[38], calculele făcute indicând că 66% din satele părăsite în sec. XIII-XIV se aflau în zona insulară[39]. Deşi

[33] Gh. I. Brătianu, *Vicina I. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce génois en Dobrogea*, în ARBSH, 10, 1923, p. 139; G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat Byzantin*, Paris, 1969, p. 477 şi 482. Basileul a promis oraşele ca dotă unei nepoate, pe care a căsătorit-o cu ţarul Constantin Tich, dar nu şi-a onorat promisiunea. La moartea lui Nogai, Theodor Sviatoslav a ocupat oraşele, noua situaţie fiind recunoscută de tratatul bizantino-bulgar din 1307. Asupra consecinţelor revenirii bulgare la Mesembria şi Anchialos, ne propunem să revenim într-un studiu aparte.

[34] Vitalien Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII, Paleologue*, RHSEE, 1945, p. 184-198.

[35] Marino Sanudo Torsello, *Istoria del Regno di Romania*, în Charles Hopf, *Chroniques greco-romaines inedites ou peu connues*, Paris, 1873, p. 119-121.

[36] Henri Grégoire, *Imperatoris Michaelis Palaeologi de Vita Sua*, în Byzantion, 29-30, 1959-1960, p. 460.

[37] Informaţii foarte interesante despre piraterie oferă Marino Sanudo Torsello în, *Istoria del Regno di Romania...*, p. 99-170. Sanudo spune că pirateria era o activitate foarte rentabilă; pentru fiecare doi ducaţi cheltuiţi pentru întreţinerea vasului şi a echipajului, piratul câştiga trei. Dacă ţinta expediţiei era un alt pirat, câştigul era dublu. Majoritatea căpitanilor erau genovezi, în timp ce echipajele erau alcătuite în mare parte din gasmuli şi veneţieni. La sfârşitul secolului XIII, Marea Egee devenise o patrie a piraţilor centrele cele mai importante fiind Samos, Rhodos, Monemvasia, Negroponte.

[38] Un singur exemplu: Insula Lemnos a fost jefuită, în 1292, de Roger de Lauria, în 1296 de veneţianul Malabranca, în 1303 de catalani, în 1307 de veneţianul Minotto, în 1350 de piratul grec Alexios, v. J. Haldon, *Limnos, Monastic Holdings...*, p. 182.

[39] O analiză a acestei situaţii la Peter Charanis, *Town and Country in the Byzantine*

flota bizantină[40], sub conducerea amiralului Licario, a jucat un rol important în recuperarea unor teritorii revendicate de Bizanţ, ea nu a fost, în realitate, decât un conglomerat de vase de corsari[41] şi în nici un caz nu era capabilă să rivalizeze cu flota veneţiană sau cu cea genoveză. Conştient de slăbiciunea marinei sale de război, incapabilă să apere Constantinopolul în cazul unui atac latin, basileul a fost obligat să recurgă la sprijinul unei thalassocraţii autentice; el a revenit, aşadar, la vechiul sistem de echilibru între genovezi şi veneţieni. Această opţiune s-a datorat vicisitudinilor alianţei cu Genova[42], aparentei superiorităţi navale veneţiene[43] şi încercării împăratului de a elimina pericolul unei cruciade antibizantine al cărei braţ maritim era Serenissima.

Veneţia a primit cu prudenţă propunerile Bizanţului, avansând o lungă listă de revendicări, de a căror îndeplinire era condiţionată încheierea unui acord[44]. Dificultatea

possessions of the Balkan peninsula during the later period of the Empire, în Idem, *Social, Economic and political Life in the Byzantine Empire,* Variorum Reprints, London, 1973. Un exemplu edificator în privinţa vulnerabilităţii spaţiului insular la atacurile piratereşti, la Nikephor Gregoras, *Correspondance*, texte edité et traduit par R. Guilland, Paris, 1927, doc. 47, p. 166-173, care relatează că în 1334-1335 insula Lesbos a fost salvată de la distrugere doar de abilitatea lui Alexios Philantropenos, unchiul împăratului, care a îndepărtat flota persană (=turcă) fără să piardă un singur om. Scrisoarea lui Gregoras reflectă incapacitatea flotei imperiale de a apăra eficient insulele din Egeea.

[40] Pentru flota bizantină în această perioadă, v. Helene Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles,* Paris, 1966, p. 344-351, precum şi Leon Pierre Raybaud, *Le gouvernement et l'administration centrale de l'empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258-1354),* p. 252-259.

[41] Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer...*, p. 344-351, consideră totuşi flota lui Mihail VIII drept ultima flotă bizantină importantă. Autobiografia basileului tinde să lase aceeaşi impresie; el afirmă că a curăţat marea de piraţi şi că Egeea a fost acoperită de un număr imens de nave (v. Henri Grégoire, *Imperatoris Michaelis Palaeologi de Vita Sua,* în "Byzantion", 29-30, 1959-1960, p. 469. Există însă şi documente care lasă o altă impresie. Este suficient să amintim câteva din numele celor ce conduceau vasele bizantine pentru a ne da seama de caracterul acesteia: Joan Senzarason, Andrea Gaffore (genovez), Ansaldo, Roland (pisan), Pardo (pisan), Ioan de lo Cavo (amiral al flotei bizantine după moartea lui Licario), Bulgarinus, Prepignanus, Daimonaioannes, Mamonades. Documentul veneţian care reproduce o listă întreagă a daunelor provocate de aceşti corsari supuşilor Serenissimei a fost publicat de G. L. Fr.Tafel, G. M. Thomas, *Urkunden zur Älteren Handels - und Staatsgeschichte der Republik Venedig,* III, doc. 370, p. 159-281. Pentru pirateria în Egeea fundamental rămâne studiul lui Peter Charanis, *Piracy in the Aegean during the Reign of Michael III Palaeologus,* în *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves* X, 1950, p. 127-136. Pentru aceeaşi problemă, vezi şi Irene B. Katele, *Piracy and the Venetian State: the Dilemma of Maritime Defense in the XIVth century,* în "Speculum", 63, 1988, 4, p. 865-889, deşi autoarea ignoră cu desăvârşire problema piraţilor turci şi măsurile luate de Serenissima în această direcţie.

[42] Şerban Papacostea, *La première crise des rapports byzantino-génois après Nymphaion. Le complot de Guglielmo Guercio (1264),* în RRH, 27, 1988, 4, p. 339-350; cf. Deno John Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West (1258-1282). A Study in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge Massachusetts, 1959, p. 168-171.

[43] Lorenzo de Monaciis, *Chronicon..*, , p. 198, consideră că victoria veneţiană de la Settepozi ca şi, în general, superioritatea navală a Serenissimei l-au făcut pe Mihail VIII să caute apropierea de Republica lagunelor. De aceeaşi părere este şi Freddy Thiriet, *La Romanie venitienne au Moyen Age. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècles),* Paris, 1959, p. 147.

[44] Freddy Thiriet, *La Romanie...*, p. 144-155.

negocierilor provenea şi din faptul că în timp ce Mihail al VIII-lea dorea semnarea unui tratat de pace, Veneţia nu era dispusă să încheie decât un armistiţiu în aşteptarea împlinirii proiectelor latine de recuperare a Constantinopolului. Un prim acord, încheiat în 1265, nu a fost ratificat de dogele Veneţiei; armistiţiul pe o perioadă de 5 ani, parafat în 1267-1268, a fost reînnoit în 1277, după mai bine de 4 ani de tratative. Ostilitatea veneţiană faţă de Imperiul bizantin îşi are explicaţia în pierderea poziţiei privilegiate la Constantinopol pe care Republica lagunelor o deţinuse între 1204-1261 şi de legătura strânsă stabilită între Bizanţ şi Genova. E ceea ce explică ataşamentul Serenissimei faţă de ideea recuceririi latine a Constantinopolului; în 1264, dogele Ranieri Zeno scria papei despre importanţa pe care imperiul Romaniei o avea pentru Biserica catolică afirmând că singura cale de a-l readuce sub ascultarea Romei era cruciada. Tot Ranieri Zeno a fost cel care a trimis emisari regilor Franţei, Castiliei şi marilor baroni din Occident, oferindu-se să pună flota la dispoziţia tuturor celor care doreau să contribuie la recucerirea capitalei bizantine.

La rândul lor, tratatele încheiate cu Carol de Anjou la Orvieto (3 iulie 1281) sau cu Carol de Valois (în 1306)[45] în scopul restaurării Imperiului latin, reflectă preocuparea Serenissimei de a îmbrăca aspiraţiile sale în Romania în haină cruciată. Tratativele, purtate în scopul restaurării puterii latine la Constantinopol pun în evidenţă faptul că Republica lagunelor s-a mulţumit cu rolul de auxiliar maritim al puterii terestre. Această atitudine se explica pe de o parte prin incapacitatea veneţienilor de a mobiliza o forţă terestră pe măsura celei maritime, iar pe de alta prin tradiţionala preeminenţă a Franţei în cadrul creştinătăţii, ceea ce conferea prinţilor francezi rolul conducător al "sfintei expediţii". Din cauza largii răspândiri a acestei idei, direcţionarea cruciadei a depins foarte mult de opţiunile coroanei franceze, fidelă ideii recuceririi Ţării Sfinte. Ataşamentul faţă de recucerirea Ierusalimului avea în urmă o lungă tradiţie inaugurată de Ludovic al VII-lea şi continuată de Filip al II-lea August şi Ludovic cel Sfânt[46]. De aici a rezultat doar un interes secundar pentru recuperarea Constantinopolului; Ludovic al IX-lea a blocat cruciada antibizantină a fratelui său, Carol de Anjou, situaţie care s-a repetat în timpul domniei lui Filip al IV-lea cel Frumos. Pentru acesta, dorinţa lui Carol de Valois de a deveni împărat latin al Constantinopolului nu reprezenta decât o etapă premergătoare a unui passagium generale[47]. Mai mult, regele Franţei nu aproba proiectul

---

[45] Textul acordului în Georg Martin Thomas, *Diplomatarium Veneto-Levantinum sive acta et diplomata res venetas graecas atque Levantis illustrantia a. 1300-1350*, 1, New York, 1965 (reimpr. a primei ediţii Veneţia, 1880), doc. 27, p. 48-53. Papalitatea a sprijinit acest acord acordând indulgenţe similare cu cele oferite pentru cruciada în Ţara Sfântă (*Ibidem*, doc. 28, p. 53-55) şi excomunicând pe "Andronicum Palaeologum, qui Grecorum imperatorem se nominat" (*Ibidem*, doc. 33, p. 61). Tot în sensul sprijinului acordat de papă, pledează şi doc. 260 (14 ianuarie 1306), publicat în *I Libri Commemoriali della Republica di Venezia*, I, intr. de R. Predelli, Venezia, 1876, p. 56. Printre avantajele cruciadei antibizantine, papa enumera înlăturarea schismei şi teama pe care acţiunea ar fi provocat-o turcilor şi mamelucilor.

[46] Pentru felul în care s-a cristalizat ideea că regele Franţei trebuie să fie conducătorul cruciadei, v. *Războiul de 100 de ani şi Cruciada*, în *Naţional şi universal în istoria românilor*, p. 335.

[47] Bibliografia referitoare la cruciada în timpul ultimilor Capeţieni şi a primilor Valois este consistentă, v. C. J. Tyerman, *Sed nihil fecit? The Last Capetians and the Recovery of the Holy Land*, în *War and Government in the Middle Ages*, ed. J. Gillingham and J. C. Holt, Woodbridge, 1984, p. 170-181; Idem, *The Holy Land and the crusades of the XIIIth and XIVth*

de cruciadă al fratelui său decât în măsura în care Franţa nu se afla angajată într-un alt conflict. La 31 mai 1307, Carol de Valois se scuza deja faţă de dogele Veneţiei pentru întârzierea expediţiei proiectate. El se justifica arătând că nu putea colecta taxele concedate de papă în scopul finanţării expediţiei, din cauza nevoilor monarhiei franceze şi a războiului care ameninţa regatul Franţei. Din cauza conflictelor cu Anglia şi Flandra nici cavalerii care l-ar fi însoţit în cruciadă nu erau disponibili, deoarece erau vasali ai regelui, pe care erau obligaţi să-l sprijine în caz de război[48]. Politica monarhiei franceze a subminat tentativele de reconstituire a stăpânirii latine la Strâmtori, fapt ce a contribuit în mare măsură la reconsiderarea politicii veneţiene în privinţa cruciadei[49]. În faţa imposibilităţii declanşării cruciadei franceze şi a creşterii continue a ameninţării catalane şi turce pentru coloniile veneţiene din Romania, Serenissima a început să ia în considerare posibilitatea unei acţiuni exclusiv navale care urma să reunească toate puterile maritime expuse agresivităţii catalano-turceşti. Această reconsiderare a atitudinii veneţiene faţă de cruciadă s-a produs la începutul secolului XIV, după ce republica lagunelor suferise un eşec în primul război al Strâmtorilor. Declanşarea acestui conflict a fost provocată de consolidarea genovezilor în Romania. Transformarea Mării Negre într-o zonă de mare interes comercial şi cucerirea de către Egiptul mameluc a ultimelor poziţii latine în Ţara Sfântă au facilitat expansiunea considerabilă a Genovei. Veneţia, în schimb, după ce pierduse, în 1261, poziţia dominantă de la Strâmtori, se vedea lipsită, în 1291, de poziţiile care îi asiguraseră mult timp supremaţia în bazinul oriental al Mediteranei. În condiţiile în care Genova încheiase, cu un an înainte de căderea Accrei, un acord cu sultanul, ce îi garanta desfăşurarea negoţului în teritoriile supuse acestuia[50],

---

centuries, în "Crusade and Settlement", ed. by Peter W. Edbury, Cardiff, 1985, p. 105-112; Sylvia Schein, *Philip IV and the Crusade: a Reconsideration*, în "Crusade and Settlement...", p. 121-126; Sophia Menache, *Religious Symbols and Royal Propaganda in the Late Middle Ages: the Crusades*, în *Idéologie et propagande en France*, sous la dir. de Myriam Yardeni, Paris, 1987, p. 55-61; Norman Housley, *France, England and the National Crusade*, 1302-1386, în *France and the British Isles in the Middle Ages and Renaissance*, ed. by Gillian Jondorf and D. N. Dumville, Woodbridge, 1991, p. 183-198.

[48] *Diplomatarium Véneto-Levantinum...*, I, doc. 32, p. 59-60; cf. Doc. 41, p. 75-76 din 6 iulie 1309 în care Carol solicita o amânare "usque ad chalendas Februarij", deoarece, în ciuda interesului de a-şi cuceri imperiul ("imperij nostri"), nu putea face acest lucru fără sprijinul papei şi al fratelui său. La 10 septembrie 1309, Veneţia îl informa pe papă despre această nouă amânare şi solicita garanţii pentru respectarea noului termen propus de Carol de Valois, subliniind că din cauza acestor repetate amânări are de suferit mari pierderi în Levant: "nostros mercatores et fideles qui per partes ipsius mercabantur Imperii facientes inde in eorum ave dispendium absentare, debebat enim de mense Marcii tunc proxime venturi dudum preterito passagium inter nos et ipsius Comitis procuratores statutum firmiter transfretare".

[49] Au existat şi alte motive, foarte important fiind conflictul izbucnit în 1308 între Veneţia şi papa Clement al V-lea pentru Ferrara. Pacea nu a fost încheiată decât în 1313 după negocieri anevoioase care au necesitat şi intervenţia regelui Franţei. Succesul pontifical a avut serioase repercusiuni curia folosind după această dată cruciada împotriva adversarilor creştini, v. Norman Housley, *Pope Clement V and the Crusades of 1309-1310*, în "Journal of Medieval History", 8, 1982, 1, p. 29-43, şi Bernard Guillemain, *A propos de la politique italienne des papes d'Avignon: menaces spirituelles et temporelles*, în "Byzantinische Forschungen", 12, 1987, p. 635-648. Papa a excomunicat pe veneţieni, punând sub interdicţie comerţul şi relaţiile altor oraşe cu aceştia.

[50] Acest acord a contribuit în bună măsură la crearea şi răspândirea unui portret negativ

Veneția a fost obligată să reacționeze și să încerce să recupereze terenul pierdut. Primul război al Strâmtorilor a fost expresia unei linii politice "dure" în politica venețiană, care a considerat că poate redobândi supremația printr-o victorie categorică împotriva rivalei sale, așa cum se întâmplase în războiul Sfântului Sava sau în bătălia de la Settepozzi. Războiul de la Curzola a fost precedat de o reorientare a alianțelor celor două republici în raporturile cu imperiile mongole; Veneția a încercat, în alianță cu Nogai, să lovească în posesiunile genoveze din Marea Neagră, în timp ce exact în aceeași perioadă, genovezii s-au apropiat de Ilkhanatul Persiei[51]. Aceste antecedente diplomatice au fost urmate de o înfruntare sângeroasă, strategia celor două combatante în acest război fiind destul de asemănătoare: lovirea centrelor comerciale ale adversarei și încercarea de a-i elimina flota[52]. În 1294, venețienii au atacat navele genoveze la Lajazzo, dar riposta imediată a galerelor genoveze aflate la Pera a provocat înfrângerea Serenissimei. Eșecul a determinat Veneția sa aplice o blocadă asupra posesiunilor genoveze din Armenia și Cipru, interzicând, în decembrie 1294, negustorilor săi frecventarea acestor regiuni. Un an mai târziu, Genova a încercat să obțină un succes decisiv armând o flotă uriașă (165 de galere), dar venețienii au refuzat lupta. În 1296, genovezii au schimbat tactica atacând și jefuind Creta. Cu această ocazie au intrat în legătură cu rebelul Alexios Kallergis, încercând să oblige Veneția să mai lupte pe un front; tentativa nu a avut succes. Replica venețiană nu s-a lăsat asteptată și, la 22 iulie 1296, Ruggero Morosini a atacat și incendiat Pera antrenând cu acest prilej angajarea Bizanțului în conflict de partea Genovei. În anii următori, venețienii au continuat loviturile împotriva posesiunilor genoveze, fiind afectate Foceea și Caffa. Deznodământul războiului de la Curzola avea să fie în cele din urmă departe de speranțele Republicii Sf. Marcu. La 7 septembrie 1298, amiralul genovez Lamba Doria obținea la Curzola o victorie "tot atât de strălucită ca și

---

al genovezilor. Este binecunoscut pasajul virulent din tratatul lui Guillaume Adam, *De modo Sarraceno extirpadii*, în *Recueil des Historiens des Croisades. Documents Arméniens*, II, *Documents latins et français relatifs l'Armenie*, Paris, 1906, p. 523. Negustorilor li se reproșa că duc mamelucilor arme și fier, cu care creștinii sunt uciși; ei erau etichetați ca "ministros inferni" și falși creștini; datorită lor, portul Alexandria se bucura de o prosperitate nemaiîntâlnită; cf. Philippe de Mézièrés, *Le Songe du Vieil Pelerin*, I, ed. by G. W. Coopland, Cambridge, 1969, p. 297. Potrivit acestuia, genovezii sunt "gent perverse" cărora "ne leur souffit de conseiller et garnir les Sarrazins encontre les Crestiens, en mandant en Egypte les navires et galees, de toutes manieres d'armeures plains et d'espees, voire contre la sentence apostolique rigoreusement et saintement fulminee". Pentru Steven A. Epstein, *Genoa and the Crusades. Piety, Credit and the Fiscal Military State*, în *Oriente e Occidente tra Medioevo ed età moderna*, I, Genova, 1997, p. 247, tratatul cu mamelucii a fost "the most tangible effect of the fall of Tripoli". O analiză minuțioasă a conjuncturii în care a fost încheiat tratatul la Virgil Ciocîltan, *Genoa's Challenge to Egypt (1287-1290)*, RRH, 32, 1993, 3-4, p. 283-307.

[51] Antecedentele conflictului din 1293-1299 au fost studiate de Gh. I. Brătianu, *Les origines de la guerre de Curzola (1294-1299) entre Gênes et Vénise*, în *Mélanges d'Histoire Génerale*, ed. C. Marinescu, Cluj, 1927, p. 3-16.

[52] Pentru desfășurarea acțiunilor în timpul războiului, v. Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, ed. V. Spinei, II, București, 1988, p. 159-165; Frederic C. Lane, *Venise...*, p. 130-132; Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II (1282-1328)*, Cambridge-Massachusets, 1972, p. 101-114; Michel Balard, *La Romanie génoise (XIIe – début du XV siècle)*, Rome, 1978, 59-61; Șerban Papacostea, *Gênes, Venise et la Mer Noire à la fin du XIIIe siècle*, în RRH, 29, 1990, 3-4, p. 230-233.

cea obținută asupra pisanilor la Meloria"[53] ceea ce permitea Genovei să spere în încheierea unei păci avantajoase.

Conform unei păreri larg răspândite în istoriografia problemei, conflictul veneto-genovez s-ar fi încheiat nedecis, nici una dintre puteri nereușind să-și elimine adversarul din spațiul aflat în dispută. Gheorghe I. Brătianu considera, în sinteza sa de istorie a Mării Negre, că tratatul de la Milano (25 mai 1299), care a pus capăt războiului veneto-genovez, a fost "o pace albă" și că "aserțiunea cronicii lui Villani, anume că venețienii ar fi renunțat timp de 13 ani să frecventeze porturile Mării Negre este dezmințită de semnalarea frecventă a galerelor venețiene în Marea cea Mare după 1300"[54]. Frederic C. Lane afirma, la rândul său, că, în 1299, tratatul de pace era încheiat pe picior de egalitate, înțelegerea lăsând nerezolvate o mulțime de aspecte, precum comerțul în bazinul pontic sau concurența "au-delà-des-mers"[55], iar Michel Balard era de părere că "en ce qui concerne l'Orient, le seul effet de cette *paix blanche* (subl. m.) est de laisser face à face Byzance, abandonnée à elle-même et les Vénitiens"[56].

Un studiu recent a pus în discuție ideea "păcii albe" încheiate în urma războiului din 1293-1299, autorul considerând că "au moins en ce qui concerne les Détroits et la Mer Noire, la paix de Milan a été un veritable triomphe pour Gênes". Conform aceluiași studiu, afirmația lui Giovanni Villani, contestată de Gh. I. Brătianu, este susținută în fapt de politica foarte reținută a Veneției în problema comerțului Mării Negre, măr al discordiei între cele două republici. Pe de o parte, Serenissima a renunțat la ideea stabilirii unui comptoar în bazinul pontic, pe de alta a consimțit să reducă numărul vaselor de comerț în acest spațiu la două pe an[57]. Faptul că, după această pace, Serenissima a continuat să se implice în proiectele lui Carol de Valois de recuperare a Constantinopolului, demonstrează că rezultatele păcii de la Milano erau departe de a-i mulțumi pe conducătorii venețieni. Veneția a căutat tot felul de pretexte pentru a modifica raportul de forțe din spațiul pontic. Astfel, în contextul pregătirii cruciadei lui Carol de Valois, Serenissima a trimis 12 nave în Marea cea Mare, gest ce a fost privit la Genova ca o veritabilă provocare[58]. Lorenzo de Monacis relatează, la rândul său, că în timpul dogelui Giovanni Soranzo (1312-1328) *"exiit rumor incerto auctore quod Januenses in Romania & in mare Pontico seu majore molestaverant Venetos"*[59], ceea ce a provocat trimiterea unei flote de 14 galere, condusă de Giovanni Giustiniani. În fapt era vorba de un pretext, pentru că, potrivit aceleeași cronici, zvonul s-a dovedit a fi fals, iar flota venețiană a făcut cale întoarsă. Rămâne însă de semnalat că agresiunea genoveză nu s-ar putea explica decât dacă acceptăm că Superba considera în vigoare prevederile tratatului de la Nymphaion referitoare la bazinul pontic, conform cărora

---

[53] Gh.I. Brătianu, *Marea Neagră...*, p. 164.

[54] Ibidem.

[55] Frederic C. Lane, *Venise une république maritime*, Paris, 1985, p. 130-132.

[56] Michel Balard, *La Romanie génoise (XIIe - début XVe siècle)*, Roma, 1978, I, p. 61. Ceva mai prudentă este opinia exprimată de Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II (1282-1328)*, Cambridge-Massachussets, 1972, p. 108 conform căreia Genova nu a putut exploata succesul la maximum. Superba era învingătoare, dar prevederile păcii erau mai degrabă egale.

[57] Șerban Papacostea, *Gênes, Venise et la Mer Noire à la fin du XIIIe siècle*, în RRH, 29, 1990, 3-4, p. 211-236.

[58] Șerban Papacostea, *Gênes, Venise et la Mer Noire...* , p. 234 și nota 83.

[59] Lorenzo de Monacis, *Chronicon...*, p. 205.

Marea Neagră le era rezervată în exclusivitate.

La argumentele invocate în favoarea succesului genovez în primul război al Strâmtorilor, se pot adăuga şi altele, chiar dacă acestea sunt mai degrabă indirecte. În 1317 raportul bailului veneţian la Constantinopol, Marco Minotto semnala, referindu-se la numărul negustorilor italieni, că "in Romania semper diminuimus et Januenses semper crescunt"[60]. Cauza o constituia, în opinia bailului, diferenţa de atitudine a celor două republici faţă de problema acordării cetăţeniei. Astfel, în timp ce pentru Veneţia era necesar să dovedeşti ca tatăl, bunicul şi străbunicul au fost cetăţeni ai Serenissimei, Genova acorda cetăţenia mult mai uşor primind în rândurile sale atât veneţieni, cât şi greci[61]. Chiar dacă ne putem întreba în ce măsură procedura de acordare a cetăţeniei a fost respectată cu stricteţe de toţi bailii veneţieni la Constantinopol[62], este cert că atitudinea Serenissimei a cunoscut, în timp, o orientare similară cu cea genoveză: în 1339 Senatul veneţian decidea să naturalizeze negustori care operau la Tana şi Trapezunt pornind de la ideea că sporirea numărului de veneţieni în zonă va spori influenţa şi prestigiul republicii[63].

Un alt argument al succesului genovez poate fi găsit în scrierile lui Marino Sanudo Torsello, care observa că, în timpul războiului de la Curzola, navele genoveze erau bine primite de populaţia bizantiză, care le aprovizionau cu apă şi alimente, în timp ce la vederea pavilionului veneţian, locuitorii se îndepărtau în mare viteză[64]. Desigur, este vorba aici, mai degrabă, de o simpatie provocată de alianţa existentă între basileu şi Genova, dar ne putem întreba dacă nu cumva un asemenea exemplu poate explica extraordinara faimă de care s-au bucurat negustorii liguri în bazinul pontic; studii recente au demonstrat că în întreg acest spaţiu, populaţia a legat existenţa cetăţilor de prezenţa genoveză, chiar şi în situaţii în care istoric o asemenea legătură este imposibil de dovedit[65].

Se poate vorbi de un ascendent moral al genovezilor şi în privinţa manierei de purtare a războiului. Este semnificativ că în urma conflictului din 1293-1299, Veneţia s-a adaptat la stilul de luptă al rivalei sale, hotărând sporirea numărului de arbaletieri de pe

---

[60] *Diplomatarium Veéneto-Levatinum*..., I, doc. 59, p. 103-105.

[61] Problema a fost analizată de Gheorghe I. Brătianu, *Les Vénitiens dans la Mer Noire au XIVe siècle. La politique du Sénat en 1332-1333 et la notion de latinité, Academie Roumaine-Etudes et Recherches*, XI, Bucarest, 1939, p. 25-31.

[62] V. rezervele exprimate de Julian Chrysostomides, *Venetian Commercial Privileges under the Palaeologi*, Studi Veneziani, 12, 1970, p. 277-280 şi 289.

[63] F. Thiriet, *Délibérations*..., I, doc. 472, p. 193; text integral p. 308-309.

[64] Marino Sanudo Torsello, *Istoria del Regno di Romania*, în Charles Hoph, *Chroniques gréco-romaines inédites ou peu connues*, Paris, 1873, p. 130: "*Nel qual tempo io vidi, che quando Genovesi alzavano la loro insegna e lor Stendardo, li Villani delli Casali di quelle Contrade descendevano a marini carichi, e con sommieri con Pan e altri rinfrescamenti in gran quantita ed eran molto domestici e amici insieme e Genovesi li satisfacean per averli inclinati e pronto alle loro necessita e negozio; e allora quando noi mostravammo le nostre Bandiere di San Marco, detti Villani non venivano cosi prontamente alle nostre Gallee*".

[65] Geo Pistarino, *I problemi del Mar Nero nel passato e nel presente. Seminario internazionale di studii atti Genova, 16 giugno 1992*, a cura di G. Pistarino, Genova, 1993, p. 12-13. Pentru spaţiul românesc, problema a fost studiată de Ştefan Andreescu, *La légende des Génois dans les Pays Roumains*, în "*Dai feudi Monferrini e dal Piemonte ai nuovi mondi oltre gli Oceani*", Alessandria, 1993, p. 393-402.

galerele sale şi acordarea unui statut social bine definit acestei categorii[66]. În acelaşi timp, sistemul convoaielor, practicat de Serenissima, s-a dovedit a fi destul de vulnerabil. Pentru înfruntările anterioare el se dovedise a fi una din cheile succesului veneţian. Martino da Canal nota cu mândrie că în timp ce veneţienii dominau marea continuând să facă negoţ la Accra, Alexandria şi în Romania, genovezii se strecurau ca nişte piraţi: "*Ze veul que vos sachés que por nul efors que Jenoés feisent de armer galies, Veneciens ne leiserent d'aler a Acre, en Romanie et en Crit, que monsignor li dus feisoit si bien garder la mer a force des galies, que les nes des Veneciens s'en aloient a Acre, en Alisandre et en tos leus et retornoient a ssavetés; et li Jenoés n'osaient aler se en repost non, et lor galies s'en aloient reponant comme laron de mer, que vont derobant et sa et la en larecin*"[67]. În conflictul din 1293-1299, Genova a speculat faptul că rivala sa îşi concentra galerele pentru apărarea navelor comerciale, fapt ce a permis propriilor vase de comerţ să circule nestingherite; mai mult, folosindu-se de răspândirea de ştiri false, genovezii au reuşit să determine separarea galerelor veneţiene de vasele pe care le escortau şi care, rămase fără apărare, au constituit o pradă uşoară.

Singurul succes veneţian a constat în clauza care i-a îngăduit să atace Bizanţul, fără ca acest lucru să fie considerat la Genova un act de ostilitate. Primul război al Strâmtorilor a continuat deci şi după încheierea păcii de la Milano, dar a opus, după 1299, doar Veneţia şi Bizanţul. Confruntarea era inegală, deoarece, după 1284, basileul decisese să renunţe la flota de război[68], şi după o demonstraţie de forţă a flotei veneţiene care a pătruns în Cornul de Aur[69], împăratul Andronic al II-lea a fost nevoit să ceară pace. Tratatul încheiat în octombrie 1302 era în esenţă o reactualizare a celui din 1285, dar Veneţia păstra insulele Keos, Amoros, Seriphos şi Santorini, pe care le ocupase în timpul războiului şi urma să primească 80.000 de hyperperi drept despăgubiri pentru bunurile confiscate de împărat[70].

3. Veneţia şi cruciada

Politica Serenissimei în primele decenii ale veacului al XIV-lea sugerează, la rândul său, că rezultatele războiului de la Curzola au fost considerate de conducătorii veneţieni ca nesatisfăcătoare. Este de reţinut în special implicarea activă în politica de cruciadă şi, mai ales, încercarea reuşită de adaptare a acestei acţiuni la interesele veneţiene. Este interesantă şi evoluţia concepţiei despre cruciadă la Veneţia. În a doua jumătate a secolului XIII, cruciada era concepută de Serenissima ca o acţiune îndreptată împotriva Bizanţului, pentru ca deja în deceniul al IV-lea a sec. XIV, cruciada să fie

---

[66] V. Frederic C. Lane, *The Crossbow in the Nautical Revolution of the Middle Ages,* in Idem, *Studies in Venetian Social and Economic History,* Variorum, London, 1987, p. 161-171; p. 165: "*Perhaps their losses of battles to the Genoese in the war of 1297-1299 spurred the Venetians to develop their own class of crossbowmen*".

[67] Martino da Canal, *Les Estoires de Venise...*, II, XXVIII, p. 194.

[68] Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer...*, p. 376.

[69] R. J. Loenertz, *Demonstration navale vénitienne devant Constantinople (1302),* în REB, 17, 1959, p. 158-162. Flota veneţiană, condusă de Belleto Giustinian, compusă din 13 galere ale Republicii şi şapte vase de corsari, a jefuit împrejurimile Constantinopolului, fără ca basileul să poată interveni.

[70] Antecedentele şi consecinţele acestei păci la Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins...*, p. 109.

privită ca o acţiune desfăşurată cu colaborarea basileului. Etapa intermediară între aceste două atitudini extreme o constituie tratatul elaborat de Marino Sanudo cel Bătrân. Acesta a dat contur unei cruciade ce trebuia să readucă oraşului lagunelor hegemonia în Mediterana Răsăriteană. În "Liber Secretorum Fidelium Crucis", atitudinea nobilului venețian este ostilă Bizanțului, dar ținta principală a proiectului său era Egiptul. Sultanul "Babilonului" era în opinia lui Sanudo cel care deținea nu numai cheile Țării Sfinte, dar şi pe cele ale întregului sistem comercial din Mediterana Răsăriteană. Prin eliminarea Egiptului ar fi fost afectat nu numai Bizanțul, dar ar fi fost eliminată şi ameninţarea pe care Hoarda de Aur o constituia pentru regatele Ungariei şi Poloniei. Conform ideilor nobilului venețian, blocada navală exercitată asupra sultanatului mameluc ar fi determinat întreruperea axei Sarai-Constantinopol-Cairo şi ar fi provocat, inevitabil, recuperarea Țării Sfinte şi a capitalei bizantine[71]. În felul acesta, s-ar fi creat condițiile repunerii în funcțiune a drumurilor comerciale suprimate de cucerirea mamelucă din 1291 şi s-ar fi dat o lovitură sistemului colonial genovez din Marea cea Mare. Chiar dacă acest proiect de subminare a sistemului colonial genovez nu este explicit afirmat, el este enunțat în termeni generali: când anumite artere de negoț sunt stopate, este necesară găsirea unor rute compensatorii *"nam quando mercimonia constringuntur vel impediuntur taliter quod conduci nequeant aliquo per unam viam, mercatores ad utilitatem suam vigilantes, cogitant, perquirunt & inueniunt viam aliam, per quam illa conducunt ad locum ipsum"*[72]. Revenirea venețiană în Siria şi Armenia Mică ar fi permis echilibrarea pierderilor suferite începând cu 1261, ar fi repus în funcțiune drumurile comerciale, afectate de cucerirea mamelucă, şi ar fi putut muta din nou centrul de greutate al comerţului din Marea Neagră în Mediterana Orientală.

Apariția puterii maritime a catalanilor şi emirilor turci, dezvoltarea fără precedent a pirateriei în Egeea, în urma dizolvării ireversibile a puterii maritime bizantine, lipsa de entuziasm a puterilor occidentale pentru recuperarea Țării Sfinte, precum şi costurile uriaşe impuse de expediția propusă de Marino Sanudo (peste două milioane de florini anual)[73] au favorizat reorientarea cruciadei. Sub impuls venețian, sfânta expediție s-a transformat într-o ligă maritimă, constituită din puterile navale din Egeea, care îşi propunea asigurarea securității acestei mări şi a posesiunilor latine de aici. Succesul unei astfel de acțiuni depindea însă de existența unor bune raporturi între puterile latine şi Bizanț, care, în ciuda perioadei dificile pe care o traversa, era în măsură să acorde sprijinul logistic necesar flotei creştine. Din acest motiv, relațiile tensionate care au marcat raporturile bizantino-venețiene pe toată durata celei de-a doua jumătăți a secolului XIII au cunoscut, după 1302, o continuă ameliorare, tratatul din octombrie 1324 consfințind noua orientare din politica venețiană. Este semnificativ că aceeaşi evoluție se regăseşte în lucrările şi scrisorile principalului teoretician venețian al cruciadei – Marino Sanudo Torsello[74]. În 1324, anul încheierii acordului bizantino-venețian, Sanudo scria basileului Andronic al II-lea şi lui Hieronymus[75], episcopul Caffei, în scopul pregătirii

---

[71] Marino Sanudo Torsello, *Liber Secretorum Fidelium Crucis*, Ierusalim, 1972, I, V, III, p. 32-33.

[72] Marino Sanudo Torsello, *Liber Secretorum* ..., p. 23.

[73] V. Franco Cardini, *I costi della Crociata. L'aspetto economico del progetto di Marin Sanudo il Vecchio*, în Idem, "Studi sulla istoria e sull'idea di crociata", Roma, 1993, p. 377-411.

[74] Angeliki Laiou, *Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: the Background to the Anti-Turkish League of 1332-1334*, in "Speculum", 45, 1970, 3, p. 374-392.

[75] Hyeronimus fusese în 1324 la Avignon ca trimis al împăratului, v. Angeliki Laiou,

Unirii Bisericilor şi a cruciadei[76]. În scrisoarea către episcop, Sanudo făcea o pledoarie pentru conservarea Imperiului Bizantin arătând că stăpânirea latină nu ar aduce automat şi obedienţa populaţiei greceşti faţă de Biserica catolică. În sprijinul afirmaţiei sale, Sanudo dădea exemplul regatului Ciprului, al ducatului Atenei sau al posesiunilor veneţiene din Romania, unde, deşi conducătorii erau "latini", populaţia rămăsese fidelă Bisericii ortodoxe. El era de asemenea de părere că un viitor passagium nu trebuie să străbată obligatoriu teritoriul imperiului[77]. Atitudinea favorabilă faţă de Bizanţ era dezvoltată în anii următori; după eşuarea tentativei de unire a Bisericilor, Marino Sanudo a considerat că eşecul nu se datorează lipsei de voinţă a împăratului, ci conflictului dintre acesta şi nepotul său Andronic <al III-lea>. Din cauza războiului intern, argumenta nobilul veneţian, nici unul dintre pretendenţii la tron nu îndrăznea să atace deschis problema unirii cu latinii din cauza reacţiei populare care ar fi putut fi negativă[78]. Apropierea veneto-bizantină, parafată de tratatul Serenissimei cu Andronic al II-lea, încheiat în 1324[79], a continuat şi după ce tronul Constantinopolului a fost ocupat de Andronic al III-lea. Bunele relaţii au fost favorizate de politica antigenoveză a împăratului, de creşterea pericolului turcesc[80] şi de reluarea discuţiilor pentru Unirea Bisericilor[81].

Reconcilierea cu Bizanţul, marcată prin tratatul din 1324, poate fi considerată ca un moment important al politicii veneţiene în Romania. După un lung şir de insuccese, precum războiul de la Curzola, instalarea genovezilor la Chios, intrarea Rhodosului în stăpânirea cavalerilor Ospitalieri, cucerirea ducatului Atenei de către

---

Marino Sanudo..., p. 381.

[76] J. Bongars, *Gesta Dei per Francos*, II, Hanovra, 1611, scrisorile VII şi VIII, p. 299-300: "cognoscens quod Ecclesiarum unio est complementum Passagii Terrae Sanctae". Tot despre Unire a tratat Sanudo şi în alte scrisori către împărat sau către sebastos-ul Ştefan Syropoulos doc. 9, 10, 12, 13, p. 301-303. Pentru problema Unirii în timpul domniei lui Andronic II Paleolog, v H. Omont, *Projet de réunion des Eglises grecque et latine sous Charles le Bel en 1327*, în *Bibliotheque de l'Ecole des Chartes*, 53, 1892, p. 254-257; cf. Joseph Gill, *Byzantium and the Papacy*, New Brunswick-New Jersey, 1979, p. 19 care tratează superficial problema.

[77] Probabil această părere, ţinea cont de susceptibilităţile bizantinilor, care priveau cruciada ca pe o ameninţare la adresa Constantinopolului.

[78] Fr.Kunstmann, *Studien über Marino Sanudo den Älteren*, în "Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Historische Klasse", 17, 1855, doc. 6, p. 804.

[79] Textul în *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, I, doc. 98, p. 200-203; pentru Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins...*, p. 311, tratatul a fost rezultatul problemelor, interne şi a dorinţei basileului de a stabili relaţii bune cu Occidentul; Donald Nicol, *Byzantium and Venice. A Study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge, 1988, p. 248-249, nu contestă acest fapt, dar crede că: "it was still mare a sign of his own sense of insecurity.(...) He was elderly and tired and he could not compete with the new vitality of Venice".

[80] Papalitatea a legat progresele turcilor de problema unionistă. Invocând nenorocirile abătute asupra Imperiului Bizantin, papa a pledat pentru Unire în scrisori către împărat, către soţia acestuia, Anna de Savoia, către patriarhul Isaia. Textul scrisorilor la Aloisiu Tăutu. *Acta Ioannis XXII (1317* –1334), doc. 141, 141a şi 136.

[81] Pentru tratativele lui Andronic al III-lea cu papalitatea, v. Ursula Victoria Bosch, *Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1341*, Amsterdam, 1965. p. 142-145; J. Gill, *Byzantium and the Papacy...*, p. 196-199, şi *A History of the Crusades. III The Fourteenth and the Fifteenth Centuries*, ed. by Harry W. Hazard, general editor Kenneth M. Setton, University of Wisconsin Press, 1975, p. 54-57.

catalani şi ameninţarea permanentă a emiratelor turceşti asupra posesiunilor veneţiene din Romania, Veneţia începea faza relansării politicii sale în Levant.

Revenirea veneţiană a avut ca obiective reconsiderarea raporturilor cu puterea de la Strâmtori, obţinerea controlului punctelor de sprijin al rutelor de comerţ şi încheierea unor acorduri cu puterile riverane. Fazei brutale de rezolvare a rivalităţii cu Genova i-a urmat o perioadă în care Serenissima a căutat să se infiltreze pe cale paşnică în teritoriul dominat de adversara sa. Cruciada a fost unul din mijloacele folosite de Veneţia, fapt ce i-a adus o bună reputaţie în rândul propagandiştilor cruciadei târzii[82], dar şi destule animozităţi.

Renunţarea temporară la cucerirea Ţării Sfinte era contrabalansată de posibilitatea consolidării poziţiilor deţinute în Egeea şi a concurării Genovei în Marea Neagră. Facilitată şi de o stabilitate internă, pe care Genova nu a cunoscut-o niciodată, relansarea veneţiană în Romania era un fapt împlinit către mijlocul secolului al XIV-lea. Expresia forţei Serenissimei poate fi găsită într-o anecdotă pe care Emanuele Piloti o relatează în tratatul său consacrat recuceririi Ţării Sfinte. O solie veneţiană a înmânat sultanului Faradj o banieră cu efigia Sfântului Marcu, cu cuvintele: *"Seigneur souldain, le beau présent que je apporte a la Vostre Seigneurie si est c'est penon d'or, qui est l'enseigne que porte Venitians, lesquelx qui voyent ceste enseigne s'enfuyent et ne s'acostent pour la peur qui ont de lui"*[83]. Dar poate mai curând decât acest episod, care ilustrează o situaţie de la sfârşitul secolului XIV, cea mai clară dovadă a revigorării veneţiene se află în declanşarea celui de-al doilea război al Strâmtorilor, conflict care, dacă ar fi să dăm credit documentelor veneţiene, a fost dorit şi provocat de genovezi.

---

[82] V. paralela între Veneţia şi Genova făcută de Philippe de Mézières, *Le Songe du Vieil Pelerin*, I, ed. by G. W. Coopland, Cambridge University Press, 1969, p. 254-260.

Mézières aminteşte mai întâi că, prin galerele sale, Veneţia a împiedicat dezvoltarea pirateriei: "est notoyre que se ne fussent les dictes galees de garde nul ne pourroit aler par mer pour les coursayres et larrons de mer qui se espandroient par tout". Aminteşte apoi contribuţia Serenissimei la cruciadele anterioare, ceea ce face ca Veneţia să fie un oraş "neccessaire à la Crestiente (...) vray refuge et seur retrait de tous bons Crestiens desolez et a tribulacion livrez" în timp ce genovezii sunt în opinia aceluiaşi autor "des loups ravissables, vestuz de la toison blanche de l'aignel, a une vermeille croix".

[83] *Traité d'Emmanuel Piloti sur le Passage en Terre Sainte (1420)*, publ. par Pierre Hermann Dopp, Louvain-Paris,1958, p. 207. Despre superioritatea navală veneţiană, v. Eliyahu Ashtor, *L'artigleria veneziana e il commercio di Levante*, în Idem, *East-West Trade in Medieval Mediterranean*, ed. by Benjamin Z. Kedar, Variorum, London, 1986, p. 141-154, şi Eliyahu Ashtor, *The Venetian Supremacy in Levantine Trade: Monopoly or Pre-colonialism?* în Idem, "Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages", Variorum Reprints, London, 1978, p. 5-63.

PROBLEMA EXPORTULUI DE CEREALE DIN ŢĂRILE ROMÂNE CĂTRE SPAŢIUL PONTIC ÎN SECOLUL AL XV-LEA

ŞTEFAN ANDREESCU

P. P. Panaitescu, în binecunoscutul său studiu *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu*, publicat iniţial în 1933, în limba franceză, enunţa pentru prima oară o teză, care, ulterior, îi va marca în chip profund perspectiva asupra evoluţiei economice a ţărilor române în veacurile XV-XVI. Anume, pe temeiul analizei sale asupra privilegiilor emise de domnii Moldovei, începând cu cel al lui Alexandru cel Bun, din anul 1408, care au reglementat comerţul cu Polonia, Panaitescu scria: "Privilegiile de negoţ aşază în al treilea rând exportul produselor moldoveneşti, dar nu menţionează cerealele, care nu erau în Evul Mediu un articol de export al Moldovei, ci numai vite, piei şi ceară". Şi oricum, adăuga mai apoi, era vorba doar de un "comerţ local", mult inferior ca însemnătate faţă de "marele comerţ de tranzit", care într-adevăr a conferit importanţă drumului ce străbătea Moldova[1].

Totuşi, ceva mai departe, în cuprinsul aceluiaşi studiu, P. P. Panaitescu a relevat o informaţie ce se regăseşte aproape identic în cronici polone din secolul al XVI-lea (Ioachim Bielski, Stanislav Sarnicki şi Alexandru Guagnin), potrivit căreia, în veacul precedent, Cetatea Albă a fost un port principal pentru exportul de cereale, dar provenind ... numai din Podolia. Iată această informaţie, în formularea lui Sarnicki: "Cetatea Albă a fost odinioară un port celebru şi folositor pentru oamenii noştri. Căci în vremurile lui Cazimir pluteau corăbiile pline cu grâu din Podolia până în Cipru. Acum, însă, barbarii obişnuiesc să facă atâtea greutăţi la fluviul de la Cetatea Albă, încât comerţul nu se mai poate face fără primejdia vieţii"[2]. Pentru Panaitescu, mărturia abia citată nu ar dovedi altceva decât că şi în cazul cerealelor, ca şi în al altor mărfuri, Moldova era doar "o ţară de trecere" pentru neguţătorii poloni, cu legături de afaceri în zona Mării Negre şi a Mediteranei orientale[3].

Cu prilejul pregătirii monografiei sale cu privire la domnul Ţării Româneşti Mircea cel Bătrân - monografie publicată în 1944 -, P. P. Panaitescu a folosit acelaşi tip de argumentare spre a susţine că şi în cazul statului românesc meridional exportul de cereale nu a început decât târziu, către sfârşitul veacului al XV-lea. Cităm din nou: "În orice caz, în epoca veche a istoriei noastre, grâul nu era marfă de export, abia dacă ajungea pentru hrana ţării şi, destul de des, când era recolta slabă, se mai importa şi din Ardeal. Că lucrurile stau aşa, se vede din privilegiul lui Mircea pentru braşoveni, ce

---

[1] P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Age*, în RIR, III, 1933, p. 178; versiunea românească a studiului: Idem, *Interpretări româneşti (Studii de istorie economică şi socială)*, ed. a II-a, îngrijită de Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely, Bucureşti, 1994, p. 88.

[2] *Interpretări româneşti,* ed. cit., p. 94, n.72.

[3] *Ibidem*, p. 93.

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 111-127

cuprinde tariful vamal, cu toate produsele ce se schimbau între Ţara Românească şi Ardeal. Dar grânele şi cerealele de orice fel nu figurează în acest privilegiu, nici la import, nici la export, de asemenea lipsesc în privilegiile domnilor următori şi în cele pentru negustorii din Lemberg[4], cum şi din tariful vamal stabilit de Alexandru cel Bun al Moldovei pentru aceiaşi negustori"[5]. Exportul grâului peste Dunăre ar fi fost doar "o urmare a suzeranităţii turceşti", împrejurare, care a impus, treptat, ţărilor române "să devie grânarul împărăţiei". Cele dintâi izvoare care ar atesta, după Panaitescu, acest export de grâu trans-danubian ar fi privilegiul lui Radu vodă cel Mare, din 30 aprilie 1502, precum şi cel similar al lui Vlad cel Tânăr voievod, din 1 mai 1510, prin care mănăstirii Tismana îi era întărită vama de la Calafat. În ambele acte este indicat, pe articole, tariful vamal ce trebuia perceput şi, la un moment dat, întâlnim într-adevăr precizarea: "de sacul de grâu, 2 aspri"[6].

Dar P. P. Panaitescu şi-a reluat şi dezvoltat teza până la ultimele consecinţe abia în capitolul *Producţia şi viaţa economică*, redactat pentru lucrarea colectivă *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, apărută în anul 1957. Mai întâi, istoricul a căutat alte elemente care să-i consolideze "construcţia". Şi le-a găsit în câteva acte, mai ales din secolul al XV-lea, în care este pomenit, printre altele, importul de "pâine" (grâu) din Transilvania în Ţara Românească[7]. Apoi, a stăruit asupra faptului că în secolul al XV-lea "şi chiar cel următor", atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească, grâul semănat era "aproape exclusiv" grâu de primăvară, mai sărac în materii nutritive decât cel de toamnă", iar, pe de altă parte, potrivit mărturiei lui Antonio Maria Graziani, care scrie în plin secol al XVI-lea (1564), până şi atunci în Moldova se semăna doar atâta grâu cât era necesar pentru traiul anual al populaţiei[8].

În fine, cu aceeaşi ocazie, Panaitescu a semnalat cel dintâi izvor care, după părerea sa, ar atesta începutul exportului de grâu din Moldova. Este vorba de un act emis de Ştefan cel Mare, la 15 august 1471, în favoarea mănăstirii Pobrata. Potrivit acestui document, călugării de la Pobrata puteau merge "la Chilia", fără a plăti vamă la Ţuţora nici la dus, nici la înapoiere, "sau *cu grâu*, sau cu miere sau după peşte, sau iarăşi cu orice" (s.n. -Şt. A.). De abia acum istoricul pomeneşte de comerţul cu grâu ce îl făceau la Chilia negustorii veneţieni şi genovezi, care-l preluau şi-l transportau pe mare către Mediterana. Pus în faţa unei ştiri despre împrejurările în care, în anul 1484, a fost cucerită de către turci cetatea-port de la gurile Dunării şi din care reieşea că orăşenii, la auzul veştii despre apropierea flotei otomane, "au ridicat grânele care nu erau coapte,

[4] Referirea din urmă priveşte privilegiul lui Mircea cel Bătrân pentru Liov, emis la Argeş, în anul 1409, în limba latină, reeditat chiar de Panaitescu (*Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1944, anexa II, p. 353). A existat, însă, şi un alt privilegiu pentru Liov al lui vodă Mircea, fără dată şi redactat în slavoneşte (B. Petriceicu Hasdeu, *Archiva istorică a României*, I-1, Bucureşti, 1865, p. 3-4). El a fost atribuit anului 1403 (vezi discuţia la Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 101-102).

[5] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 85.

[6] *Ibidem*, p. 86; actele în DRH, B, II, nr. 14, p. 42 ("de la un sac de grâu 2 aspri") şi nr. 69, p. 145.

[7] V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Bucureşti, 1957, p. 29.

[8] *Ibidem*, p. 35. Textul lui Graziani sună aşa: "Rodnicia pământului este foarte mare; într-adevăr oameni puţin dedaţi plugăriei seamănă atât grâu cât le trebuie pentru traiul lor pe un an. Ei nu seamănă grâul înainte de 1 aprilie" (*Călători străi i despre ţările române*, II, Bucureşti, 1970, p. 381).

căci nu era vremea secerişului, şi le duse crude în cetate, de pe câmpiile care înconjurau cetatea", Panaitescu a admis că "în jurul porturilor din care se făcea exportul" existau culturi de grâu[9]. Dar are aerul să înţeleagă din acest izvor că era în cauză o cantitate minoră de grâu, aşa explicându-se de ce încheierile sale generale nu i-au fost întru nimic înrâurite.

Iată, în ordine, concluziile la care a ajuns Panaitescu, pe temeiul observaţiilor sale:

1. "Până în veacul XVI, în Ţara Românească şi până la mijlocul veacului XV, în Moldova, agricultura ocupa o suprafaţă mult mai redusă decât a păşunilor şi pădurilor; în primul rând se cultiva meiul, din care se făcea mămăligă, apoi grâul, care se cultiva pe o scară redusă şi numai grâu de primăvară".

2. "În secolele XIV-XVII, în ţările române a existat o economie rurală dezvoltată, caracterizată prin îmbinarea economiei animale cu cea agrară, formând un tot unitar. În cursul secolelor XIV-XV a prevalat producţia animală, agricultura căpătând o dezvoltare mai intensă în secolul XVI. Începând din acest secol, agricultura se dezvoltă treptat, ca urmare a desţelenirii păşunilor şi a defrişării pădurilor".

3. "Urmările comerţului de grâu, deci ale cultivării grâului pe ogoare în ţările române, au fost adânci: el a contribuit la transformarea domeniilor feudale în întreprinderi producătoare de mărfuri, la legarea ţăranilor de glie şi la alte transformări economice şi sociale".

4. "Cu toate că ogoarele şi în primul rând cele de grâu au crescut şi ca număr şi ca întindere, ele n-au întrecut până la începutul epocii capitaliste păşunile şi bogăţia animală"[10].

Întreagă această viziune a fost clădită, pe parcursul unui sfert de secol, plecând de fapt – aşa cum am arătat mai sus - de la o singură observaţie: absenţa grânelor din rândul articolelor de export ale Moldovei şi Ţării Româneşti în prima jumătate a veacului al XV-lea, aşa cum sunt ele reflectate în privilegiile comerciale emise de către domnii din epocă, începând cu Alexandru cel Bun şi Mircea cel Bătrân. Vom deschide discuţia în jurul acestei probleme ceva mai târziu, după ce vom evoca şi reacţia contrară tezei susţinute de P. P. Panaitescu, cu privire la ansamblul evoluţiei economice a ţărilor române în secolele XV-XVII.

Reacţia amintită - expresie a aplicării doctrinei marxiste la studiul realităţilor trecute din spaţiul românesc - este cel mai sintetic expusă în cuprinsul volumului al II-lea al tratatului academic *Istoria României*, apărut în anul 1962. Mai exact, ne referim la textele publicate în acest volum sub semnăturile lui B. Câmpina, D. Mioc şi M. Berza şi care figurează între paginile 284-302. Ele alcătuiesc, împreună, un subcapitol închinat "dezvoltării economice" în Ţara Românească şi Moldova în secolul al XIV-lea şi în prima jumătate a secolului al XV-lea.

Citim aici următorul punct de vedere: "Comerţul de tranzit - interesând mai ales prin taxele vamale care se încasau în folosul domniei şi al feudalilor şi prin veniturile realizate din cărăuşie - nu prezenta o importanţă prea mare pentru dezvoltarea economiei româneşti. El consta îndeosebi în produse de lux, mirodenii, mătăsuri orientale, stofe fine. Dominat la început de negustorii italieni, comerţul de tranzit este preluat într-o tot

---

[9] V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 35-36; actul din 15 august 1471, în DRH, A, II, nr. 174, p. 258.

[10] V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 27-28, 36-37 şi 38.

mai mare măsură, de negustorii lioveni şi transilvăneni, pentru ca, în cele din urmă, să-şi facă un loc destul de însemnat, în cadrul lui, şi negustorii din oraşele noastre.

. Dacă negustorii italieni sunt încă prezenţi în comerţul de tranzit, ei sunt aproape cu totul eliminaţi din comerţul de schimb cu produsele ţărilor noastre. Înlocuirea lor cu negustorii transilvăneni şi lioveni a însemnat un progres, deoarece ea reprezintă trecerea de la formele prădalnice ale comerţului bazat pe exploatarea de către capitalul comercial al curtierilor marelui tranzit a unor regiuri încă slab dezvoltate din punct de vedere economic, la un comerţ în care vânzarea produselor se face mai aproape de valoarea lor. Pe de altă parte, în ceea ce priveşte importul, noul comerţ liovean şi transilvănean cuprinde «mărfuri mărunte», produse meşteşugăreşti folosite de pături mai largi ale populaţiei şi, prin aceasta, contribuie – datorită întrebuinţării unor unelte agricole bune - la creşterea forţelor de producţie, ca şi la lărgirea schimburilor, ajutând astfel la formarea pieţei interne"[11].

De bună seamă, ideile din rândurile de mai sus aparţin lui Barbu T. Câmpina, căci ele rezumă teza pe care a expus-o pe larg într-un studiu al său, publicat în anul 1953, adică în plină epocă stalinistă, şi intitulat: *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII-XV*. De altminteri, şi paginile din tratat închinate agriculturii din Ţara Românească şi Moldova în epoca amintită (p. 284-286), chiar dacă nu au fost scrise de B. T. Câmpina, îi reflectă, cu fidelitate, viziunea din acelaşi studiu: se constată, pentru veacurile XIV-XV, în ţările române "existenţa unor întinse şi mănoase terenuri agricole, fâneţe şi păşuni", ceea ce "a făcut ca agricultura şi creşterea vitelor să ocupe locul principal în economia celor două ţări". Iar în cadrul culturilor cerealiere "între toate, în această vreme, ca şi în secolele următoare, locul principal îl ocupă grâul". Este citat şi folosit, întru susţinerea acestei concluzii, un act din 1385 al voievodului Dan al Ţării Româneşti, din care "reiese că producţia anuală de grâu a judeţului Jaleş era de cel puţin 4.000 de găleţi, sau aproximativ 3.600 hl". Şi se adaugă apoi: "Ţinând seama de faptul că Jaleşul era un mic judeţ de munte (numai o parte a fostului judeţ Gorj) şi că cele 4.000 de găleţi reprezintă recolta minimă numai a satelor libere din judeţ - după cum reiese din documente – dată fiind şi tehnica agricolă înapoiată a vremii, se poate conchide că *grâul cunoaşte în această epocă o răspândire largă*" (s. n. - Şt. A.).

Ceva mai jos, imaginea de ansamblu este astfel completată: "Aceeaşi importanţă avea cultivarea grâului şi în Moldova şi Dobrogea, unde izvoarele atestă, încă de la jumătatea veacului al XIV-lea, existenţa unui comerţ cu grâne româneşti la gurile Dunării; la începutul veacului următor, se menţionează în Moldova daniile de grâu făcute unor mănăstiri, sau existenţa unor brutării la oraşe".

Spre a înţelege cum s-a născut această perspectivă, diametral opusă celei propuse de către P. P. Panaitescu, va trebui să ne aplecăm cu atenţie asupra studiului lui B. T. Câmpina din 1953, care, în chip vădit, a stat la baza sa. Mai înainte este, însă, de observat că acest studiu a fost reeditat postum, în anul 1973, într-un prim volum de *Scrieri istorice* ale lui Barbu Câmpina, îngrijit de Damaschin Mioc şi Eugen Stănescu. Numai că în această ediţie studiul care ne preocupă a fost amputat de întreaga parte introductivă, cu caracter teoretic, în care autorul combătea viguros "şcoala" istorică interbelică, în frunte cu "fascistul" Gh. Brătianu - care tocmai în momentul apariţiei iniţiale a acestui studiu îşi găsea sfârşitul tragic în închisoarea politică de la Sighet ! - şi,

[11] *Istoria Românei*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962, p. 301.

pe de altă parte, se făceau referiri consistente la indicaţiile de o "uriaşă însemnătate" ale lui Iosif Visarionovici Stalin... Este adevărat că într-o "Notă asupra ediţiei", plasată la începutul volumului, găsim următorul avertisment pudic: "S-au suprimat ... din text rare şi scurte pasaje, în măsura în care editorii au avut convingerea că ele nu mai corespundeau gândirii autorului şi fără a afecta în nici un chip tezele sale şi desfăşurarea argumentării lor"[12]. Trebuie deci să înţelegem că, în concepţia "grupului de prieteni" ai lui B. T. Câmpina, care au avut iniţiativa reeditării textelor sale, "tezele" susţinute de acesta, precum şi argumentele cu care au fost construite, au rezistat timpului - cel puţin până în 1973! - şi şi-au menţinut valoarea[13]. De aceea, vom recurge chiar la această ediţie spre a expune sintetic interpretarea lui Câmpina cu privire la rolul jucat de coloniştii şi neguţătorii genovezi, în raport cu evoluţia economiei locale, din zona gurilor Dunării.

Din capul locului teza ce va fi dezvoltată în acest studiu este astfel anunţată: "*volumul afacerilor italiene la nordul Dunării scade rapid în veacurile XIV-XV, şi anume exact în măsura în care se accentuează progresul economic al Moldovei*, ba chiar ... acest progres din Moldova se consolidează în funcţie de alungarea treptată a genovezilor din Marea Neagră"[14]. Demonstraţia care urmează tinde să arate că "vârful" activităţii genoveze la nordul Dunării s-a plasat în jurul anului 1300, adică "în vremea jefuirii brutale a acestui teritoriu de către stăpânirea hanilor tătari". În schimb, către jumătatea secolului al XV-lea, mai exact în 1448, cifra de afaceri a genovezilor se diminuase considerabil, până la "o valoare mai mică decât o treime din investiţiile" constatate pentru anul 1281[15]. Aşadar, s-a produs aici o adevărată "ruinare" a poziţiilor deţinute de negustorii italieni, iar ea nu s-a datorat înaintării treptate a otomanilor în zona Mării Negre, ci pur şi simplu ridicării pe piaţa dunăreană a "*unor reprezentanţi nemijlociţi ai dezvoltării economice locale*"[16].

Un paragraf special, deosebit de amplu, al studiului lui B. T. Câmpina este dedicat comerţului cu grâne. Şi el este motivat astfel: "Dacă am constata, de pildă, că în veacul al XV-lea grânele se produc tot în Moldova şi *pentru vânzare* nu numai pentru consumul pe moşie, dar că au dispărut orice legături dintre aceste grâne şi genovezi, va trebui să admitem că interesele unor astfel de negustori nu erau deloc solidare cu dezvoltarea producţiei de marfă în agricultura noastră şi va trebui să aflăm motivul acestei opoziţii. Dacă vom ajunge astfel la concluzia că îngustarea activităţii genovezilor nu este fortuită, ci este rezultatul unei presiuni exercitate dinlăuntrul societăţii româneşti,

---

[12] Barbu Câmpina, *Scrieri istorice*, vol. I, îngrijit de Damaschin Mioc şi Eugen Stănescu, Bucureşti, 1973, p. 11.

[13] În cuvântul înainte la acest volum, intitulat *Pentru amintirea lui Barbu Câmpina*, Mihai Berza a ţinut totuşi să facă următoarea precizare: "Desigur, în lucrările lui Barbu Câmpina sunt puncte de revizuit, concluzii de nuanţat, afirmaţii care-şi cer noi documentări. Câteodată, în pasiunea demonstrării propriilor sale teze, a fost nedrept cu contribuţiile unora dintre înaintaşi. *Comerţul genovez în părţile noastre a fost poate prea exclusiv văzut sub aspectele sale negative...*' (p. 8; s.n. - Şt. A.). Este omis, însă, faptul că demonstraţiile şi criticile vehemente ale lui Câmpina aveau categorice conotaţii politice contemporane, slujind strict interesele regimului totalitar comunist, impus de Moscova.

[14] *Ibidem*, p. 47 (sublinierea aceasta, ca şi cele din citatele următoare, aparţin lui B. Câmpina).

[15] *Ibidem*, p. 55, precum şi p. 88-89.

[16] *Ibidem*, p. 66.

va trebui să admitem, de asemenea, că natura activităţii lor corespunde în veacul al XIV-lea tipului colonial obişnuit, căci tocmai acest gen de comerţ se găseşte în contrazicere cu progresul circulaţiei mărfurilor înăuntrul societăţii pe care o exploatează"[17]. Cu alte cuvinte, apogeul comerţului genovez la gurile Dunării a fost posibil în jurul anului 1300, deoarece a coincis cu "dominaţia pustiitoare a tătarilor", care i-a oferit condiţii economice prielnice pentru exploatarea populaţiei locale şi realizarea unor beneficii uriaşe. Întemeierea stateler româneşti a favorizat, însă, "creşterea forţelor interne de producţie" şi a "circulaţiei interne de mărfuri". Aceste procese au stat, chipurile, la baza decăderii activităţii negustorilor genovezi. Iar principalii beneficiari au fost mai întâi negustorii din Liov şi din Transilvania, după care, în a doua treime a veacului al XV-lea, intervin şi negustorii localnici în schimbul de mărfuri între gurile Dunării şi pieţele meridionale[18]. În fond, în spatele întregii scheme, pe care s-a străduit B. T. Câmpina să o aplice, se întrezăreşte ideea că legăturile spaţiului românesc cu Occidentul, în speţă cu negustorii italieni stabiliţi pe coastele Mării Negre, au fost dăunătoare societăţii locale. Avem de-a face, fără nici o urmă de îndoială, prin acest studiu, cu un exemplu de ilustrare, într-un domeniu strict delimitat al cercetării, a unei directive ideologice cu caracter general a Moscovei: orice contacte, fie ele şi îndepărtate în timp cu lumea vestică, trebuiau zugrăvite în "negru", dacă nu şterse complet.

Dar, lăsând la o parte orice alt comentariu, rămâne întrebarea: nu a mai existat, într-adevăr, la mijlocul secolului al XV-lea nici o "legătură" între grânele din ţările române şi genovezii de pe litoralul pontic? Barbu T. Câmpina, respingând perspectiva "istoriografiei burgheze", care aprecia ca "un fenomen de la sine înţeles, creşterea cantităţii de grâne moldoveneşti cumpărate de negustorii italieni în veacul al XV-lea", s-a străduit să demonstreze că, de fapt, nu există decât mărturia a două izvoare în această privinţă - şi acelea "şovăielnice"! -, iar puţinătatea lor, prin ea însăşi, dă de gândit, deoarece ne aflăm într-o epocă "*în care, în genere, informaţia istorică abundă*"[19].

Iată despre ce izvoare este vorba: mai întâi, o scrisoare a patru negustori din Caffa, din anul 1455, care-şi explicau refuzul de a se ocupa cu expedierea de grâne în Mediterana pe temeiul faptului că populaţia din Crimeea şi Tartaria nu vroia să vândă grâu genovezilor, iar în Moldova cerealele erau mult prea scumpe. Al doilea act luat în discuţie de B. T. Câmpina este un raport din 14 septembrie 1474 al consulului din Caffa, din care reieşea că nu putea să aprovizioneze cu grâne cetatea-port din Crimeea din pricina situaţiei politice şi, de aceea, a trimis negustori şi corăbii către Moldova, de unde "*speră*" să poată achiziţiona provizii, deoarece acolo "sunt destule". După B. T. Câmpina, în primul caz avem de-a face cu o "informaţie negativă", iar în al doilea cu o simplă "nădejde" a unui funcţionar, care, într-un *post-scriptum*, oferea lămurirea că a trimis soli la Ştefan cel Mare "pentru restabilirea păcii" şi pentru ca negustorii din Caffa "să poată face comerţ în deplină siguranţă pe întreg teritoriul lui". Altminteri spus, conchidea acelaşi autor, ambele mărturii "sunt deci departe de a dovedi existenţa relaţiilor comerciale"[20]. Dimpotrivă, invocând privilegiul acordat în 1456 de sultanul Mehmed II pentru negustorii din Cetatea Albă, după el moldovenii "*refuzau să-şi mai*

[17] *Ibidem*, p. 73-74.
[18] *Ibidem*, p. 89-90 şi 93.
[19] *Ibidem*, p. 74.
[20] *Ibidem*, p. 75 şi 96.

vândă grânele genovezilor" şi preferau "*să le exporte prin mijloace proprii pe corăbiile lor*" spre Constantinopol şi Brusa[21].

*

Înainte de a trece la discuţia propriu-zisă a celor două teze - diametral opuse! - ale lui P. P. Panaitescu şi, respectiv, B. T. Câmpina se cuvine a semnala excepţionala descoperire a unui izvor, care, practic, a "revoluţionat" cunoaşterea vieţii economice de la gurile Dunării puţin după mijlocul veacului al XIV-lea. Este vorba de registrul de acte notariale, ţinut la Chilia, în anii 1360-1361, de către notarul genovez Antonio di Ponzò. Mai întâi a fost găsită şi publicată doar o primă parte din acest registru, care acoperea intervalul 25 octombrie 1360 - 9 iunie 1361[22]. Era deci perioada care includea lunile de iarnă, când navigaţia pe Marea Neagră era suspendată. Dar, din fericire, a mai fost descoperit şi editat curând încă un fragment al aceluiaşi registru, care reflectă activitatea notarului Antonio di Ponzò la gurile Dunării pentru răstimpul 11 august 1360 - 30 octombrie 1360[23]. Examenul ansamblului documentelor în cauză a vădit că marfa cea mai căutată şi achiziţionată pe piaţa de la Chilia o reprezentau cerealele, mai exact grâul, pe care apoi genovezii îl transportau pe mare până la Constantinopol. Astfel, potrivit calculelor lui Michel Balard, între 11 august - 30 octombrie 1360 au fost încărcate la gurile Dunării pentru capitala imperială aproape 10.200 *modia*, adică mai mult de 25.000 de chintale de cereale, iar din 8 martie până la 12 mai 1361, mai mult de 16.600 de chintale[24]. Concluzia învăţatului francez este următoarea: "Il s'agit donc là d'un commerce céréalier de grande ampleur, auquel participent non pas, comme entre l'Orient et l'Occident, quelques grosses coques, mais un nombre élevé de bâtiments moyens qui ne cessent de parcourir la route maritime côtière entre les bouches du Danube et le Bosphore"[25].

Trebuie să observăm numaidecât, la rândul nostru, că momentul reflectat de actele lui Antonio di Ponzò (anii 1360-1361) corespunde, de fapt, unei epoci când ambele state româneşti extracarpatice luaseră fiinţă. Şi chiar dacă Moldova încă nu atinsese litoralul pontic şi gurile Dunării, în schimb Ţara Românească - din care de bună seamă proveneau o parte din marile cantităţi de cereale exportate prin Chilia - se pregătea să preia sub controlul său "coridorul" comercial care lega Braşovul de Brăila, scoţându-l de sub autoritatea regelui Ungariei, Ludovic de Anjou[26].

Sigur, s-ar putea obiecta că nepreţuitul izvor reprezentat de actele notarului

---

[21] *Ibidem*, p. 76.

[22] Vezi Geo Pistarino, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzó (1360-1361)*, Bordighera, 1971, 224 p. Izvorul a fost comentat încă înainte de publicare de Octavian Iliescu, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIVe siécle*, în NEH, III, publiées à l'occasion du XIIe Congrès des Sciences Historiques (Vienne, 1965), Bucarest, 1965, p. 105-116.

[23] Michel Balard, *Gênes et l'Outre-Mer*, t. II, *Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzó (1360)*, Paris-La Haye-New York, 1980, 212 p.

[24] Idem, *La mer Noire et la Romanie génoise (XIIIe-XVe siècles)*, Variorum Reprints, London, 1989, VI, p. 78.

[25] *Ibidem*, VIII, p. 40.

[26] Vezi, în această problemă, discuţia lui Gheorghe I. Brătianu, *În jurul întemeierii statelor româneşti (II)*, în RI, serie nouă, t. IV, 1993, 3-4, p. 371-372, şi a lui Şerban Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Ţării Româneşti şi Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum si stat*, în SMIM, X, 1983, p. 13-14.

Antonio di Ponzò este anterior perioadei examinte atât de P. P. Panaitescu, cât şi de B. T. Câmpina. Dar el constituie, totuşi, o premisă solidă spre a pune sub semnul îndoielii ambele teze. Căci am văzut ceva mai devreme că cel dintâi istoric a susţinut că statele româneşti extracarpatice au produs multă vreme cereale numai pentru consumul propriu, abia către sfârşitul secolului al XV-lea începând să le exporte. Iar cel de-al doilea, ca şi istoricii care l-au urmat, deşi a pledat pentru ideea unei dezvoltări accentuate a culturii de grâu în ţările române, în perioada de după întemeierea lor, a încercat să demonstreze concomitent că a existat un declin necontenit al comerţului cu grâu cu genovezii de pe litoralul pontic, până la eliminarea completă a acestora din poziţia de intermediari, la mijlocul secolului al XV-lea. Or, dacă în 1360-1361 continuau să se exporte pe corăbiile genoveze ce plecau de la gurile Dunării cantităţi imense de grâu, ideea de "declin" în raport cu momentul de "apogeu" din jurul anului 1300 - luat ca reper de B. T. Câmpina - nu mai poate în chip vădit rezista.

Este vremea să păşim la discutarea argumentului ce constituie "cheia de boltă" a viziunii lui P. P. Panaitescu: absenţa din privilegiile comerciale emise în secolul al XV-lea de domnii moldoveni şi munteni a grâului dintre mărfurile exportate. Or, din punctul nostru de vedere, explicaţia pentru această absenţă este simplă: toate, dar *absolut toate*, privilegiile care ni s-au păstrat până în ziua de astăzi privesc legăturile cu centre comerciale septentrionale, Liovul în cazul Moldovei şi Braşovul în cel al Ţării Româneşti. Nu avem la dispoziţie nici măcar un singur privilegiu care să conţină lista mărfurilor - cu tarifele vamale - ce erau exportate sau doar tranzitau prin Cetatea Albă sau Chilia către vreuna din puterile pontice. Deci, cum grâul moldovean sau muntean *nu* era exportat către Polonia şi Transilvania, el nu avea de ce să figureze în privilegiile invocate de P. P. Panaitescu!

Merită să zăbovim o clipă asupra privilegiului din 6 august 1413, în limba slavă, emis de Mircea vodă cel Bătrân în favoarea cetăţii Braşovului. Unii istorici au afirmat că, de fapt, acest act nu face decât să confirme privilegiul acordat braşovenilor, în limba latină, la 7 septembrie 1412, de către Stibor de Stiboricz, voievodul Transilvaniei[27]. Dar un examen comparat al celor două acte, efectuat de Radu Manolescu, a relevat un amănunt ce sugerează o altă posibilitate. Anume, în privilegiul latin din 1412, se menţionează că braşovenii au înfăţişat "unele acte privilegiale vechi şi bătrâne... *împreună cu tarifele vamale"* (s.n. - Şt. A.). Pe bună dreptate, Radu Manolescu s-a întrebat din ce cancelarie puteau proveni acele "tarife vamale" deoarece, după cât se pare, autorităţile transilvănene nu au emis asemenea tarife, altminteri s-ar fi păstrat în atât de bogatele arhive braşovene. Nu rămâne decât varianta că au existat "privilegii cuprinzând prevederi vamale mai complexe decât cele din 1368 şi pierdute, date braşovenilor de domnii Ţării Româneşti în ultima treime a secolului al XIV-lea şi care au servit ca îndreptar privilegiului din 1412"[28]. Dar, spunem noi, dacă admitem existenţa unor tarife vamale din ultima treime a veacului al XIV-lea pentru braşoveni, în care însă

[27] Vezi, de pildă, părerea lui P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 96: "privilegiile date de Mircea braşovenilor la 1413, în special cel slavon, nu sunt decât o simplă parafrazare, adesea reproducere cuvânt cu cuvânt, a privilegiului voievodului Ştibor". Ultima ediţie a privilegiului din 7 septembrie 1412, însoţită de traducere, în DRH, D, I, nr. 118, p. 191-195; tot aici şi privilegiul lui Mircea din 1413, atât în variantă slavonă (6 august), cât şi în cea latină (25 august) (*Ibidem*, nr. 120-121, p. 197-201).

[28] Radu Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV-XVI)*, Bucureşti, 1965, p. 28-29.

nu figura grâul - tarife reproduse atât în actul lui Ştibor din 1412, cât şi în cel al lui vodă Mircea din 1413 -, înseamnă că ne aflăm într-o epocă foarte apropiată de momentul în care am văzut că pe la gurile Dunării se scurgeau masive cantități de grâne... O asemenea împrejurare este de natură să consolideze explicația pe care am oferit-o mai sus, în legătură cu direcția contrară pe care a avut-o exportul de grâne din spațiul românesc, în raport cu "țintele" privilegiilor cunoscute şi folosite de P. P. Panaitescu.

Acelaşi istoric, aşa cum iarăşi am arătat mai sus, s-a străduit să-şi fundamenteze teza şi prin argumentul suplimentar al importului de grâne din Transilvania, pe care l-ar fi efectuat Moldova şi Țara Românească, mai ales în secolul al XV-lea, ceea ce ar atesta insuficiența producției pentru satisfacerea consumului intern. Iată, însă, că între timp a ieşit la iveală un izvor fundamental pentru discutarea acestui aspect. Este vorba de un registru din arhivele Braşovului privitor la comerțul cu Moldova, care acoperă răstimpul 21 mai 1480 - 26 martie 1481. În el se notau numai datornicii față de vama cetății. Analiza efectuată asupra izvorului cu pricina a vădit, între altele, că în intervalul menționat exportul din Braşov către Moldova era mult mai redus decât fluxul invers de mărfuri[29]. Dar, fireşte, lucrul care ne interesează cu precădere este că *grâul nu figurează printre produsele ce au făcut obiectul schimburilor comerciale moldo-braşovene*. Lista celor 214 poziții privind transporturi către şi din Moldova, din acest registru, indică în ordinea importanței următoarele produse: I. peşti şi produse din peşte; II. vite; III. blănuri; IV. ceară; V. produse sudice şi orientale; VI. produse textile; VII. mărfuri diferite[30]. În aceste condiții nu ne rămâne decât să adoptăm, ca deplin justificată, concluzia la care a ajuns încă mai de mult Radu Manolescu, după care, în secolele XV-XVI, comerțul cu cereale între Țara Românească şi Moldova, pe de o parte, şi Transilvania, pe de alta, a avut numai un caracter "întâmplător", el nu a fost un "schimb permanent şi de mari proporții", ci s-a efectuat doar în împrejurări de excepție, "în vreme de foamete sau de război"[31]. Astfel, şi acest argument al tezei lui Panaitescu este eliminat.

A sosit momentul să ne ocupăm şi de cealaltă teză, a lui B. T. Câmpina, potrivit căreia, în pofida creşterii necontenite a producției cerealiere în primul veac al existenței statelor româneşti, legăturile comerciale cu genovezii din spațiul pontic s-au diminuat treptat, până la înlăturarea completă a acestora din rolul de intermediari în comerțul de grâne. Reamintim totodată că, după acelaşi autor, nu ar exista decât două documente despre asemenea legături, iar mărturia depusă de ele ar fi departe de a convinge. Unul din aceste documente este un raport din Caffa, ce poartă data 6 septembrie 1455. Iar el a fost redactat într-o perioadă de mari dificultăți, pe care o străbătea principala colonie genoveză din Marea Neagră. Era o vreme de foamete, ale cărei semne se iviseră încă din anul precedent. Or, ar fi într-adevăr ciudat dacă într-un asemenea moment de gravă criză, când autoritățile din Caffa căutau cu disperare surse de aprovizionare mai întâi în zonele limitrofe, pentru ca apoi să facă apel chiar la metropolă, să nu se fi păstrat decât un singur act în care să se vorbească de o eventuală achiziționare de grâne din spațiul românesc.

În cele ce urmează vom arăta, însă, că există cel puțin alte două acte genoveze

---

[29] Gernot Nusbächer, *Un document privind comerțul Braşovului cu Moldova la sfârşitul secolului XV (III)*, în AIIAI, XXIII/1, 1986, p. 341.

[30] *Ibidem*, p. 327-328.

[31] Radu Manolescu, *op. cit.* p. 129-130.

din anii 1454-1455, în care se discută exact aceeaşi problemă, unul publicat - dar ignorat de B. T. Câmpina! -, iar celălalt inedit. Pe de altă parte, vom examina din nou conţinutul actului din 6 septembrie 1455 şi vom vedea în ce măsură a ajuns B. T. Câmpina să-i deformeze sensul, spre a-şi putea menţine intactă schema preconcepută.

Mai întâi, respectând ordinea cronologică, vom semnala un crâmpei din raportul pe care consulul Demetrius de Vivaldis l-a trimis din Caffa, în 21 octombrie 1454: "Insuper hoc anno in hijs partibus et presertim in hoc territorio non fuit abundantia victualium, nec etiam in Maocastro et Licostomo, a quibus locis hec ciuitas solebat extrahere multa victualia, ex quo est necessarium ut super una nauium huc mittendarum transmittatis eam summam frumenti quam transmittere sit possibile hic vendendum, ne ex penuria victualium quam sumus certi in hac estate habere, possit nobis sinistrum contingere"[32]. Ce aflăm deci din acest act? Recolta de cereale a anului 1454 a fost slabă nu numai în Crimeea, ci şi în zonele care aprovizionau pieţele din Cetatea Albă şi Chilia, adică ţările române. De aceea, consulul din Caffa solicita autorităţilor din Genova trimiterea unei corăbii încărcate cu grâu, spre a putea face faţă foametei ce se profila. Sigur, cea mai preţioasă mărturie depusă de acest document este că "de obicei' Caffa obţinea multe provizii *(multa victualia)* de la Cetatea Albă şi Chilia. Avem de-a face cu o afirmaţie categorică, care atestă, prin vocea autorizată a consulului din Caffa, existenţa unor intense şi neîntrerupte legături comerciale cu ţările române la mijlocul secolului al XV-lea.

Să trecem acum la examinarea textului actului din 6 septembrie 1455, de care s-a ocupat - în felul său! - şi B. T. Câmpina. Să încercăm, la rândul nostru, să rezumăm conţinutul acestei scrisori, întocmite de membrii "Oficiului celor patru burghezi" din Caffa, pe nume Luchas Balbus, Gregorius de Sorba, Innocentius de Flischo şi Iulianus Squarzaficus. Ei începeau prin a consemna faptul că cetatea-port din Crimeea este nu numai lipsită de provizii, în general, ci în pragul foametei, deoarece de pe acum pâinea este rară şi greu de găsit. S-au făcut toate eforturile spre a procura grâne, dar exista temerea că nu vor avea nici un succes. Pentru ca situaţia să fie mai bine înţeleasă în metropolă, autorii scrisorii au efectuat un "tur de orizont" al eventualelor surse de aprovizionare din bazinul Mării Negre. Şi ni se pare deosebit de semnificativ că această analiză amănunţită porneşte chiar cu Cetatea Albă şi Chilia.

Să vedem ce spune exact actul: "... Facta est prouixio quantum fieri potest in ipsis habendis, sed dubitamus ne provixiones ipse efectum sortiantur, cum et Mocastrum et Licostomum caristiam victualium patientur. Valent in ipsis locis asper L in LV la berbenitia (*sic*) et per plus valerunt"[33]. Prin urmare, B. T. Câmpina a deformat şi chiar falsificat afirmaţiile din acest document. În primul rând, a eliminat explicaţia pentru care grânele erau scumpe atât la Cetatea Albă, cât şi la Chilia. De fapt, şi aceste locuri sufereau de lipsă de hrană. Şi, de altminteri, explicaţia dată intră în perfectă "rezonanţă" cu textul actului din 21 octombrie 1454, din care reieşea că în anul precedent fusese o recoltă slabă în ţările române. Este cât se poate de probabil că împrejurarea s-a repetat şi

---

[32] Amedeo Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la signoria dell' Ufficio di S. Giorgio*, t. I, Genova, 1868, doc. nr. XXXVI, p. 115; comentariu asupra actului, la Mihail Volkov, *Quattro anni della Città di Caffa (1453, 1454, 1455, 1456)*, trad. din limba rusă de M. T. Dellacasa, în *Saggi e documenti*, II, t. I, Civico Istituto Colombiano, Genova, 1982, p. 237-238.

[33] A. Vigna, *op. cit.*, I, doc. nr. CLII, p. 368-369.

în 1455, ceea ce a dus la creșterea prețului grâului pe piețele din Cetatea Albă și Chilia. Nici vorbă, deci, în acest act de un refuz din partea negustorilor sau autorităților din țările române de a vinde grâne genovezilor din Caffa...

Apoi, mai trebuie spus că în actul discutat nu se pomenește deloc de faptul că grânele moldovenești erau prea scumpe "*pentru a merita să fie exportate în Italia*"[34]. Acest din urmă element este o pură invenție a lui B. T. Câmpina. Subiectul exclusiv al primei părți a actului din 6 septembrie 1455 îl formează chestiunea gravă a foametei din Caffa, pentru ca în ultima parte să fie semnalată plecarea episcopului catolic, Giacomo Campora, care prin atitudinea lui intransigentă stârnise tulburări în comunitatea negustorilor armeni și, astfel, nemulțumise înseși autoritățile genoveze din Crimeea[35].

După ce au arătat situația de la Cetatea Albă și Chilia, autorii scrisorii discutate trec în revistă și celelalte posibile surse de aprovizionare: "Campania", adică *Hinterland*-ul crimeean al Caffei, nu a produs în 1455 nici măcar cantitatea necesară pentru viitoarele însămânțări, iar acest puțin era consumat în parte de pe acum; la fel se prezenta situația și în "Zichia", iar din "Turchia" nu exista iarăși nici o nădejde. Drept urmare, dacă de la Genova nu erau expediate iute ajutoare în grâne care să curme foametea, Caffa până într-un an va fi, fără doar și poate, depopulată. Fiindcă și în cazul în care strădania autorităților de aici de a obține provizii de pe litoralul pontic va da oarecare rezultate, acestea oricum nu vor fi suficiente spre a înlătura nenorocirea.

Să mai revenim o clipă la crâmpeiul de text latin reprodus mai sus. El cuprinde la un moment dat cuvântul *berbenitia*, pe care editorul actului nu l-a înțeles[36]. Nicolae Iorga, însă, și-a dat seama că este vorba de o unitate de măsură pentru grâu, utilizată numai la Cetatea Albă și Chilia, dar pe care a echivalat-o prin "baniță."[37] Intr-adevăr, avem de-a face cu un termen local, "berbeniță" sau "bărbânță", care chiar apare în actele interne moldovenești din veacul al XV-lea, dar numai în legătură cu mierea sau icrele[38]. Se vede, însă, că aceeași unitate de măsură era folosită în epocă și pentru grâu. Ar mai fi poate de amintit că B. P. Hasdeu, când a publicat pentru prima oară hrisovul din 9 iulie 1466, dăruit de Ștefan cel Mare mănăstirii Pobrata, a tălmăcit cuvântul cu pricina prin

[34] B. T. Câmpina, *op. cit.*, I, p. 96.

[35] Vezi M. Volkov, *op. cit.*, p. 252-253.

[36] În rezumatul extins al actului - aproape o traducere în italiană -, făcut în cuprinsul prezentării introductive la ediția actelor pentru anul 1455, A. Vigna a omis fraza care conținea cuvântul cu pricina (*op. cit.*, I, p. 219); iar atunci când a reprodus textul latin al actului, lângă "berbenitia" a pus un *sic* între paranteze.

[37] Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 118.

[38] Vezi *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române (1374-1600)*, redactor responsabil Gh. Bolocan, Edit. Academiei, București, 1981, *s. v.* Actul din 25 noiembrie 1440, în care figurează și "câte 2 bărbânțe de icre", în DRH, A, I, nr. 212, p. 298; iar cele din 7 aprilie 1458 și 9 iulie 1466, în care găsim menționate "berbânțele de miere", *Ibidem*, II, nr. 69, p. 102 și, respectiv, nr. 138, p. 197. În catastiful mănăstirii Galata, din 4 noiembrie 1588, alcătuit în limba română, accepțiunea termenului este legată de brânză: "+ 1 berbențe de <b>rândze" (*Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, introducere de Alexandru Mareș, Edit. Academiei, București, 1979, nr. LXXII, p. 165). În studiul lui D. Mioc și N. Stoicescu, *Măsurile medievale de capacitate din Țara Românească*, în Studii, XVI, 1963, 6, p. 1376, "berbenița" este rânduită printre "măsurile de capacitate pentru lichide". Asemenea vase erau "de o capacitate mai redusă" și erau "folosite mai ales în păstrarea și transportul vinului și mierii de albine".

"butoiaşe"[39]. Oricum, ceea ce ni se pare extrem de interesant este că într-un act latin din Caffa, cum este cel examinat mai sus, termenul românesc ce desemna măsura de capacitate pentru grâu este consemnat în chip firesc, ceea ce înseamnă că era familiar negustorilor genovezi. Concluzia se desprinde de la sine: la mijlocul veacului al XV-lea, negustorii genevezi din Caffa frecventau într-adevăr în chip obişnuit porturile de la Cetatea Albă şi de la Chilia, de unde achiziţionau mai cu seamă mari cantităţi de grâu[40].

*

Am lăsat la urmă, spre a fi examinată separat, cea de-a treia mărturie de care am pomenit mai sus, deoarece ea provine dintr-un act până acum inedit[41]. Este vorba de un raport din Caffa, fără dată de an, dar care are un *post-scriptum*, prevăzut cu menţiunea: "Die VI septembris". Iar la începutul acestui *post-scriptum* ni se spune că originalul raportului a fost expediat anterior, cu un emisar grec ce a apucat pe drumul de uscat; după cum copia raportului, cu adaosul de la sfârşit, a plecat acum, tot pe uscat, dusă fiind la Genova de Tommaso Senarega (*Originale huius misimus cum quodam greco terrestre v<ia ad illa>s acesuro, hanc cum Toma de Senarega similiter terrestre ad illas acesuro*). Credem, fără nici o umbră de îndoială, datorită elementelor pe care le conţine textul propriu-zis al raportului, că el este databil în anul 1455.

Înainte de a stabili un termen *post quem* al redactării raportului, este de observat că data de 6 septembrie 1455 figurează chiar pe scrisoarea membrilor "Oficiului celor patru burghezi" din Caffa, de care ne-am ocupat ceva mai sus. Şi din aceeaşi zi este păstrat şi editat în colecţia lui Amedeo Vigna şi un raport extins al noului consul din Caffa, Tommaso di Domoculta, secondat de "provizorii şi massarii" Antonio Lercari şi Damiano de Leone[42]. Cu alte cuvinte, avem de-a face cu un "pachet" de scrisori şi rapoarte care a fost trimis la Genova la aceeaşi dată, prin intermediul lui Tommaso Senarega.

---

[39] B. P. Hasdeu, *Archiva*, I-1, p. 115. Într-un recent dicţionar, pentru substantivul feminin bărbânţă ni se oferă această lămurire: "Vas de lemn făcut din doage de forma unui butoiaş, în care se păstrează lapte sau brânză" (B. Comşulea, V. Şerban, S. Teiuş, *Dicţionar al limbii române (explicativ - practic)*, Craiova, 1995, *s. v.*).

[40] De fapt, şi Barbu Câmpina a revenit într-o notă asupra conţinutului actului din 6 septembie 1455, apropiindu-se, de astă dată de adevăr: "se ştie că în scrisoarea lor ei <cei patru genovezi din Caffa> fac aluzie la o secetă căreia îi atribuie preţul ridicat al berbinţei de grâu". Dar, fără a se lăsa tulburat în vreun fel, consideră că aceasta nu a fost decât, eventual, o "*pricină momentană*", care doar a putut "spori în 1455 supărarea genovezilor". Teza sa rămâne până la urmă intactă: "Este evident deci că grânele româneşti exportate în cantitate crescândă în această vreme nu mai sunt cumpărate la Caffa, pentru simplul motiv că *încetaseră de a mai fi rentabile*" (*op. cit.*, I, ed. cit, p. 97, n.198).

[41] Actul a fost semnalat de Gian Giacomo Musso, *Nuove ricerche d'archivio su Genova e l'Europa Centro-Orientale nell'ultimo Medio Evo*, în "Rivista Storica Italiana", an. LXXXIII/1, 1971, p. 138.

[42] A. Vigna, *op. cit.*, I, nr. CLI, p. 364-368. De bună seamă, cu aceeaşi ocazie au fost expediate la Genova şi alte două acte editate în colecţia Vigna. Este vorba mai întâi de raportul din 5 iulie 1455 al consulului Domoculta, care are le sfârşit două adaosuri, unul din 8 august, iar celălalt tot din *6 septembrie* (*ibidem*, I, nr. CXXXVI, p. 328-339); apoi, de scrisoarea lui Damiano Leone, din 5 iulie 1455, care are un *post-scriptum* din 3 septembrie, în care se precizează chiar că purtătorul ei este Tommaso Senarega (*ibidem*, I, nr. CXXXVIII, p. 341-344).

Pentru mai multă siguranţă, în acelaşi pachet a fost inclus şi un duplicat al raportului inedit, luat acum în discuţie.

La începutul raportului, după ce este indicat numele emisarului (*Georgio Cigada*), se semnalează plecarea din Caffa a corăbiilor lui Paride de Mari şi lui Martino di Voltaggio, în data de 9, care nu poate fi decât *9 august 1455*. La bordul acestora s-au suit Demetrius de Vivaldis - fostul consul, care-şi încheiase misiunea şi se repatria -, Antonius Grillus şi Marchus de Cassina[43]. Misiunea celor două nave era ca, din pricina lipsei de provizii de care pătimeau caffezii (*ex penuria vitualium, in qua laboramus*), să încarce grâne în Mediterana şi să revină, până în luna mai a anului următor, cu trei mii de *modia,* Fiecare din stăpânii acestor două nave urma să primească în insula Chios, de la o asociaţie de patru genovezi - printre care bancherul Raffaelle Cattaneo[44] -, câte două mii de ducaţi "de Chio". Despre închirierea celor două nave şi despre misiunea lor, dar şi despre soarta pe care au avut-o, se cunoşteau până acum doar datele oferite de o scrisoare a consulului din Caffa, trimisă la Chios în 11 octombrie 1455[45]. De astă dată, aflăm data la care au ridicat ancora din rada portului crimeean[46], numele personalităţilor care se aflau la bordul lor, precum şi - dintr-o menţiune de la sfârşitul textului raportului - faptul că nava lui Martino di Voltaggio trebuia să facă o primă escală în portul Samastri, unde avea să descarce armele şi muniţiile trimise de la Genova pentru această colonie de pe litoralul anatolian al Mării Negre[47].

Vom reproduce acum pasajul din raport care ne interesează în chip deosebit: "...în anul acesta avem a ne teme cu mult mai mult de pe urma lipsei, decât despre partea tătarilor şi a turcilor. Căci, aşa cum am spus şi prin alte scrisori, din Campania noastră nu s-a strâns aproape nimic, iar toată Zichia, de la care obişnuiam să primim bună parte din aprovizionarea noastră, suferă şi ea de lipsuri, aşa încât toată nădejdea noastră şi a voastră rămâne despre partea Cetăţii Albe, unde se află şi Chilia. Suntem înştiinţaţi de stăpânul galerei noastre că a acostat la Cembalo, el care a fost în stare să ţină şi acum să recupereze castelul Illice. Şi el mai spune că din sus-numitul loc al Cetăţii Albe nu a

---

[43] Ultimul personaj, Marco Cassina, sosise la Caffa anterior, ca împuternicit al Băncii San Giorgio (pentru avatarurile călătoriei lui pe mare până la Pera, împreună cu două corăbii ce transportau arme şi două sute de oşteni, vezi W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Age*, II, Leipzig, 1886, p. 385-386).

[44] Acelaşi grup de patru "maonesi", Quilico şi Iacopo Giustiniani, Raffaelle Cattaneo şi Pietro Lomellino, a fost însărcinat în 1454 să organizeze ambasada extraordinară trimisă la sultanul Mehmet II, alcătuită din Luciano Spinola şi Baldassare Maruffo (M. Volkov, *op. cit.*, p. 239).

[45] A. Vigna, *op. cit.*, I, nr. CLXIV, p. 380 (vezi şi comentariul editorului de la p. 217-218).

[46] Cf. Laura Balletto, *Piemontesi del Quattrocento nel Vicino Oriente*, Alessandria, 1992, p. 81-83, care, ocupându-se de călătoria de la Genova la Caffa a corăbiilor lui Iacopo de Leone şi Martino di Voltaggio - sosite la destinaţie în 23 aprilie 1455 -, se întreba: "Non sappiamo se Martino di Voltaggio lasciò Caffa dopo avere ottemperato all'obbligo di rimanere in città per sei giorni - secondo quanto aveva pattuito con i Protettori del Banco di San Giorgio prima de la partenza di Genova - o se prolungò il suo sogiorno nel Mar Nero per più lungo tempo".

[47] "... Prout navis Martini de Vultabio obligata est tangere in Samastro, v(idelicet) sic promisit; de que valde incarriavi<t> D(ominum) Demetrium, Simone et Marcum, in qua oneravimus, p(re)t(e)r m(ille) municionum nobis datarum in Ianua pro eo loco, in quo defectu <t(em)p(or)i>s (?) non valluimus tempore". Pentru însărcinarea iniţială de a debarca arme la Samastri, vezi A. Vigna, *op. cit.*, I, p. 175.

putut dobândi nici o uşurare. Ba chiar, după cum a putut înţelege, ei sunt dispuşi să nu îngăduie să se scoată provizii pentru aici, provizii din care nu au avut parte ca de obicei, totuşi nu ştim motivul" (*a<vis>ando Mag(nificiencias) V(est)ras a multo hoc anno plus timendum esse ex penuria ipsa, quam ex Tartaro et Teucro. Nam, ut p(er) allias diximus, a campania nostra quasi nil recolectum est, tota Zichia, a qua soliti eramus bonam partem m<un>icionis nostre recipere, eciam inopia laboratur, a Mocastro quidem, in quo et Licostomo, tota spes nostra consistit et vestra. Avisati sumus per patronum galee nostre in Cimballo cum galea apulsum, qui castrum Illicis habere, nunc recuperare, potu<it>, quod de dicto loco Mocastri nullum refrigerium habere potuit. Imo, secundum intelligere potuit. esse dispoxiti non permiti debere quod victualia pro hic extrahentur, de qualiter, secundum solitum, non habuerunt, tamen causam ignoramus*)[48].

Trebuie observat de îndată că ştirea despre redobândirea castelului "Illice" (Lerici), aşezat undeva, la vărsarea Niprului în Marea Neagră, s-a dovedit ulterior nefondată. Din chiar raportul consulului Domoculta, din 6 septembrie 1455, rezultă că galera trimisă acolo spre a încerca să-l recucerească prin surprindere a eşuat. Se ştie că acest castel aparţinuse fraţilor Senarega, care se îndeletniceau, printre altele, cu răscumpărarea robilor creştini aflaţi în mâna tătarilor, pe care apoi îi eliberau, dar numai în schimbul unui beneficiu consistent. Oricum, castelul a fost capturat chiar de un grup de moldoveni din Cetatea Albă, iar ulterior autorităţile din Moldova au refuzat să-l mai restituie[49]. Nu e de mirare deci, aşa cum aflăm din raportul nostru, dar şi din cel al lui Tommaso di Domoculta, că stăpânul galerei cu pricina, ajunse apoi la Cetatea Albă, a fost primit cu răceală de pârcălabul cetăţii şi nu a căpătat nici o provizie pentru drumul de înapoiere. Dar, în plus, din textul raportului inedit aflăm că el s-a interesat şi de posibilitatea achiziţionării de grâne pentru Caffa. Este cât se poate de probabil că fusese instruit în acest sens[50]. Căci, iată, din nou, vedem că, din pricina recoltelor extrem de slabe din Campania şi din Zichia, "*toată nădejdea*" autorităţilor genoveze din Crimeea rămăseseră porturile româneşti de la gurile Nistrului şi Dunării. Însă, atitudinea cârmuirii din Cetatea Albă a fost foarte reticentă în această privinţă: "... ei sunt dispuşi să nu îngăduie să se scoată provizii pentru aici, provizii din care nu au avut parte ca de obicei, totuşi nu ştim motivul". Invocarea lipsei grânelor de pe piaţa de la Cetatea Albă pare mai degrabă un pretext. Am văzut, din scrisoarea celor patru burghezi din Caffa, că ei erau informaţi de existenţa grânelor în depozitele din portul moldovenesc - ca, de altminteri,

[48] Archivio di Stato Genova, *Primi cancellieri*, busta 96. Parantezele ( ) indică întregiri ale prescurtărilor folosite în text; < > pentru completări acolo unde textul este deteriorat, mai ales pe linia mediană verticală a documentului: [ ] pentru adaosuri între rânduri. Adresez sincerele mele mulţumiri profesoarei Laura Balletto de la Genova, precum şi profesorului Dan Sluşanschi, de la Bucureşti, pentru revizuirea, corectarea şi întregirea lecturii documentului.

[49] Vezi discuţia episodului la Ştefan Andreescu, *Politica pontică a Moldovei: Ştefan cel Mare şi castelul "Illice"*, în RI, t. VII, 1996, 7-8, p. 511-512.

[50] Într-adevăr, în 8 august 1455, consulul Domoculta scria că a armat pentru trei luni o galeră, pusă sub comanda lui Gregorio de Allegro şi care a plecat în 12 iulie, din două motive: mai întâi "pentru recâştigarea castelului Illice, luat prin viclenie de nişte pescari din Cetatea Albă"; apoi, "pentru a obţine provizii, de care suntem în cea mai mare lipsă" (A. Vigna, *op. cit.*, p. 337). Dar, aşa cum observa Nicolae Iorga, intenţiile autorităţilor din Caffa nu erau războinice, căci o confruntare deschisă cu Cetatea Albă pentru castelul Illice nu era posibilă, atâta vreme cât pătimeau din pricina lipsei de grâne (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 117; Menţiunea din 8 august despre armarea galerei este pusă din greşeală la "4 iulie").

și în cele de la Chilia -, numai că prețul lor crescuse, ajungând de la 50 la 60 de aspri pentru o "berbeniță". Iar această scumpire s-a datorat, într-adevăr, recoltelor slabe din țările române extracarpatice.

Explicația atitudinii rezervate a pârcălabului din Cetatea Albă trebuie neîndoielnic căutată tot în episodul conflictului pentru stăpânirea castelului "Illice". Consulul Domoculta, în 6 septembrie, arăta că s-a adresat în scris domnului Moldovei, adică lui Petru Aron, cerând restituirea castelului foștilor lui stăpâni. A urmat încercarea eșuată a galerei lui Gregorie de Allegro, databilă în cursul lunilor iulie-august 1455, de a recuceri prin surprindere castelul, pe care însă l-a găsit întărit în numele lui Petru voievod "domini Velachie inferioris et Mocastri"[51]. Față de această situație, însăși deplasarea lui Tommaso Senarega la Genova nu a avut alt scop decât dobândirea sprijinului metropolei pentru recâștigarea castelului familiei sale[52].

Dar să revenim la actul nostru, discutând de astă dată conținutul *post-scriptum*-ului din 6 septembrie 1455, în care iarăși este vorba de Cetatea Albă. Cităm din nou: "...După aceea s-a întâmplat nou că în fiecare zi suntem înspăimântați de lipsa proviziilor, de pe urma cărora te poți minuna de cât putem suferi. Ți-e mai mare mila să vezi jalea și suferințele oamenilor, pentru care, ajungându-se la asemenea lipsuri, am început să împărțim mei la preț scăzut; am trimis totuși corabia lui Marinus Cigalla, la 4 ale acestei luni, către părțile Cetății Albe, ca să aducă încoace câte ambarcațiuni va găsi pline cu provizii, tuturora cărora punem de asemenea să li se plătească preț. Și l-am însărcinat, când va pricepe că la Cetatea Albă și la Chilia nu mai sunt ambarcațiuni, să tragă la mal la Cetatea Albă, încercând dacă poate să încarce provizii, când o să-i dea voie să le obțină. Și ieri am pus mâna pe o *griparia* din locul acela, cu vreo 150 de *modia* de grâne, totuși este aproape cu neputință să dobândim atâtea de acolo, ca ambarcațiunile care vin încoace să ne poată ajunge pentru iarna aceasta. Așa că, Măriți Domni, să nu cumva să nu ne sprijiniți cu două corăbii[53], pentru că dacă s-ar întâmpla cumva, ferească Dumnezeu, ca cele ale lui Paride și Martino să nu sosească, am ajunge pe jumătate pierduți, din pricina lipsurilor" *(Postea quidem inovatum est quod cotidie <no>s territi efficimur penuria vitualium, ex quibus mirum videretur quanta inopia laboramus. Nam maxima com<p(ass)io> (?) est videre lutus et extremittates populorum, pro quibus, attenta extremitate ipsa, incepimus partiri milia co(mmun)is pre<cii>; misimus tamen navem Marini Cigade IIII[a] presentis ad partes Mocastri, ut huc conducat quanta navilia inv<enie>t vitualium honusta, quibus omnibus sim(iliter) p(re)c(iu)m persolvere facimus. Et comisimus, cum inteliget in Mocastro et Licostomo amp<lius> navilia non esse, in Mocastro accedet causa tentandi si vitualibus honerare posset, cum*

[51] A. Vigna, *op. cit.*, I, p. 343. Din chipul în care este formulat textul acestui act pare să rezulte că galera a mers mai întâi la Cetatea Albă, abia pe drumul de înapoiere încercând să reucerească "Illice": "Gallea nostra a Mocastro et Illice redijt. .." (vezi și N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 117-118).

[52] N. Iorga, *op. cit*, p. 118. Până la urmă, în 3 martie 1456, protectorii Băncii San Giorgio recomandau să nu se ajungă la război sau violențe în raporturile cu locuitorii Cetății Albe din pricina castelului fraților Senarega, ci să se aștepte timpuri mai prielnice (A. Vigna, *op. cit.*, I, p. 539).

[53] În textul propriu-zis al raportului, față de cererile precedente pentru o singură corabie încărcată cu grâne, se insista să se trimită două: "ab allia requixivimus cum instancia Mag(nificen)cis V(est)ris, quam citius <ope>s sunt, nobis providere vellint de nave onusta granorum, nunc enim instancia qua possumus de duabus nobis pro<vide>re vellitis requisivimus".

permittent exstraere. Et heri habemus gripaream unam ex eo loco cum granorum modiis CL incirca, tamen imposibille quasi est ex eo loco tanta exs<tra>ere, quod navilia huc accedentia quod sufficere nobis pro sinerno (?)[54]. *Ex quo, M(agnifici) D(omini), nullo modo fallet nos provide<a>(tis) de navibus duabus, quia, si deficerent, quod absit, quod dicte naves Paridis et Martini non accederent, quod semi amisi se ventaremus penuria ipsa)*[55].

Amănuntele oferite de acest crâmpei de text sunt absolut noi şi de cel mai mare interes În primul rând rezultă limpede că, pentru autorităţile din Caffa nu existau decât două surse de aprovizionare cu grâne: Mediterana sau litoralul românesc al Mării Negre. Faţă de refuzul iniţial al pârcălabului din Cetatea Albă, în data de 4 septembrie 1455 a plecat în zonă corabia lui Marino Cigalla, care trebuia să patruleze şi să oblige toate ambarcaţiunile (*navilia*) încărcate cu grâne, ce părăsiseră porturile de la Cetatea Albă sau Chilia, să se îndrepte către Caffa înfometată. O asemenea ambarcaţiune de tonaj mediu, o *griparia*, venind "din locul acela", tocmai fusese interceptată nu departe de Caffa şi adusă în port în ziua de 5 septembrie. Marino Cigalla trebuia, în ultimă instanţă, să ancoreze în portul de la Cetatea Albă şi să aştepte să încarce grâne "când o să-i dea voie să le obţină". Este deci limpede că, în viziunea autorităţilor din Caffa, momentul de răceală al cârmuirii din cetatea-port moldovenească avea a fi depăşit.

Şi, într-adevăr, dispunem de cel puţin două ştiri sigure, pentru anul 1456, extrase din registrele "Massariei" din Caffa, potrivit cărora exportul de grâne din spaţiul românesc către coloniile genoveze de pe litoralul pontic a fost reluat. Astfel, sub data 28 iunie 1456, este înregistrată o sumă de bani dată lui Giovanni Spinola, "causa mittendi quodam suum navilium pro Moncastro, pro grano"[56]. Iar o altă însemnare din acelaşi an vorbeşte de un transport de grâne, în valoare de 24.032 aspri, grâne încărcate la Chilia pe o corabie din Trapezunt – aparţinând unor negustori greci: *Papa Cocisiis et socii greci* - şi care aveau ca destinaţie Samastri[57]. Or, această colonie genoveză a fost cea dintâi

[54] Lectura este incertă: poate fi, comprimată, îmbinarea în italiană "stinuerno" (= *lat.* isto hiberno) (Sugestia prof. Dan Sluşanschi).

[55] La sfârşitul *post-scriptumului* era anunţată plecarea pe uscat, "via Licostomi", către Italia a episcopului Giacomo Campora. Dar, după cât se pare, acesta a apucat totuşi calea mării, cu escală în insula Mitilene (A. Vigna, *op. cit.*, I, p. 205-206).

[56] N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, III, Bucureşti, 1897, p. 36; ştirea aceasta a fost folosită anterior de Radu Manolescu, în studiul său *Comerţul şi transportul produselor economiei agrare la Dunărea de Jos şi pe Marea Neagră în secolele XIII-XV*, în RI, t. 1, 1990, 6, p. 555. Autorul citat, în scurtul paragraf dedicat secolului al XV-lea, a apreciat că "datorită blocării Strâmtorilor de către turci", produsele economiei agrare moldoveneşti - "în primul rând cereale" - "erau îndreptate spre coloniile genoveze din Crimeea şi spre Constantinopolul bizantin, iar apoi spre Istanbulul otoman" (p. 556).

[57] S. P. Karpov, *Trapezundskoe kupecestvo v Cernomorskoi torgovli konţa XIII - pervoi polovinî XV v.*, în "Byzantino-bulgarica", VII, Sofia, 1981, p. 241; vezi şi Michel Balard, *La Mer Noire et la Romanie génoise*, VI, p. 79. Adăugăm că în scrisoarea din 11 octombrie 1455, mai sus citată (nota 45), se pomenea, în chip succint, de faptul că navele lui Geronimo de Leone şi Marino Cigalla au fost trimise pe mare "cum galea nostra", ca să aducă în portul din Caffa toate ambarcaţiunile cu grau pe care le vor întâlni (vezi şi N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 118). Însă abia acum, din actul de faţă, aflăm amănunte precise despre data când a ridicat ancora corabia lui Marino Cigalla şi, mai ales, despre direcţia în care a apucat-o. Pe de altă parte, într-un act din luna august, dus la Genova de acelaşi emisar, Giorgio Cigalla, care a purtat şi raportul nostru, se spunea că Gregorio de Allegro trebuia să trimită de la Cetatea Albă, cu făgăduieli de plată, toate corăbiile

revendicată de sultanul Mehmet II după cucerirea Constantinopolului. Ea reprezenta o escală excelentă pe rută navală către Trapezunt (Trebizonda) şi Caffa. Şi va cădea în mâna turcilor încă din anul 1459[58]. Este, aşadar, uşor de înţeles preocuparea autorităţilor din Caffa pentru aprovizionarea ei.

Pe de altă parte, există şi o altă ştire despre legătura dintre Cetatea Albă şi Caffa în problema grânelor, dar din perioada anterioară foametei anilor 1454-1455 şi a încordării politice din pricina castelului "Illice": în prima parte a anului 1454 corabia lui Acellinus Lercarius a fost trimisă la Cetatea Albă să încarce grâne în valoare de 300 de *sommi*. Era vorba atunci de provizii suplimentare în perspectiva atacului turcesc, care se va produce în 14 iulie 1454[59].

În fine, să mai semnalăm, pe temeiul unei indicaţii datorate lui J. Heers, faptul că în arhivele din Genova se găseşte un act din 9 februarie 1450, care pomeneşte de grâne încărcate la Cetatea Albă, cu destinaţia Pera[60]. Este cea de-a patra şi ultima informaţie de care dispunem, deocamdată, despre comerţul cu grâne din Ţările Române, la mijlocul secolului al XV-lea, cu coloniile genoveze de pe litoralul pontic. Dar, în lumina acestor ştiri, afirmaţia consulului Demetrius de Vivaldis, din 21 octombrie 1454, potrivit căreia Caffa "de obicei" îşi procura "multe provizii" de la Cetatea Albă şi Chilia nu poate fi în nici un chip privită ca o exagerare, ci reflectând strict realitatea.

Fără nici un fel de îndoială, în viitor vor ieşi la iveală şi alte izvoare, care să îmbogăţească documentaţia existentă. Ele vor trebui, însă, examinate şi interpretate şi în funcţie de circumstanţele politice, fiindcă ne găsim într-o epocă în care una din cele două ţări române - Moldova - tinde să-şi asume rolul de putere pontică. Sigur că această evoluţie nu putea să nu ducă la momente de încordare în relaţiile cu principala colonie genoveză din Marea Neagră, aşa cum am văzut că s-a întâmplat în cazul disputei pentru castelul "Illice", de la gurile Niprului. Fireşte că aceste momente înrâureau negativ dar numai *temporar*, relaţiile comerciale, altminteri deosebit de intense.

încărcate cu grâne, "afară de cele ale turcilor" (A. Vigna, *op. cit.,* I, nr. CL, p 358; N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 117).

[58] W. Heyd, *op. cit.*, II, p. 373, 386 şi 391.

[59] A. Vigna, *op. cit.,* I, nr. XXXIII, p. 109; vezi şi N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 113.

[60] J. Heers, *Gênes au XVe siècle. Activité économique et problèmes sociaux*, S.E.V.P. E.N., Paris, 1961, p. 369.

SUPRAVIEŢUIRI BIZANTINE ÎN SISTEMUL FISCALITĂŢII COMERCIALE OTOMANE (SECOLUL AL XVI-lea)

ANCA POPESCU

Instituţiile Imperiului Otoman s-au constituit sincretic. Tradiţiile *selcuk*ide şi *ilhan*ide, purtătoare de influenţe culturale ale Asiei Centrale şi Persiei, precum şi moştenirea bizantină cu sedimentările ei imperial-romane au fost absorbite de statul islamic. Constituenţilor majori li s-au adăugat pigmenţii tradiţiilor locale[1].

Studiul clasic al lui Fuad Köprülü[2], admiţând influenţa bizantină în vestul peninsulei anatoliene şi Rumelia (partea europeană, balcanică, a Imperiului Otoman), în privinţa instituţiilor administrativ-fiscale mai ales, a pledat totodată importanţa studiilor detaliate, regionale, bazate pe sursele de arhivă.

Imaginea fiscalităţii otomane rezultă în primul rând din documentele cu caracter normativ, sintetizate în codurile de legi (*kanunnâme*), atât cele generale, valabile pe întreg teritoriul imperiului, cât mai ales, cele provinciale şi locale. Statul otoman, ca orice imperiu care conglomerează teritorii cu regimuri juridice deosebite, a avut de rezolvat de timpuriu problema sistemului administrării acestora: unificat sau eterogen. În primele perioade ale expansiunii au fost preferate soluţiile cu eficienţă imediată. În privinţa taxelor: schimbarea beneficiarilor nu a sistemului propriu-zis. Sistemul însuşi s-a modificat mult mai lent, cu adaptări minime la început (şi mai ales formale) la spiritul legilor islamice.

Imediat după o nouă cucerire, autorităţile otomane se informau minuţios asupra obiceiurilor şi legilor ţării. Agenţii locali erau solicitaţi să întreprindă o anchetă de teren.

---

[1] Pentru diferitele opinii în privinţa ponderii moştenirilor majore în sistemul instituţiilor otomane precum şi asupra raportului laic-secular în conţinutul lor, v. N. Iorga, *L'interpénétration de l'Orient et de l'Occident au Moyen-Âge*, în ARBSH, 1927, vol. XIII; M. F. Köprülü, *Bizans müesseselerinin osmanlı muesseselerine tesiri hakkında bâzı mülahazalar* (Câteva observaţii referitoare la influenţa instituţiilor bizantine asupra instituţiilor otomane), în "Türk Hukuk ve Iktisat Tarihi Mecmuası ", 1, 1931, p. 165-313; Idem, *Les institutions byzantines ont-elles joué un rôle dans la formation des institutions ottomanes?*, în "Bulletin of the International Committee of Historical Sciences", VI, fasc. 23, 1933, p. 297-302; Idem, *Les origines de l'Empire Ottoman*, Paris, 1935; H. Inalcık, *The Problem of the Relationship between Byzantine and Ottoman Taxation*, în vol. *Akten des X. Internationalen Byzantinisten-Kongresses 1958*, republicat în vol. *The Ottoman Empire. Conquest, Organization and Economy*, Londra, 1981 (Variorum Reprints); Bistra Ţvetkova, *Influence exercée par certaines institutions de Byzance et des Balkans du moyen âge sur le système féodal ottoman*, în "Byzantino-Bulgarica", 1, 1962, p. 237-257; S. Vryonis (Jr.), *The byzantine Legacy and Ottoman Forms*, în "Dumbarton Oaks Papers", 23-24, 1969-1970, p. 251-308; Ö. L. Barkan, *Caractère religieux et caractère séculier des institutions ottomanes*, în vol. *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman*, Colecţia Turcica III, Louvain-Paris 1984, p. 11-16.

[2] F. Köprülü, *op. cit.*

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 129-149

Se făcea apel atât la documentele regimului anterior (traduse în acest scop) cât şi la mărturia locuitorilor[3]. În urma unor astfel de demersuri au rezultat codurile de legi - *kanunnâme* - care prefaţau registrele de recensământ. Prin natura lor, *kanunnâme*-lele reflectă un mozaic de stări, de fapte particulare, de principii de sorginte diversă, încadrate în liniile generale ale prescripţiilor canonice islamice[4].

Pentru regiunea Dunării de Jos, baza documentară a fiscalităţii comerciale otomane este una dintre cele mai compacte: 16 *kanunnâme*-le pentru tot atâtea porturi situate între Semendria şi Gurile Dunării (Chilia şi Karaharman/Vadu) datând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea[5].

---

[3] Pentru modul în care se realiza investigaţia în vederea stabilirii potenţialului demografic, resurselor naturale, surselor de venit, practicilor fiscale etc., v. Ö. L. Barkan, *Türkiye'de ımparatorluk devirlerinin büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve hakâna mahsus istatistik defterleri* (Marile recensăminte funciare şi ale populaţiei Turciei în epoca imperială şi registrele statistice imperiale), în "Istanbul Üniversitesi iktisat fakültesi mecmuası ", II, 1 şi II, 2, 1940-1941, Káldy-Nagy Gy., *The administration of the sanjaq registration in Hungary*, în "Acta Orientalia Scientiarum Hungaricae", XXI, 1968, p. 181-223, N. Beldiceanu şi Irène Beldiceanu-Steinherr, *Règlement concernant le recensement*, în SOF, 1978, XXXVII, p. 1- 40. În privinţa traducerii de către otomani a legislaţiei indigene, un exemplu este legiuirea sârbească pentru Novo Brdo; *kanunâme*-aua care a rezultat a păstrat numeroşi termenii tehnici originari, v. N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Parıs*, vol. II: *Règlements miniers*, Paris, 1964, p. 243-254.

[4] Specialiştii au remarcat că legislaţia otomană se caracterizează prin pragmatism şi conservatism. "Vechea" cutumă (*'adet-i kadime*) şi legea străveche (*kânun-ı sâbık*) sunt adesea invocate. V. N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 42, nota 2. În legătură cu termenul *kadim*, este interesantă precizarea unui text de lege cum că acesta nu se foloseşte pentru un interval de timp de 40-50 de ani ci pentru ceva ce nimeni nu-şi aminteşte cum a fost, v. B. Arbel şi G. Veinstein, *La fiscalité vénéto-chypriote au miroir de la législation ottomane: le qanunname de 1572*, în "Turcica", t. XVIII, 1986, p. 8. Există şi un alt mod, ceva mai precis, de indicare a referenţialului. Într-o reglementare pentru Sofia din anul 1525 se spune că taxa numită *harman resmi* era din vremea când ţara era "în eroarea necredinţei" (*bu vilâyet küfr-ü dalâlet içinde iken*). Pentru regiunile din Ungaria stăpânite de otomani se preciza într-un text de lege că taxa de un florin (*resm-i filori*) data "din timpul regilor" (*kırallar zamânında*), Barkan, *XV ve XVI-ıncı asırlarda osmanlı ımparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları. Kanunlar* (Bazele juridice şi financiare ale economiei agrare în Imperiul Otoman în secolele XV-XVI. Legi), 1943. Istanbul, p. 252 şi H. Inalcık, *Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar* (Studii şi izvoare privind epoca lui Mehmed Cuceritorul) Ankara, 1954, p. 178. Pentru alte regiuni se cunosc locuţiunile: *'an zamân-i 'Arab* (din timpul arabilor) sau *Acem zamânında* (în timpul persanilor), Barkan, *Kanunlar*, p. 191-192 şi 195-197. Pentru legislaţia menţinută în vigoare în teritoriile regatului Ak Koyunlu v. Barkan, *Osmanlı devrinde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Beye ait kanunlar* (Legile lui Uzun Hasan, monarhul statului Akkoyunlu, în perioada otomană), în "Tarih vesikaları", I, 1941, nr. 2, p. 91-106; nr. 3, p. 184-197; pentru prorogarea legislaţiei miniere din Serbia despotului Ştefan Lazarevici, v. N. Beldiceanu *Les actes des premiers sultans*, II, p. 53-66. Este curent în codurile de legi otomane ca, în cazurile neprevăzute în reglementări, să se recomande respectarea legii şi obiceiului locului (*'örf ve 'âdet* sau *'âdet-i örf*). În alte cazuri, dimpotrivă, se arată că anumite taxe nu se vor percepe decât după legea otomană: *ber muceb-i kanun-i osmânî.* V. şi Encyclopédie de l'Islam, ed. a 2-a, Paris, (se va cita EI^2), t. II, p. 175. În timpul domniei lui Mehmed II s-a realizat o amplă sinteză a legislaţiei cutumiare de pe teritoriul statului otoman rezultând codul de legi care îi poartă numele.

[5] Cu inconvenientul că nu dispunem (încă) de versiuni multiple, corespunzătoare unor nivele cronologice diferite. Aceste documente vor fi citate, în scopul simplificării referinţelor, în

Studiul de față are un dublu obiectiv. Pe de-o parte, reexaminarea naturii celor două taxe comerciale otomane principale (*bâc* și *gümrük*) din perspectiva raportului acestora cu taxele comerciale ale sistemului romano-bizantin. Pe de altă parte, relevarea unor relații fiscale specifice liniei vamale a Dunării de Jos, atât cât se lasă surprinse în *kanunnâme*-lele porturilor acestui segment dunărean. Unele dintre aceste particularități conduc de asemenea la matricea romano-bizantină.

1. *Bâc* și *gümrük*

Termenul *bâc* este forma arabizată, adoptată de turco-otomani, a cuvântului persan[6] *bâzh*, termen polisemantic prin care se desemnau dări și impozite eterogene: vama, dijma, chiar haraciul. Tot prin acest cuvânt era denumită taxa în general.

Poetul persan din secolul al XI-lea, Nâsir-i Kusraw, descriind Alep-ul, îl numește *bâcgâh* între orașele siriene și Rum, Diyârbekir, Egipt și Irak. Era deci un post vamal[7].

În textele juridice ale turcilor *Ak Koyunlu* se întâlnesc expresiile *bâc-ı tamga* și *bâc-ı buzurg*. Primul editor al acestor legi, H. Uzunçarșılı a explicat termenul *tamga* ca reprezentând marcajul aplicat pe animale în vederea vânzării, iar cuvântul *bâc* ca desemnând o taxă cutumiară. Cât despre *bâc-ı buzurg*, acesta se folosea în două accepții distincte: aceea de tribut perceput de la guvernatorii provinciilor și de la principii supuși (deci echivalent cu termenul de origine arabă *harac*)[8]; sau aceea de impozit aplicat articolelor comerciale în tranzit și celor transportate de la sat la oraș pentru a fi vândute. F. Köprülü, studiind legile comerciale ale lui Uzun Hasan pentru o serie de orașe (Diyârbekir, Mârdin, Erzincan) conchide că termenul *bâc* se folosea atât în sensul generic de taxă cât și în cel special de taxă anumită. Expresia *bâc-ı tamga* desemnează, după acest autor, taxa percepută pe mărfurile cumpărate și vândute în oraș, pe textile și

---

modul următor: se renunță la citarea traducerilor (Bistra Țvetkova, M. Berindei, G. Veinstein, Annie Berthier, Marielle Kalus-Martin, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru), pentru bibliografia amănunțită a cărora v. Anca Popescu, *Circulația mărfurilor la Dunărea de Jos reflectată în kanunnâmele*, în "Revista istorică", s. n., 3-4, 1995, nota 12. Se citează doar textul turco-otoman, fie după ediția lui A. Akgündüz (vol. I, VII și VIII), fie, pentru porturile și târgurile din *sancak*-ul Silistrei, după originalul de la arhivele *Bașbakanlık* din Istanbul, fondul *Tapu ve Tahrir* nr. 483 (TT 483). Aceasta întrucât, înainte de apariția ediției Akgündüz pentru aceste centre (1994), pregătisem transcrierea (care comportă și diferențe de lectură față de ediția Akgündüz) și traducerea documentelor amintite, după original, în perioada 1991-1993, sub îndrumarea d-nei Irène Beldiceanu - Steinherr în cadrul seminarului de la Ecole Pratique des Hautes Etudes, în vederea elaborării tezei de doctorat. V. Anca Popescu, *Un document ottoman concernant le commerce au Bas-Danube*, în "Revue Roumaine d'Histoire", 3-4, 1992, nota 8 și Eadem, *Circulația mărfurilor*, nota 12, p. 258. Documentele care se vor cita după TT 483 f. 19-29 se găsesc transliterate în ediția Akgündüz în vol. VII, la paginile: 727-730 (Chilia), 732-735 (Brăila), 736-738 (Tulcea, Isaccea și Măcin), 738-739 (Babadag), 739-740 (Hârșova), 741-742 (Karaharman) și 742-745 (Silistra). Documentele ediției Akgündüz (din vol. VII și VIII: transliterarea în alfabetul turc modern) mi-au fost accesibile, în fotocopii, prin bună-voința d-lui M. Maxim, profesor la Facultatea de istorie a Universității București și a d-lui Benjamin Lelouche, cercetător la Institutul francez de studii anatoliene din Istanbul.

[6] Persana fiind limba oficială în Asia Mică atât în epoca *selcuk*idă.cât și în cea *ilhan*idă.

[7] EI², vol. I, p. 884-886 (M. F. Köprülü).

[8] Cuvântul persan *buzurg* are sensul de "mare" "eminent", "nobil", F. Steingass, *Persian-english dictionary*, Londra, 1930, p. 183.

pe animalele tăiate la abator. Se mai numea şi *tamga-i siyâh*[9]. *Bâc-ı buzurg* desemna taxa vamală percepută pe mărfurile în tranzit sau importate; asemenea mărfuri erau pasibile de *bâc-ı tamga*, când se vindeau la piaţă[10]. Se remarcă din concluziile celor doi turcologi că, în cadrul plurisemiei funciare a termenului *bâc*, compuşii cu *buzurg* polarizează spre sensul de taxă de circulaţie iar cei cu *tamga* spre cel de taxă de vânzare.

În textele narative turco-otomane cuvântul *bâc* apare de asemenea atât cu semnificaţia de taxă în general cât şi cu un sens tehnic, fiscal, desemnând o anumită taxă de piaţă. De aici dificultatea majoră în surprinderea naturii acestei taxe. De exemplu cronicarul Sa'ad ed-dîn îl foloseşte în sensul general când spune că *bâc*-ul şi *harac*-ul din Rum nu erau atât de oneroase ca cele din Persia. Sensul tehnic apare la Aşıkpaşazade care arată că în timpul lui Osman Gâzi se luau *bâc* câte 2 accele pentru fiecare balot de marfă vândut în piaţă, explicând că taxa făcea parte din categoria taxelor municipale ale marilor oraşe. Tot Aşıkpaşazade narează tradiţia adoptării taxei *bâc* pe timpul lui Osman I, la sugestia unui personaj din principatul Germiyan[11].

Dicţionarul lui Sertoğlu notează că la turcii osmanlâi *bâc*-ul a fost adoptat cu înţelesul de taxă de vânzare-cumpărare (*bir aliş veriş vergi*)[12]. În prezent, turcii din Turkestanul oriental folosesc cuvântul *bâc* cu sensul său general de taxă, dar în dialectele kaşgar şi yarkand sensul este cel de taxă vamală[13].

Kanunnâme-lele otomane menţionează termenul *bâc* atât în accepţia de taxă specializată cât şi în cea de taxă în general, în contexte fără numitor comun aparent. Astfel, apar fie formele simple (dar ambigue) ca "*bâc*", fie formele compuse şi determinate ca "*bâc-ı bâzâr*". Se mai întâlnesc compuşii: *bâc-ı babha* (*bâc*-ul porţilor)[14], *resm-i bab, kapu hakkı, resm-i kapu* (toate trei însemnând darea porţii)[15]. Dar şi *kanara bâcı* (taxa de abator), *araba bâcı* (taxa de căruţă), *çıkar-bâcı* (taxa de ieşire din oraş).

În cartea lor consacrată civilizaţiei islamice, H. Gibb şi A. R. Bowen consideră că taxa *bâc* era cea care se plătea pentru vânzarea mărfurilor care erau aduse la piaţă "fom the surrounding district" arătând că, de exemplu, fânul şi iarba pentru nutreţ care creşteau în limitele oraşului, dacă erau aduse la piaţă, nu se taxau cu *bâc*[16]. *Bâc*-ul ca şi

---

[9] *Siyâh* este un cuvânt persan care înseamnă în primul rând negru (dar şi inospitalier); are însă şi sensul de urmă, semn scris; *siyâha* desemnează registrul de socoteli, Steingass, *op. cit.*, p. 715.

[10] *Tamga*, ca taxă comercială, se folosea şi în Hanatul Crimeei alături de alte două taxe percepute în staţiunile vamale ale hanatului: *tartnak* sau *tartınak* şi *harc harâcât*. H. Inalcık considera ca *tamga*-ua crimeeană era taxa comercială similară *bâc*-ul din documentele otomane, v. H. Inalcık, *Sources and studies on the Ottoman Black Sea, I: The customs register of Caffa, 1487-1490*, Harvard University, 1995, p. 99.

[11] Acest principat a fost unul dintre principalii moştenitori ai instituţiilor sultanatului *selcuk*id de Rum, v. P. Wittek, *The rise of Ottoman Empire*, Londra, 1938; M. Berindei, Marielle Kalus-Martin, G. Veinstein 1976, *Actes de Murad III sur la région de Vidin et remarques sur les qanun ottomans*, SF, 35, 1976, p. 21.

[12] V. M. Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi* (Enciclopedia termenilor istoriei otomane) Istanbul, 1958, p. 26.

[13] EI², *s.v.*

[14] L. Fekete, *Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, Budapesta, 1955, vol. I, p. 90.

[15] N. Beldiceanu, *Recherche sur la ville ottomane. Étude et actes*, Paris, 1973, p. 304 (se va cita *La ville*).

[16] H. A. R. Gibb şi H. Bowen, *Islamic society and the West. A Study of the Impact of*

alte taxe legate de vânzare (de exemplu taxa de cântărire) era perceput, la început, de către *muhtesib*[17]. Cei doi autori afirmă de asemenea că *tamga resmi* era o taxă complementară *bâc*-ului, numai pentru bunuri produse în interiorul oraşului (în general obiecte meşteşugăreşti), percepută de asemenea de *muhtesib*.

Pentru clarificarea conţinutului acestei importante noţiuni a fiscalităţii comerciale otomane, cercetătorii au luat mai întâi în considerare situaţiile - definite de anumite verbe - în care termenul *bâc* apărea în legislaţia comercială[18]. S-au identificat astfel trei asemenea situaţii caracteristice mărfii căreia i se aplica taxa *bâc*: când marfa venea la piaţă (*gelse*), când era vândută (*satılsa, alınsa*), când părăsea localitatea (*çıksa, gitse*). Concluziile la care au ajuns cercetătorii care au urmat această cale au fost însă divergente. Pentru Bistra Ţvetkova, ar fi vorba de trei taxe diferite: o taxă care se plătea la vânzarea/cumpărarea mărfurilor, o taxă de import (care era percepută când mărfurile pătrundeau în oraş), o taxă de export (percepută la ieşirea mărfurilor dintr-un oraş sau târg)[19]. Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru distinge două tipuri de taxe: una percepută pentru mărfurile care vin din exterior, la intrarea lor în oraşe (deci un fel de taxă de import), şi alta pentru mărfurile care provin din oraş, la vânzarea lor la piaţă[20]. Pentru Nicoară Beldiceanu, *bâc*-ul era "une taxe perçue sur toute sorte de marchandises achetées et vendues dans les villes et les villages ayant un marché, ainsi que sur les tissus ou les bêtes de boucheries"[21]. De asemenea acelaşi autor făcea echivalenţa între taxele denumite prin termenii *bâc, kara bâc, bâc-ı siyâh şi bâc-ı tamga*. Spre deosebire de

Western Civilization on Moslem Culture in the Near East, Oxford University Press, 1957, p. 7.

[17] *Muhtesib*-ul avea atribuţii economice şi judiciare (supraveghea corectitudinea tranzacţiilor comerciale, verifica unităţile metrologice, fixa preţurile). Se pare că era ipostaza otomană a dregătorului numit în Imperiul Bizantin *agoranomos*, v. N. Beldiceanu, *La ville*, p. 73-81.

[18] Este vorba în primul rând de turcologii care s-au ocupat de *kanunnâme*-lele centrelor danubiene: Bistra Ţvetkova, *Vie économique de villes et ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles*, REI, 38, 2, 1970, în special paginile 277-283, N. Beldiceanu şi Irène Beldiceanu-Steinherr, *Actes du règne de Selim Ier concernant quelques échelles danubiennes, de Valachie, de Bulgarie et de Dobroudja*, SF, 33, 1964, p. 91-115, N. Beldiceanu, *La ville*, în special paginile 292-293, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Aspecte ale vieţii economice din oraşele şi tîrgurile Dobrogei sub stăpînire otomană, sec. XV-XVII*, "Studii", 26, 1, 1973, în special paginile 36-37 şi 39, M. Berindei, Annie Berthier, Marielle Kalus-Martin, G. Veinstein, *Code de lois de Murad III concernant la province de Smederevo*, SF, 31, 1972, p. 140-163, M. Berindei, Marielle Kalus-Martin, G. Veinstein, *Actes de Murad III sur la région de Vidin*, în special paginile 20-32, M. Berindei şi G. Veinstein, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman, 1570*, "Cahiers du Monde Russe et Soviétique", Paris, 22, 2-3, 1981, p. 251-328.

[19] "En règle générale le *bâc* accompagnait obligatoirement toutes opérations commerciales conclues sur le marché urbain local... Le *bâc* était perçu aussi lors de l'importation de marchandises dans la ville, lorsque celles-ci venaient du dehors (c'était alors une sorte de taxe d'importation), ou lors de leur transport sur le marché et au moment de la transaction elle-même, dans le cas où les marchandises étaient d'origine locale", Bistra Ţvetkova, *Vie économique de villes et ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles*, REI, 38, 2, 1970, p. 277. La p. 283, despre: "les taxes à l'exportation (*çıkar bâcı, reft içün deyü*)".

[20] "Pentru articolele aduse din afară, *bâc*-ul se încasa chiar la intrarea în oraş, ca un fel de taxă de import pe când pentru celelalte mărfuri era perceput chiar în piaţă, fie cu prilejul aducerii lor în zilele de târg, fie în momentul încheierii tranzacţiilor comerciale", M. M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 39.

[21] N. Beldiceanu, *La ville*, 1973, p. 292.

primele două definiţii, aceasta din urmă adiţiona, ca un caz particular, taxa denumită *kanara bâcı*, taxă percepută la abator cu ocazia tăierii vitelor.

O încercare de a domina diversitatea denominaţiilor încadrându-le într-o definiţie riguros unitară a taxei *bâc* se află în cercetarea cuprinzătoare întreprinsă de Mihnea Berindei, Marielle Kalus-Martin şi Gilles Veinstein în studiul acestora consacrat codului de legi al lui Murad III pentru câteva centre din *sancak*-ul Vidin[22]. Pentru ei *bâc*-ul era "une taxe frappant les marchandises introduites dans la ville en vue d'y être vendues, ou sorties de la ville après y avoir été achetées, en général en vue d'une revente"[23]. Definiţia celor trei autori a avut aspiraţia de a unifica situaţiile neomogene menţionate în legătură cu această taxă. Astfel "taxa de importare" şi "taxa de exportare" devin momente ale vânzării propriu-zise (la fel, taxa de abator).

Sintetizând, s-au exprimat două poziţii principale în legătură cu natura taxei comerciale desemnate prin cuvântul *bâc*: 1) mai multe taxe (taxa de vânzare, taxa de importare, taxa de exportare) cu mai multe denumiri (în general prin compuşi ai termenului *bâc*): B. Ţvetkova, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru; 2) o singură taxă (taxa de vânzare) cu mai multe denumiri: N. Beldiceanu şi Mihnea Berindei, Marielle Kalus-Martin, Gilles Veinstein.

Să revedem pe rând situaţiile care se prezintă în izvoarele esenţiale pentru examinarea naturii taxelor comerciale - codul cutumiar general al lui Mehmed II şi reglementările destinate porturilor Dunării de Jos.

Două precauţii liminare se impun. Prima se referă la viciul amintit al surselor juridice otomane care, deşi în multe privinţe foarte precise, folosesc unii termeni când într-un sens tehnic, restrictiv, când într-unul general. Astfel termenul persan *bâc* apare uneori ca sinonim al cuvântului arab *resm* (dare, taxă) iar alteori în accepţia de taxă specială. A doua priveşte natura acestor izvoare. Dreptul comercial otoman fiind o sinteză între principii şi situaţii particulare de diverse origini, *kanunnâme*-lele se prezintă ca o colecţie de norme de o eterogenitate deconcertantă. Totuşi sistematizarea nu este imposibilă. Cu o a treia precauţie: ca logica să nu fie prea apăsată, silind faptele să intre în marginile unor structuri abstracte, străine gândirii şi practicilor oamenilor acelui timp.

În Imperiul Otoman, vânzările erau autorizate numai în locuri desemnate prin lege, pentru a fi sub supravegherea statului: la piaţa din târguri şi oraşe (*bâzâr, kapan*), în antrepozitele porturilor. Dispoziţiile lui Bayezid II pentru Skoplje, referitoare la pedepsele aplicate celor care se sustrag de la plata *bâc*-ului, arată că pentru ca o tranzacţie să fie legală aceasta trebuia să aibă loc la piaţă (eventual la piaţa specializată) sau trebuia ca marfa să treacă prin locuri indicate unde era supusă taxării, de exemplu anumite intrări în oraş[24]. De aceea principalele coduri de legi otomane, începând cu cel al lui Mehmed II, menţionează: *köylerde her ne kim satılsa bâc yokdur* (pentru orice lucru care se vinde la sat nu se percepe *bâc*)[25]. Evaziunea fiscală pe această cale era şi ea avută în vedere:*ve dahi şehir halkından bir kimesneden bâzâr yerine varmadın arpa ve buğday gibi nesne alsa bâc alınmak yokdur lâkin men'ediler bâzârdan gayri yerde*

[22] V. M. Berindei, Marielle Kalus-Martin, G. Veinstein, *Actes de Murad III sur la région de Vidin*, p. 20-32.

[23] Ibidem, *op. cit.*, p. 28.

[24] V. N. Beldiceanu, *La ville*, p. 281-282.

[25] A. Akgündüz, *Osmanlı kanunnameleri ve hukuki tahlilleri* (*Kanun*-urile otomane şi bazele juridice), Istanbul, 1990, vol. I, p. 375.

bey'etmeyeler (când un orăşean cumpără cereale ca grâu şi orz înainte ca acestea să ajungă la piaţă, nu se percepe *bâc*, dar aceste vânzări în afara pieţei trebuie să fie împiedicate)[26]. Dar *bâc*-ul se aplica şi în cazul unor tranzacţii încheiate în localităţi pe care documentele le califică drept sate (*kariye*) cum erau Kladovo, Orşova, Tulcea, Isaccea sau Măcin, ceea ce formal contrazice stipulaţia din codul lui Mehmed II. Vânzarea oilor putea să se facă la piaţă dar şi la saiale, câşle, pe *çiftlik*-uri[27]. Aceste contradicţii sunt doar aparente. Esenţială era existenţa unei pieţe instituite de către stat.

Spre centrele urbane se îndreptau aşadar mărfurile din provincii sau din afara imperiului. Operaţia de vânzare era precedată în mod firesc de una de importare (în centrul respectiv). În reglementările comerciale pentru târguri sau porturi se întâlneşte frecvent formula compusă din verbele *gelse satılsa* (dacă vine şi dacă se vinde).

Nu toate tranzacţiile urbane erau taxate prin *bâc*. Codul lui Mehmed II exclude vânzările de bunuri imobiliare: case, grădini, mori etc. (*ve mülk satılsa bâc yoktur. Ya'ni bag ve degirmen ve ev gibi*)[28].

Cu ocazia tranzacţiei comerciale fiscul percepea o serie de taxe adiţionale: de exemplu taxa de etalaj la piaţă (*resm-i segi*), taxa *ihtisab*, taxa de cântărire (*resm-i kantar*), ş. a.

Condiţiile de percepere şi cuantumul taxei *bâc* suferă influenţa tradiţiilor locale. Codul lui Mehmed II prevedea în legătură cu piaţa închisă (*kaban*): toţi cei care aduc ceva la piaţă vor plăti *bâc*-ul conform cutumei şi reglementărilor (*ve dahi her ne kim bâzâra nesne getürse kanunnamem mucebince adet üzere bâcın vere*)[29].

Uneori apare precizarea că *bâc*-ul se percepea atât de la vânzător cât şi de la cumpărător (*satandan ve alandan*).

Pentru o marfă care a ajuns la piaţă se plătea *bâc* numai dacă avea loc tranzacţia comercială. Textul cronicii lui Aşıkpaşazade redă astfel natura primordială a taxei: "orice persoană care aduce la piaţă ceva şi vinde va da 2 aspri; dacă însă nu vinde acel lucru nu va da nimic"[30]. În reglementarea comercială pentru portul Rusciuc, de exemplu, de la mijlocul secolului al XVI-lea, se prevede acelaşi lucru: "dacă vin fructe uscate [aduse] cu calul din afară în oraş, se iau 2 accele de povară. Dacă vin cu căruţa nuci şi fructe uscate se iau câte 4 accele de căruţă ca *bâc*. Dacă nu se vând nu se ia *bâc*". Aici

---

[26] Y. Koç 1993, p. 112, *Un recueil de lois ottomane - le manuscrit de Munich* (lucrare în manuscris: textul turco-osman în transliteraţie latină şi traducerea în limba franceză).

[27] TT 483, f. 20. Saia şi câşlă sunt cuvinte intrate în limba română din limba turcă: primul desemnează staulul de oi sau de capre, al doilea, locul de iernat pentru vite, v. L. Şăineanu, *Dicţionar universal al limbei române*, Bucureşti, 1929, p. 109 şi 559. *Çiftlik*-ul era un lot de pământ cu suprafaţa egală, în teorie, cu cea care putea fi lucrată de o pereche de boi (*çift* = pereche). În general întinderea sa varia între 60 şi 150 de *dönüm* (iar un *dönüm* era de aproximativ 1000 m^2 ; deci un *çiftlik* avea cam 6-15 ha), v. H. Inalcık, *The Problem of the Relationship*. ., p. 238.

[28] A. Akgündüz, *op. cit.*, vol. I, p. 375.

[29] R. Anhegger şi H. Inalcık, *Kânunnâme-i sultâni ber muceb-i örf-i 'osmani* (Regulamente imperiale conforme cu cutumele otomane), Ankara, 1956, p. 59 (text turco-osman). Traducerea în limba franceză, N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris*, Paris, vol. I. 1960, p. 131.

[30] Text în Ergin Nurî, *Mecelle-i Umur-u Belediye* (Codul municipal general), Istanbul 1922, vol. I, p. 365, *apud* M. Berindei, Marielle Kalus-Martin, G. Veinstein, *Actes de Murad III sur la région de Vidin* , p. 22.

însă precizarea este împinsă mai departe: pentru mărfurile nevândute în oraş şi luate înapoi de asemenea nu se lua *bâc*[31]. Pentru că *bâc*-ul se plătea în cazul efectuării vânzării, unele documente îl desemnează ca *bâc-ı bâzâr* (*bâc*-ul de piaţă).

Tranzitarea mărfurilor printr-o localitate nu se taxa prin *bâc*. Astfel, în reglementarea pentru târgul Babadag acest lucru se formula fără echivoc: "dacă vin în oraş cu căruţa piei argăsite şi se vând, se ia câte o accea de pielea de bivol de apă şi o jumătate de accea de pielea de bivol de uscat. Însă dacă vin din afară în oraş dar nu se vând, ci numai trec şi pleacă mai de parte, nu se ia nimic"[32]. La fel dacă tranzitul pe uscat era urmat de o exportare pe apă: la Karaharman, pentru mărfuri sosite aici cu căruţa şi vândute se ia *bâc*; nu şi dacă acestea, fără a face obiectul unei vânzări, se încarcă pe corabie[33]. Aceeaşi dispoziţie se întâlneşte în reglementarea pentru Semendria[34]. Dar reglementarea pentru târgul Brăilei arată o situaţie opusă: mărfurile sosite pe uscat, care nu se vând pe loc ci se încarcă în corabie, nu numai că nu plătesc vamă (ca în orice export pe apă) dar plătesc o taxă *bâc*. Brăila este însă un caz atipic şi pentru perceperea vămii[35].

Când se revindeau mărfurile în aceeaşi localitate vânzătorul din prima tranzacţie nu mai plătea *bâc*. Acest lucru este stipulat de codul lui Mehmed II: "dacă pentru un lucru care s-a vândut s-a plătit *bâc*, apoi din nou, în acel oraş, cumpărătorul vinde altcuiva, nu mai dă [încă odată] *bâc*"[36]. În cazul reexportării mărfurilor, reglementarea fiscală a portului Silistra prevedea: dacă se dă *bâc*-ul la schelă apoi reîncărcând marfa se pleacă, nu se mai ia încă odată *bâc*-ul[37].

Nu se percepe *bâc* pentru animalele (cai, boi) care transportau marfa (Nicopole)[38].

Din exemplele de până acum se vede că momentul central de care se lega perceperea taxei *bâc* era vânzarea. Legea invocă adesea actul vânzării (*satılsa, satsa*). Tranzitul sau întoarcerea la locul de provenienţă a mărfii nevândute nu se taxau prin *bâc*.

Sunt însă şi cazuri când *bâc*-ul apare ca o taxă mai apropiată de taxa de circulaţie decât de cea pe tranzacţia propriu-zisă. De exemplu, în reglementarea fiscală pentru portul Rusciuc se stipulează: "dacă se încarcă în căruţă miere, seu şi ulei de luminat, piei argăsite, şi piei de capră neargăsite şi se pleacă afară se iau câte 8 accele de căruţă ca *bâc*"[39]. Este adevărat - se poate interpreta că încărcătura de care vorbeşte

---

[31] Akgündüz, *op. cit.*, vol. VIII, 1994, p. 497: Ve *şehre hâricden yük ile kuru meyva gelse, yük başına ikişer akçe alınur. Ve araba ile koz ve kuru yemiş gelse, her arabadan dörder akçe bâc alınur; amma satılmasa bâc alınmaz; satılmayub şehirden çıkub gerü gitse nesne alınmaz.* Exemplificările nu epuizează cazurile menţionate în *kanunnâme*-lele porturilor Dunării de Jos.

[32] TT 483, f. 26.

[33] TT 483, f. 27.

[34] M. Berindei, Annie Berthier, G. Veinstein, *op. cit.*, p. 148.

[35] TT 483, f. 22. În privinţa "anomaliei" perceperii *bâc* -ului la Brăila: ar putea fi vorba de o simplă taxă de încărcare pe corabie. Cât priveşte vama, este de suspectat amprenta regimului vamal al Brăilei anterior cuceririi otomane.

[36] *Ve dahi bir nesne ki bâc verilüb satılsa ba'de gene ol şehirde müşteri bir kimesneye satsa bâc alınmaz*, Y. Koç, *op. cit.*, p. 38. Făceau excepţie tranzacţiile cu robi şi animale.

[37] TT 483, f. 29.

[38] Akgündüz, *op. cit.*, vol. VIII, p. 491.

[39] Idem, *loc. cit.* , p. 497.

documentul era rezultatul unei cumpărări. Diversitatea mărfurilor face puțin probabilă ipoteza unui transport făcut de producător. Uneori însă, documentele folosesc o denominație specială pentru situația în care marfa părăsește orașul: *çıkar bâcı* (*bâc* de ieșire). Astfel în reglementarea pentru Silistra se spune: "pe orice produs strâns în oraș, încărcat în căruță și luat afară se iau câte 8 accele ca *çıkar bâcı*". Sau în reglementarea pentru Giurgiu: "dacă de la Rusciuc trece spre Țara Românească un butoi cu vin, eminul ia 14 accele ca *bâc* și "necredinciosul valah" tot 14. Din aceste 14 accele, 10 sunt *resm-i geçid* și 4 sunt *çıkar bâcı*"[40]. Atât Bistra Țvetkova cât și M. Berindei, Marielle Kalus-Martin și G. Veinstein fac observația că această taxă (*çıkar bâcı*) se menționează rar în documente, explicația dată fiind că orașul este în primul rand un centru de consum și de schimb și mai puțin unul de export[41].

Alteori documentele menționează o denumire aparte și pentru taxa pe marfa care intră în oraș, adusă cu căruța: *bâc*-ul de căruță (*araba bâcı*). La Hârșova se menționează o asemenea taxă care se percepe în favoarea *mîrlivâ*-lei[42]. O situație particulară în care se menționează această taxă este aceea de taxă globală care se percepea atunci când o marfă era în cantitate prea mică pentru a fi taxată la unitate[43]. Dacă marfa era transportată pe spatele cailor sau cămilelor (*at ve deve yükü*) se indicau taxe distincte: pentru povară (*yük*), șa samar, dăsagă, etc.

Taxa de căruță, numită uneori simplu *bâc*, alteori *araba bâcı* este specificată aproape întotdeauna în reglementările fiscal-comerciale ale porturilor dunărene. Valorile ei diferă în funcție de marfa transportată și de mărimea vehiculului.

În reglementarea comercială pentru Rusciuc există o prevedere: "dacă un necredincios vine din afară în oraș ca să cumpere vin nou și apoi pleacă afară cu căruța, se iau câte 8 accele de căruță"[44]. Din acest enunț se naște întrebarea dacă intrarea în oraș a viitorului cumpărător, cu căruța goală, a fost supusă vreunei taxări sau nu. Regulamentul Brăilei menționează o asemenea taxă de circulație care se percepea pentru căruțele goale: "pentru trecerea unei căruțe goale se iau 4 accele ca taxă "[45].

Așadar: în reglementările fiscal-comerciale apare, pe lângă taxa indubitabil de vânzare/cumpărare numită (în majoritatea cazurilor) *bâc* și o taxă, numită uneori *bâc* alteori *araba bâcı* alteori *çıkar bâcı* (și alteori fără o denumire specială), care se leagă de mișcarea mărfii. În unele cazuri se arată că ea contopește două momente: venirea (în oraș) și vânzarea mărfii; vânzarea/cumpărarea și plecarea mărfii (din oraș). Uneori această fuziune este explicită, în documente, alteori se poate doar presupune.

Un enunț din reglementarea pentru Giurgiu arată că pentru animalele aduse din Țara Românească la Giurgiu și vândute, părții valahe îi revenea o taxă alcătuită din *bâc-ı bâzâr* și *kır bâcı*[46]. Rezultă că partea de *bâc* care revine domnului român este o taxă

---

[40] TT 483, f. 29.

[41] M. Berindei, Marielle Kalus-Martin G. Veinstein, *Actes de Murad III sur la région de Vidin*, p. 29-30.

[42] TT 483, f. 27. *Mîrlivâ* sau *sancakbegy*, conducătorul diviziunii teritorial-administrative otomane numite *liva* sau *sancak*.

[43] De exemplu, în reglementarea pentru Babadag: "dacă vine brânză în burduf, se ia o accea de burduf. Dar dacă sunt puține burdufuri în căruța care vine, atunci se ia *araba bâcı*" TT 483, (Akgündüz, *loc. cit.*, p. 739).

[44] Akgündüz, *op. cit.*, vol. VIII, p. 497.

[45] TT 483, f. 24.

[46] "Dacă din Țara Românească vin și se vând la piață cai (de tracțiune) se iau 12 accele

compusă din taxa de vânzare (*bâc-ı bâzâr*) şi o taxă care ar putea fi, eventual, de circulaţie[47].

Există însă şi situaţii în care momentul vânzării nu apare şi chiar este exclus să fie postulat. În reglementarea pentru Rusciuc se poate citi: "dacă un necredincios vine din afară în oraş ca să cumpere vin nou şi [apoi] pleacă afară cu căruţa, se iau câte 8 accele de căruţă. Când îşi duce afară propriile butoaie cu vin nou, dă 4 accele ca *bâc*". Sau (tot în această reglementare): "dacă un orăşean aduce din afară miere, o rafinează (*sâfi edüb*), urcând-o (apoi) în căruţă, pleacă afară, se iau câte 8 accele de căruţă ca *bâc*"[48]. Reglementarea comercială a târgului Brăilei prezintă situaţia când, fiind adusă la piaţă marfă şi vânzându-se numai o parte (pentru care se percepe *bâc*-ul cuvenit), dacă restul se transportă în altă parte pentru a fi vândut, şi în acest al doilea caz se percepe *bâc*[49]. În regulamentul porturilor Tulcea, Isaccea şi Măcin se stipulează că atunci când un negustor, după ce-şi transporta vinul cu corabia într-un port, unde debarca, dacă voia să-l ducă el însuşi mai departe pe uscat, plătea o taxă numită *çıkar-bâcı*[50]. În toate aceste cazuri nu poate fi vorba de o vânzare prealabilă din care să rezulte încărcătura căruţei.

Apelul la soluţia taxei compuse, asemenea taxelor comerciale romano-bizantine se înfăţişează în mod firesc. O aluzie la similitudinea între *bâc* şi *kommerkion*, dar fără a-i dezvolta conţinutul, se găseşte în studiul semnat de Mihnea Berindei, Marielle Kalus-Martin şi Gilles Veinstein[51].

În această perspectivă neexplorată suficient trebuie amintită întâi observaţia generală, valabilă pentru sistemul fiscal comercial romano-bizantin[52], că taxele vamale, cele pe vânzarea propriu-zisă şi unele taxe de circulaţie au interferat. Din contaminări care nu se pot controla îndeajuns au rezultat hibrizi purtând uneori nume noi: de exemplu, *octava*, *dékaté*, *kommerkion*, împreună cu o constelaţie de compuşi. Mentalitatea modernă tinde să distingă riguros categoriile de taxe comerciale: taxe pe tranzacţia propriu-zisă, taxe de circulaţie, taxe de import/export. În trecut însă, modul de concepere a operaţiilor comerciale nu era atât de disjunctiv. În Imperiul Bizantin, de exemplu, transportul mărfurilor nu era conceput făcându-se abstracţie de tranzacţia care-l preceda sau succeda. Taxa de vânzare avea un dublu caracter: de taxă pe locul unde era expusă marfa şi de taxă pentru licenţa de vânzare. *Octava* de exemplu era un impozit compus din taxa vamală şi licenţa de vânzare adică era o taxă care dădea dreptul de vânzare pentru un obiect importat (fie din exterior fie din altă circumscripţie vamală). Din această cauză a derivat imprecizia conţinutului său, dominat când de caracterul de

ca *bâc*. Necredinciosul valah ia 4 accele ca *bâc-ı bâzâr* şi 4 drept *kır bâcı*", Akgündüz, *op. cit.*, vol. VIII, p. 500.

[47] *Kır bâcı* nu şi-a găsit o explicaţie satisfăcătoare până acum. Ar putea fi vorba de *kara bâcı*? Deci, prin analogie cu *kara gümrük*, adică vama de uscat, o taxă de circulaţie?

[48] Akgündüz, *op. cit.*, vol. VIII, p. 497.

[49] "Dacă nu vând decât o parte şi restul îl exportă, nu vor plăti decât taxa pe brânza şi pe pâsla vândute la piaţă, după modul descris mai sus şi vor mai plăti 9 accele de car pentru ceea ce duc afară [de Brăila]", TT 483, f. 22.

[50] TT 483, f. 24.

[51] V. M. Berindei, Marielle Kalus-Martin, G. Veinstein *Actes de Murad III sur la région de Vidin* p. 28, nota 85: "Cette conclusion est à rapprocher de celle à laquelle aboutit Antoniadis-Bibicou à propos d'une taxe par ailleurs différente, le *kommerkion* byzantin".

[52] Hélène Antoniadis-Bibicou, *Recherches sur la douanes à Byzance*, Paris, 1963, p. 31.

taxă vamală când de cel de autorizație de vânzare[53].

Bâc-ul și *gümrük*-ul, ca principale taxe comerciale otomane erau, ca și omoloagele lor romano-bizantine, instituții urbane. Perceperea lor se făcea în centre de habitat dens, care controlau căile de comunicație, unde era autorizată practicarea comerțului. *Bâc*-ul, ca taxă de vânzare, are puncte comune atât cu *venalicium* (= taxa pe operația comercială propriu-zisă în Imperiul Roman) cât și cu *pratikion* (care era echivalentul bizantin al lui *venalicium*, aplicându-se oricărei tranzacții comerciale independent de originea mărfii)[54]. Dar, în ipostaza în care sensul de taxă de circulație predomină, se apropie și de taxa *kommerkion*.

Ca și *octava*, *kommerkion* este un impozit compus (din taxă vamală și taxă de vânzare)[55]. Dar, în primele mențiuni documentare, *kommerkion* apare cu triplu aspect: taxa târgului (*kommérkios fóros, télos, tellonion*); taxă pe circulația mărfurilor; taxă pe vânzare[56]. Există însă și exemple neutre care nu permit încadrarea cu o siguranță minimă a *kommerkion*-ului nici în categoria de taxă vamală nici în cea de taxă pe vânzare. *Kommerkion* (ca și *dekatai kat emporian*) se vărsa pentru comerț, pentru a avea dreptul de a-l exercita și pentru că l-a exercitat în momentul perceperii[57].

În Imperiul Bizantin, perceperea unică a taxei vamale și a taxei de vânzare (comerțul fiind concentrat în centrele urbane interioare sau de frontieră) a creat condiții favorizante pentru unificarea celor două impozite (de asemenea pentru contaminarea cu taxele de circulație). Această unificare a făcut, de exemplu, ca taxa vamală *octava* să dobândească și un aspect de taxă pe licența de vânzare ceea ce nu împiedica să funcționeze paralel o taxă de vânzare *venalicium*. Taxa *kommerkion* avea un aspect de taxă de vânzare, dar nu era taxa de vânzare propriu-zisă ci cea care conferea contribuabilului autorizația de a vinde obiectul impus sau, care era cerută ca urmare a efectuării tranzacției comerciale[58].

În sursele bizantine, exemplele de percepere a taxei vamale simple, neurmate de taxe de vânzare se întâlnesc foarte rar. La otomani dimpotrivă perceperea taxei vamale se făcea indiferent dacă marfa se vindea sau nu în acel loc.

Kommerkion, ca taxă vamală, era cerut și de la supușii imperiului pentru circulația mărfurilor de la o regiune la alta. *Gümrük*-ul otoman se plătea de asemenea în raport cu "granița vamală" (între circumscripții vamale sau între state)[59].

Pentru *kommerkion* exista un cuantum la vânzarea *en gros* și altul la vânzarea *en détail* [60]. La otomani acest lucru se observă în cazul *bâc*-ului.

---

[53] Eadem, *op. cit.*, p. 66-67.

[54] Eadem, *op. cit.*, p. 118.

[55] Eadem, *op. cit.*, p. 114.

[56] Ca taxă de vânzare: Andronic II Paleologul scutește pe locuitorii Monemvaziei de *kommerkion*-ul pentru negoțul pe care-l făceau în propriul oraș, Hélene Antoniadis-Bibicou, *op. cit.*, p. 111 (v. mai jos, același lucru pentru scutiri în privința *bâc*-ului).

[57] Eadem, *op. cit.*, p. 119

[58] Paralel cu taxa *kommerkion* astfel concepută exista taxa *pratikion*, care se percepea pe tranzacțiile comerciale propriu-zise. Alexis III Anghelos reînnoiește în 1198 privilegiile acordate venețienilor și scutește de *kommerkion* și de *pratikion* pe oricine cumpăra sau vindea venețienilor, v. Hélene Antoniadis-Bibicou, *op. cit.*, p. 116.

[59] Pentru districtele vamale în Imperiul Otoman v. H. Inalcık, *The customs register of Caffa*, p. 91-98.

[60] Hélène Antoniadis-Bibicou *op. cit.*, p. 112.

Kommerkion se plătea, ca şi *siliquaticum* în Occident, jumătate de către cumpărător, jumătate de către vânzător. Şi *bâc*-ul, în unele locuri (în legătură probabil şi cu anumite etape cronologice) se plătea jumătate de către vânzător şi jumătate de către cumpărător. *Bâc*-ul, ca taxă compusă (taxă de circulaţie şi taxă de vânzare) se plătea în raport cu centrul comercial considerat[61].

Comerţul străin avea loc, la bizantini, în *apoteke* (antrepozite; în turceşte a dat *kapan*) fixate în anumite locuri din oraşe sau porturi. Paralel se desfăşura comerţul din oraşe şi târguri. Cu aceste ocazii se percepeau *octava* sau *kommerkion*, dacă mărfurile proveneau dintr-o altă circumscripţie, sau numai *pratikion* dacă era vorba de produse locale[62].

În privinţa perceperii şi administrării *kommerkion*-ului, se cunosc mai multe practici: în afară de arendarea sau perceperea directă, atribuirea de imunităţi şi devoluţia produsului. Imunităţile puteau fi complete (*exkuseia, eleuteria*), scutiri parţiale, tarife de favoare. Abandonarea unei părţi sau a totalităţii venitului *kommerkion*-ului putea fi în profitul unei persoane morale - o biserică, mânăstire, fundaţie pioasă - sau unor beneficiari din afara statului - de ex. unor puteri străine care dispuneau de contoare pe teritoriul imperiului. Aceste privilegii erau acordate fie în scopul recompensării unui serviciu (mai ales către particulari) fie contra angajamentelor politice din partea puterilor străine beneficiare[63]. Existau şi imunităţi acordate unor instituţii sau grupe de persoane. De exemplu: mărfurile destinate armatei şi curţii, cele rezervate fiscului (*fiscus ab omnium vectigalium praestationibus immunis est*), obiectele rezervate uzului personal al particularilor (*ad usum proprium*), cei care efectuau transporturile pentru aprovizionarea capitalei (pentru *navicularii, naukleroi, publicas species transportantibus*), veteranii, militarii, locuitorii unor oraşe care beneficiau de tarife de favoare. Negustorii străini puteau beneficia fie de scutirea totală de *kommerkion* fie de tarif de favoare[64].

Privilegiile comerciale acordate de otomani nu prevedeau în nici un caz scutirea totală de *gümrük*. Dar se pot recunoaşte unele categorii ale imunităţilor interne caracteristice *kommerkion*-ului în scutirile de *bâc* prevăzute în reglementările fiscale otomane. Astfel în *kanunnâme* - lele porturilor dunărene se prevăd scutiri de *bâc* în următoarele situaţii:

1) pentru achiziţionarea de materiale (lemne de foc, de construcţie, obiecte din lemn) şi hrană pentru consumul propriu era scutită, în general, de plata *bâc*-ului. La Chilia, dacă cineva aducea pentru folosinţă proprie lemne de foc şi lemne de construcţie (*evin yapmağı içün ağaç*)[65]. La Silistra, când orăşenii fac cumpărături pentru nevoile proprii. La fel la Brăila, pentru pastrama pe care orăşenii o aduc pentru propriul

---

[61] Problema existenţei sau nu a circumscripţiilor de *bâc* nu are încă suficiente elemente pentru a fi (re)adusă în discuţie.

[62] *Pratikia* sau *teloneum* din sursele occidentale. În a doua formă taxa este semnalată de I. Nistor şi în Moldova: într-un document din 13 decembrie 1560 prin care domnul Moldovei Alexandru Lăpuşneanu scuteşte pe un negustor de vite veneţian, atît de *teloneum* cît şi de tricesimă, v. I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16 Jahrhunderts*, Cernăuţi, 1912.1912, 246. Acelaşi autor echivalează vama mică din documentele moldoveneşti cu acest *teloneum*. La rândul său Nicoară Beldiceanu a atras atenţia asupra similitudinilor între *bâc*-ul otoman şi vama mică.

[63] V. Hélène Antoniadis-Bibicou, *op. cit.*, p. 147-148.

[64] Eadem, *op. cit.*, p. 42-49.

[65] TT 483, f. 20.

consum[66]. Sau la Rusciuc când se aduc la piață, în dăsagă, năut, linte și altele asemenea. La Vidin dacă cineva aduce făină în oraș, pentru alimentație[67].

2) pentru mărfurile aduse în cantități mici[68].

3) pentru localnici, în calitate de cumpărători. La Chilia, la cumpărarea unor mărfuri care se vând la *kantar* ca miere, seu, brânză, dacă cumpărătorul este din oraș (*şehirlü*)[69].

4) pentru producătorii care își vindeau ei înșiși marfa. La Măcin, dacă sătenii (*ehl-i kariye*) își transportă ei înșiși vinul afară pentru a-l vinde[70]. La Rusciuc, de la brânza proaspătă vândută la piață de către cei ce mulg vitele. Tot la Rusciuc, dacă argăsitorii (*debag*) pleacă din oraș afară fie cu piei crude fie cu piei tăbăcite. Tot aici, necredincioșii localnici care au dat dijma din viile lor, dacă vând în oraș vinul nou[71].

5) pentru vânzările în contul aprovizionării de stat. La Rahova, Nicopole și Vidin, de la căruțele cu sare trimise de la schelă de către emini ca *irsâliyye* nu se lua *bâc*. La Karaharman corăbierii (*gemici*) care mergeau ei înșiși să strângă cereale pe care le expediau apoi cu corabia, probabil la Istanbul, nu plăteau *bâc*[72].

6) pentru "fidelitatea" față de o anumită piață. De la negustorul (*bâzirgân*) care se întoarce la piață se iau câte 2 accele ca *bâc* la povara de cal adusă, dacă aduce prima oară; apoi timp de 3 luni nu se mai ia nimic[73].

Militarii nu beneficiau de imunitate de *bâc*. Dimpotrivă, în reglementarea pentru Chilia se arată că atât beșliii cât și soldații garnizoanei trebuie să plătească taxele de *bâc* la vânzarea și cumpărarea oilor. Dar această precizare se face în registrul din anul 1570 lăsându-se a se înțelege că înainte nu figura în legislația locală[74].

Există și situații în care legiuitorul prevede tarife de favoare ale taxei *bâc* (avantajând o anumită categorie de mărfuri sau de negustori). De exemplu, pentru pâsla de Brașov: la Karaharman, pâsla din Țara Românească se taxa cu câte 2 accele iar cea de Brașov cu câte o accea[75]. Pentru un anumit partener extern: căruțașii care sărau peștele în portul Brăila în vederea exportării lui, dacă erau din Țara Românească plăteau o taxă mai mică (9 accele) decât cei din Transilvania (din Brașov) care plăteu 20 de accele[76]. Localnicii: la Brăila negustorii din oraș (*şehirlü*) care făceau comerț cu brânză și cu pâslă plăteau o taxă de vânzare mai mică cu 2 accele decât negustorii itineranți (*mîsafir*) care comercializau aceleași produse[77]. La Babadag, orășenii care aduceau fructe proaspete din afara localității, ca să le vândă, plăteau o accea la 2 căruțe față de o accea de căruță câ plăteau negustorii din afara orașului. Pentru negustorii musulmani: musulmanii plăteau doar 8 accele de sac pentru inul pe care-l aduceau la piață în vreme ce supușii

---

[66] TT 483, f. 22 și 29.

[67] Akgündüz, *op. cit.*, vol. VIII, p. 497 (Rusciuc), p. 562 (Vidin).

[68] Această categorie este subsumabilă celei de mai sus, dar în documente apare formulată distinct.

[69] TT 483, f. 20.

[70] TT 483, f. 25.

[71] Akgündüz, *op. cit.*, vol. VIII, p. 497.

[72] TT 483, f. 27.

[73] Akgündüz, *op. cit.*, vol. VIII, p. 497 (Rusciuc).

[74] TT 483, f. 20.

[75] TT, 483, f. 27.

[76] TT 483, f. 24.

[77] TT 483, f. 22.

ne-musulmani şi străinii plăteau 10 accele[78]. La Hârşova, negustorii musulmani plăteau pentru 1000 de bucăţi de şindrilă 2 accele iar *zimmi*-ii[79] 3 accele. Gelepii: la Turnu aceştia plăteau pentru boi şi cai 1 accea la 2 capete faţă de 4 accele de cap cât era taxa obişnuită. Pentru locul de producţie: pentru vânzarea mieilor se lua o accea la 4 miei, dacă vânzarea avea loc la staul, şi o accea la 2 miei dacă avea loc la oraş (Rusciuc). Pentru aprovizionarea internă: la Vidin dacă se vindeau în oraş sturionii prinşi în împrejurimi se percepeau 4 accele de căruţă; dacă erau exportaţi spre alt centru se luau 8 accele de căruţă[80].

Aşadar, în privinţa imunităţilor şi tarifelor de favoare, taxa *bâc* evocă de asemenea *kommerkion*-ul bizantin. Cum se ştie însă, corespondentul otoman al *kommerkion*-ului este *gümrük*-ul[81]. Specific modului de percepere a *gümrük*-ului este tariful triplu după cum negustorul este musulman, supus otoman nemusulman (*zimmî*), sau necredincios străin (*harbî*). Această tripartiţie a contribuabililor nu se întâlneşte în cazul taxelor comercial-vamale bizantine. Dar se întâlneşte în sfera fiscală islamică.

Potrivit Legii islamice taxarea comercială era admisă doar cu artificiul de a fi interpretată ca parte a *zakat*-ului, impozit pe avere cu semnificaţia de donaţie pioasă (pomană). Potrivit mentalităţii religioase posedarea bogăţiilor temporale era considerată un obstacol fundamental pentru fericirea veşnică a musulmanului. De aceea caritatea a fost prezentată de Mohammad ca o virtutea cardinală[82]. Sub primii Califi *zakat*-ul se transformă din obligaţie morală în instituţie fiscală. După şcoala *şâfi'ită* cei care plăteau acest impozit pe avere erau doar musulmanii iar între bunurile socotite ca avere intrau şi mărfurile (dacă fuseseră capitalizate pe durata de minimum un an). *Zakat*-ul pe produsele agricole devine ulterior dijmă (*'öşr*). Pentru comerţ, el a avut iniţial rata de 2,5%. *Zakat*-ul comercial s-a extins apoi şi asupra altor categorii de contribuabili decât musulmanii. Potrivit viziunii orientale şi islamice a raporturilor de putere în termenii centrului şi periferiei, viziune care la otomani a îmbrăcat forma împărţirii lumii în sferele (concentrice) ale Casei Islamului (*Dâr-al-Islâm*) şi Casei Războiului (*Dâr-al-Hârb*) şi Casei Păcii (*Dâr-al-Ahd*), *zakat*-ul comercial dobândeşte rate diferite după apartenenţa

---

[78] TT 483, f. 25.

[79] TT 483, f. 27. *Zimmi*-ii erau supuşii otomani nemusulmani.

[80] Akgündüz, *op. cit.*, vol. VIII, p. 562.

[81] *Kommerkion*, ca denumire, provine din lat. *commercium*, v. Hélène Antoniadis-Bibicou *op. cit.*, p. 296. *Commercium*, în sistemul fiscal roman, avea sensul juridic de drept de a vinde şi a cumpăr. De asemenea, ca şi termenul bizantin *kommerkion*, sensul de negoţ, marfă, locul unde se face comerţ. Cu sensul de taxă *pro mercibus seu pro commercio* cuvântul s-a răspândit pe cale bizantină (prin administraţia directă sau prin tratatele sau privilegiile comerciale ale Bizanţului): *commerclum, comerchio, comergium*, în tratatele cu Genova, *comertio* în tratatele imperiului de Trapezunt cu Florenţa, *cumerc, comerc* în documentele privind Cipru, *kumérkion*, într-un *horismos* al despotului Epirului Mihail II Ducas pentru raguzani sau în privilegiul comercial din 1422 acordat de ducele Atenei negustorilor florentini. În tratatul încheiat între genovezii din Galata şi Mehmed II în 1453, redactat în greceşte, sultanul le acordă libera circulaţie pe uscat şi pe mare (*dià xeras kai thalasses*) dar nu scutirea de *kommerkion*, *Eadem*, *op. cit.*, p. 105. În ţările române se întâlnea forma "cumerc", Tocilescu, Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346-1603* , Bucureşti, 1931. p. 5-6, *passim*.

[82] Semnificativ este că noţiunile de virtute, justiţie şi milostenie erau exprimate prin acelaşi cuvânt.

negustorului la una din cele trei diviziuni[83].

Rata *zakat* -ului era de 1/40 (adică 2,5%) pentru musulmani, 1/10 (adică 10%) pentru străini (*harbî*) şi 1/20 (adică 5%) pentru supuşii otomani nemusulmani (*zimmî*)[84].

Otomanii au practicat, în privința *gümrük* -ului rata de 2% şi 5%, în sec. al XV-lea, iar în secolul al XVI-lea este frecventă rata de 2%, 3% şi 5%[85].

Cuantumul vamal otoman varia în funcție de natura mărfii, statutul legal al importatorului şi exportatorului şi zona vamală. Până în sec. al XVII-lea ratele vamale nu se specificau în capitulații sau în salv-conducte. Era uzuală formula: *'âdet ve qanun üzere metâ' ve esbâblarınıñ gümrüklerin ve bâcların edâ eyledüklerinden soñra.* (după plata vămii şi a taxelor de bac, pentru mărfurile şi lucrurile lor, conform legii şi obiceiului, pe care trebuie să le plătească pe drumuri, poteci, menziluri, popasuri, pe mare, în porturi..). Cuantumul vamal era determinat *ad valorem*, iar valoarea mărfii estimată de agentul guvernamental sau de arendaşul vămii. Se pare că evaluarea mărfurilor importate se făcea pe baza prețului local (al stațiunii vamale). Dar o asemenea practică dădea libertate Porții să schimbe tariful de cîte ori voia. Mai tîrziu europenii vor impune un tarif vamal[86].

În concluzie: ca vocabulă, *gümrük*-ul otoman, este forma coruptă a cuvântului care desemnează vama bizantină, *kommerkion*. Ca instituție, are afinități atât cu impozitul romano-bizantin *portorium* cât şi cu cel musulman *zakat*, mai mult decât cu taxa vamală bizantină *kommerkion*. Taxa vamală bizantină este un impozit compus în strânsă legătură cu momentul vânzării. Vama otomană (*gümrük*) se percepea independent şi indiferent de vânzare. Taxa vamală bizantină era o obligație cu caracter universal dar comportând imunități şi tarife de favoare. În cazul *gümrük*-ului, există tarife de favoare (pentru statele beneficiare de capitulații comerciale) dar nu scutire totală[87]. Această taxă se percepea diferențiat conform concepției islamice asupra raporturilor politice "cu celălalt".

Bâc-ul, în schimb, aminteşte bine prin condițiile sale de aplicare taxa bizantină *kommerkion*. Ca şi aceasta din urmă, este o taxă compusă din taxa de circulație şi taxă de vânzare. Astfel concepând taxa *bâc*, contradicțiile din definițiile care i s-au aplicat sunt depăşite[88].

---

[83] EI², *s.v.*

[84] H. Inalcık, *The customs register of Caffa*, p. 94-95.

[85] Pentru centrele vamale de la Dunărea de Jos, în secolul al XVI-lea este specific tariful de 3%, 4% şi 5%. Această uniformitate este un posibil argument în favoarea unei organizări vamale aparte a acestei zone, într-un district vamal, ceea ce n-ar fi de altfel o inovație în raport cu epoca romano-bizantină (v. pentru *Ripa Thraciae* şi raportul ei cu *Publicum Portorii Illyrici* în De Laët, *Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les romains surtout à l'époque du Haut-Empire*, Brugge, 1949, p. 200.

[86] H. Inalcık în vol. *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914*, (editori H. Inalcık şi D. Quataert) Cambridge University Press, 1994. p. 199.

[87] Intern însă, existau excepții pentru aprovizionarea de stat (*irsâliyye*), v. H. Inalcık, *The customs register of Caffa*, p. 96.

[88] Evidențierea similitudinii între cele două impozite comerciale otomane, *bâc* şi *gümrük* şi taxele bizantine nu trebuie interpretată în mod reducționist. În creuzetul în care a rezultat sistemului fiscal otoman s-au topit evident mult mai multe elemente. Este posibil însă ca factorul bizantin să aibă o pondere mai însemnată el acționând atât înainte de cucerirea otomană a imperiului (prin osmoze nenumărate) cât şi după aceasta. Nu trebuie uitat că Islamul însuşi a fost

2. Dunărea - frontieră vamală.

Înainte de stăpânirea otomană, Dunărea a fost frontieră imperială bizantină şi romană. În epoca romană, Dunărea de Jos forma al treilea sector vamal al Illyricului (*Publicum Portorii Illyrici*) cunoscut ca Ripa Thraciae[89]. Atunci, traversarea Dunării era permisă numai după plata unei taxe numite *portorium*. Marea cale terestră care mergea de-a lungul Dunării, pe malul drept, până la gurile sale, era controlată de aceleaşi staţiuni vamale, situate tot pe malul drept, ca şi căile care traversau Dunărea. Majoritatea staţiunilor vamale romane erau situate la vărsarea afluenţilor navigabili ai Dunării, care serveau drept cale de comunicare cu interiorul: astfel, Ratiaria - la confluenţa râului Arčar cu Dunărea - sau Oescus - la vărsarea Iskărului - sau Novae - la vărsarea Iantrei[90]. Ca puncte de graniţă, staţiunile vamale dunărene aveau un sistem de control fiscal şi altul militar. Flota dunăreană (*classis Moesica*) participa probabil la ambele operaţii.

Vama otomană se percepea tot pe malul drept, în cele mai multe cazuri, dar şi pe malul stâng. Porturile de la Dunărea de Jos otomană, formau de asemenea o linie vamală de graniţă. O flotă militară a Dunării, condusă de un comandant numit *kapudan*, asigura paza[91].

O relaţie fiscală specială avea loc, la Dunăre, între Imperiul Otoman şi Ţara Românească: devoluţia unei părţi a produsului impozitelor comerciale către principatul nord-dunărean. Acest lucru se întâmpla în două porturi de pe malul stâng stăpânite de otomani, Giurgiu şi Turnu. După cât rezultă din reglementările fiscale ale celor două centre, aranjamentul a funcţionat până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

La Giurgiu[92] administraţia românească avea un reprezentant care strângea partea din taxe care revenea domnului Ţării Româneşti. *Bâc*-ul pentru mărfurile aduse din Ţara Românească se împărţea astfel: pe jumătate când se vindeau oi, seu, brânză, miere, lemene de foc, ulei de luminat, oţel, dacă mărfurile erau aduse de locuitori ai

marcat în faza lui incipientă de influenţa Bizanţului, v. G. Wiet, *l'Empire néo-byzantin des Omeyyades et l'Empire néo-sassanide des Abassides*, în "Cahiers d'histoire mondiale", I, 1953-1954, p. 60-70. Capacitatea sultanului otoman de a legifera, conform principiului *ürfî*, a conferit statului otoman o flexibilitate instituţională particulară în raport cu alte state islamice (sultanatul mameluk sau Persia safavidă). Astfel, expansiunea în teritoriile bizantine care a produs nevoia rezolvării unor "probleme bizantine" a determinat o reacţie adaptativă din partea otomanilor; după cucerirea capitalei imperiale, Constantinopol, şi preluarea moştenirii statului bizantin de către Imperiul Otoman, s-a revitalizat "bizantinismul" anumitor sectoare, între care, cel fiscal. Pentru moştenirea bizantină în domeniul fiscalităţii agrare v. în special H. Inalcık, *Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu* (Dările raialelor la otomani), Belleten, 23, 1959, p. 575-610 şi Bistra Ţvetkova, *Influence exercée par certaines institutions de Byzance et des Balkans du moyen âge sur le système féodal ottoman* (v. *supra*, nota 1). Fiscalitatea comercială a fost mai puţin cercetată.

[89] De Laët, *Portorium*, p. 192. Acesta consideră că *Ripa Thraciae* desemna linia vamală a Dunării între Şiştov (*Novae*) şi Marea Neagră, v. p. 203.

[90] V. schiţa comparativă a amplasării staţiunilor vamale otomane şi celor romano-bizantine la Dunărea de Jos.

[91] Informaţii din arhivele turceşti despre Căpitănia Dunării (*Tuna kapudanlığı*), înfiinţată în ultimul sfert al secolului al XVI-lea la M. Maxim, *Documente turceşti privind kazaua Giurgiului în secolul al XVI-lea*, în vol. *Ilfov, file de istorie*, Bucureşti, 1978, p. 190.

[92] Akgündüz, *op cit.*, vol. VIII, p. 500-501. V. şi Bistra Ţvetkova, *Vie économique..*, p. 315-316.

Giurgiului. Dacă însă erau aduse de oameni din Țara Românească atunci eminul percepea câte 4 accele de căruță iar pentru partea românească se reținea o taxă valorică de 3%. Această taxă este numită în document *bâc* dar este de fapt o taxă vamală (ea este menționată special în cazul importului de şindrilă de brad). Când se vindeau cai, iepe, boi sau pâslă, părții româneşti îi reveneau 2/3 din *bâc* iar celei otomane 1/3 (la care se adăuga în unele cazuri o compensație - echivalând 1/6 din *bâc* - prelevată de la cumpărător). Dacă mărfurile din Țara Românească nu se opreau la Giurgiu ci traversau Dunărea pentru a merge la Rusciuc atunci taxa percepută se împărțea de asemenea astfel: pentru cai, iepe şi boi, din cele 9 accele percepute, eminul lua 1 accea de cap de vită ca *resm-i geçid* iar partea română lua 8 accele din care 4 reprezentau taxa *Tuna bâcı* şi 4 taxa *kır bâcı*. Dacă era vorba de oi cumpărate la Giurgiu care treceau apoi la Rusciuc, după ce *bâc*-ul de la Giurgiu se împărțea pe jumătate între domnul Țării Româneşti şi reprezentantul sultanului, taxa de traversare a Dunării - *resm-i gezer* - era luată de către emin ca parte ce revenea otomanilor. Pentru comerțul cu alte mărfuri care treceau din Țara Românească la Rusciuc domnului român îi revenea taxa vamală de 3% (eminul percepând doar o taxă de 2 accele). Pentru mărfurile care treceau de la Rusciuc la Giurgiu taxele erau încasate integral de către otomani. Dar dacă aceste mărfuri nu se opreau la Giurgiu ci aveau ca destinație Țara Românească atunci se percepea (probabil tot la Giurgiu) în beneficiul domnului român taxa vamală de 3%. Pentru vin exista o taxare aparte: taxa globală (aceeaşi sumă *per* butoi percepută şi de partea română şi de partea otomană) se compunea din două taxe distincte: *resm-i geçid* (aprox. 2/3) şi *çıkar bâcı*.

Cu ocazia revizuirii registrului sangeacului de Nikopol, în timpul domniei sultanului Murad al III-lea (1574-1595), a fost anulată cedarea venitului taxelor *bâc-ı bâzâr* şi *kır bâcı* către Țara Românească[93].

La Turnu[94], o parte a veniturilor din *bâc*-ul pentru comerțul cu oi, cai şi boi era abandonată de otomani domnului Țării Româneşti (între 1/2 şi 4/5).

Fiscul otoman percepea taxe pe produsele insulelor dunărene, chiar când acestea aparțineau Țării Româneşti[95]. La Nicopole, pentru verdețuri, fructe, mere aduse de pe malul opus se lua vama dar, dacă acestea erau aduse din insulele Dunării, se lua dijma. La Vidin, se da dijma pentru inul, grădinile de zarzavat, fânul, plantate în insulele şi la granița de pe malul românesc (*adalarda ve kenarlarda eflak yakasında*). Ceea ce se găsea ca fugari (*kaçkun*) pe Dunăre (*Tuna yüzünde*), în insule şi la graniță (*kenarlarda*), robi, cai, vite, corăbii, aparținea eminilor schelei. La Kladovo se lua dijma din grânele şi zarzavaturile cultivate în insulele Kızılcık şi Insula Mare). Dar în reglementarea pentru Vidin se vorbeşte explicit de hotarul din partea Țării Româneşti (*kenarlarda Eflak*

[93] În a doua jumătate a secolului al XVI-lea Țara Românească avea obligația, pe lângă plata haraciului, de a plăti un impozit pentru aceste venituri care rezultau din taxele comerciale percepute în unele schele. Astfel, într-o condică de porunci financiare - *Maliye Ahkâm Defteri*, nr. 2775 de la Başbakanlık Arşivi, Istanbul, era înscris sub anul 1565/1566 că voievodul muntean plătea sultanului 50 000 de aspri (833 galbeni) reprezentând treimile imperiale din taxele vamale (*bâc-ı bâzâr*), aparținând *mukata'a*-lelor de la Turnu şi Gospodin (lângă Giurgiu), v. M. Maxim 1979, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova şi Țara Românească în a doua jumătate a sec. al XVI-lea*, "RdI", nr. 9, p 1742.

[94] Akgündüz, *op. cit.*, vol. VIII, p. 493-494.

[95] M. Berindei, Marielle Kalus-Martin, G. Veinstein în *Actes de Murad III sur la région de Vidin*, p. 15, consideră că otomanii tratau Dunărea ca făcând parte din teritoriul otoman.

yakasında). Tot la Vidin, din lemnul de foc sau de construcţie care trecea prin schelă, fiind tăiat pe malul românesc, se lua dijma. De la cel care-l aducea, în urma unei cumpărări, se lua vama.

Şi asupra lacurilor fluviale otomanii îşi rezervau drepturi: reglementarea portului Nicopole menţionează că lacurile Mahna, Belene, Belesko (de lângă Nicopole) aparţin Ţării Româneşti. Totuşi, dijma pentru stuful şi iarba luate de aici era încasată de fiscul otoman. Iar reglementarea pentru Brăila prevede de asemenea perceperea de către statul otoman a dijmei din peştele pescuit în lacurile aparţinând satului Măcin, schelelor Tulcea şi Isaccea, dar şi în lacurile târgurilor Floci, Tomorova, şi Galaţi.

În pofida acestor expandări a autorităţii otomane pe malul stâng al fluviului, statele nord-dunărene, Ţara Românească şi Moldova, sunt separate vamal de Imperiul Otoman prin cursul Dunării. *Kanunânme*-lele porturilor dunărene din a doua jumătate a secolului al XVI-lea precizează următoarele linii vamale: importul în Imperiul Otoman, din Moldova, prin Galaţi şi Tomorova, se taxa vamal la Isaccea; exportul din Imperiul Otoman în Moldova, prin Galaţi şi Tomorova, se taxa vamal la Măcin; importul în Imperiul Otoman, din Ţara Românească, prin Brăila, Silistra, Giurgiu, Nicopole se taxa în fiecare din aceste porturi; exportul din Imperiul Otoman în Ţara Românească, prin Târgul de Floci, se taxa (pentru vinuri cel puţin) la Hârşova iar cel prin Nicopole. Vidin, Kladovo, în aceste porturi. Exportul de la Karaharman/Vadu în centrele pontice se taxa vamal la Karaharman. La fel importul din centrele pontice (de exemplu Trapezunt/Tabzon dar şi Varna) la Karaharman. Acest lucru indică probabil una dintre limitele maritime ale circumscripţiei vamale a Dunării. Cealaltă ar putea fi Chilia.

Dunărea otomană continua să fie frontieră vamală nu numai acolo unde era şi graniţă politică dar şi unde străbătea teritorii otomane. La Semendria se lua vama pe tot ce venea din partea Timişoarei precum şi de la schelele situate pe acel mal al Dunării[96]. Dar, de partea cealaltă a Dunării, vis-à-vis de *sancak*-ul Semendria, se întindea *sancak*-ul Timişoarei, parte din provincia otomană numită *eyâlet*-ul Timişoarei[97]. Cum se explică perceperea vămii în teritoriu otoman? O soluţie ar fi că cele două regiuni făceau parte din circumscripţii vamale deosebite, delimitate de cursul Dunării. şi că Dunărea conta ca frontieră vamală (după cum, din punct de vedere militar, nu era astfel datorită existenţei fortificaţiilor garnizoanate otomane în câteva puncte ale malului stâng).

Situaţia surprinsă la Semendria are un pandant în epoca romană. În acelaşi loc, la trecerea Dunării trebuia plătit *portoriul*, după legile circumscripţiei vamale a Illyricului a cărei axă era Dunărea[98]. Dunărea romană era axa circumscripţiei vamale a *Illyricului.*

O altă particularitate a organizării fiscale a Dunării otomane este descrisă în *kanunnâme*-aua Nicopolei. Aceasta defineşte un "hotar" al portului omonim: vărsarea

---

[96] V. M. Berindei, Annie Berthier, G. Veinstein, *op. cit.*, p. 148.

[97] V. Pál Engel, *A Temesvári és Moldovai szandzsák törökkori települései (1554-1579)*, Szeged, 1996.

[98] R. Cagnat, *Le Portorium (douanes, péages, octrois) chez les Romains*, Paris, 1880, p. 52: "on devait aussi payer le *portorium* au passage du Danube non pas seulement quand il servait de limite à l'Illyricum, ce dont nou avons déja parlé, mais même dans la partie de son cours où il le traversait. C'est ainsi que non loin de Semendria, mais sur la rive opposée du Danube, on a trouvé, dans le mur du fort de Kolliz, une inscription relative au *portorium* . Il est impossible de dire avec précision en quel endroit cette *statio* était établie, mais il est permis de supposer qu'elle était destinée à garder le passage du Danube dans les environs de Semendria".

râului Iantra în Dunăre, între Nicopol (dincolo de vadul Sviştov-Zimnicea) şi Rusciuc, delimita o zonă în interiorul căreia taxele vamale şi alte taxe de la corăbiile care încărcau marfă reveneau portului Nikopol; vama şi celelalte taxe de la corăbiile care încărcau marfă dincolo de vărsarea Iantrei (în aval) reveneau portului Rusciuc. *Kanunnâme*-aua pentru Nicopol care consemnează această împărţire nu dă nici o explicaţie. Răspunsul vine neaşteptat tot din antichitate: tocmai la conflenţa râului Iantra cu Dunărea, se afla portul Novae care marca graniţa circumscripţiei vamale romane Ripa Thracia, separând deci două domenii fiscale.

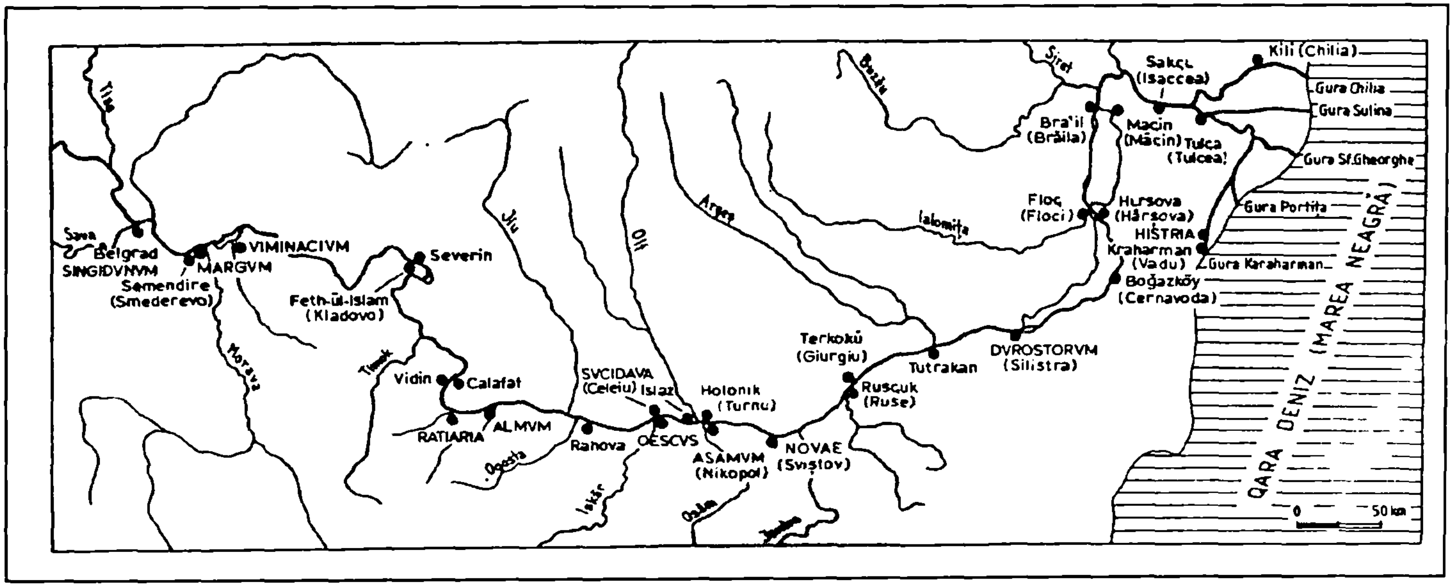
Statutul vamal al Dunării de Jos otomane nu se poate descrie în detaliu în stadiul actual al documentaţiei, iar funcţionarea unei circumscripţii vamale în regiunea Dunării de Jos, este încă în stadiul investigaţiei ipotetice[99]. După cum s-a văzut, documentele otomane pot constitui cu succes mărturii pentru instituţii şi practici anterioare cuceririi otomane[100]. Dunărea otomană, care a reeditat într-o proporţie necunoscută încă Dunărea imperială romană şi bizantină, este un loc privilegiat pentru asemenea descoperiri.

---

[99] Anca Popescu, *Circumscripţii vamale otomane în zona Pontului stâng şi a Dunării de Jos*, în vol. *Naţional şi universal în istoria românilor*, Bucureşti, 1998, p. 312-325.

[100] Un alt aspect bine reliefat în *kanunnâme*-le porturilor dunărene este terminologia italiană, grecească, slavă, maghiară şi românească legată de activităţile economice specifice fluviului şi de comerţul care avea loc aici. Dacă formele de organizare comercial-vamală vorbesc despre dominaţiile succesive asupra acestui "fluviu al destinului" cum l-a numit Babinger, diferitele terminologii amintite sunt mărturii concentrate ale amalgamului de experienţe şi umanităţi de pe cele două maluri ale Dunării de Jos.

“Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol. XVII, 1999, p. 129-149

Dunărea imperială: staţiuni vamale otomane şi romano-bizantine

GURILE DUNĂRII ŞI STRÂMTORILE MĂRII NEGRE ÎN PLANURILE DE LUPTĂ ANTIOTOMANĂ DIN SECOLUL AL XVI-LEA

ILEANA CĂZAN

Căderea Constantinopolului, în 1453, şi instalarea capitalei mândrilor sultani otomani pe malurile Bosforului, în trufaşul oraş al lui Constantin cel Mare, a însemnat un moment de răscruce pentru Europa. Lumea creştină se vedea acum ameninţată în însăşi fiinţa ei de expansiunea islamică[1]. Mai mult, sultanii otomani nu s-au mulţumit să cucerească Imperiul Bizantin, ei s-au considerat îndreptăţiţi să se proclame continuatori "de drept" ("dreptul sabiei") ai cezarilor romani, singurii îndrituiţi să poarte titlul imperial în Europa[2].

În aceste condiţii, lupta cu lumea creştină nu a fost doar o confruntare militară, ci şi o înfruntare ideologică, privind temeiul stăpânirii imperiale universale în Europa vremii. Pentru Occident, noţiunea de imperiu avea încă toate conotaţiile gândirii medievale, era raportată la un organism politic unic, bazat pe coeziunea dată de credinţa comună, pe corpul creştin al acelei "*respublica christiana*". Acest principiu politic era anacronic în pragul epocii moderne, al formării statelor naţionale şi al apariţiei Reformei, cu toate acestea planurile de cruciadă pentru apărarea "creştinătăţii" nu au întârziat să apară, pentru învăţaţii şi oamenii politici ai vremii "cruciada" rămânea singura formă de luptă *comnună* viabilă în faţa expansiunii otomane.

De aceea, se poate spune că în secolele XV-XVI, idealul de cruciadă nu a murit, deşi conţinutul său este din ce în ce mai mult o formulă de cancelarie, decât rodul unei fervori religioase. În mod evident însă, această etapă a luptei impotriva Islamului a fost predominant defensivă şi a fost un reflex de apărare împotriva înaintării otomane.

Secolul al XVI-lea este, prin excelenţă, secolul unor asemenea expediţii, deşi nu lipsesc planurile grandioase de ofensivă creştină împotriva Înaltei Porţi. Interesant este de remarcat rolul pe care îl joacă Constantinopolul şi preluarea controlului asupra Mării Negre în toate aceste planuri. Otomanii nu trebuiau să fie doar înfrânţi şi alungaţi din Balcani, ci era nevoie de reluarea capitalei Bizanţului pentru ca ofensiva creştină să fie victorioasă şi pretenţiile sultanilor să îşi piardă conţinutul. Din acest motiv, asistăm la o creştere rapidă a importanţei stategice acordată Ţărilor Române, aflate la Gurile Dunării şi în apropierea litoralului pontic. Toată propaganda antiotomană se străduia, în secolul al XVI-lea, să amintească Apusului că românii sunt creştini[3], dispărând aproape total

[1] Fl.Căzan, *Cruciadele*, Bucureşti, 1991, p. 189.

[2] M. Guboglu, *Inscripţia lui Soliman Magnificul de la Bender*, în Studii, 1956, nr. 2-3, p. 112.

[3] Matteo Muriano, *Raport din Moldova. 1502*, în *Călători străini despre Ţările Române*, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 149.

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 151-156

menţiunea din secolele anterioare despre "creştinii schismatici".

În primul an al secolului al XVI-lea, 1501, clerul din Bavaria lansa chemarea la cruciadă, cruciadă aprobată într-un conciliu. Se prevedea mobilizarea generală prin prelaţi, conducerea supremă o avea împăratul, iar conducerea efectivă urma să fie încredinţată principilor locali, care, la rândul lor, aveau să numească "căpitanii de oaste". Această ridicare la luptă se făcea pe fondul desfăşurării războiului veneto-otoman (1499-1503) şi se miza pe angajarea altor forţe creştine, care să sprijine Veneţia şi Ungaria, deja aflate în război. Fondurile urmau să se strângă prin noi taxe impuse cu numele de "fiscul lui Christos", taxe la care cea mai mare contribuţie aveau să o aducă veniturile Bisericii. Cu toate aceste eforturi, armata cruciată astfel înarmată nu ar fi depăşit 10.000 de oameni, cifră derizorie comparativ cu efectivele otomane. Tocmai de aceea, domnul Moldovei, Ştefan cel Mare, a fost invitat să devină "căpitan de oaste" - ştiut fiind că Moldova dispunea de o oaste impresionantă pentru vremea aceea, apreciată de emisarul veneţian, Matteo Muriano, la 60.000 de ostaşi[4].

Negocierile şi perfectarea condiţiilor de participare s-au făcut prin amintitul medic veneţian, Matteo Muriano, a cărui misiune a fost în primul rând cea de informare, boala domnului constituind doar un pretext al prezenţei medicului în Moldova. De altfel, rapoartele sale detaliate trimise la Veneţia nu se ocupau de starea sănătăţii domnului, ci de efectivele sale militare.

Angajarea lui Ştefan cel Mare a fost fermă, Moldova, Ungaria şi Veneţia rămânând singurii combatanţi pe frontul antiotoman. Ca urmare în tratatul de pace din 1503, deşi turcii repurtaseră o victorie, alierea Moldovei cu două mari puteri creştine i-a adus o poziţie privilegiată între semnatarii păcii, fiind menţionată în sfera de influenţă politică a Ungariei, chiar dacă era obligată să plătească tribut Porţii. Statutul ei era asemănător cu cel al Raguzei[5].

Un nou plan de cruciadă era conceput în anul 1508 de către episcopul polon Ioan Laski, aflat în slujba papalităţii. Acest plan de cruciadă era foarte amănunţit, iar românii nu erau uitaţi, fiind înglobaţi forţelor creştine unite ce ar fi eliberat Constantinopolul.

Campania plănuită urma a fi una ofensivă şi angrena două corpuri de oaste, pe mare şi pe uscat, care aveau să facă joncţiunea pentru a elibera Constantinopolul de stăpânirea otomană. De altfel, eliberarea Strâmtorilor şi a oraşului lui Constantin va fi o idee ce nu va da pace niciunui iniţiator de planuri de cruciadă în secolul al XVI-lea.

Flota trebuia să fie echipată de Veneţia, de Neapole şi de Cavalerii Ioaniţi. Armata de uscat urma să plece din Germania, să traverseze Ungaria şi să intre în Balcani, unde Laski miza pe răscoala populaţiei creştine împotriva stăpânirii otomane[6]. Dacă grosul trupelor avea să fie asigurat de cavalerii francezi, germani, boemi, unguri, italieni, spanioli, englezi şi scoţieni, românilor le revenea rolul cel mai important în facilitarea operaţiunilor armatei cruciate, atât pe mare cât şi pe uscat.

[4] *Ibidem*, p. 150 şi urm. Pentru misiunea lui Matteo Muriano, a se vedea şi E. Denize, *Ţările Române şi Veneţia. Relaţii politice 1441-1541*, Bucureşti, 1996, p. 163; Fl.Căzan, *op. cit.*, p. 201.

[5] Ileana Căzan, *Rivalităţi politice şi luptă pentru supremaţie la linia Dunării, 1506-1526*, în S.M.I.M, vol XIII, 1995, p. 174.

[6] N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire de croisades au XVI-e siècle, 6-e série*, Bucarest, 1916, p. 45-46.

Laski insista pe secretul desăvârşit al operaţiunilor, de aceea era nevoie de români. Prezenţa trupelor creştine în Ungaria avea să fie motivată de conflictele permanente dintre Ungaria şi Ţara Românească, pentru că, spunea diplomatul polon, "între cele două ţări nu lipseşte niciodată ocazia de război"[7]. În realitate, însă, se miza pe participarea efectivă a Moldovei şi a Ţării Româneşti, care în 1507 încheiaseră tratate de alianţă, sub forma omagiilor de vasalitate, cu Polonia şi, respectiv, Ungaria. În aceste tratate, Radu cel Mare şi Bogdan al III-lea se angajaseră să participe la lupta antiotomană, alături de efectivele creştine[8]. Domnii români se arătaseră atât de ataşaţi cauzei cruciate că iniţiaseră negocieri diplomatice şi în îndepărtata Persie, unde şahul Ismail era un duşman de temut al sultanului. Nici schimbarea domnului muntean, în 1508, nu a modificat datele problemei; Mihnea Vodă, deşi domn adus de turci, nu a întârziat să îşi exprime adeziunea faţă de tabăra creştină; la 5 iunie 1508 scria sibienilor că el este devotat regelui Ungariei şi "cauzei creştine", iar din "*partea turcilor să nu aveţi nici o grijă pentru credinţa noastră creştină*"[9].

În aceste condiţii, papa Iuliu al II-lea preconiza ca războiul la Dunăre să fie concomitent cu răscoala în Balcani, otomanii fiind siliţi să facă faţă în acelaşi timp la două acţiuni ostile, neglijând, astfel, masarea trupelor cruciate la graniţa imperiului. În ciuda minuţiozităţii sale, acest plan nu a putut fi pus în practică, deoarece "*Războaiele italiene*" au fost mai importante pentru principii creştini, decât tentativa de a-i îndepărta pe turci din Balcani.

După anul 1514, expansiunea otomană spre Orientul Apropiat şi nordul Africii l-a transformat pe sultan într-un monarh cu pretenţii de universalitate, ocuparea Siriei şi a Egiptului fiind şi un impediment serios în calea comerţului din Mediterana, spre îndepărtata Indie. În faţa intereselor economice periclitate se găsea din nou justificarea religioasă. Politica de cruciadă triumfa încă odată, la 7 martie 1517, papa Leon al X-lea proclama, în conciliul de la Lateran, războiul sfânt împotriva necredincioşilor otomani. Se instituia pacea între principii europeni, pe o durată de 5 ani[10].

La această chemare, au răspuns împăratul şi regii Franţei, Ungariei, Angliei, Spaniei, Poloniei. Cum această chemare la luptă coincidea cu desemnarea succesorului la tronul imperial, cei interesaţi de această problemă s-au străduit să apară cât mai ataşaţi cauzei creştine. Francisc I, devenit, din 1516, "*rege prea creştin*", pretindea conducerea cruciadei. La fel, împăratul I Maximilian I îmbrăca veşmântul de cruciat şi declara că vrea să îşi sfârşească zilele în această expediţie sfântă.

Traseul propus de Francisc I viza ca o coloană să plece din Germania, prin Ungaria spre Balcani. A doua coloană urma să străbată Dalmaţia şi Iliricum spre Imperiul Otoman, iar flota cu 60 de galere (franceze, veneţiene şi ale papalităţii) trebuia să apară în faţa Constantinopolului[11].

---

[7] *Ibidem*, p. 48.

[8] I. Lupaş, *Din relaţiile Transilvaniei cu Ţara Românească: activitatea cneazului Dumitru de Sălişte*, în AIIC, Bucureşti, 1961, extras, p. 1-5; Şt. Gorovei, *Moldova în "Casa păcii", pe marginea izvoarelor privind primul secol de relaţii moldo-otomane*, în AIIAAI, XVII, 1980, p. 671; *Acta Tomiciana, Epistolae, Legationes, Responsa, Actiones, Res gestae*, Poznan, 1852, vol. I, p. 6.

[9] A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transilvaniae, Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, Budapest, 1914, p. 96-97.

[10] Fl. Căzan, *op. cit.*, p. 203-204.

[11] I. Ursu, *La politique orientale de Francois I-er (1515-1547)*, Paris, 1908, p. 12.

Acest plan a stârnit suspiciunea împăratului, care a crezut că regele Franţei urmărea, de fapt, ocuparea Italiei. De aceea, Maximilian I a elaborat un plan propriu de cruciadă în care rolul de bază revenea forţelor din Răsărit, români, poloni, ruteni şi tătari. Frontul trebuia deschis la Marea Neagră, unde ar fi fost asediate Chilia şi Cetatea Albă, *chazale* otomane. Acest asediu revenea moldovenilor şi trupelor lui Sigismund I al Poloniei, care urma să preia ofensiva spre Adrianopol şi de aici spre Constantinopol.

Într-o atare ofensivă se putea conta pe sprijinul românilor, pentru că în 1517 Ştefăniţă Vodă şi Neagoe Basarab încheiaseră tratate cu Ungaria, Polonia şi, ulterior, cu papalitatea pentru a participa ca aliaţi, cu drepturi egale la lupta antiotomană. De aceea, împăratul se considera îndreptăţit să declare că românii trebuie să rupă relaţiile cu turcii şi "să intre în slujba papalităţii"[12]. Cruciada urma să dureze 3 ani, pe tot parcursul ei românii fiind pionul de bază. În anul 1518, după ocuparea Chiliei şi Cetăţii Albe, creştinii aveau să-i stabilească tabăra de iarnă în Moldova. În 1519, moldovenii urmau să asigure spatele frontului, rămânând pe loc, iar muntenii cu polonezii şi cu tătarii ar fi trecut în sudul Dunării, prin Dobrogea, către Adrianopol, după ce mai înainte ar fi făcut joncţiunea cu trupele franceze, intrate în Balcani dinspre Dalmaţia. Tot pe acest traseu, în Bulgaria, era necesar să fie ocupat un port la Marea Neagră, care să devină bază de operaţiuni pentru flota creştină, în anul 1520. Acesta era ultimul an al cruciadei, când flota creştină trebuia să dea în Mediterană o mare bătălie cu flota otomană. În final, trupele creştine victorioase, pe mare şi pe uscat, ar fi cucerit Constantinopolul[13]. Planul era îndrăzneţ, dar forţele pe care voia să mizeze împăratul nu se puteau mobiliza, după dorinţa sa.

În cele din urmă, chiar Maximilian I şi-a dat seama că aliaţii cei mai importanţi, românii, erau cei mai vulnerabili, cea mai mică suspiciune a otomanilor putea duce la ocuparea Ţărilor Române şi chiar a Poloniei şi a Ungariei, fără ca cineva să aibă timp să intervină. De altfel, Maximilian, dezamăgit, se stingea din viaţă în decembrie 1518, lăsând principilor europeni grija succesiunii la tronul imperial, care a anihilat orice dorinţă de luptă cu turcii.

În timpul sultanului Süleyman I cad, rând pe rând, toate punctele strategice importante pentru apărarea Europei: Belgradul şi Insula Rodos deschideau calea spre Occident, prin Mediterană, şi spre centrul Europei, prin Ungaria În acest context are loc lupta de la Mohács, unde, din nefericire, regele Ungariei, Ludovic al II-lea, murea în luptă, lăsând tronul Ungariei vacant. Principalii candidaţi, care au şi fost încoronaţi ca regi ai Ungariei, au fost Ferdinand de Austria şi Ioan Zápolya. Între cei doi a izbucnit un conflict de proporţii pentru stăpânirea Ungariei, sultanul devenind, la cererea ambilor principi, arbitrul situaţiei politice în zonă. Pe tot parcursul conflictului, ce nu avea să se sfârşească practic decât după 1687, prin înglobarea Transilvaniei de către Habsburgi, partidele nobiliare maghiare – filoturcă şi filoaustriacă - s-au tot grupat şi regrupat, apelând periodic la sprijin otoman sau la cel al Casei de Austria, în speranţa că se va putea reface unitatea politică şi geografică a regatului, împărţit pentru prima dată în 1526.

Evident, expansiunea otomană pe cursul mijlociu al Dunării l-a speriat de la început pe Ferdinand de Austria, care a sperat că poate contracara acest fenomen prin extinderea propriei sfere de influenţă în flancul Imperiului Otoman, la Dunărea de Jos şi

[12] N. Iorga, *op. cit.*, p. 96.
[13] *Ibidem*, p. 97 şi urm.

în bazinul pontic[14].

Ferdinand de Austria şi-a dat seama imediat de importanţa covârşitoare a sprijinului domnilor români. Mai mult, suntem în măsură să afirmăm că planul maximal al Habsburgilor, încă din secolul al XVI-lea, a fost ieşirea la Marea Neagră şi eliberarea Constantinopolului, în scopul de a înlătura pretenţiile de moştenitor al *cezarilor*, formulate de Süleyman I. De aceea, sprijinul politic al domnilor români era necesar, ca şi înglobarea spaţiului extra-carpatic în sfera de influenţă politic a Casei de Austria.

În anul 1532, anul campaniei imperiale împotriva ofensivei otomane, îndreptată spre Viena, domnii români au refuzat participarea la o campanie ce fusese proiectată ca o campanie defensivă, pentru apărarea centrului Europei. În schimb, în anul 1538, Petru Rareş a dorit să ia parte activă la Liga Sfântă, iniţiată de împărat pentru o nouă cruciadă antiotomană. Pentru otomani a fost evident că Moldova era punctul cel mai vulnerabil al coaliţiei creştine, armata terestră şi flota echipate de papalitate, Veneţia, Spania şi Imperiu fiind interesate să îşi apere poziţiile din Mediterană şi centrul Europei, nicidecum să sprijine lupta antiotomană a domnului moldav. În plus, Carol Quintul a mizat pe sprijinul polon, ori cum Sigismund I era în conflict cu Petru Rareş, împăratul a menajat susceptibilitatea regelui Poloniei, considerând că Rareş nici nu este un aliat de încredere, fiind un posibil instigator, în slujba sultanului. Aşa se face că Rareş a rămas singur în faţa invaziei otomane, fiind silit să se refugieze in Transilvania. Moldova a fost sacrificată pentru securitatea Europei central-răsăritene[15].

Interesant este faptul că Petru Rareş, revenit la domnie, nu se dezicea de cauza cruciată, finanţând parţial proiectul din anul 1542. În condiţiile în care Buda devenise *beilerbeilic*, acţiunile militare ale Habsburgilor eşuaseră, iar Transilvania devenise principat autonom sub suzeranitate otomană, sprijinul domnului Moldovei a fost binevenit.

În februarie 1542, Dieta de la Speyer proclama necesitatea luptei cu turcii, ca fiind o obligaţie a unor buni credincioşi, care vor lupta împotriva diavolului, a cărui unealtă este sultanul, trimis să îi pedepsească pe creştini pentru păcatele lor. Datorită situaţiei tensionate dintre principii protestanţi şi cei catolici, pentru a se evita opoziţia primilor la o cruciadă condusă de papă, aceasta a fost gândită ca o campanie imperială, pusă sub comanda principelui Joachim von Brandenburg[16].

Pe lângă subvenţiile acordate de principi, contribuţia lui Petru Rareş a fost generoasă şi efectivă. Acesta a furnizat armatei germane 200.000 de galbeni, proveniţi din vânzarea în Polonia a 30.000 de capete de boi[17]. Banii s-au dovedit a fi aruncaţi în vânt, deoarece armata imperială ajunsă la Pesta s-a dispersat, în urma neînţelegerilor între nobilii maghiari şi cei germani, privind conducerea atacului.

Momentul crucial, de apogeu, al prezenţei politice a Casei de Austria în spaţiul extra-carpatic a fost însă momentul "Despot", apreciat ca atare chiar de marele-vizir, Ali-paşa, aflat în negocieri diplomatice cu ambasadorul Habsburgilor, Ogier Ghiselin de

---

[14] Ileana Căzan, *Începuturile politicii pontice a Casei de Austria în scrieri umaniste şi izvoare cartografice din secolul XVI*, în RI, nr. 11-12/1994, p. 1.183-1.184.

[15] Idem, *Acţiuni diplomatice de înglobare a Moldovei şi Ţării Româneşti în sfera de influenţă politică a Casei de Austria (1526-1541)*, în vol. *Miscellanea in honorem Radu Manolescu- emerito*, Bucureşti, 1996, p. 218.

[16] *Călători străini despre...*, vol. I, p. 387-388.

[17] C. Rezachevici, *Petru Rareş, a doua domnie. Politica externă, în* vol. *Petru Rareş*, coordonator Leon Şimanschi, Bucureşti, 1978, p. 247-248.

Busbecq. Acesta reproşa imixtiunea "germanilor" în Moldova şi afirma răspicat faptul că sultanul nu va tolera ca Habsburgii să controleze situaţia politică din această ţară, pentru simplul motiv că ea se află la doar " *trei zile de mers faţă de Adrianopol*"[18].

În concluzie, putem afirma, fără teama de a greşi, că din primii ani ai secolului al XVI-lea, românii au fost integraţi de către principalele puteri occidentale interesate de lupta cu turcii la Dunăre şi la Marea Neagră (Veneţia, Ungaria, Imperiul german şi papalitatea) ca aliaţi importanţi pentru reuşita planurilor de cruciadă. În acelaşi timp, planul maximal al expansiunii Casei de Austria a fost litoralul pontic, Strâmtorile şi Constantinopolul, după cum spaţiul geografic românesc a devenit un punct strategic demn de luat în seamă. Dacă aceste planuri au fost utopice pentru secolul al XVI-lea, în bună parte şi datorită caracterului de cruciadă care li s-a conferit, expansiunea spre Marea Neagră a rămas o permanenţă a Habsburgilor, urmărită cu asiduitate în secolele următoare.

[18] Ileana Căzan, *Habsburgii şi lupta diplomatică pentru controlul spaţiului extracarpatic între 1561-1564*, în vol. *Naţional şi universal în istoria românilor,* Bucureşti, 1998, p. 343. Textul negocierilor redat de Ogier Ghiselin de Busbecq, *Omnia quae existant,* Pestini, 1758, p. 186-188.

PROBLEMA BASARABIEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

EUGEN DENIZE

Secolul XVI[1], în ansamblul său, reprezintă o perioadă deosebit de agitată, din punct de vedere politic, la nivelul întregului continent european, spaţiul românesc nefăcând excepţie de la această trăsătură caracteristică. Dacă prima sa jumătate a fost dominată, în privinţa relaţiilor internaţionale, de impunerea principiului echilibrului politic dintre marile puteri, cea de-a doua jumătate, mai ales după abdicările lui Carol Quintul (1555-1556) şi moartea lui Soliman Magnificul (1566), s-a caracterizat prin consolidarea şi prin pătrunderea definitivă a Imperiului Otoman în rândul puterilor continentului nostru.

Pentru Ţările Române, secolul XVI a fost deosebit de dur din punct de vedere eoonomic şi politic, după dispariţia statului feudal maghiar, ca urmare a bătăliei de la Mohács(1526), ele fiind supuse la o presiune crescândă, în primul rând din partea Imperiului Otoman, iar apoi din direcţia Poloniei şi a Imperiului Habsburgic, care a preluat pretenţiile Ungariei asupra spaţiului românesc.

În această perioadă are loc o intensificare fără precedent a dominaţiei otomane. Numai între 1538 şi 1600, Moldova şi Ţara Românească au pierdut în raporturile lor cu Poarta, sub diferite forme, între 13 şi 15 milioane de galbeni[2], dintre care, numai în perioada 1581-1590 şi numai în Ţara Românească, cumpărarea tronului şi plata haraciului şi a peşcheşurilor s-a ridicat la suma de 5.770.000 de galbeni[3]. La urcarea sa pe tron, datoriile însumate ale predecesorilor săi pe care Mihai Viteazul trebuia să le plătească se ridicau la uriaşa sumă de 700 de milioane de asprii, în timp ce

---

[1] Din bogata bibliografie consacrată secolului XVI, a se vedea, printre altele: Henri Lapyre, *Les monarchies européennes du XVIe siècle et les relations internationales*, Paris, 1967; H. G. Koenigsberger, G. Mosse, *L'Europe au XVIe siècle*, Paris, 1970; Bartolomé Bennassar, Jean Jaquart, *Le XVIe siècle*, Paris, 1987.

[2] Mihai Maxim, *Regimul economic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a sec. XVI*, în Rdi, tom 32, nr. 9, 1979, p. 1761 ; idem, *Le statut de la Moldavie et de la Valachie à l'égard de la Porte ottomane dans la seconde moitié du XVIe siècle*, în NEH, VII, Bucarest, 1980, p. 247-250; idem, *Les relations roumano-ottomanes entre 1574 et 1594*, în RRH, tome XVI, no.3, 1977, p. 483 ; idem, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în ultimul sfert al veacului XVI*, în SMIM, vol. XII, Bucureşti, 1994, pp. 3-46.

[3] Mihai Berza, *Variaţiile exploatării Ţării Româneşti de către Poarta otomană în secolele XVI-XVIII*, în Studii, tom 11, nr. 2, 1958, p. 61.

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 157-175

contemporanul său din Moldova, Aron Vodă Tiranul, avea de plătit şi el 110 milioane de aspri[4]. Această situaţie, consecinţă a degradării continue pe care a cunoscut-o instituţia domniei în a doua jumătate a secolului XVI, precum şi a degradării accentuate a raporturilor dintre Ţările Române şi Poartă[5], ameninţa întreaga societate românească cu o adevărată catastrofă şi impunea adoptarea unor măsuri rapide şi eficiente pentru a opri o evoluţie din ce în ce mai nefavorabilă.

Un răspuns la această dominaţie, tot mai necruţătoare, a fost formulat de societatea românească sub forma reînvierii vechii Dacii, toate proiectele de reconstituire a regatului dac din a doua jumătate a secolului XVI având la bază atât tradiţia istorică medievală, întemeiată de mari voievozi precum Iancu de Hunedoara, Ştefan cel Mare şi Petru Rareş, cât şi conştiinţa romanităţii românilor, ca fenomen ce se formează şi emană din spaţiul românesc spre exterior[6], de unde, îmbogăţit cu ideile umaniste ale secolelor XV şi XVI, se reîntoarce în locul de pornire.

Proiectele dacice din această perioadă au fost numeroase, unele venite din afară, ca cel habsburgic, promovat de generalul Castaldo între 1551 şi 1553[7], şi cel polonez, promovat de cancelarul şi marele hatman Jan Zamoyski, la sfârşitul secolului[8], altele

[4] Mihai Maxim, *Regimul economic al dominaţiei otomane....* p. 1742; idem, *Les relations roumano-ottomanes entre 1574 et 1594*, p. 483 ; Bogdan Murgescu, *Aspecte financiare ale acţiunii politico-militare a lui Mihai Viteazul*, în RIM, 1994, nr. 1-2, p. 40-47 şi nr. 3, p. 15-20; idem, *Câteva observaţii pe marginea datoriilor domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei în 1594*, în RI, tom 6, nr. 3-4, 1995, p. 243-253; Ioan Caproşu, *O istorie a Moldovei prin relaţiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iaşi, 1989, p. 65-67.

[5] Una din cauzele pentru care turcii nu au transformat Ţările Române în paşalâcuri a fost, indiscutabil, nerentabilitatea economică a unei ocupaţii militare directe (Mihai Maxim, *Ţările Române şi înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în evul mediu*, Bucureşti, 1993, p. 112-132, analizează toate cauzele pentru care spaţiul românesc a scăpat de o ocupaţie otomană directă).

[6] Şerban Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au Moyen Âge*, în RRH, tome IV, no.1, 1965, p. 15-24 ; Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor, Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972 şi ed. a II-a, Bucureşti, 1993, passim.

[7] Într-o scrisoare trimisă la 22 iulie 1552 către un om de încredere de la curtea lui Ferdinand de Austria, Castaldo îşi prezintă acţiunea din Transilvania ca pe o reeditare a cuceririi romane a Daciei (Victor Motogna, *Relaţiile dintre Moldova şi Ardeal în secolul al XVI-lea*, Dej, 1928, p. 151-152). Semnificativă în acest sens este şi medalia pe care a bătut-o şi în al cărei text se autointitulează *Subactae Daciae restitutor optimus* (A. Veress, *Izabella királyne (1519-1559)*, Budapest, 1901, p. 407 şi fig.124 ; Adolf Armbruster, *Încercare de analiză a raportului între terminologia politico-geografică şi realitatea şi gândirea politică*, în Studii, tom 22, nr. 3, 1969, p. 440). Despre această încercare Nicolae Iorga spunea că: "...aceeaşi nevoie instinctivă a unităţii după tradiţii seculare, milenare, a adus o altă formă: cea habsburgică, ferdinandistă, tinzând a realiza, prin Ardealul lui Martinuzzi cu garnizoana spaniolă a lui Castaldo, altă Dacie, cu acelaşi centru în Ardeal, iar la aripi cu domni impuşi de căpetenia soldaţilor trimişi de regele austriac al Ungariei" (Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, Bucureşti, 1937, p. 20).

[8] Politica de expansiune în est şi de rivalitate cu Habsburgii începută de regele polon Ştefan Báthory (1575-1586) a fost continuată cu fidelitate după moartea sa de principalul său colaborator, cancelarul şi marele haman Jan Zamoyski (Ilie Corfus, *Michel le Brave et la Pologne*, în RRH, tome XIV, no.3, 1975, p. 484 ; Veniamin Ciobanu, *Relaţiile politice ale Moldovei cu Polonia în secolele XVI-XVIII în lumina unor cercetări recente*, în RdI, tom 30, nr. 7, 1977, p. 1.108-1.109). Acesta, caracterizat de Nicolae Iorga ca "...unul dintre oameni cei mai importanţi pe care Europa Orientală i-a dat în această epocă" (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*,

venite tot din afară, dar care s-au grefat foarte repede pe interesele românilor, ca cel promovat de Despot Vodă între 1561 și 1563[9], iar altele izvorâte din spațiul românesc, dar promovate de nobilimea maghiară din Transilvania în timpul principilor Ioan Sigismund Zápolya[10] și Sigismund Báthory[11]. Această inițiativă a fost o expresie a atitudinii acestei nobilimi, care prefera varianta refacerii Daciei în propriul folos, unei Ungarii supuse Casei de Austria[12]. În fine, cele mai importante și cu urmele cele mai adânci lăsate în istoria poporului nostru au fost proiectele dacice românești, cele mai autentice proiecte de acest fel. Avem, astfel, proiectul lui Ion Vodă cel Viteaz, care a reușit, pentru foarte scurt timp, să impună pe scaunul de la București pe omul său, Vintilă Vodă[13], apoi planul dacic al Mihneștilor, care au realizat o uniune dinastică moldo-munteană[14], drept încununare a tuturor acestora, planul dacic al lui Mihai Viteazul[15], cel care a reușit să unească pentru prima dată în istorie toate cele trei state românești. Pentru Mihai, unirea nu însemna numai asigurarea propriei sale domnii sau realizearea unui front comun de luptă antiotoman, ci constituirea unui organism politic de sine stătător, a cărui conducere urma să revină, ereditar, familiei sale. A fost proiectul dacic cel mai închegat, cel mai viabil, care răspundea nevoilor adevărate ale românilor de pretutindeni, ceea ce explică durabilitatea sa istorică, transformarea sa într-un simbol a cărui semnificație a străbătut secolele păstrându-și întreaga valoare până în zilele noastre.

Toate aceste proiecte sau planuri dacice aveau în vedere problema Basarabiei, mai precis a părții sale de sud-est cucerită de otomani în 1538, teritoriu care în secolul

---

vol. II, București, 1928, p. 257), a ajuns să stăpânească pământuri însumând 6.400 km^2 și să devină reprezentantul tipic al noii aristocrații care preluase puterea în stat (*Histoire de Pologne*, Varsovie, 1972, p. 201- 215; I. Corfus, *art. cit.*, p. 485). El reprezenta interesele magnaților poloni care aveau mari proprietăți în Ucraina și care erau, prin urmare, interesați în exapansiunea spre țărmurile Mării Negre și gurile Dunării.

[9] N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1931, p. 209-210 ; Hurmuzaki, II, 1, p. 415-416.

[10] Marina Lupaș-Vlasiu, *Contribuțiuni documentare la relațiunile dintre Italia și Transilvania în secolul al XVI-lea*, în AIINC, X, 1945, p. 340-341; Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, I, București, 1980, p. 215.

[11] Manole Neagoe, *Problema unității Țărilor Române în secolul al XVI-lea*, în RA, an LII, vol. XXXVII, nr. 4, 1975, p. 436.

[12] Gh.Pungă, *Unele considerații privind planul dacic al lui Mihai Viteazul*, în vol. Românii în istoria universală, III, 1, Iași, 1988, p. 497.

[13] Alexandru Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 66; Hurmuzaki,II, 1, p. 682, 690; Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. II, București, 1930, p. 26.

[14] Șt. Andreescu, *op. cit.*, I, p. 162-185; Gh.David, *Un moment cu rezonanță pentru unitatea românilor*, în MI, 1, 1985, p. 34-39. Atât Petru Șchiopul, cât și Alexandru II Mircea și Mihnea Turcitul se considerau descendenți din familia regală a Corvinilor, tradiție oficializată ulterior chiar de curia romană (Șt. Andreescu, *Radu Mihnea Corvin, domn al Moldovei și Țării Românești*, în RdI, tom 39, nr. 1, 1986, p. 16; Gh.Pungă, *art. cit.*, p. 497), ceea ce explică de ce ei se considerau moștenitorii legitimi ai Transilvaniei, acționând în vederea refacerii fostului regat dacic.

[15] Gh.Pungă, *art. cit.*, p. 493-506; Andrei Pippidi, *La Résurrection de Byzance ou l'unité politique roumaine: l'option de Michel le Brave*, în RESEE , tome XIII, no.3, 1975, p. 376-378.

XVI va păstra acest nume[16], abia în secolul XVII tătarii impunând denumirea de Bugeac[17]. De altefel nici nu se putea închipui o încercare de reconstituire a regatului antic al Daciei, care să nu aibă în vedere zona gurilor Dunării şi ţărmul Mării Negre. Aceste teritorii aveau o dimensiune militară şi economică de cea mai mare însemnătate şi chiar în a doua jumătate a secolului XVI se constată o revigorare economică în această zonă, drumul moldovenesc de-a lungul Nistrului, de la Cetatea Albă la Lwow, recăpătându-şi acum parţial importanţa sa internaţională.

Din această perspectivă ne dăm seama că încercarea Habsburgilor de a cuceri Transilvania în 1551 şi menţinerea dominaţiei lor aici până în 1556, împreună şi cu efortul de a-şi subordona Moldova şi Ţara Românească, precum şi cu planurile dacice al generalului Castaldo nu a reprezentat altceva decât o primă tentativă de punere în aplicare a politicii lor pontice[18], care se elabora pe măsură ce ei îşi îndreptau tot mai mult atenţia spre sud-estul Europei. Eşecul s-a datorat unor cauze multiple, printre care pot fi amintite rezistenţa la cucerire manifestată de toate cele trei state româneşti, intervenţia Porţii otomane, care nu putea admite o prezenţă militară străină în spaţiul românesc, şi propria incapacitate politică şi militară.

Între timp, domnii Moldovei, cei mai afectaţi de cuceririle otomane din sudul ţării lor, au încercat şi reuşit să răscumpere cu mari sume de bani o parte din pământurile pierdute. Această politică, începută de Petru Rareş, a fost continuată de fiii săi, Ilie şi Ştefan, ei reuşind ca, între 1546 şi 1552, să recupereze, la început 35 de sate, din care vor păstra însă doar 26, bineînţeles fără puternica cetate a Tighinei şi fără teritoriul din imediata sa vecinătate[19]. Se pare chiar că una din cauzele pentru care Ilie Rareş a trecut la islamism, în 1551, a fost speranţa pe care o nutrea ca, pe această cale, să poată redobândi toate teritoriile din sudul ţării împreună cu cetăţile de acolo[20]. Speranţe deşarte şi neîmplinite, dar plătite foarte scump.

În aceste condiţii, Despot Vodă, care a ajuns domn al Moldovei în 1561, după ce l-a alungat din scaun pe Alexandru Lăpuşneanu cu sprijinul lui Ferdinand de Austria şi al nobililor poloni luterani, a încercat să profite de situaţie pentru a-şi atrage ţara de partea sa şi pentru a-şi pune în aplicare propriul său plan dacic. El, în alianţă cu

---

[16] E. Diaconescu, *Accepţiunile istorice ale Basarabiei*, în "Cuget Moldovenesc", XII, 1943; Ion Nistor, *Localizarea numelui Basarabia în Moldova transpruteană*, în AARMSI, s.III, t. XXVI, 1943-1944, p. 16; Charles de Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, vol. I, Paris, 1787, p. 304. Pentru apariţia şi evoluţia numelui de Basarabia, a se vedea Gh.I. Brătianu, *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques*, Bucarest, 1943, p. 17-26.

[17] În secolul XVII, o porţiune de pământ a Moldovei, acaparată de tătarii nogai, a fost numită Bugeac. După creşterea numărului nogailor în această regiune în anii '60-'70 ai secolului XVII s-a format hotarul de nord şi de apus al Bugeacului, pe Valul lui Traian de Sus şi pe râul Ialpug (Ion Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de sud-est şi diferitele semnificaţii teritoriale ale noţiunii Bugeac*, în RI, tom 6, nr. 7-8, 1995, p. 651).

[18] Pentru începuturile politicii pontice a Habsburgilor a se vedea, Ileana Căzan, *Începuturile politicii pontice a Casei de Austria în scrieri umaniste şi izvoare cartografice din sec. XVI*, în RI, tom 5, nr. 11-12, 1994, p. 1183-1195.

[19] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, doc. 21, 22, 35, 36, 39, 42, 47; Mihai Maxim, *Teritorii româneşti sub administraţie otomană în secolul al XVI-lea*, (II), în RdI, tom 36, nr. 9, 1983, p. 889, n.127.

[20] Ion I. Nistor, *Basarabia, pivotul politic al Moldovei voievodale*, în AARMSI, s.III, t. XXVI, 1943-1944, p. 243.

Ferdinand de Austria, a plănuit o campanie împotriva turcilor, campanie care avea ca unul din principalele obiective restabilirea vechilor hotare ale Moldovei. Pentru realizarea acestui plan, Despot Vodă a lansat o proclamaţie către moldoveni în decembrie 1561, în care le expunea programul său politic. În această proclamaţie se făcea apel la sentimentul de mândrie al moldovenilor ca descendenţi ai romanilor, cerându-li-se să lupte zi şi noapte pentru scuturarea jugului turcesc. Cu concursul ţării, Despot declara că nădăjduieşte, ca în puţină vreme, să dobândească "...iarăşi locurile Moldovei mele pe care le ţine păgânul, adică malul Dunării, şi nu numai acela, dar şi Ţara Românească şi apoi toată Ţara Grecească"[21]. Planurile sale depăşeau însă nevoile stricte ale moldovenilor, ceea ce a făcut ca ele să fie primite cu circumspecţie, iar evoluţia situaţiei politice internaţionale fiindu-i defavorabilă, a permis forţelor interne, care nu puteau accepta pe tronul ţării un aventurier venetic, promotor al unei religii străine de obiceiurile străbune, să-l înlăture din domnie în anul 1563[22]. Dar, odată cu Despot Vodă nu dispăreau şi planurile sale de redobândire a sudului Moldovei, chiar pe calea armelor, dacă ar fi fost nevoie, planuri ce vor fi reluate mai târziu şi la dimensiuni ceva mai realiste.

În anii imediat următori domniei lui Despot Vodă, se constată, aşa după cum arătam şi ceva mai sus, o importantă revigorare economică a drumului moldovenesc, pe el putând fi întâlnit, încă din 1568 şi postavul de calitate englezesc[23]. Acest fapt a atras din nou atenţia puterilor din zonă, dar şi din afara ei, asupra sudului Basarabiei, interesele otomane şi polone, tătare şi cazace, chiar şi cele franceze şi engleze, fiind de multe ori convergente, dar dând naştere uneori şi unor puternice stări conflictuale, ceea ce va provoca o intensificare a presiunii asupra Moldovei, a pericolelor ce ameninţau ţara, pericole din care cel mai grav era acela al transformării sale în teatru de operaţiuni militare, urmate de eventuale noi amputări teritoriale. Răspunsul pe care Moldova îl va da, într-o primă etapă, tuturor acestor ameninţări va fi războiul antiotoman declanşat de Ion Vodă cel Viteaz.

Venit la tron au sprijin otoman, Ion Vodă a desfăşurat la începuturile domniei sale o politică externă impusă de suzeranitatea otomană asupra Moldovei. Astfel, interesele Porţii faţă de imperiali, Polonia şi Rusia au determinat şi atitudinea generală a domnitorului. Paralel însă, el a întreprins şi unele acţiuni îndreptate împotriva puternicului său vecin din sud, pregătind lupta pentra eliberarea şi reîntregirea ţării.

---

[21] Hurmuzaki, II, 1, p. 415-416; N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a III-a, p. 209-210; Ioan C. Băncilă, *Schiţă istorică asupra hotarelor Basarabiei*, extras din AB, an I, nr. 3, Chişinău, 1929, p. 3; Ion I. Nistor, *Basarabia pivotul politic al Moldovei voievodale*, p. 244; M. Neagoe, *art. cit.*, p. 432.

[22] Pentru domnia şi personalitatea complexă a lui Despot Vodă, a se vedea N. Iorga *Nouveaux materiaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilicos*, Bucarest 1900; Adina Berciu-Drăghicescu, *Aspects de la politique extérieure de la Moldavie entre 1561-1563*, în AUBI, XXIX, 1980; idem, *O domnie umanistă în Moldova. Despot-Vodă*, Bucureşti, 1980.

[23] *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850)*, ed. Athanasius G. Welykyi, I, Romae, 1959, p. 67-68; Svetana Georgieva, *Les rapports de commerce entre l'Empire Ottoman et la Pologne et les terres bulgares au XVIe siècle* în "Bulgarian Historical Review", 3, 1978, p. 38-49; Viorel Panaite, *Comerţ şi negustori în tratatele osmano-polone: 1489-1607*, în RI, tom 6, nr. 3-4, 1995, p. 221-222; Şt. Andreescu, *Comerţul danubiano-pontic la sfârşitul secolului al XVI-lea: Mihai Viteazul şi"drumul moldovenesc"*, în SMIM, vol. XV, 1997, p. 51.

După o perioadă de încordare a relaţiilor moldo-polone, determinată de încercarea de reînscăunare a lui Bogdan Lăpuşneanu (1568-1572) cu sprijinul nobilimii din sudul regatului[24] şi de dorinţa lui Henric de Valois de a alipi Moldova la Polonia[25], relaţiile dintre cele două părţi s-au normalizat în martie 1574, când Ion Vodă a depus, prin intermediul unei solii, jurământul de vasalitate faţă de regele francez al Poloniei[26]. De asemenea, Ion Vodă a căutat, în vederea luptei antiotomane, să stabilească şi o alianţă cu împăratul Maximilian I (1564-1576), căruia, în iunie 1572, i-a depus un omagiu în scris[27], dar acesta nu a fost acceptat[28].

Evenimentele o vor lua însă înaintea pregătirilor politice şi militare ale lui Ion Vodă. Presaţi de dezastrul naval de la Lepanto (1571), dar şi de criza monetară prin care trecea imperiul[29], turcii i-au cerut domnului moldovean, la 21 februarie 1574, o dublare a haraciului, de la 35.000 la 70.000 de galbeni[30]. Ion Vodă, sprijinit şi de adunarea ţării[31], a refuzat categoric, declanşând astfel conflictul cu Poarta şi trecând la punerea în aplicare a ceea ce am putea numi planul său dacic.

Nu există izvoare documentare sau narative care să ne indice cu claritate şi certitudine în ce consta acest plan. Dar, în ciuda acestui fapt, elementele sale esenţiale pot fi desprinse din acţiunile militare întreprinse de Ion Vodă. Aceste acţiuni, vizau în primul rând, realizarea unui front comun de luptă antiotomană cu Ţara Românească, iar într-o a doua etapă atacarea şi eliberarea sud-estului Moldovei adică a Basarabiei. Ceea ce ar fi urmat dacă aceste prime două etape ar fi fost încununate de succes nu putem şti cu precizie dar, din experienţele anterioare de refacere a regatului dac, probabil că întreaga atenţie a lui Ion Vodă s-ar fi îndreptat spre Transilvania.

---

[24] Bogdan Lăpuşneanu a încercat să recâştige tronul Moldovei cu ajutor polon în primăvara anului 1572, dar nu a reuşit. Turcii au mobilizat forţe importante, formate din detaşamente ale hanului tătar, ale sangiacbeilor de Vidin, Silistra, Nicopole şi Tighina (Bender) şi ale domnilor Ţărilor Române (Hurmuzaki, II, 1, p. 632 şi 635), forţe care au atacat Hotinul ocupat de poloni şi au devastat sudul Poloniei distrugând 20 de localităţi şi dând foc oraşului Snyatin (N. Iorga, *Studii şi documente*, XXIII, p. 103-104; idem, *Acte şi fragmente*, I, p. 15; Victor Motogna, *Contribuţii la epoca lui Ion Vodă cel Cumplit*, în RI, XI, 1925, nr. 10-12, p. 254; Teodor Holban, *Henri de Valois en Pologne et les Roumains*, în ARBSH, tome XXIII, 1942, p. 121-123; Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, ed. a II-a, Bucureşti, 1966, p. 57; Nicolae Grigoraş, *Politica externă a Moldovei în timpul domniei lui Ion Vodă cel Viteaz (1572-1574)*, extras din vol. *Coordonate culturale vrâncene*, Bucureşti, 1974, p. 69.

[25] Hurmuzaki, Supliment I, 1, p. 25 ; Constantin I. Andreescu, *Moldova şi alegerea lui Henric de Valois ca rege al Poloniei*, în "Arhiva", XLII, 1-2, Iaşi, 1936, p. 48-55; Dinu C. Giurescu *op. cit.*, p. 117.

[26] N. Grigoraş, *Lupta de eliberare condusă de Ion Vodă cel Viteaz (februarie – iunie 1574)*, în CI, serie nouă, VI, Iaşi, 1974, p. 103; Veniamin Ciobanu, *La cumpănă de veacuri (Ţările Române în contextul politicii poloneze la sfârşitul secolului al XVI-lea) şi începutul secolului al XVII-lea)*, Iaşi, 1991, p. 28.

[27] Hurmuzaki, II, 1, p. 630-631.

[28] N. Grigoraş, *Politica externă a lui Ion Vodă*, p. 8.

[29] Nicoară Beldiceanu, *La crise monétaire ottomane au XVIe siècle et son influence sur les Principautes roumains*, în SOF, XVI, 1957, nr. 1, p. 70-86.

[30] M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV-XIX*, în SMIM, II, Bucureşti, 1957, p. 12-13 ; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 136-138.

[31] Alexandru Gonţa, *Adunarea ţării din primăvara anului 1574 în Moldova*, în RdI, tom 27, nr. 6, 1974, p. 887-896.

Sigur este faptul că războiul cu turcii nu l-a luat prin surprindere pe domnul Moldovei şi că el era pregătit, din punct de vedere militar, să treacă la punerea în aplicare a primelor două etape din planul său dacic. Dacă Heric de Valois, regele efemer al Poloniei a refuzat categoric orice fel de ajutor militar[32], la fel ca şi Habsburgii[33], nu acelaşi lucru s-a întâmplat cu cazacii şi, puţin mai târziu după declanşarea ostilităţilor, cu anumiţi nobili poloni. În ceea ce-i priveşte pe cazaci, aceştia au răspuns pozitiv la cererea de ajutor a lui Ion Vodă[34], văzând în aceasta posibilitatea deschiderii unui nou front de luptă antiotoman. Ei au trimis 1.200 de oameni, dintre care 600 erau sub comanda hatmanului Sviercevski, câte 200 erau comandaţi de Koslovski şi Stuzenski, iar câte 100 de Ianczj şi Sokolovski[35]. Baza principală a armatei lui Ion Vodă o constituiau însă forţele armate ale ţării, unităţile militare boiereşti şi cele ale ţărănimii libere. Dacă la urcarea sa pe tron, el dispunea de forţe armate nu mai mari de 4.000 de oameni[36] în interval de nici doi ani, el a reuşit să aibă o armată cuprinsă între 20 şi 30.000 de oameni[37], armată cu care putea spera să-şi atingă principalele obiective. La aceste forţe se vor adăuga şi trupe poloneze. Nobilii poloni Albert Laski şi Constantin Ostrogski i-au scris, la 21 aprilie 1574, deci după declanşarea ostilităţilor cu turcii, că erau dispuşi să-i trimită ajutoare militare[38], ajutoare care vor însuma 2.000 de soldaţi[39].

Mai surprinşi de atitudinea lui Ion Vodă se pare că au fost turcii, deoarece la început ei nu aveau un pretendent pregătit să-l înlocuiască, ceea ce explică încercarea lor, rămasă fără succes, de a-l contacta pe Bogdan Lăpuşneanu[40]. Până la urmă, sultanul a acceptat să-l numească domn al Moldovei pe Petru Şchiopul, fratele domnului Ţării Româneşti, Alexandru II Mircea (1568-1577), iar la 3 aprilie 1574, cei doi, însoţiţi şi de trupe otomane comandate de Iusuf Cigalazade, declanşează campania de înlocuire a lui Ion Vodă[41]. Acesta le-o luase însă înainte, părăsind Iaşiul imediat după 27 martie[42] şi îndreptându-se spre Ţara Românească.

Luptele care au urmat sunt bine cunoscute în istoriografia noastră. La 14 aprilie 1574, Ion Vodă zdrobeşte armata turco—munteană la Jilişte[43], la sud de Focşani, apoi ocupă Bucureştiul, unde-l instalează în scaun pe Vintilă Vodă[44], probabil fiul lui

---

[32] N. Iorga, *La France dans le Sud-Est de l'Europe*, în XIII, 1936, p. 33-36 ; idem, *Istoria românilor*, V, p. 41 ; Al. Ciorănescu, *Ştiri noi din domnia lui Ion Vodă cel Cumplit*, în RI, XX, nr. 4-6, 1934, p. 170 ; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 139; N. Grigoraş, *Lupta de eliberare condusă de Ion Vodă cel Viteaz*, p. 103.

[33] N. Grigoraş, *Politica externă a lui Ion Vodă*, p. 78.

[34] Magdalena László, *B. P. Hasdeu despre folclorul ucrainean*, în RSL, X, 1964, p. 115.

[35] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 141.

[36] Această cifră este indicată de un raport italian transmis din Constantinopol la Genova, la data de 7 mai 1572 (Hurmuzaki, XI, p. 87).

[37] Dinu G. Giurescu, *op. cit.*, p. 144.

[38] Hurmuzaki, II, 1, p. 679, 713-716 ; A. Veress, Documente II, p. 41-44; Émile Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, tome III, Paris, 1853, pp. 522-523.

[39] T. Holban, *art. cit*, p. 116; N. Grigoraş, *Lupta de eliberare condusă de Ion Vodă cel Viteaz*, p. 103.

[40] Victor Motogna, *Contribuţii la epoca lui Ion Vodă cel Cumplit*, p. 256.

[41] Hurmuzaki, II, 1, p. 671; XI, p. 84.

[42] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 144.

[43] Victor Atanasiu, *Bătălia de la Jilişte*, Bucureşti, 1974, passim.

[44] Al. Ciorănescu, *Documente Simancas*, p. 66 ; Hurmuzaki, II, 1, p. 682, 660; XI, p. 87; A. Veress, *Documente*, II, p. 26.

Pătraşcu cel Bun[45] şi, prin urmare, frate cu Petru Cercel şi Mihai Viteazul. Dar acesta a fost ucis după numai patru zile[46], fapt care a împiedicat realizarea unităţii de acţiune antiotomană a Moldovei şi Ţării Româneşti. Apoi acţiunile militare ale lui Ion Vodă se îndreaptă spre zona Dunării de Jos şi a sudului Basarabiei, unde este atacată şi cucerită, fără cetate, Brăila, apoi Tighina şi Cetatea Albă şi sunt înfrânte mai multe corpuri de oaste turco-tătare[47]. După lupte deosebit de violente şi de sângeroase, confruntarea finală cu turcii are loc în zona Cahul-Roşcani, din sudul Basarabiei, între 9 şi 14 iunie[48]. Lipsit de artilerie, copleşit de numărul turcilor şi trădat de o parte din boierime în frunte cu Eremia Cernăuţeanu, Ion Vodă este obligat să se predea şi să suporte moartea unui adevărat martir.

Simpla înşiruire a principalelor evenimente ale campaniei militare pe care Ion Vodă a purtat-o împotriva otomanilor în primăvara şi la începutul verii anului 1574 demonstrează ceea ce afirmam puţin mai sus, şi anume, faptul că domnul Moldovei avea un plan dacic şi că una din principalele componente ale acestuia era recucerirea sudului Basarabiei. De altfel, cea mai mare parte a campaniei s-a desfăşurat în această zonă şi indică foarte clar că obiectivul ei principal era acela de a-i alunga pe turci de aici şi de a reface vechile hotare ale ţării de pe vremea lui Ştefan cel Mare.

Acest lucru a fost sesizat foarte clar de principalele cronici interne care şi-au oprit atenţia asupra domniei şi luptei finale a viteazului domn al Moldovei. Astfel, Grigore Ureche afirmă următoarele: "Ion vodă văzându atâta supărare dispre turci, umplându-să de mânie, cu foc au arsu Tighina şi Cetatea Albă şi multă pradă au făcut şi mulţi robi şi plean au scos. Decii Ion vodă curăţindu-să de vrăjmaşii săi, au dat ţării puţinea odihnă, să să răsufle. Iar cazacii nu să leniia, ci câmpii Bugeacului pururea cerca şi multă pradă făciia"[49]. În continuare, referindu-se la cazaci, el spune: "Câlcându cazacii câmpii Bugeacului şi multă pradă făcându, au dat spre o samă de oaste turcească, ce să strâsese şi mergea să lovască pre Ioan vodă fără veste. Şi de sârgu au trimis cazacii la Ion vodă, de au cerşut să le trimiţă ajutoriu, ca să dea războiu acelor turci. Şi daca le-au

[45] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 144 ; N. Grigoraş, *Lupta de eliberare condusă de Ion Vodă cel Viteaz*, p. 110-113.

[46] Hurmazaki, II, 1, p. 694-695, 690.

[47] Andrea Maximiliani Fredro, *Gestorum populi poloni sub Henrico Valesio polonorum postea vero Galliae rege*, ed. a II-a, Danzig, 1860, p. 172-179 ; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 153-163; N. Grigoraş, *Lupta de eliberare condusă de Ion Vodă cel Viteaz*, p. 113-120.

[48] Bartolomeo Paprocki, *Wahrafftige Beschreibung des Krieges, welchen der walachische Woiwod Iuon mit den Türken gefüret 1575*, în A. Papiu-Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, III, Bucureşti, 1864, p. 281; Leonard Gorecki, *Descriptio belli Iuoniae voivode Valahiae quod anno MDLXXIIII cum Selimo II Turcorum imperator gessit*, în *ibidem*, p. 238 ; T. Nicolau, *Artileria moldovenească în veacurile XV şi XVI*, în "Revista artileriei", XIV, 1932, p. 249-271; Hurmuzaki, II, 1, p. 710-711; Supliment I, 1, p. 37 ; A. Veress, *Documente*, II, p. 40-41; Th.Antonescu, *Campania din 1574 contra Moldovei, Ioan Vodă Viteazul cel Cumplit. Bătălia de la Cahul, 10 iunie 1574*, în "Revista militară", LXXVII, 1940, nr. 7-8, p. 77-90 şi nr. 9-10, p. 36-42; Paul Cernovodeanu, *Călătoria lui Pierre Lescalopier în Ţara Românească şi Transilvania la 1574*, în SMIM, IV, 1960, p. 437-440; Dinu C. Giurescu, op. cit., p. 163-173; N. Grigoraş, *Lupta de eliberare condusă de Ion Vodă cel Viteaz*, p. 120-124; C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hindău, Direptate, Crăciuna şi Roşcani*, în AIIAI, tom XIX, 1982, p. 632-635.

[49] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu. Ediţia a II-a revăzută, Bucureşti, 1958, p. 200-201.

trimis, pre lesne i-au biruit şi i-au răsipit cu ajutoriul proaspăt. Că până a veni ajutoriul de la Ion vodă, aproape au fostu cazacii să piarză războiul de mulţimea turcilor. Ci apoi moldovenii proaspeţi şi odihniţi, dându războiu vitejeşte, pre lesne i-au spart"[50].

La rândul său, Axinte Uricariul plasează şi el efortul militar principal al lui Ion Vodă în regiunea de sud a Basarabiei: "Ion vodă, vădzând atâta supărare despre turci, au tras cu oştile sale supt Tighinea şi împlâdu-să di mânie, au început a bate cetatea Tighinii. Şi bătând-o câteva dzile o au luat-o şi au aprins-o de au arsu. Şi de acolo au orânduit 600 de cazaci la Cetatea Albă şi o au aprins-o de au arsu. Ars-au şi giumătate de târgu şi multă pradă au făcut cazacii călcând câmpii Bugeacului. Iară Ion vodă, pân-a să întoarce cazacii de la Cetatea Albă, au odihnit cu oştile sale câteva zile"[51].

Pentru cronicarul muntean Radu Popescu "...de patru ori au mai bătut Ion vodă cu moldovenii pe turci şi au ars Tighina şi Cetatea Albă şi Bugeacul..."[52].

Fără a omite luptele din Ţara Românească, toate aceste cronici plasează teatrul principal de operaţiuni militare al lui Ion Vodă în sudul Basarabiei şi este firesc să fie aşa dacă avem în vedere faptul că, declanşând lupta cu turcii, domnul Moldovei urmărea în primul rând să elibereze acele pământuri ale ţării sale care se aflau sub stăpânirea nemijlocită a Imperiului Otoman.

Din nefericire pentru Moldova, lupta lui Ion Vodă s-a încheiat printr-o înfrângere zdrobitoare, care a avut consecinţe grave pentru ţară. Aceste consecinţe au fost de trei categorii şi au afectat nu numai Moldova, dar şi relaţiile politice şi militare dintre principalele puteri din zonă, Imperiul Otoman şi Polonia.

În primul rând, după înfrângerea de la Cahul-Roşcani, Moldova a fost supusă la un jaf crunt din partea turcilor şi a tătarilor. În acest sens, un raport al bailului veneţian de la Constantinopol semnala faptul că în Moldova se poate călători opt până la zece zile prin locuri cu desăvârşire pustii care altădată erau roditoare şi bogat locuite[53], iar cronicarul Nicolae Costin scrie că "...pentru acea pradă de atunci, pe multe locuri până astăzi multe sate au rămas pustii, ales la câmp den Prut până în Nistru"[54]. Reiese şi din aceste spuse că principala zonă de confruntare a fost sudul Basarabiei, pustiit cu atâta cruzime încât şi la peste un secol de le evenimente urmele distrugerilor continuau să fie vizibile.

În al doilea rând, Ion Vodă, căutând sprijin militar împotriva uriaşei puteri a Imperiului Otoman l-a luat de acolo de unde i se oferea, iar cei care i l-au oferit au fost cazacii. Aceasta le-a permis să deschidă un nou front de luptă antiotomană[55], front care, din păcate, cuprindea teritoriul Moldovei, aproape în integralitatea sa, zonele cele mai

---

[50] *Ibidem*, p. 201.

[51] Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei*, vol. I, ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1993, p. 268.

[52] Radu Popescu Vornicul, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*. Introducere şi ediţie critică întocmit de Const. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 62.

[53] Hurmuzaki, III, 2, p. 375.

[54] Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ed. I. Şt. Petre, Bucureşti, 1942, p. 530; A se vedea şi Ion I. Nistor, *Basarabia, pivotul politic al Moldovei voievodale*, p. 244.

[55] Pentru intervenţiile repetate ale cazacilor în Moldova, a se vedea Eugen Stănescu, *Colaborarea militară dintre români şi cazaci în ultimul sfârşit al veacului al XVI-lea*, I, în Studii, tom 7, nr. 3, 1954, p. 119-144 şi II, în ibidem, nr. 4, 1954, p. 187-213; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 184-199.

afectate fiind totuşi cele centrale, pe direcţia Soroca-Iaşi, şi cele sudice, stăpânite direct de otomani.

În fine, în al treilea rând, lupta lui Ion Vodă, care a permis intervenţia masivă a cazacilor, teoretic supuşi ai regelui Poloniei, şi care a primit sprijinul unor nobili poloni, a dus la apariţia unei stări de tensiune în relaţiile polono-otomane. Tătarii au atacat şi jefuit sudul Poloniei[56], iar marele vizir Sokollu-Mehmed Paşa şi chiar sultanul Selim II trimit scrisori în Polonia în care aceasta este acuzată că ar fi sprijinit lupta lui Ion Vodă, i se cere să predea haraciul pe care acesta îl datora Porţii, împreună cu soţia, socrul şi alţi boieri ai săi refugiaţi pe teritoriul polon. În scrisoarea pe care o adresa voievodului Galiţiei, Gheorghe Iazlowiecki, marele vizir arăta că "...atunci când acel nelegiuit şi netrebnic Ioan Vodă, domnul Moldovei, clocind trădarea şi văzând că oastea împărătească nu e gata, dăduse năvală asupra provinciei Tighinei, ucigând în câmp pe ţărani şi pe ciobani, în acelaşi moment polonii, îmbrăcând ostaşi în douăzeci şi cinci de şăici, năvăliră asupra Cetăţii Albe, tăind şi pustiind... Afară de acele şăici (adică de cazaci - n.n.), mai trimiserăţi în ajutorul lui Ioan Vodă o ceată de 2.000 de oameni..."[57]. În concluzia scrisorii, polonii erau avertizaţi să predea toate averile scoase din Moldova de familia şi oamenii credincioşi ai lui Ion Vodă: "Dacă vă place pacea şi liniştea, apoi toate averile răpite să le trimiteţi la Poarta otomană prin mâinile lui Mehmed ceauşul"[58].

Cele scrise de marele vizir la 28 iulie 1574, erau întărite de sultan, numai peste câteva zile, la începutul lunii august.

El spunea că: "Afară de acestea, s-a mai auzit că, pe când se răsculase afurisitul acela de Ioan, voi, trimiţând oameni, aţi incendiat oraşul cetăţii Akkerman şi, de asemenea, trimiţând oastea regelui l-aţi ajutat şi l-aţi sprijinit pe blestematul mai sus pomenit. Întrucât l-aţi ajutat şi l-aţi sprijinit în felul acela, pe afurisitul mai sus arătat şi aţi construit contrar tratatului, şăici, s-a trimis împărătească noastră scrisoare pentru a se veni de hac corăbiilor care devastează ţara"[59].

Acestei stări de tensiune i s-a pus capăt pentru moment prin tratatul pe care cele două părţi l-au încheiat la 2 decembrie 1574[60], dar cauzele ei erau mult mai profunde decât răscoala lui Ion Vodă. Ele constau în revigorarea, aşa cum am mai spus, a drumului comercial moldovenesc, ceea ce a determinat şi sporirea interesului Poloniei pentru zona gurilor Dunării şi a litoralului nord-pontic. Bineînţeles că această reorientare care va cunoaşte punctul culminant la sfârşitul secolului XVI şi începutul secolului XVII având ca principal promotor pe marele hatman şi cancelar Jan Zamoyski, a provocat o puternică stare de tensiune în relaţiile polono-otomane, ajungându-se până în preajma declanşării unui război de anvergură între cele două părţi. La aceasta s-a adăugat şi acţiunea reciproc dăunătoare desfăşurată de tătari şi cazaci, teoretic supuşi otomani şi poloni, dar practic foarte greu de controlat şi stăpâni pe propriile lor acţiuni.

Această situaţie încordată a relaţiilor internaţionale din zona sa geografică a avut consecinţe deosebit de negative pentru Moldova în anii imediat următori înfrângerii lui Ion Vodă. Pe de o parte, Poarta otomană a intensificat fără precedent presiunile

[56] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 199.

[57] Mustafa A. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I, *1455-1774*, Bucureşti, 1976, p. 123; a se vedea şi A. Veress, *Documente*, II, p. 42.

[58] Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 124.

[59] *Ibidem*, p. 126.

[60] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 202.

asupra țării, ca de altfel și asupra Țării Românești, moldovenii fiind obligați să participe din plin la lucrările de reconstrucție și reparație de la Brăila, Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Geankerman (Oceakov), distruse de Ion Vodă și de cazaci[61], iar pe de altă parte, incursiunile căzăcești care vizau ocuparea tronului domnesc[62], dar și teritoriile stăpânite de turci în sudul Basarabiei, mai ales zona orașelor Tighina și Cetatea Albă[63], au provocat imense distrugeri și o sensibilă degradare a instituției domniei, a autorității domnului asupra țării.

Trebuie să avem în vedere faptul că toate aceste incursiuni, care vizau stăpânirile turcești din sudul Basarabiei, nu aveau ca scop eliberarea lor și realipirea la Moldova, ci pur și simplu jaful și distrugerea, uneori chiar sub pretextul apărării lumii creștine. Cazacii nu doreau și nici nu puteau să elibereze aceste cetăți și teritorii, cum nu puteau nici să-și impună propriul domn pe tronul țării. Dacă ei ar fi avut capacitatea militară să realizeze astfel de obiective, în nici un caz ele nu ar fi adus o ușurare a situației Moldovei, ci dimpotrivă. Ori țara ar fi intrat într-o strânsă dependență față de Polonia, ori ar fi devenit un teritoriu al nimănui, un permanent câmp de confruntare militară între cazaci, tătari, turci și poloni. Prin urmare, acțiunile căzăcești întreptate împotriva stăpânirilor otomane din sudul Basarabiei nu au avut și nici nu puteau să aibă un caracter pozitiv pentru țară, ci dimpotrivă, duceau la permanentizarea stării de conflict din zonă, la distrugeri numeroase și sistematice, la încordarea relațiilor polono otomane și constituiau o gravă amenințare pentru independența și integritatea teritorială a Moldovei. Aceste acțiuni nu trebuie confundate și asimilate cu cele ale cazacilor înregimentați ca mercenari în oștile lui Ion Vodă și, mai târziu, ale lui Mihai Viteazul, când, sub conducere românească, ei au acționat în vederea atingerii unor obiective cu adevărat românești, îndeplinind, prin urmare, un rol pozitiv. Între cele două tipuri de acțiuni există, astfel, o mare diferență, acțiunile antiotomane ale cazacilor trebuind să fie apreciat la justa lor valoare în funcție de împrejurările și de contextul general

---

[61] Mihai Maxim, *Documente noi despre războiul moldo-otoman din 1574*, în vol. *Din lupta poporului român pentru independență*, București, 1977, p. 83-84; idem, *Culegere de texte otomane*, București, 1924, doc. 6 și 7; idem, *Les relations roumano-ottomanes entre 1574 et 1594*, în RRH, tome XVI, no.3, 1977, p. 477.

[62] Pretendenți cazaci la tronul Moldovei au fost Crețul (Hurmuzaki, XI, p. 184-185), Ioan (Nicoară) Potcoavă (*Ibidem*, XI, p. 602; Gr.Ureche, *op. cit.*, p. 242), Alexandru (*Ibidem*, III, 1, p. 36; E. D. Tappe, *Documents concerning Romanian History (1427-1601)*, London, The Hague, Paris, 1964, p. 41) și Constantin (Hurmuzaki, III, 1, p. 14-15; 17-19), toți pretinzând că se înrudesc cu Ion Vodă.

[63] În 1578, cazacii au luat din câmpiile Cetății Albe peste 700.000 de oi și au distrus cetatea Islamkerman construită de tătari (Hurmuzaki, III, 1, p. 14, 18; J. Janicki, *Acta istorica res gestas Stephani Bathorei illustrantia*, Varșovia, 1881, p. 31 și urm.; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 203). Ca răspuns, în 1579, în ciuda protestelor polone, turcii au construit o nouă fortăreață de apărare lângă Tighina (Hurmuzaki, III, 1, p. 40-41; XI, p. 634 și urm.). Polonii au reacționat în noiembrie același an, când Samuel Zborowski, fratele castelanului de Cracovia, a atacat Cetatea Albă (V. Ciobanu, *La cumpănă de veacuri*, p. 48). În aceste împrejurări a început să circule chiar zvonul că turcii ar avea de gând să transforme Moldova, dar și Țara Românească, în pașalâc (Hurmuzaki, XI, p. 607; Supliment I, 1, p. 42; III, 1, p. 10-11; Leonard Gorecki, *Kronika z czasów Stefana Batorego 1552-1582*, apud Ilie Corfus, *Studii despre istoria Moldovei într-o nouă cronică polonă (1575-1582)*, în SCIM, I, București, 1951, p. 121; C. Stănescu, *art. cit*, II, p. 190-192; Dinu C. Giurescu, *op. cit*, p. 195-197; V. Ciobanu, *La cumpănă de veacuri*, p. 49).

politico-militar în care s-au produs.

Îndelungatul război care a opus Imperiul Otoman, Iranului safavid (1578-1590), precum şi răscoala tătarilor din Crimeea, condusă de Mehmed Ghiray Han[64] şi desfăşurată între 1579 şi 1584, l-au obligat pe sultan să-şi modereze pretenţiile în raporturile cu Moldova şi să nu deterioreze complet relaţiile cu Polonia din cauza repetatelor năvăliri cazace. Aceste năvăliri nu numai că nu au încetat, dar, profitând de faptul că principalele forţe otomane erau deplasate pe frontul din Iran, au cunoscut o intensificare fără precedent, lovind în special în sudul Basarabiei, dar şi în restul teritoriului moldovenesc.

Astfel, în 1583, din ordinul regelui polon Ştefan Bathory, o grupare de 8 până la 9.000 de cazaci trece Nistrul şi, împreună cu 2.000 de poloni, atacă Tighina, îi ard suburbiile, după care atacă şi Cetatea Albă capturând o flotă otomană ce se afla aici[65]. În 1584, Tighina devine principala ţintă a atacurilor căzăceşti, urmată de Cetatea Albă[66]. Prima este violent atacată în august şi noiembrie[67], apoi în iunie 1585[68], din nou, în iunie 1586[69]. În aprilie 1587, 7.000 de cazaci atacă şi cuceresc Geankermanul (Oceakov), de unde capturează 30 de tunuri, apoi dau foc Tighinei şi jefuiesc întregul Bugeac[70]. Pentru repararea acestor stricăciuni Petru Şchiopul a fost obligat să pună la dispoziţia turcilor 3.000 de care şi 15.000 de salahori[71]. În acelaşi an, cazacii cuceresc oraşul Huşi şi ameninţă din nou Iaşiul[72]. De data aceasta, eliberat de problemele create de răscoala tătarilor din Crimeea şi mai puţin presat de războiul cu Iranul, al cărui sfârşit era previzibil, sultanul Murad III îşi manifestă din nou intenţia de a transforma Ţările Române în paşalâcuri şi de a impune Poloniei plata unui tribut[73]. Dar aceste intenţii nu-i impresionară pe cazaci. În 1588, ei atacă şi ocupă din nou Huşii, în iulie[74], apoi în noiembrie atacă Tighina, raza acţiunilor lor de luptă extinzându-se până aproape de Iaşi[75], deci incluzând cea mai mare parte a Moldovei dintre Prut şi Nistru, iar în mai 1589 este atacată şi Cetatea Albă[76].

În acest fel, situaţia Moldovei şi a domnitorului ei, Petru Şchiopul, devenise cu adevărat dramatică. Transformată în teatru de operaţiuni militare, cu teritoriul dintre Prut şi Nistru devastat sistematic şi permanent, Moldova se afla, şi în situaţia de a fi transformată fie în paşalâc, aşa după cum îşi manifestase din nou intenţia sultanul[77], fie de a fi ocupată de poloni, care încep să-şi manifestase tendinţa de a-şi întinde graniţele

---

[64] M. Maxim, *Les relations roumano-ottomanes entre 1574 et 1594*, p. 481.

[65] Hurmuzaki, IV, 2, p. 18; XI, p. 166-167, 665-666; Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 204.

[66] Hurmuzaki, XI, p. 672 ; A. Veress, *Documente*, II, p. 296, 298.

[67] Hurmuzaki, XI, p. 684.

[68] *Ibidem*, XI, p. 689.

[69] *Ibidem*, p. 693.

[70] *Ibidem*, p. 697.

[71] *Ibidem*, p. 697-698,700; III, 1, p. 102, 134.

[72] *Ibidem*, XI, p. 700; A. Veress, *Documente*, III, p. 108.

[73] Hurmuzaki, XI, p,700.

[74] *Ibidem*, p. 715 ; N. Iorga, *Studii şi documente*, XXIII, p. 110.

[75] Hurmuzaki, III, p. 114; XI, p. 715.

[76] A. Veress, *Documente*, III, p. 177.

[77] Al. Ciorănescu, *Documente Simancas*, p. 94 ; Hurmuzaki, XI, p. 725.

până la Dunăre[78].

Exasperat de repetatele incursiuni căzăceşti în Moldova şi nemulţumit de refuzul regelui polon Sigismund III de a plăti tribut, sultanul Murad III hotărăşte organizarea, în iunie 1589, a unei expediţii de represalii. Trupele otomane, comandate de beilerbeiul Rumeliei, Hazâr Paşa, atacă sudul Poloniei şi incendiază Snyatinul, în septembrie 1589[79], dar sunt obligate să se retragă deoarece nu au putut să facă joncţiunea cu tătarii hanului Gazi Ghiray II, înfrânţi în Polonia[80]. Cu toate că Moldova, la fel ca şi Ţara Românească, a furnizat armatei otomane cai şi provizii, ea nu a scăpat de la o devastare aproape completă, aşa cum o arată documentele vremii[81].

Devastată de turci, Moldova era ameninţată şi de o eventuală ocupaţie polonă. Hatmanul şi marele cancelar Jan Zamoyski, adept al expansiunii polone în zona gurilor Dunării şi a litoralului nord-pontic[82], era de părere că, în cazul unui război au Poarta, foarte probabil în acel moment, Polonia trebuia să preia ofensiva, să-i atace pe tătari, să ocupe Moldova, şi, cum spunea el, "...să ne fortificăm mai curând la Dunăre decât sub Lwow"[83].

Se părea că nimic nu mai poate opri un război turco-polon de mari proporţii. Sultanul cerea imperativ, la 22 februarie 1590, plata unui tribut de către poloni în valoare de 100.000 de ducaţi, refacerea cetăţilor distruse din sudul Basarabiei şi de pe litoralul nord-pontic, precum şi uciderea tuturor cazacilor[84], condiţii imposibil de îndeplinit şi care au provocat şi eşecul misiunii diplomatice a soliei polone conduse de Pavel Uchánski[85]. Dar totuşi războiul nu s-a declanşat datorită medierii engleze, prin ambasadorul de la Constantinopol, Edward Barton, şi moldovene, prin postelnicul Bartolomeo Brutti[86], care au reuşit să faciliteze încheierea între cele două părţi a unor acorduri de pace între 1590 şi 1592.

---

[78] Johannes Leunclavius, *Neuwe Chrohica türckischer Nation*, Frankfurt am Main, 1595, p. 148; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 206-207.

[79] Aurel Golimas, *Misiunea militaro-diplomatică a beglerbergului Haider paşa în Moldova lui Petru Şchiopul*, în "Cuget moldovenesc", Iaşi, VIII, 1939, nr. 5-7, p. 3-6; C. M. Kortepeter, *Gazi Giray II, khan of the Crimea, and Ottoman Policy in Eastern Europe and the Caucasus.1588-1594*, în SEER, XLIV, 1966, nr. 102, p. 145, 151-155; D. Ciurea, *Relaţiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, în AIIAI, X, 1973, p. 38.

[80] Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *Relaţiile politice ale Angliei cu Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în secolele XVI-XVIII*, Bucureşti, 1974, p. 25.

[81] A. Veress, *Documente*, III, p. 199; E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 53-55.

[82] A se vedea mai sus, nota 8.

[83] Hurmuzaki, Supliment II, 1, p. 302; Zdzislaw Spieralski, *Awantury moldawskie* (Aventuri moldoveneşti), Warszawa, 1967, p. 142; D. Ciurea, *art. cit.*, p. 38-39; V. Ciobanu, *La cumpănă de veacuri*, p. 66.

[84] D. Ciurea, *art. cit.*, p. 38.

[85] N. Iorga, *Relations entre boiars moldaves et nobles polonais*, în ARBSH, no.1-2, Bucarest, 1921, p. 127-128; V. Ciobanu, *La cumpănă de veacuri*, p. 67- 68.

[86] Pentru această dublă mediere moldo-engleză, a se vedea Hurmuzaki, IV, 2, p. 139-140; XV, p. 213-214; XI, p. 220-221; A. Veress, *Documente*, III, p. 151-152; E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 56-57; Jósef Garbacik, *Le relazioni turco-polacche tra XVI-XVII secolo alla luce dei rapporti e dei dispacci dei baili veneziani a Costantinopoli*, în vol. *Italia, Venezia e Polonia tra Umanesimo e Rinascimento*, Wroclaw-Warszawa-Kraków, 1967, p. 222-224; L. Demény, P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 26; Virgil Apostolescu, *Un aventurier apusean la curtea lui Petru Şchiopul: Bartolomeo Brutti*, în tom XVIII, 1981, p. 567-574.

Deşi răul cel mai mare fusese evitat, presiunea asupra Moldovei, dar şi a Ţării Româneşti, a continuat să se intensifice. Ameninţat de turci cu o dublare a haraciului şi de cazaci cu noi incursiuni devastatoare, Petru Şchiopul a preferat să părăsească de bună voie tronul Moldovei, în 1591[87], şi să-şi încheie viaţa în exil, departe de ţară.

Incursiunile căzăceşti în sudul Bassrabiei vor continua însă, în vara lui 1592 ei atacând Chilia şi Tulcea şi capturând o sumă de 300.000 de aspri, ceea ce va duce la o nouă încordare a relaţiilor turco-polone[88] şi la noi ameninţări din partea sultanului cu transformarea Moldovei în paşalâc[89]. Situaţia Moldovei şi a Ţârii Româneşti devenise aproape de nesuportat, presiunea otomană, tătară, polonă şi cazacă, la care se va adăuga şi cea habsburgică impunând o reacţie de anvergură, reacţie care se va produce în timpul domniei lui Mihai Viteazul şi va cuprinde întregul spaţiu românesc, deci şi Basarabia,

Odată preluată domnia Ţării Româneşti, în toamna anului 1593, Mihai Viteazul s-a confruntat cu două probleme principale, probleme care îşi vor păstra actualitatea pe parcursul întregii sale domnii. Este vorba de lupta de independenţă împotriva turcilor, impusă de situaţia dezastruoasă a ţării, şi de lupta pentru unitatea de acţiune, la început, apoi de lupta pentru unitatea statală a celor trei Ţări Române, adică de unitatea românească, de unitatea întregului spaţiu românesc. Numai prin realizarea acestei unităţi lupta antiotomană, dar şi lupta împotriva veleităţilor expansioniste ale altor puteri, cum ar fi Habsburgii şi Polonia, putea avea cu adevărat sorţi de izbândă. Mihai Viteazul a abordat aceste două probleme majore ale domniei sale simultan şi de la început, deoarece între ele exista o strânsă interdependenţă, una fără cealaltă neputând să-şi găsească o rezolvare adecvată.

Înainte însă de declanşarea luptei româneşti pentru independenţă, cazacii şi-au continuat atacurile în zona de sud a Basarabiei, extinzându-le chiar şi la alte zone ale ţării. Astfel, profitând de izbucnirea războiului dintre turci şi impeiali în vara anului 1593, în decembrie ei atacă şi devastează împrejurimile Tighinei[90]. Ca răspuns, tătarii au atacat Moldova, unde, în iunie 1594, l-au asediat pe Aron Vodă în Iaşi, după care, arzând totul în cale, s-au îndreptat spre Pocuţia[91]. În iulie, cazacii revin în forţă, ajung până la Chilia şi-l obligă pe Aron Vodă să le plătească o mare sumă de bani[92]. Abia după izbucnirea luptei antiotomane a Ţărilor Române, Aron Vodă va reuşi, în ianuarie 1595, să încheie o alianţă cu cazacii[93], reuşind să-i încadreze astfel, măcar şi parţial, în lupta de eliberare dusă de români.

Revolta antiotomană declanşată de Mihai Viteazul în Ţara Românească şi de Aron Vodă în Moldova, în noiembrie 1594[94], Transilvania aflându-se în stare de beligeranţă cu Poarta otomană din august acelaşi an[95], a însemnat aruncarea în luptă a

[87] A. Veress, *Documente*, III, p. 247.

[88] Hurmuzaki, IV, 2, p. 173.

[89] M. Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiales de la Porte au cours de la seconde moitié du XVIe siècle*, în RESEE, tome XV, no.2, 1977, p. 217; idem, *Les relations roumano-ottomanes entre 1574 et 1594*, p. 486.

[90] Hurmuzaki, III, 1, p. 40.

[91] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 207-208.

[92] *Ibidem*, p. 209.

[93] Idem, *Acte şi fragmente*, I, p. 128-129; Hurmuzaki, III, 1, p. 227.

[94] Balthasar Walter, *Scurta şi adevărata descriere a faptelor lui Mihai Viteazul domnul Ţării Româneşti*, în Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, I, Bucureşti, 1862, p. 13; Hurmuzaki, XII, p. 26.

[95] I. Ionaşcu, *Mihai Viteazul şi unitatea politică a Ţărilor Române*, în vol. *Unitate şi*

unor importante forţe militare, care constituiau un grav pericol pentru flancul drept şi comanicaţiile trupelor otomane. Prin urmare, la Constantinopol s-a decis ca direcţia de atac să fie schimbată din Europa Centrală spre Ţările Române, iar la 14 mai 1595, sultanul a hotărât ca Moldova şi Ţara Românească să fie transformate în paşalâcuri[96].

Atacul românesc a cuprins întreaga linie a Dunării, inclusiv a Dunării dobrogene, Hârşova, Măcin, Brăila, Isaccea, Tulcea, Chilia sunt atacate[97]. Detaşamentele lui Mihai Viteazul au înaintat de-a lungul Dunării, spre Marea Neagră, atingând Babadagul şi Isaccea (Oblucița)[98]. Paralel cu domnul Ţării Româneşti, Aron Vodă a început şi el lupta pentru eliberarea ţinuturilor moldovene din zona Mării Negre şi a gurilor Dunării. La începutul lui 1595, trupele sale, împreună cu efective transilvănene, asediază fortăreaţa Tighina[99]. Apoi se îndreaptă spre Cetatea Albă şi înfrânge o grupare tătară comandată de beiul Hasan. Două detaşamente moldoveneşti trec în Dobrogea şi înfrâng din nou pe tătari. La 22 martie, oraşul Ismail, apărat de 4.000 de turci, este cucerit şi preluat de o garnizoană moldovenească[100]. Chilia este şi ea eliberată[101]. Astfel, Aron Vodă putea să afirme, la 15 februarie 1595, într-o scrisoare trimisă lui Jan Zamoyski, că: "Ţara noastră este, într-adevăr, un sprijin pentru întreaga creştinătate împotriva acestui duşman pe care-l avem în spatele nostru"[102]. Faptul că în 1595, Ţările Române au obţinut din nou accesul la mare se reflectă în promisiunile pe care împăratul Rudolf II le-a făcut Poloniei pentru a o atrage în Liga Sfântă, şi anume să-i cedeze posesiunea asupra Ţării Româneşti şi Moldovei şi asupra ţinuturilor şi fortăreţelor de pe litoralul Mării Negre, precum şi dreptul de liberă navigaţie în această zonă[103].

Toate aceste victorii nu l-au ajutat însă pe Aron Vodă atunci când Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, care dorea să refacă unitatea vechii Dacii sub conducerea sa, a hotărât să-l înlocuiască din domnie. Dar dispariţia lui Aron Vodă de pe scena politică nu a însemnat şi abandonarea direcţiei de recucerire a sudului Basarabiei stăpânit de turci. Noul domnitor, Ştefan Răzvan, în tratatul pe care l-a încheiat la 3 iunie 1595 cu principele transilvan, se obliga să includă în noua administraţie a Moldovei vechile ei graniţe, adică exact teritoriul de la gurile Dunării şi de pe litoralul Mării Negre[104]. Cu toate acestea, în iunie, expediţia creştină din sudul Moldovei se încheiase, o încercare a cazacilor de a cuceri Cetatea Albă rămânând fără rezultat[105].

Luptele din iarna 1594-1595 şi din prima parte a anului 1595 purtate de români sub conducerea lui Mihai Viteazul şi Aron Vodă au zdruncinat serios stăpânirea otomană

---

continuitate în istoria poporului român, Bucureşti, 1968, p. 160.

[96] Aurel Decei, *Les relations entre Michel le Brave et l'Empire ottoman*, în RRH, tome XIV, no.3, 1975, p. 460.

[97] Constantin Rezachevici, *Les luttes pour l'indépendance menées par les pays roumains dans la zone du Bas-Danube et de la Mer Noire à l' époque de Michel le Brave*, în *ibidem*, tome XIX, no.4, 1980, p. 593.

[98] *Ibidem*, p. 54; B. Walter, *op. cit.*, p. 22 ; Hurmuzaki, III, 2, p. 69.

[99] Hurmuzaki, XII, p. 31; A. Veress, *Documente*, IV, p. 175-176.

[100] Hurmuzaki, III, l, p. 227-228, 232, 234, 471; III, 2, p. 95 ; IV, 2, p. 187; XII, p. 31, 42; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 200-210.

[101] Hurmuzaki, XII, p. 26.

[102] *Ibidem*, Supliment, II, 1, p. 340-351.

[103] *Ibidem*, XII, p. 141, 209.

[104] *Ibidem*, III, 1, p. 479.

[105] *Ibidem*, IV, 2, p. 201.

de la Dunărea de Jos şi de pe litoralul pontic al Moldovei. Expresive în acest sens sunt cuvintele cronicarului turc Mustafa Selaniki, ce nu poate fi bănuit de exagerare în sensul negativ. Iată ce spune el: "În a treia zi a lunei şevval 1003 (11 iunie 1595 - n.n.), au venit la Poarta fericirii strigătorii de ajutor trimişi de ulemale şi oameni pioşi, precum şi de locuitorii mici şi mari ai Babadagului, necăjiţi din cauza rătăcirii ghiaurilor umili care, în zilele acestei ierni, au ocupat malurile Dunării. Cunoscând evenimentele care se petrecuseră acolo, ei ne-au spus: "...Au rămas numai cetăţile Brăila şi Varna şi Chilia şi Akkerman şi Djon-Kerman (Oceakov - n.n.) şi trecătorile Isaccea şi Ismail şi cetăţile Silistra şi Giurgiu şi Rusciuk şi Turtucaia. Toate schelele şi oraşele lor sunt pârjolite şi ruinate în întregime, iar raialele Ţării Româneşti şi ale Moldovei s-au aliat cu leşii şi, venind peste 100 000 de puşcaşi necredincioşi duşmani ai legii, adunaţi dintre ghiaurii din Transilvania şi maghiari şi leşi şi moscoviţi au devastat ţinuturile înfloritoare ale musulmanilor, care, fiind cucerite şi supuse de atâtea secole, erau rânduite şi organizate"[106].

În această situaţie, reacţia marilor puteri vecine, mai ales a Imperiului Otoman şi Poloniei, nu a întârziat să apară, ameninţând din nou atât statutul internaţional al Moldovei şi Ţării Româneşti, cât şi integritatea lor teritorială. Turcii, pe lângă lovitura principală pe oare au îndreptat-o împotriva lui Mihai Viteazul şi a Ţării Româneşti, au pregătit şi o expediţie de recucerire a Basarabiei. La 20 iunie, armata lor s-a pus în mişcare[107], având un plan de împărţire a Moldovei[108]. Partea vecină cu tătarii, adică Basarabia, trebuia reunită cu posesiunile acestora, trecând sub administraţia fiului cel mai mare al hanului, iar restul trebuia sâ formeze sangeacul lui Ahmed Paşa de Bender (Tighina), căruia i se dăduse şi Chilia. Dar acest plan a început să fie pus în aplicare abia la 13 octombrie 1595, atunci când tătarii au trecut Nistrul.

Între timp, polonii au avut tot timpul să-şi formuleze şi ei pretenţiile teritoriale din această zonă. În lunile iunie şi octombrie 1595, nunţiul apostolic din Polonia, episcopul Malaspina di San Severo, a îndemnat pe regele şi magnaţii poloni să-şi extindă stăpânirile până la Marea Neagră, să cucerească Tighina, Cetatea Albă şi Chilia[109] iar Zamoyski nu şi-a ascuns dorinţa de a ocupa şi cetăţile Oceakov şi chiar Aslangorod de pe Nipru[110]. Tendinţele expansioniste ale polonilor din această regiune s-au manifestat şi în timpul lucrărilor dietei imperiale de la Speyer, din iulie acelaşi an. Aici, solii poloni au cerut, nici mai mult, nici mai puţin decât întreaga Moldovă şi Ţara Românească, împreună cu părţile vecine de la Marea Neagră[111]. De fapt, polonii cereau atât de mult tocmai pentru că erau convinşi că Habsburgii nu puteau fi de acord cu asemenea pretenţii şi atunci ei aveau scuza cea mai bună pentru neparticiparea la Liga Sfântă antiotomană. Dar Polonia nu putea accepta nici o ocupaţie turco-tătară a Moldovei. Jan Zamoyski a reacţionat cu promptitudine în faţa intenţiilor otomane, în august a intrat în Moldova şi a înlocuit din domnie pe Ştefan Răzvan cu Ieremia Movilă[112], iar după câteva ciocniri de

[106] Mustafa Selaniki, *Tarih (Cronică)*, în *Cronici turceşti privind Ţările Române, Extrase*, vol. I, *Sec. XV - mijlocul sec. XVII.* Volum întocmit de Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmed, Bucureşti, 1966, p. 368-369.

[107] Hurmuzaki, III, 2, p. 113.

[108] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 211-212.

[109] Hurmuzaki, III, 2, p. 107, 142.

[110] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, Bucureşti, 1935, p. 192.

[111] Idem, *Acte şi fragmente*, I, p. 141.

[112] Ilie Corfus, *art. cit.*, p. 487-489; idem, *Jurnalul expediţiei polone în Moldova din*

mică amploare cu tătarii, a încheiat cu aceştia tratatul de la Ţuţora din 22 octombrie 1595[113], prin care se recunoştea starea de fapte din Moldova, tratat acceptat şi de sultan ca urmare a marii înfrângeri suferite de armatele sale în Ţara Românească. Imperiul Otoman era puternic zdruncinat de luptele cu Mihai Viteazul, astfel încât nu-şi putea permite să adopte o atitudine ostilă la adresa Poloniei, ci dimpotrivă, sperând ca aceasta, prin acţiunile ei, să provoace dezbinare şi conflicte în tabăra creştină.

Pentru Moldova însă, această reglementare a situaţiei a fost plătită destul de scump, Ieremia Movilă, noul domnitor, cu scopul de a-şi asigura bunăvoinţa hanalui, cedând şapte sate moldoveneşti din sudul Basarabiei şi asumându-şi obligaţia de a trimite anual un număr neprecizat de butoaie cu miere în Crimeea[114]. Se pare că tot în împrejurările tulburi ale anului 1595 şi turcii au reuşit să-şi extindă stăpânirile din sudul Basarabiei, ei smulgând din trupul ţării un teritoriu de-a lungul ţărmului Dunării, cuprins între lacurile Cătlăbuga, Ialpug şi Cahul cu localităţile Smil şi Cartal[115].

O reglementare mai completă a raporturilor polono-otomane, pe baza tratatului de la Ţuţora, s-a făcut în 1597-1598. În 1597, solul polon Stanislav Gulski a cerut sultanului să-i alunge pe tătarii din Tighina şi Cetatea Albă şi să accepte înlocuirea lor cu poloni, gospodari şi negustori, care puteau să contribuie la dezvoltarea comerţului polono-otoman şi să mărească, astfel, veniturile Porţii. Cerea, de asemenea, ca Ismailul şi Ciubărciul să fie lăsate Moldovei[116]. Evident că sultanul a respins asemenea propuneri, dar le-a acceptat pe acelea, mult mai moderate, formulate de alt sol polon, Jan Felix Herburt, în 1598[117], prin care Polonia îşi asigura, totuşi, preponderenţa în Moldova. În acest fel, pe lângă reglementarea raporturilor polono-otomane, era reglementată şi problema sudului Basarabiei, bineînţeles din nou în defavoarea Moldovei, care era obligată să suporte noi amputări teritoriale, este adevărat că numai de mică întindere.

Pentru ultima dată în decursul secolului XVI, problema sudului Basarabiei va fi repusă în discuţie de Mihai Viteazul în anii 1599-1600. În 1599, luptele de la Dunărea de Jos, declanşate de turci în februarie-martie[118], au primit o replică hotărâtă din partea domnului Ţării Româneşti, care, în aprilie, a atacat şi ars Oblucita (Isaccea), capturând şi o caravană de negustori poloni, moldoveni, englezi şi spanioli[119], după care a întreprins mai multe acţiuni navale pe Dunăre şi chiar în Marea Neagră[120] cu scopul de a tăia liniile

---

1595, în RA, XXXII, nr. 2, 1970, p. 529; idem, *Intervenţia polonă în Moldova şi consecinţele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în RdI, tom 28, nr. 4, 1975, p. 527-540.

[113] Hurmuzaki, III, 1, p. 215, 245; IV, 2, p. 218-220; N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 146-147 şi 149-151.

[114] Kiatip Celebi, *Fezleke-i tarih* (Istoria sinoptică), în *Cronici turceşti*, vol. II, *Sec. XVII - începutul sec. XVIII)*, volum întocmit de Mihail Guboglu, Bucureşti, 1974, p. 45 ; Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 45,

[115] Ion I. Nistor, *Localizarea numelui Basarabia...*, p. 14; idem, *Basarabia, pivotul politic al Moldovei voievodale*, p. 245.

[116] Ilie Corfus, *Intervenţia polonă în Moldova*, p. 533-534; idem, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 379-385.

[117] I. Corfus, *Intervenţia polonă în Moldova*, p. 535-536.

[118] Mustafa Selaniki, *op. cit.*, p. 395-396; Hurmuzaki, IV, 2, p. 230.

[119] P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, p. 78-79.

[120] Al. Ciorănescu, *Documente Simancas*, p. 143; Sergiu Columbeanu, *Acţiunile navale ale lui Mihai Viteazul pentru stăpânirea Dunării*, în RdI, tom 28, nr. 4, 1975, p. 491-492.

de aprovizionare ale Constantinopolului.

Ultima încercare serioasă a lui Mihai Viteazul de a recuceri sudul Basarabiei a avut loc în vara anului 1600, după ce el a cucerit Moldova[121] şi a realizat prima unire politică din istorie a tuturor românilor. Anterior acestei acţiuni, el îşi exprimase foarte clar intenţia de a elibera sudul Basarabiei şi cetăţile stăpânite de turci aici în proiectul de tratat cu Polonia pe care l-a încheiat cu Andrei Taranowski la 10 martie 1600, la Braşov. În acest proiect se prevedea ca: "Voievodatele Transilvaniei, Munteniei, Ţării moldoveneşti, alias Moldovei, toate acele ţări ce le-a luat prin puterea şi sabia sa, trebuie să le unească şi să le dea atunci Coroanei Poloniei. Tot astfel, Chilia, Tighina, Cetatea Albă, Oceakovul şi Ismailul, recucerindu-le de la turci pe costul său trebuie să le dea Coroanei polone"[122]. Dar tratatul nefiind acceptat de regele polon[123], Mihai Viteazul a fost obligat să ia acţiunea din sudul Basarabiei pe cont propriu.

Aflat la Iaşi, Mihai a ordorat lui Baba Novac, la sfârşitul lui mai 1600, să se deplaseze spre Bugeac şi să-l readucă în vechile hotare ale Moldovei[124], dar se pare că această acţiune nu era menită să strice relaţiile cu turcii[125] şi, de aceea, nu sunt semnalate lupte în Bugeac sau în jurul cetăţilor stăpânite de turci[126]. Dacă aceasta era părerea lui Nicolae Iorga în 1899, peste aproape patru decenii, în 1935, el şi-o schimbă arătând că "...trimiţând pe Deli Marcu să ardă raiaua, Mihai restabilea vechile hotare moldoveneşti, închizând în ele teritoriul răpit de turci. Patru ţinuturi noi, cu Tighina, Chilia şi Cetatea Albă, probabil şi Smilul, fură astfel create şi locuitorii lor cruţaţi de orice dare pe mai mulţi ani de zile"[127]. Aceasta a fost împărtăşită şi de alţi cercetători, printre care Aurel Decei[128] şi Sergiu Iosipescu[129], în timp ce Constantin Rezachevici este de acord cu primul punct de vedere al lui Nicolae Iorga, cel din 1899, considerând că evenimentele nefavorabile l-au împiedicat pe Mihai Viteazul să-şi realizeze proiectul de eliberare a sud-estului Moldovei, până la mare[130]. Şi noi considerăm că acest punct de vedere este conform cu realitatea istorică, el fiind întărit şi de rapoartele ambasadorului veneţian de

[121] Pentru expediţia lui Mihai Viteazul în Moldova, a se vedea, printre altele, Al. Gonţa, *Campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, în Studii, tom 13, nr. 4, 1960, p. 141-157; C. Cihodaru, *Campania lui Mihai Viteazul în Moldova (mai-iunie 1600)*, în CI, serie nouă, V, Iaşi, 1974, p. 131-145.

[122] I. Corfus, *Corespondenţă inedită asupra relaţiunilor între Mihai Viteazul şi Polonia*, Cernăuţi, 1935, p. 40-41; idem, *Mihai Viteazul si polonii*, Bucureşti, 1937, p. 83; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, p. 199; C. Rezachevici, *Gândirea politică a lui Mihai Viteazul şi etapele elaborării planului de dobândire a Moldovei*, în vol. *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, Bucureşti, 1975, p. 69-70; Ion I. Nistor, *Tratativele lui Mihai Viteazul cu Polonia*, în AARMSI, s.III, t. XVI, 1934, p. 63-64.

[123] I. Corfus, *Michel le Brave et la Pologne*, p. 44.

[124] "Baba Novakum cum suo exercitu 4 Juny versus fluvios Nesther et Danuby expedivit, ut omnes qui fidelitatem Michaeli Vaivodae praestare recusaverint, igne et ferro in nihilum redigantur" (Hurmuzaki, IV, 1, p. 72 ; a se vedea şi *ibidem*, XII, p. 951).

[125] *Ibidem*, III, 2, p. 359-360.

[126] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 215.

[127] Idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*, II, Bucureşti, 1935, p. 82.

[128] A. Decei, *art. cit.*, p. 428.

[129] Sergiu Iosipescu, *Concepţia strategică a lui Mihai Viteazul pentru unificarea statală românească*, în "Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară", nr. 17-18, 1984-1985, p. 169.

[130] C. Rezachevici, *Les luttes pour l'indépendance...*, p. 587.

la curtea împăratului. Dacă într-un prim raport, din iulie 1600, el considera că Mihai Viteazul ocupase întreg sudul Basarabiei: "...*Quanto al Valaco, escribe el mismo Cabriani que entraba en la Besarabia, con que se abra ensenoreado de toda la Moldavia entera, siendo esta la ultima parte della, a la ribera del Mar Negro*"[131], peste nici trei săptămâni, la 24 iulie, când situaţia se clarificase în mare măsură, el raporta următoarele: "...*che in questa invazione della Moldavia dovesse spingersi nella Bessarabia, che beve sopra il Mar maggiore da quella parte, dove alle bocche del fiume Niester e Biaogorod o Moncastro il castello del qualle è tenuto da Turchi, et la terra già habitata da Tartari, è stata desolata nelle presenti guerre dalli Cosacchi, il che poteva fare con nissuna difficoltà, et pure non l'ha effettuato et questo fa ogni credere che non voglia attacarla con loro. Egli dice che la farà quando vederà opportuna l'occasione*"[132].

Credem că Mihai Viteazul ar fi dorit să reîntregească Moldova şi, prin urmare, spaţiul românesc, dar situaţia periculoasă creată în Transilvania, care l-a şi obligat să părăsească Moldova la sfârşitul lui iunie, nu i-a permis să deschidă un nou front de luptă împotriva turcilor şi nici aceştia, care nu ştiau cum vor evolua evenimentele, nu au atacat pe Baba Novac şi corpul său expediţionar. În aceste împrejurări, Baba Novac[133] a cutreierat sudul Basarabiei fără a provoca daune şi fără a ataca vreo cetate stăpânită de turci. Această atitudine a lui Mihai Viteazul a fost repetată şi de poloni, în toamna anului 1600, când, după ce-l învinseseră pe domnul Ţării Româneşti şi instalaseră în scaunul de la Bucureşti pe Simion Movilă, s-au ferit să atace posesiunile turceşti din sudul Basarabiei, deşi ştiau că numai Chilia şi Cetatea Albă ar fi adus venituri de "...zece ori o sută de mii de zloţi"[134].

O dată cu moartea tragică a lui Mihai Viteazul, asasinat mişeleşte pe Câmpia Turzii în august 1601, se încheie şi o etapă importantă din efortul poporului român de a recupera sudul Basarabiei cucerit de turci. Timp de decenii, românii, în primul rând cei din Moldova, dar şi cei din Ţara Românească şi Transilvania, au făcut tot ce le-a stat în putinţă ca să-şi recupereze pământurile, cele de la gurile Dunării şi de pe litoralul de nord-vest al Mării Negre având o importanţă deosebită atât sub aspect economic, cât şi sub aspect militar. Dar toate încercările lor au fost zadarnice, importanţa acestei regiuni pentru Imperiul Otoman fiind de prim ordin. Turcii nu numai că nu au cedat principalele poziţii cucerite aici, dar au încercat şi, uneori, au şi reuşit, să le extindă în detrimentul Moldovei. Situaţia a fost complicată de numeroasele intervenţii militare ale cazacilor, dar şi ale polonilor, al căror rezultat a fost o erodare lentă a puterii economice şi a statutului internaţional al Moldovei. Cu toate acestea, românii au împiedicat cu succes extinderea dominaţiei otomane şi tătare în părţile centrale şi nordice ale Basarabiei, zona de sud, Bugeacul, deşi stăpânită cu fermitate de turci, continuând şi în viitor să reprezinte unul din punctele nodale ale sistemului de relaţii internaţionale din această parte a Europei.

---

[131] Al. Ciorănescu, *Documente Simancas*, p. 163.

[132] Hurmuzaki, III, 2, p. 360.

[133] Pentru personalitatea şi acţiunile lui Baba Novac, a se vedea Marin George, *Baba Novac căpitan în oastea lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1975; Ion Georgescu, *Baba Novac. Legendă şi realitate istorică*, Bucureşti, 1980.

[134] I. Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii*, p. 351.

POLITICA ORIENTALĂ ENGLEZĂ ÎNTRE 1733-1739

I. Anglia şi războiul de succesiune a Poloniei (1733-1735)

PAUL CERNOVODEANU

Ultimul deceniu de domnie a lui Ahmed al III-lea adusese pace turcilor. După războiul cu imperialii şi veneţienii încheiat la Passarowitz (10/21 iulie 1718), sultanul şi-a reglementat raporturile şi cu Rusia prin încheierea tratatului de "pace veşnică" din 5/6 noiembrie 1720 la Constantinopol privind neintervenţia ţarului în treburile Poloniei şi înţlegerea din 13/24 iunie 1724 referitoare la neimplicarea turcilor în afacerile Persiei fără ştirea lui Petru cel Mare, după ce acesta îşi mărise achiziţiile teritoriale prin campania din Caucaz din 1722-1723[1].

Moartea regelui August al II-lea al Poloniei (1 februarie 1733) complică, însă, din nou, echilibrul politic european. Seimul de la Varşovia a ales în locul său, la 12 septembrie 1733, pe fostul monarh, Stanislas I Leszczynski[2], în trecut aliat al lui Carol al XII-lea al Suediei, iar în acel moment socrul regelui Ludovic al XV-lea al Franţei. Alegerea sa era binevăzută de Franţa, Suedia şi Poarta otomană. În schimb, ea contravenea intereselor Imperiului Habsburgic ce susţinea candidatura la tron a fiului celui decedat, August Friedrich palatin al Saxoniei, temându-se ca nu cumva acesta - rămas fără regat - să încalce "pragmatica sancţiune", prin care Carol al VI-lea, fără scoborâtori masculini, lăsase ca moştenitoare pe fiica sa Maria Tereza şi să revendice, după moartea suveranului, coroana imperială. În aceeaşi măsură alegerea lui Stanislas Leszczynski nu convenea nici Rusiei, ce se obişnuise ca Polonia, căzută total sub influenţa ei, să rămână în situaţia unui stat satelit şi nu voia acum a risca ca aceasta să devină adversară alături de Franţa, Suedia şi mai ales Imperiul Otoman. De aceea, potrivit alianţei din 1726, asistăm la o înţelegere austro-rusă menită să asigure tronul polon palatinului Saxonei, care, cu sprijinul militar al trupelor ţarinei Ana Ivanova (1730-1740), reuşeşte să obţină investitura la 5 octombrie 1733, într-o parte a teritoriului cucerit de aliaţi, sub numele de August al III-lea. Franţa, Spania şi Sardinia se coalizează de îndată împotriva Imperiilor Habsburgic şi Rus dezlănţuindu-se războiul de succesiune la tronul Poloniei, pe un teatru foarte larg de luptă în răsăritul Europei, la Rin şi în Italia[3].

---

[1] Boris Nolde, *La formation de l'Empire russe. Études, notes et documents,* vol. II, Paris 1953, p. 20; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Bucureşti, 1976, p. 260-262.

[2] Vezi asupra vieţii şi domniei acestui monarh, care şi-a sfârşit viaţa ca duce al Lorenei, la 23 februarie 1766, monografia lui Jan Feldman, *Stanislaw Leszczynski,* Wroclaw-Varşovia, 1948, iar mai recent Jacques Levron, *Stanislas Leszczynski, roi de Pologne, duc de Lorraine. Un roi philosophe au Siècle de Lumières,* Paris, 1984.

[3] Amănunte la E. Bourgeois, *Manuel historique de politique étrangère*, vol. I. Les origines (1610-1789) (6e éd.), Paris, 1916, p. 398-403; D. Lerer, *La politique française en Pologne sous Louis XV (1732-1772),* Toulouse, 1929; Pierre Muret, *La prépondérance anglaise (1715-1763)* (3e éd.), vol. XI din colecţia "Peuples et civilisations", Paris, 1949, p. 195-201; Gaston

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 177-181

Anglia, sub cabinetul *whig* condus de Robert Walpole, neavând de apărat interese imediate, a preferat să-şi păstreze neutralitatea[4]. Dar diplomaţia engleză a rămas activă atât la St. Petersburg, cât şi la Constantinopol spre a împiedica extinderea conflictului, căutând să evite dezlănţuirea unui război între ruşi şi turci. Situaţia era destul de încordată având în vedere presiunile exercitate de Franţa asupra Porţii de a interveni direct în apărarea lui Leszczynski. Sultanul Mahmud I (1730-1754) care adoptase o politică ostilă faţă de August al III-lea, nerecunoscându-l ca rege al Poloniei, a sprijinit într-adevăr pe Stanislas I ai cărui partizani alcătuiseră o confederaţie în voievodatele din sudul ţării, dar a păstrat o neutralitate armată[5]. Mahmud I a încuviinţat aderenţilor lui Leszczynski să recruteze oşteni din Principate şi să obţină sprijinul tătarilor hanului Kaplan I Ghirai[6]. Atât Grigore al II-lea Ghica – strămutat în Ţara Românească, cât şi succesorul său în scaunul de domnie al Moldovei, Constantin Mavrocordat (5/ 16 aprilie 1733-16/27 noiembrie 1735), s-au ferit însă să se implice mai mult în criza poloneză, fiindu-le teamă de represaliile ruşilor şi ale imperialilor ca şi de pustiirile tătarilor, încât au refuzat instalarea pe teritoriul Principatelor a partizanilor regelui Stanislas, înfrânţi la Kamenec-Podolsk şi refugiaţi, acum, pe teritoriul raialei turceşti de la Hotin[7]. Dar chiar otomanii n-au cutezat să meargă mai departe, având în vedere şi conflictul lor prelungit cu Persia care se desfăşura defavorabil pentru ei. Între timp ruşii încearcă o manevră diplomatică care nu le reuşeşte. Ambasadorul ţarinei la Londra, prinţul Antioh Cantemir, fiul răposatului domn al Moldovei, Dimitrie Cantemir, încadrat acum în aristocraţia şi aparatul de stat rusesc, a propus, în martie 1731, premierului Walpole şi Secretarului de Stat al Afacerilor Externe, Thomas Pelham-Holles, duce de Newastle, un tratat de alianţă în numele suveranei sale, dar oferta a fost refuzată[8]. În schimb, regele George al II-lea a

---

Zeller, *Les temps modernes: De Louis XIV à 1789*, în *Histoire des relations internationales*, éd. Pierre Renouvin, III2, Paris, 1955, p. 186-188; L. Sutton, *The King's Honor and the King's Cardinal. The War of the Polish Succession*, Lexington, 1981.

[4] Vezi Sir Richard Lodge, *The English Neutrality in the War of the Polish Succession*, în "Transactions of the Royal Historical Society", 4th serie,14(1931), p. 141-173.

[5] Wladyslaw Konopczynski, *Polska a Turcja 1683-1792* (Polonia şi Turcia...), Varşovia, 1936, p. 108-109.

[6] Amănunte, vezi la G. Veinstein, *Les Tatars de Crimée et la seconde élection de Stanislas Leszczynski*, în CMRS, XI (Janv. -Mars. 1970), p. 24-92.

[7] *Cronica Ghiculeştilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754* (ed. N. Camariano şi A. Camariano-Cioran), Bucureşti, 1965, p. 359-360; I. Neculce, *Opere, Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte* (ed. Gabriel Ştrempel), Bucureşti, 1982; p. 747; Veniamin Ciobanu, *Relaţiile politice româno-polone între 1699-1848*, Bucureşti, 1980, p. 61-62.

[8] V. N. Aleksandrov, *Reliaţii kn. A. D. Kantemir iz Londona*, tom. II, Moscova, 1897 (Scrisoarea lui Antioh Cantemir către ducele de Newcastle din 7/ 18 mai 1735). Neputând intra în contact cu Secretarul de Stat pentru Afacerile Externe (Dep. de Nord), Philip Dormer Stanhope, lord Harrington, Cantemir se adresa omologului acestuia pentru Dep. de Sud, ducele de Newcastle, la 17/28 mai 1735, făcându-i cunoscut că a obţinut aprobarea regelui pentru a pune la dispoziţia flotei ţarinei doi ofiţeri navali englezi, nominalizat fiind doar căpitanul Matthew, cf. British Library, *Add. Mss. 32787*, f. 276. Antioh Cantemir, rafinat şi cultivat, a facut o foarte bună impresie în cercurile politice şi mondene ale societăţii londoneze, fiind în excelente relaţii şi cu regina Carolina care îi aprecia cultura; tot el a pus pentru prima oară în circulaţie în lumea ştiinţifică europeană traducerea în engleză a operei manuscrise în latină a tatălui său, eruditul domn al Moldovei Dimitrie Cantemir, *The history of the Growth and Decay of the Othman Empire*, London, 1734-1735, 4+XV-460 p. , în tălmăcirea vicarului de Great Walthom (Essex)

dat instrucțiuni atât rezidentului său diplomatic la Stockholm, Edward Finch, cât și ambasadorului de la Poartă, George Hay, conte de Kinnoul[9], să îndemne Suedia și Imperiul Otoman la reținere [10].

În Polonia, Stanislas Leszczynski, înfrânt de trupele lui August al III-lea și cele rusești aflate sub comanda generalului de origine irlandeză, Peter (Piotr Piotrvici) Lascy (sau Lacy ori Lassi), s-a retras la Gdansk (Danzig), unde a fost asediat de inamici. Sub presiunea opiniei publice din Franța, influentul ministru și consilier al regelui, cardinalul André de Fleury, acceptă cu mare reticență trimiterea unui corp expediționar la Gdansk, dar înfrângerea nu poate fi evitată și marele port de la Baltică, fiind luat cu asalt, capitulează la 7 iulie 1734. Regele Stanislas a izbutit, cu mare greutate, să fugă și s-a refugiat în Prusia. Austriecii, în schimb, înregistrează o serie de insuccese militare la Rin, pierzând fortărețele Kehl și Philipsburg ce cad în mâinile francezilor în iulie 1734, ca și ducatele de Parma și Guastala în Italia în timp ce spaniolii reușesc, în aceeași vreme, să cucerească Sicilia și să ocupe orașul Neapole[11].

Înfângerea lui Stanislas Leszczynski și fuga lui din Polonia aduc Poarta la oarecare moderație, dar totuși dregătorii sultanului solicită, în iulie 1734, ambasadorului Angliei, lordului Kinnoul și celui al Olandei, Cornelis Calkoen, garanții că Rusia nu se va mai amesteca în treburile regatului vecin[12]. Regele George al II-lea dă dispoziții exprese lordului Kinnoul, în cursul toamnei anului 1734, de a se conforma instrucțiunilor primite de la ducele de Newcastle de a tempera pe otomani și de a nu le îngădui să

abatele Nicholas Tindal (1687-1744), pasionat orientalist, cf. N. Iorga, *A History of Anglo-Romanian relations*, Bucharest, 1931, p. 32- 33; Mihai Guboglu, *Dimitrie Cantemir și istoria Imperiului Otoman*, în SAI, II (1957), p. 187; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958, p. 170-17 și mai ales Hugh Tevor-Roper, *Dimitrie Cantemir's Ottoman History and its reception in England*, in RRH, XXIV, (1985), nr. 1-2, p. 51-66; despre activitatea de ambasador a lui Antioh Cantemir la Londra, vezi și V. N. Aleksandrov, *Russkie diplomaticeskia aghentî v Londone v XVIII v.*, tom I, Varșovia, 1897, p. 21-26, 284-286 și 380-384. Pentru biografia și activitatea lui Antioh Cantemir, în general, vezi L. N. Maikov, *Materialy deja biografy Kn. A. D. Kantemira* (St. Petersburg, 1903) și Helmut Grasshoff, *A. D. Kantemir und Westeuropa* (Berlin, 1966).

[9] George Hay, conte de Kinnoul (+1758), nobil scoțian intrat în diplomație; suspectat de a fi sprijinitor al pretendentului Iacob Stuart e arestat atât în 1715, cât și în 1722, dar a fost dezvinovățit de Camera Lorzilor. Numit de către suveran ambasador la Poartă la 16/27 mai 1729, sosește la Constantinopol la 15/26 aprilie 1730; rechemat din post la 19/30 august 1735, părăsește Imperiul Otoman în toamna anului 1736. La întoarcerea în patrie, intervine în dezbaterea unor probleme de ordin religios în Scoția. Amănunte biografice la D. B. Horn, *British Diplomatic Representatives...*, p. 152; *The Compact Edition of D.N.B.*, I, p. 123.

[10] *Sbornik Imperatorskogo istoriceskogo obștestva. Diplomaticeskaja perepiska angliiskih poslov i posslanikov pri Russkom Dvore* (Rapoarte diplomatice engleze de la Curtea rusă 1733-1736), vol. 76, St. Petersburg, 1891, p. 201 doc. 97-(notă adresată la 9/20 aprilie 1734 de Secretarul de Stat pentru Afaceri Externe - Departamentul de Nord-lordul Harrington, către miniștrii rezidenți englezi la St. Petersburg lordul George Forbes și Claudius Rondeau). Vezi asupra corespondenței diplomatice dintre Anglia și Rusia în această perioadă, A. d'A. Collyer, *Notes on the diplomatic correspondence between England and Russia (1700-1750)*, în "Transactions of the Royal Historical Society", New Series,14 (1900), p. 143-173.

[11] P. Muret, *op. cit.*, p. 201-206; G. Zeller, *Les temps modernes...*, în *Histoire des relations internationales*, III, p. 189-190.

[12] *Sbornik...*, vol. 76, p. 243-246, doc. 120 (notă adresată la 16/27 aprilie 1734 de lordul Harrington lui Rondeau).

declare război Rusiei sau oricărei alte puteri creştine[13]. Vicecancelarul Rusiei, contele de origine germană, Heinrich Johann (Andrei Ivanovici) Ostermann, se plânge însă rezidentului englez de la St. Petersburg, Claudius Rondeau, la 30 noiembrie/ 11 decembrie de acţiunile prea lente ale lui Kinnoul la Constantinopol, exprimându-şi dorinţa ca regele George al II-lea să-l înlocuiască la Poartă printr-un negociator mai experimentat[14]. Suveranul englez era, însă, mulţumit cu asigurările primite de la Kinnoul în ianuarie 1735 că turcii nu vor rupe în acest an pacea cu nici o putere creştină[15]. Ba mai mult, Rondeau a înaintat lui Ostermann la 18 - februarie/ 1 martie un proiect de pacificare în războiul de succesiune la tronul Poloniei conceput de George al II-lea şi Statele Generale ale Olandei prin care Stanislas Leszczynski urma să abdice definitiv de la tronul Poloniei, ţară care urma să fie total evacuată de ruşi[16]. Războiul a continuat însă, iar ţarina a înlocuit în februarie, pe generalul Lascy de la comanda trupelor din Polonia cu mareşalul de origine germană, Burchard (Christoph) (Hristofor Antonovici) von Münnich, iar în mai a trimis trupe cu Lascy în ajutorul armatelor austriece pe frontul de la Rin; în rândul oştenilor ţarinei Ana - după cum comunica Rondeau la 31 mai/ 11 iunie - se aflau şi "two princes of Valachia, brothers to Prince Cantemir" [17]. În iunie 1735, situaţia s-a complicat din pricina intenţiei sultanului Mahmud, transmisă ducelui de Newcastle de Kinnoul, de a porunci hanului tătar Kaplan Ghirai să înceapă o campanie de vară cu vreo 80000 de oşteni împotriva Persiei, trecând prin ţinuturile ruse din jurul Mării Caspice[18]. Vicecancelarul Ostermann s-a arătat foarte nemulţumit şi a înştiinţat pe rezidentul Rondeau că ruşii rămân inflexibili şi nu vor îngădui tătarilor accesul prin teritoriul lor, Poarta urmând să tragă consecinţele acţiunilor sale[19]. Văzând agravarea situaţiei, regele George al II-lea a hotărât, în august, să-şi recheme ambasadorul de la Constantinopol la insistenţele Curţii ruse, care îl socotea prea puţin energic şi să-l înlocuiască cu Sir Everard Fawkener[20], mai familiarizat cu treburile

---

[13] *Ibidem*, p. 292-293, doc. 142 (notă adresată la 11 /22 oct. 1734 de lordul Harrington lui Rondeau)

[14] *Ibidem*, p. 330-331 (raport al lui Rondeau către Harrington din 30 nov. / 11 dec. 1734). Pentru politica vicecancelarului Ostermann faţă de turci, vezi, în special, A. Kociubinski, *Graf Andrei Ivanovici Ostermann i razdili Turţij. Iz istory Vostočnago Voprosa Voina piatiletitja*, Odessa, 1899, iar pentru activitatea miniştrilor şi ambasadorilor englezi în Rusia în secolul al XVIII-lea, în special, K. H. Ruffman, *Die diplomatische Vertretung Grossbritaniens am Zarenhof im 18 Jahrhundert*, în "Jahrbücher für Geschichte Europas", 2 (1954), p. 405-421.

[15] *Sbornik....* , vol. 76, p. 363, doc. 172 (notă adresată de lordul Harrington lui Rondeau la 7/ 18 februarie 1735).

[16] *Ibidem*, p. 369-374, doc. 177, anexă.

[17] *Ibidem*, p. 402, doc. 195 (raport al lui Rondeau către lordul Harrington din 31 mai/ 11 iunie 1735). Cei doi Cantemir, ofiţeri în armata rusă, erau fraţii prinţului Antioh, ambasadorul ţarinei la Londra, anume Constantin (29 iulie/9 august 1705- 19/30 ian. 1747), căpitan în garda imperială, şi Şerban (Serghei) (11/22 aug. 1706- 24april./5 mai 1780), ajuns la 1762, brigadier; cu toţii erau fiii fostului domn al Moldovei, Dimitrie, cf. Sever de Zotta, *Despre neamul Cantemireştilor*, în IN, facs. IX (1931), partea I-a, p. 40 (tabel genealogic).

[18] Informaţii transmise de lordul Kinnoul lui Rondeau şi comunicate de acesta lordului Harrington la 21 iunie/2 iulie 1735, cf. *Sbornik....*, vol. 76, p. 408-410, doc. 201.

[19] *Ibidem*; vezi şi V. N. Aleksandrov, *Russkie diplomaticeskie aghentî v Londone*, II, Varşovia, 1897, p. 68-69.

[20] Sir Everard Fawkener (1684-1758), comerciant de vază în negoţul cu mătase şi postavuri din Levant, anticar şi erudit apreciat colecţionar de medalii, prieten şi gazdă a lui

Orientului[21]. Mazilirea marelui vizir Ali paşa Hekimzade la 12 iulie, înfrânt de persanii conduşi de iscusitul luptător al şahului Abbas al III-lea, Tahmasp-Kuli han, a înăsprit poziţia Porţii care a poruncit hanului Kaplan Ghirai să pornească împotriva inamicului străbătând regiunile caspice[22]. Ţarina a rechemat atunci pe mareşalul Münnich din Polonia la Kiev spre a mobiliza trupele în cazul izbucnirii unui conflict cu Poarta, din pricina tătarilor. Având în vedere încordarea situaţiei din răsăritul Europei, ruşii au îndemnat pe aliatul lor de la Viena la moderaţie, spre a încheia războiul cu franco-sardo-spaniolii provocat de succesiunea la tronul Poloniei, care oricum luase sfârşit în această ţară prin izbânda lui August al III-lea. Astfel s-a ajuns la semnarea preliminariilor păcii de la Viena la 5 octombrie 1735, printr-un armistitiu armat de lungă durată, prin care Imperiul Habsburgic pierdea Sicilia şi oraşul Neapole în favoarea lui Don Carlos, fiul regelui Spaniei şi ceda Lorena lui Stanislas Leszczynski, care urma să renunţe definitiv la tronul Poloniei[23]. Ruşii, satisfăcuţi de ieşirea austriecilor din război, contând pe ei ca aliaţi în virtutea tratatului din 1726, sporesc presiunea asupra Porţii prin punerea pe picior de război a armatelor din Ucraina, însumând 250.000 de oameni puse sub comanda lui Münnich şi a proaspăt înaintatului în grad mareşal Lascy[24]. Găsind acum prilejul favorabil de a şterge umilinţele păcii de la Prut, folosind ca pretext amestecul hanului tătar în conflictul turco-persan, ruşii dezlănţuie atacul asupra Azovului şi Crimeii în primăvara anului 1736.

Voltaire în Anglia între 1726-1729 la reşedinta sa de la Wandworth (cf. Norma Perry, *Sir Everard Fawkener, friend and corespondent of Voltaire*, Oxford, 1975). În 1735 a fost înnobilat de regele George al II-lea şi numit ambasador al său la Poartă (19/30 august 1735), sosind la Constantinopol la 19/ 30 dec. 1735. A fost rechemat din post şi a părăsit Imperiul Otoman la 8/ 19 nov. 1742; la întoarcerea în ţară a fost numit secretar al ducelui de Cumberland, favoritul regelui. În sfârşit, Fawkener a obţinut, la 28 mai/ 8 iunie 1745,slujba de codirector general al poştelor din Marea Britanie, pe care a ocupat-o până la moarte, cf. D. B. Horn, *op. cit.*, p. 153 şi *The Compact Edition of the D.N.B.*, I, p. 666.

[21] *Sbornik...*, vol. 76, p. 429, doc. 211 (notă adresată de lordul Harrington lui Rondeau la 3/ 14 august 1735); despre numirea în post a lui Fawkener, *ibidem*, p. 437-438, doc. 125 (acelaşi către acelaşi, 24 august/ 4 sept. 1735).

[22] *Ibidem*, p. 434-435, doc. 213 (raport al lui Rondeau către lordul Harrington din 6/ 27 august 1735).

[23] P. Muret, *op. cit.*, p. 206-207. Actul de renunţare al lui Stanislas Leszczynski la tronul Poloniei datează din 26 ianuarie 1736.

[24] *Sbornik....*, p. 490-491, doc. 253 (raport al lui Rondeau către lordul Harrington din 6/ 17 martie 1736).

CAMPANIILE GENERALULUI FEDERICO VETERANI ÎN TRANSILVANIA ŞI BANAT (1686-1694)

(după memoriile sale)

(I)

MARIA M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU

Biografia lui Federico Veterani (1650-1695)

Generalul conte Federico Veterani, feldmareşal imperal, a fost una din personalităţile militare de seamă ale Imperiului Habsburgic din ultimele două decenii ale veacului al XVII-lea.

Născut în 1650, la Urbino (Italia), Veterani a intrat de tânăr în armata imperială. Datorită serviciilor aduse împăratului Leopold I (1658-1705) în războiul din Ungaria, a obţinut în 1682 autorizaţia de a-şi forma un regim de cavalerie, pe care l-a comandat cu gradul de colonel.

În 1683 s-a distins în luptele pentru depresurarea Vienei, asediată de armata otomană de sub comanda marelui vizir Kara Mustafa paşa (1676-1683), apărând cu o mie de cuirasieri ultimul pod în faţa capitalei Habsburgilor.

După depresurarea Vienei (septembrie 1683), a luat parte, sub ordinele generalului Antonio Caraffa, la campania din Ungaria. S-a distins în luptele purtate pentru eliberarea cetăţii Neuhäusel, încercuită de trupele lui Imre Thököly, căpetenia răsculaţilor unguri împotriva dominaţiei Habsburgilor, şi de tătari. Sub ordinele generalului Schultz, a atacat lagărul lui Thököly de la Eperies şi a capturat corespondenţa acestuia cu turcii. S-a evidenţiat şi în luptele de la Tokaj.

Înaintat general maior de artilerie (Oberstergeneralfeldwachtmeister, în septembrie 1685), a asediat Seghedinul, silind pe turcii de sub comanda marelui vizir Suleiman paşa să capituleze. În 1687, fiind chemat să întărească armata ducelui Carol de Lorena, a luat parte la asediul cetăţii Erlau.

Eşecul încercării împăratului de a forma o confederaţie cuprinzând Transilvania şi Ţara Românească, transformate în provincii ale regatului ungar, reconstituit în beneficiul Habsburgilor, a determinat curtea de la Viena să treacă de la metoda persuasiunii la metoda faptului îndeplinit prin forţă. Sub pretextul apărării Transilvaniei de tătari şi de poloni, regele Ioan Sobieski ridicând pretenţii asupra celor trei Ţări Române, au fost masate trupe la graniţa Principatului. Spre a face rost de provizii şi de cvartir, generalul Antonio Caraffa şi-a aşezat trupele în Bihor, iar Veterani pe ale sale în Maramureş.

Pentru a opri înaintarea imperialilor în Transilvania, principele Mihai Apafi I

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 183-201

(1661-1690) a încheiat tratatul de la Ibaşfalău Dumbrăveni, la 27 noiembrie 1685, prin care principele se obliga să aprovizioneze armata imperială. dar în timp ce delegaţii Transilvaniei se aflau la Viena pentru tratative, generalul Caraffa a ocupat cetăţile Deva şi Cluj, ameninţând Sibiul. Sub această presiune s-a încheiat tratatul hallerian (28 mai 1686) prin care împăratul Leopold I era recunoscut protector al Transilvaniei, principele Mihai Apafi devenind vasalul lui.

În anul următor 1687, imperialii au ocupat Clujul şi au impus principelui cedarea celor mai însemnate cetăţi din Transilvania: Sibiu, Gherla, Şimlău, Teiuş şi Mănăştur în Banat. În schimbul recunoaşterii privilegiilor Transilvaniei, Mihai Apafi s-a obligat prin tratatul de la Blaj (27 octombrie 1687) să plătească imperialilor suma de 700000 de taleri renani şi să le livreze importante cantităţi de alimente şi furaj.

În aceste împrejurări, Veterani a fost numit comandant al trupelor imperiale din Transilvania şi lăsat aici de ducele de Lorena, cu reşedinţa la Bistriţa. Toate oraşele din Transilvania erau acum supuse de imperiali, care au obţinut şi cetăţile: Huszt, Chioar şi Gurghiu. Singur Braşovul a refuzat să primească o garnizoană imperială. Din ordinul generalului Caraffa a fost bombardat de Veterani şi silit să se predea (26 mai 1688).

În timpul comandamentului său interimar (1687-1688), Veterani a ocupat întreaga Transilvanie până la Orşova. Numit, la 18 iulie 1688, general de divizie (Feldmarschallieutnant) a avut misiunea de a apăra graniţa de răsărit a Transilvaniei împotriva tătarilor şi de a urmări evoluţia politică a Ţării Româneşti al cărui domn, Şerban Cantacuzino (1678-1688), aderase, în primăvara anului 1688, la Liga Sfântă, stând însă în expectativă.

Chemat în Banat, teatrul principal al operaţiunilor militare, Veterani a atacat şi cucerit Caransebeşul, poziţie cheie care închidea turcilor accesul Transilvaniei, fiind la câteva leghe de Poarta de Fier. Dar aflând de ocuparea Orşovei, de haiducii sârbi şi români, a preluat această localitate pe care avea intenţia să o întărească pentru a împiedica trecerea pe Dunăre a bărcilor turceşti care se îndreptau de la Vidin spre Belgrad.

Slăbirea şi chiar dezintegrarea apărării militare otomane a Banatului, părăsirea cetăţilor Vidin şi Nicopole de turci şi capitularea paşei de Novigrad au determinat pe Veterani să pună în aplicare un plan mai vechi al său, aprobat de Curtea din Viena, de a se întoarce prin Ţara Românească în Transilvania pentru a cruţa acest principat şi a-şi întreţine mai bine regimentele cu ajutorul proviziilor livrate de domn,după cum scrie, la 7 august, ducelui de Lorena. În afara acestor motive de circumstanţă, Veterani urmărea un triplu obiectiv: 1. să exercite presiune asupra asupra lui Şerban Cantacuzino pentru a-l determina să renunţe la politica sa prudentă, de expectativă, trecând pe faţă de partea împăratului; 2. să cerceteze personal posibilităţile reale de încartiruire şi aprovizonare ale armatei imperiale în Ţara Românească şi 3. să constate personal starea mijloacelor de comunicaţie existente pentru a asigura transporturile de trupe, muniţii şi alimente, prin trecătorile Carpaţilor meridionali aflate în stăpânirea imperialilor şi prin Ţara Românească.

Lăsând la Orşova un comandant sârb, Veterani s-a îndreptat spre Cerneţi, unde se afla la 23 august 1688, ajungând la Craiova la 23 septembrie. Trecând Oltul la 7 octombrie, Veterani s-a îndreptat spre Câmpulung. În tabăra din vecinătatea acestei localităţi a primit delegaţia trimisă de Şerban Cantacuzino la Viena, alcătuită din fratele domnului, marele spătar Mihai Cantacuzino, ginerele său, marele agă Constantin Bălăceanu, şi nepotul său Constantin Brâncoveanu, care i-au adus în dar un cal de preţ şi

o blană de samur. Veterani le-a dat, în schimb, prizonierii turci ce îi fuseseră predați de pașa din Novigrad, după cum arată într-o scrisoare către unchiul său, abatele Altoviti, la 17 septembrie 1688.

Veterani și-a urmat drumul prin Țara Românească, trecând Munții Carpați prin trecătoarea Buzăului (23 septembrie) a cărei fortificare o preconizează spre a împiedica năvălirile tătarilor în Țara Românească, de care se temea domnul. Spirit realist, Vetarani și-a dat seama în cursul trecerii sale sale prin Țara Românească că încartiruirea aici a trupelor imperiale ar fi o operație hazardată, atât din cauza primejdiei reale a unei invazii a tătarilor, cât și a prezenței turcilor în cetățile dunărene Nicopol, considerată cheia Țării Românești, Turnu (Măgurele), Giurgiu și Brăila, pe când imperialii nu dispuneau decât de trecătoarea de la Orșova și de cea de la Dragoslavele-Rucăr, departe de baza de la Brașov.

Fără a se lăsa influențat de stăruințele intrigantului iezuit Antide Dunod (1640-1696), intrat în slujba împăratului Leopold I, și ale lui Constantin Bălăceanu, care, nemulțumiți de prudența manifestată de noul domn Constantin Brâncoveanu (1688-1714) față de planul unei acțiuni comune împotriva turcilor, susțineau revenirea imperialilor din iernat în Țara Românească, Veterani și-a dat seama că ar risca să piardă Transilvania amenințată de tătari dacă ar da curs cererilor lor.

Spirit realist, Veterani a înțeles că ocuparea Țării Românești, când împrejurările istorice ar îngădui-o, ar necesita ridicarea de fortificații pe linia Focșani pentru prevenirea năvălirii tătarilor și prezența unei puternice armate imperiale de 18-20 regimente de infanterie, cavalerie, dragoni și artilerie. Într-un raport adresat împăratului la 1 octombrie 1688 (vezi traducerea noastră în *Călători străini despre Țările Române,* vol. VII, București, 1980, pp. 476-478), generalul observă că regiunea pe care a străbătut-o nu oferă posibilități de încartiruire și aprovizionare și nici căi de comunicație potrivite. El insistă asupra greutăților transportului de trupe și muniții prin trecătorile Orșova și Dragoslavele - Rucăr dintre Transilvania și Țara Românească. De aceea, recomandă o politică de înțelegere cu românii, conștienți că țara lor, "nu poate fi înfrântă fără a izgoni mai întâiu pe turci". Atrage atenția asupra împăratului asupra faptului că recurgerea la o politică de impunere cu forța ar avea drept urmare fuga locuitorilor.

Dar, poate sub influența nefastă a lui Dunod, Curtea de la Viena a trecut de la politica înțeleaptă a lui Veterani la politica dură de mână forte a generalului imperial Donatus Heissler, care a avut urmări tragice pentru imperiali.

După înlăturarea din Transilvania și înlocuirea sa prin Heissler,Veterani a fost trimis la armata ducelui Ludovic de Baden care pornea împotriva Belgradului. S-a ilustrat în luptele purtate împotriva turcilor la Jagodin și Niș, învingând pe Imre Thököly. A intrat în cetatea Vidin, dar, dispunând de forțe neîndestulătoare și fiind rănit, a fost silit să se retragă. După moartea generalului imperial Francisco Piccolomini, a preluat comanda armatei de la Niș, salvând cetatea.

Grație stăruinței sale, a împiedicat părăsirea asediului cetății Belgrad, a determinat predarea cetății Kanizsa și încercuirea Timișoareai a cărei situație grea o cunoștea.

În 1691 a fost însărcinat cu conducerea operațiunilor militare din Banat. A ocupat Lipova, pentru a asigura apărarea Transilvaniei, a deschide imperialilor drumul de comunicație cu Buda și transportul pe Mureș. A întărit Orșova, pentru a împiedica trecerea pe Dunăre a corăbiilor turcești încărcate cu alimente spre cetatea Belgrad încercuită de imperiali. După ridicarea asediului acestei importante cetăți, a luat măsuri

pentru apărarea Transilvaniei şi a fortificat Caransebeşul, cheia acestui principat datorită apropierii de Poarta de Fier. Ca răsplată pentru activitatea desfăşurată în Banat, împăratul Leopold l-a înaintat la gradul de feldmareşal (Feldmarschall) la 17 mai 1694.

În anul următor, în cursul unei scurte deplasări la Viena,a primit ordinul de a asedia Timişoara. Dar a trebuit să renunţe în faţa marii ofensive otomane condusă de însuşi sultanul Mustafa II (1695-1703), care a trecut Dunărea la Belgrad, oprindu-se la Timişoara. Dar, în timp ce se străduia să facă joncţiunea cu armata imperială principală care avea misiunea de a ataca pe turci dincolo de Tisa, Lipova a fost pierdută de imperiali.

Dispunând de numai şapte regimente de cavalerie şi aproape o mie de pedestraşi, Veterani a pornit în ajutorul Lugoşului, aşteptând venirea armatei imperiale. Dar, în locul imperialilor, a apărut sultanul în fruntea unor forţe impunătoare: 28.000 de ieniceri şi arnăuţi, 27.000 de spahii, 30.000 cavalerişti, în total 85.000 ostaşi. În sângeroasa luptă de la Lugoş, Veterani, rănit, şi-a dat obştescul sfârşit, asupra căruia au circulat zvonuri contradictorii.

Veterani este autorul memoriilor publicate sub titlul: *Memorie del maresciallo conte Federico Veterani dall anno 1683 sino all'anno 1694 concernenti l'operazioni militare da lui fatti in Ungaria e provincie adiacenti con diversi documenti spettanti alle sudette, ora in prima volta publicate*, Viena e Lipsca, 1771. Manuscrisul memoriilor se păstrează în Biblioteca Naţională din Viena, cod 8635 şi 9742. Au fost traduse în limba germană şi publicate în 1771 şi apoi în 1788, la Dresda.

În Memoriile sale, Veterani descrie operaţiile sale militare pentru ocuparea unor localităţi însemnate din Transilvania şi Banat, cât şi pentru fortificarea lor ca, de pildă, Caransebeşul şi Orşova, socotită cheia Ţării Româneşti, a Serbiei şi Bulgariei. Explică măsurile luate în împrejurări critice prin primatul acordat scopului său principal: menţinerea Transilvaniei sub dominaţia habsburgică. Nu se sfieşte să critice greşelile săvârşite de unii generali imperiali ca: Hoffkirchen, Heissler şi ducele Ludovic de Baden. Criticile sale nu cruţă nici Curtea din Viena, care făurise planuri utopice pentru ocuparea Ţării Româneşti şi Moldovei. Nici chiar împăratul nu este la adăpost de criticile sale meritate. Astfel, Veterani socoteşte ordinul primit de la împărat de a-şi uni forţele cu cele ale regelui poloniei Ioan Sobieski pentru a ataca împreună Ţara Românească drept "o acţiune himerică" pe care a izbutit să o înlăture prin argumentele sale.

Veterani dă unele informaţii şi asupra relaţiilor sale cu Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu, care, în urma negocierilor purtate, i-au acordat subsidii de 50.000 de taleri pe an, cvartir şi provizii pentru întreţinerea trupelor imperiale. Datorită bunelor sale relaţii cu domnii Ţării Româneşti şi Moldovei, Veterani a obţinut informaţii preţioase asupra mişcărilor turcilor şi tătarilor.

Veterani a lăsat o corespondenţă bogată, păstrată în oraşul său natal Urbino, într-un dosar intitulat: *Lettere originali del Marescallo generale di Leopoldo I, il conte Federico Veterani di Urbino, scritte a Mons, Patriarca ed all'abbate Urbano Altoviti suoi zii materni a Roma, dall'anno 1688 sino al 1695*, însoţite de o anexă de 215 documente. Veterani este şi autorul a două rapoarte înaintate împăratului la 25 august şi 10 octombrie 1688,publicate de Andrea Lazzaro în biografia intitulată *Vita di Federico Veterani*, Urbino, 1805, p. 114-118, sub titlul *Relazione della Valachia mandata alla Maestà dell'Imperatore dal generale Maresciallo-Tenente il 10 ottobre 1688* şi la noi de G. Coatu, în "Convorbiri literare", t. LXXIV, 1941, no.4-7, p. 468-472. Textul raportului

a fost publicat şi de Viorica Lascu după o copie de la Luca păstrată în arhiva nunţiului apostolic de la Viena, Buonvisi, sub titlul *Relazione della mia marcia di Vallachia con qualche possibile circonstanze che la mia pocca capacità ha potuto racorre,* în articolul *Situaţia Ţării Româneşti în 1688 într-un raport inedit (sic) al generalului Federico Veterani,* apărut în "Studia Universitatis Babeş Bolyai", 1967, fasc.2, p. 291 şi urm. Ambele rapoarte au fost traduse de noi şi publicate în colecţia *Călători străini despre Ţările Române,* vol. VII, p. 472-477, împreună cu biografia lui Veterani (p. 464-471), redactată în colaborare cu regretata Maria Holban.

De Veterani, s-a mai ocupat la noi V. Zaborowschi, în articolul *Colecţia de documente a domnului Basarab Brâncoveanu,* apărut în "Revista istorică", 1931, p. 113-118.

CAMPANIILE GENERALULUI FEDERICO VETERANI ÎN TRANSILVANIA ŞI ÎN BANAT (1686-1694)[1]

Partea I

În timpul campaniei <întreprinse> pentru cel de-al doilea asediu al Budei[2], am îndeplinit în Transilvania funcţia de general comandant[3], <făcând parte>, împreună cu regimentul meu, din corpul de armată comandat de contele Scherffenberg[4].

La venirea noastră, am găsit toate satele pustii, parte <din locuitori> se refugiaseră în cetăţile recucerite, alţii fugiseră în păduri. Cu toate acestea, datorită proviziilor pe care oraşele erau obligate să ni le predea[5], am înaintat până la două leghe de Sibiu[6].

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian *Memorie del maresciallo conte Federico Veterani dall anno 1683 sino all'anno 1694 concernenti l'operazioni militare da lui fatte in Ungaria e provincie adiacenti con diversi documenti spettanti alle sudette memorie...,* Viena şi Leipzig, 1771 (Oesterreichische National Bibliothek Photo M 559 [75], 47 y 7).

[2] Buda a fost cucerită de impriali la 2 septembrie 1686.

[3] *Generale di battaglia.*

[4] *Schieffenberg.* Contele Frederic Scherffenberg, general imperial, primise ordin de la împăratul Leopold I să pornească spre Transilvania în fruntea unei armate de 10.000 până la 12.000 de oameni, sub cuvânt că turcii şi tătarii s-ar pregăti să năvălească în principat, dar, în realitate, spre a-i sili pe ardeleni să se alăture imperialilor. La 24 martie 1868, ordinul a fost comunicat principelui Mihail Apafi I, căruia împăratul îi cerea să lase liberă trecere trupelor imperiale şi să le aprovizioneze cu alimente. (*Diplomatarium Alvinczianum - Alvinczi Péter okmánytára),* 1, Pesta, 1870, pp. 81-82; I. Duldner, *Zur Geschichte des Überganges Siebenbürges unter die Herrschaft des Hauses Habsburgs; das Jahr 1686,* în "Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskund", Neue Folge, XII, Sibiu, 1896, p. 408). Fără a mai aştepta răspunsul principelui, Scherffenberg a pornit la 4 mai pe valea Someşului spre Cluj.

[5] În urma cererilor generalului Scherffenberg, prezentate la 2 iunie 1686 solilor Transilvaniei (*Diplomatarium Alvinczianum* , I, pp. 203-204), dieta principatului a acceptat, la 7 iunie 1686, să-i predea 12000 câble de făină, o mie de boi şi vaci şi o mie de oi. Totodată a încuviinţat cumpărarea de alimente la preţurile curente (*Ibidem,* I, pp. 230-231; I. Duldner, *op. cit.,* pp. 425-426).

[6] Armata imperială a pornit la 21 iunie din Cluj spre Apahida, Turda, Vinţul de Sus,

În timpul acesta, secuii s-au răsculat[7] şi au format un corp de trei până la patru sute de oameni concentraţi în tabără la o bătaie de tun de oraşul Sibiu şi (ei) supravegheau din toate părţile înaintarea noastră. Iar ţăranii transilvăneni, atât cei (care trebuiau să ne predea) furaje, cât şi cei din satele obligate să ne aprovizioneze cu pâine, au început să ne prade şi să ne pricinuiască pagube. De aceea, generalul[8] mai sus pomenit, având ordin să se întoarcă la Buda pentru a grăbi cucerirea acestei însemnate cetăţi - întrucât Curtea <imperială> îşi schimbase hotărârea cu privire la acţiunea acestui general - a socotit că pentru a garanta siguranţa retragerii sale era indicat să atace tabăra secuilor, mi-a încredinţat mie această însărcinare. Astfel că, având sub ordinele mele cinci sute până la şase sute de călăreţi, am atacat pe secui în zorii zilei, i-am înfrânt[9] şi i-am împrăştiat, afară doar de opt sute de oameni care au rămas pe loc. Şi eu am lăsat pe ostaşii <mei> să prade tabăra <secuilor> pentru a se îndestula, iar prin lovitura aceasta, am băgat spaima în sufletele lor.

(După cucerirea Budei (2 septembrie 1685), Veterani a primit ordin să atace împreună cu generalii Lavergne şi Wallis Szegedinul, apărat de marele vizir Suleiman paşa. În urma înfrângerii acestuia de către trupele de cavalerie ale generalului Veterani, cetatea a capitulat. Veterani a fost numit general locotenent).

Campania din 1687-1688

[În timpul campaniei din 1687, Veterani a luat parte sub ordinele ducelui Carol de Lorena, la asediul cetăţii Esseg (Eszeg, astăzi Osieg la graniţa sârbo-croată), având în subordinea sa regimentele Caprara, Dünewald şi Palfy.]

După glorioasa bătălie de la Siklos, Înălţimea sa[10] a pornit spre Seghedin şi întrucât ştia că cunoaştem <bine> Transilvania, m-a chemat. Nu m-am lăsat în lături de a-i da informaţiile cele mai amănunţite pentru a evita un dezastru (asemănător) cu cel suferit de generalul locotenent conte Montecuccoli[11], <când a venit> în ajutorul lui Ioan

---

Alba Iulia şi Sebeş spre Sibiu (I. Duldner, *op. cit.*, pp. 141, 206, 437-438).

[7] În realitate, cancelarul Tansilvaniei, Mihai Teleki, trimisese un corp de secui din scaunele Mureş şi Arieş (Aranyos) sub ordinele lui Ladislau Gyulafi pentru a apăra Sibiul, *Diplomatarium Alvinczianum*, I, p. 368.

[8] Scherffenberg.

[9] La 8 iulie 1686, secuii au fost atacaţi şi măcelăriţi de contele Ladislau Csáky, care venise în ajutorul imperialilor cu un efectiv de 1800 ostaşi (*Diplomatarium Alvinczianum*, I, p. 325-327; "Siebenbürgische Quartalschrift" II, p. 328)

[10] Carol al V-lea Leopold (5 aprilie 1642-18 aprilie 1690), fiul ducelui Nicolae Francisc, la moartea căruia a luat titlul de duce de Lorena, fără să domnească, ducatul fiind ocupat de francezi. Însurat cu o soră a împăratului Leopold I, a intrat în armata imperială pe care a comandat-o după retragerea generalului Raimondo Montecuccoli (1676), luptând împotriva turcilor şi francezilor. S-a distins în lupta de la Saint Gothard (1664) împotriva turcilor, în campania din Ungaria (1674) şi la asediul cetăţii Philipsburg (1676). Alături de regele Poloniei, Ioan Sobieski, a luat parte la despresurarea Vienei (1683) şi a câştigat marea victorie de la Haraány (lângă Mohács). În cursul războiului împotriva Franţei a cucerit Mainz şi Bonn (1689). După moartea sa (1690), fiul său, Leopold Carol Iosif, a fost repus în stăpânirea ducatului Lorenei prin pacea de la Ryswick (30 octombrie 1697).

[11] Raimondo Montececcoli sau Montecucculi din familia ducilor de Melfi s-a născut la Modena, la 21 februarie 1609. A luat parte la războiul de treizeci de ani, căzând prizonierul suedezilor în bătălia de la Lipsca (7 septembrie 1639). Eliberat în 1641, s-a întors la Modena, ajungând sfătuitorul militar şi diplomatic al ducelui. În 1686, împăratul Ferdinand al III-lea i-a

Kemény[12], pe atunci principe al Transilvaniei.

Ducele a fost mulţumit, căci a văzut că spusele <mele> se potriveau cu faptele şi şi-a schimbat hotărârea de a mă trimite să acoper <trupele> care asediau <cetatea> Eger[13] şi m-a luat cu el la Şimleu[14]. Mi-a dat patru regimente pentru a forma avangarda sa spre <a organiza> strângerea furniturilor[15] <necesare armatei>, cât şi pentru a vesti cetăţii Cluj[16] apropiata sosire a Înălţimii sale.

Cetatea aceasta a hotărât să trimită de îndată <o delegaţie> care să prezinte Înălţimii sale supunerea ei, spre a evita măcelul şi pârjolul folosite, de obicei, împotriva acelora care nu vor să primească armata principală a Maiestăţii Sale Împăratul.

Înălţimea sa a venit cu armata la Cluj[17]. În ziua următoare, după ce s-a luat hotărârea de a urma înaintarea spre Sibiu[18], mi-a dat din nou ordin (să pornesc) cu cele patru regimente mai sus arătate care se aflau pe partea stângă a direcţiei de marş pentru aprovizionarea cu câte două sute de câble de făină în fiecare seară.

încredinţat comanda armatei imperiale din Silezia, iar după ce Montecuccoli a constrâns pe suedezi să se retragă în Pomerania, l-a numit comandant general al cavaleriei (1648). În calitate de comandant al trupelor imperiale, a luat parte la campaniile din Polonia şi Danemarca împotriva suedezilor (1657-1658). Numit feldmareşal, a fost trimis de împăratul Leopold I în ajutorul Transilvaniei, care, la dieta din 23 aprilie 1661 hotărâse să treacă sub ocrotirea Casei de Austria. Nu a putut însă împiedica pe turci să învingă pe principele Ioan Kemény la Şeleuşul Mare (21 ianuarie 1662). Dar în timpul războiului turco-austriac a oprit armata otomană la trecerea râului Raab, obţinând o victorie neaşteptată în bătălia decisivă de la Saint Gothard-Mogensdorf (1 august 1664). În 1668, a fost numit preşedinte al Consiliului Aulic de Război, iar, în 1673, a comandat armata pe Rin, trimisă împotriva trupelor franceze ale mareşalului Turenne. Patru zile după moartea acestuia, la Salzbach (27 iulie 1675), Montecuccoli a înfrânt pe francezi la Attenheim. A fost numit principe al Sf.Imperiu. A murit la 16 octombrie 1680. A lăsat memorii publicate în 1740, la Strasbourg. Pentru amănunte, vezi T. Sandonnin, *Il general Raimondo Montecuccoli*, Modena, 1920 şi F. Pieri, *Raimondo Montecuccoli*, Darmstadt, 1920, în colecţia "Klasiker der Kriegskunst".

[12] *Gheminiano*. Ioan Kemény (n.decembrie 1607, m.22 ianuarie 1662), principe al Transilvaniei (1581-1662).

[13] *Erla* = Erlau, oraş în Ungaria aşezat pe râul Eger, afluentul Tisei.

[14] Scomilio.

[15] Prin tratatul de la Satu Mare (12 decembrie 1686), Transilvania se ob;igase să întreţină armata imperială cu bani şi alimente. *Diplomatarium Alvinczianum,* II, pp. 56-59; I. Lupaş, *Documente istorice transilvane,* I, Cluj, 1940, pp. 415-418, doc. 174, 12 decembrie 1686. Vezi şi hotărârea dietei din Făgăraş (*Diplomatarium Alvinczianum,* II, p. 64 şi urm.).

[16] *Claudiopoli*. În consfătuirea de la Debreczen, Carol de Lorena luase hotărârea de a urma drumul ce trece prin Şimleul Silvaniei şi Cluj. Vezi *Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsiglo messa in luce nel il centenario della morte di lui dal comitato Marsiliano a cura di Emilio Lovarini,* Bologna, 1930, p. 82.

[17] Ducele Carol de Lorena a intrat în Cluj, la 19 octombrie 1687 (Szilágyi S., *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae,* XIX, pp. 215-217), refuzând să lase orăşenilor cele trei zile de gândire cerute de aceştia pentru a aştepta răspunsul principelui Mihai Apafi. Generalii Caprara şi Veterani au izbutit să-i convingă să predea oraşul. (W. Boguth, *Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1687,* p. 115). După plecarea sa, ducele a lăsat la Cluj pe generalul Guido von Starhemberg (*Ibidem,* p. 118).

[18] Carol de Lorena voia să silească pe Mihai Apafi să accepte cererile comunicate prin colonelul Houchin, cu privire la predarea unor cetăţi din Transilvania, ce urmau a fi ocupate de garnizoane imperiale, precum şi la livrarea de provizii. W. Boguth, *op. cit.,* p. 113.

Ne-am îndreptat în marş spre Sighişoara[19] şi îndată ce am sosit (acolo), am folosit aceleaşi ameninţări ca la Cluj şi am aşezat acolo o garnizoană ca şi la Beclean[20]. La Bistriţa[21], <locuitorii> nu au primit garnizoană. Dar mi-au dat ca ostatici pe cei mai de seamă fruntaşi ai oraşului care, auzind că Sibiul primise trupele imperiale, s-au arătat gata să facă la fel. Potrivit cu împrejurările, m-am mulţumit cu această soluţie.

Am fost rechemat pentru a-mi reîncadra <trupele> în armata care se afla lângă Alba Iulia[22], în tabără. Fiind înştiinţat că Sibiul primise o garnizoană imperială, Înălţimea sa a rânduit <aci> cvartirul de iarnă pentru regimentele pe care hotărâse să le lase în principat, sub comanda contelui Scherffenberg. Generalul maior Piccolomini[23] şi cu mine am fost daţi ca întărire. Lui Piccolomini îi revenea <misiunea> de a se duce să-şi aşeze cvartirul la Bistriţa, iar eu am primit însărcinarea de a rămâne cu şase regimente în apropiere de Alba Iulia înspre Poarta de Fier şi Lipova[24], poziţie cheie pentru a ţine piept inamicului şi a acoperi cvartirurile.

Schreffenberg era la Sibiu[25]; <dar> acesta urmând să fie înlocuit de contele Caraffa[26], a plecat fără să-l mai aştepte. Iar eu, din ordinul ducelui de Lorena, a trebuit

---

[19] *Schemisvar.*

[20] *Bethlem.*

[21] *Bistriz.* Veterani a intrat în Bistriţa la 24 octombrie 1687. (*Monumenta Ungariae Historica. Scriptores*, XXIII, p. 712).

[22] *Albajulia.* De la Cluj armata imperială s-a îndreptat prin Turda (*Diplomatarium Alvinczianum*, I, pp. 279-280) şi Vinţul de Sus (*Ibidem*, p. 296) spre Alba iulia, unde a ajuns la 1 iulie spre spaima locuitorilor, care şi-au căutat apărarea în fugă ("Siebenbürgische Quartalschrift", II, p. 32).

[23] Francisco Piccolomini, general de brigadă în armata imperială. A luat parte la campania din Ungaria, distingându-se la asediul Budei (1686) şi la luptele pentru ocuparea cetăţii Niş (Fessler, *Geschichte der Ungern*, IX, Leipzig, 1850, pp. 375, 427). Asupra familiei Piccolomini, vezi A. Lisini şi A. Liberati, *Albero della famiglia Piccolomini*, Siena, 1899; Richter, *Die Piccolomini*, Leipzig, 1874).

[24] *Lippa.* Spre a opri înaintarea armatei imperiale, Mihai Apafi a cerut serdarului Ahmed paşa să se îndrepte cu trupele spre Lipova, pentru a sprijini oastea Transilvaniei (*Diplomatarium Alvinczianum*, I, pp. 137-138).

[25] Generalul Scherffenberg a intrat cu trei regimente în Sibiu, fiind întâmpinat de comitele saşilor, Valentin Frank, şi de primarul Cristian Reichard, pe când principele părăsea cetatea pe altă parte (Mihail Cserei, *Erdély historija* (Istoria Transilvaniei), 1662-1711, Pesta, 1852, p. 177.

[26] Antonio Caraffa (14 august 1646 - 6 martie 1693), fiul lui Marcantonio Caraffa se trăgea din familia ducilor de Forli. În calitate de cavaler de Malta, a luptat pe mare împotriva piraţilor barbaresci. În 1665, s-a dus la Viena, intrând în serviciul Casei de Austria. Şi-a început carierailitară sub comanda generalului imperial Raimondo Montecuccoli, ajungând colonel, general (1680), feldmareşal şi conte al Sfântului Imperiu Roman (1686). În timpul asediului Vienei (1683), a fost trimis de Împăratul Leopold I să ceară ajutor regelui Poloniei, Ioan Sobieski. După depresurarea Vienei, a reprimat cu asprime răscoala magnaţilor unguri împotriva Casei de Austria (1683-1687), în calitate de preşedinte al curţii marţiale din Eperies, cucerit în 1685, şi apoi de comandant al oştilor imperiale din Ungaria superioară (1686). A luptat împotriva lui Emeric Thököly şi a turcilor cucerind de la aceştia oraşul Eger (1687). La 14 ianuarie 1688, a ocupat cetatea Muncács de la Ilona Zriny. Trimis apoi în Transilvania, a asediat Lipova silind garnizoana să se predea (12/22 iunie 1688). În anul următor a luat parte la negocierile cu turcii, purtate în castelul Pottendorf de lângă Viena. A luptat apoi împotriva francezilor (1690), sub comanda principelui Ludovic de Lorena. Numit comisar general al armatelor imperiale din Italia (1691), şi-a

între timp să predau comanda generalului Pasi[27] şi să mă duc la Sibiu, unde am rămas mai departe şi după venirea contelui Caraffa <petrecând acolo> restul iernii.

Contele Caraffa a rânduit nu numai cvartiturile, ci a pregătit şi planul pentru apărarea Transilvaniei şi pe <timpul> verii. Iar în acest scop a cerut pentru siguranţă Sighişoara, Chioarul[28], Gurghiul[29], cetatea Braşovului[30], Deva, Sibiul, Făgăraşul[31] şi Clujul[32]. <Oraşele acestea> au fost cedate prin tratative cu Teleki[33] care deţinea toată puterea. A stabilit garnizoane potrivite pentru <aceste> localităţi, a ales comandanţi şi le-a dat instrucţiunile necesare cu privire la comportamentul lor.

<Garnizoanele> au fost primite peste tot, în afară de Braşov, care s-a răsculat[34] cu dârzenie împreună cu tot ţinutul de sub stăpânirea sa şi tocmai <această> cetate este postul principal de observaţie pentru a păstra stăpânirea asupra Transilvaniei.

Atât contele Caraffa, cât şi Teleki au scris răsculaţilor, dar aceştia erau mai

---

atras duşmănia ducelui de Toscana, a Genovei şi a cetăţii Lucca, din cauza grelelor contribuţii pe care le-a impus. În 1692, a fost rechemat la Viena, unde a murit la 9 martie 1693. În 1715-1716, nepotul său, Adriano Antonio Carafa, a descris cariera sa în lucrarea *De rebus gestis Antonii Caraphei* - Asupra lui Antonio Caraffa, vezi *Nouvelle biographie générale*, VIII, Paris, 1854, p. 145; J. von Hammaer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Pesta, 1835, p. 827 ş.u.; *A Pallas Nagy Lexikon*, vol. IV, Budapesta, 1893, p. 145; B. Croce, *Uomini e cose della vecchia Italia*, I, Bari, 1927, p. 248-264.

[27] Mai jos, Veterani îl numeşte colonelul Pax.

[28] *Cuivar.*

[29] *Giorgiu.*

[30] *Il Castell di Corona.*

[31] *Fagarash.*

[32] *Clausenburg.*

[33] *Teleli.* Mihail Teleki de Szek (1634-1690), cancelarul Transilvaniei în timpul domniei lui Mihail Apafi I, cumnatul său. A fost adevăratul conducător al Transilvaniei, guvernând atât de despotic, încât cronicarul contemporan Mihail Cserei, îl numeşte "flagelul lui Dumnezeu pentru Transilvania", arătând că "nicodată, nici sub voievozi, nici sub principi, Transilvania nu fusese subjugată atât de tare şi oamenii nu s-au temut de nimeni atât de mult ca de Teleki" (Cserei Mihály, *Historiaja* (Istorie) 1662-1711, ed. Toldy Ferenc., Pesta, 1852, pp. 145-146). În politica externă, a spijinit pe duşmanii Habsburgilor, care fugiseră din Ungaria Superioară. Dar, după înfrângerea turcilor în faţa Vienei (1683), a început tratative cu imperialii. Împreună cu juzii Alvincz şi Sarosi a discutat cu generalul Caraffa declaraţia solemnă din 9 mai 1688, votată de dieta Transilvaniei la 13 mai (Szasz K., *Sylloge tractatum* , Cluj, 1833, pp. 40-45), prin care principatul renunţa la suzeranitatea Porţii pentru a trece sub "paterna ocrotire" a împăratului Leopold I (Bethlen Miklos, *Öneletirása* (autobiografie), Pesta, 1858, II, p. 83). Teleki a căzut în bătălia de la Zărneşti (21 august 1690), luptând împotriva pretendentului Emeric Thököly, numit de sultan principe al Transilvaniei. Amănunte, la Troczanyi Zolt, *Teleki Mihaly, Erdélyi és a kurucmosgalom* (Mihail Teleki, *Transilvania şi mişcarea curuţilor*, 1690, Budapesta, 1971.

[34] Răscoala de la Braşov (13-6 iulie 1688) era condusă de Ştefan Schneider şi sprijinită de membrii breslei ciobotarilor şi pălărierilor. În pofida ordinului principelui Apafi şi a sfaturilor date de preoţi, braoşvenii au opus o rezistenţă dârză până la 26 mai 1688, când generalul Veterani a bătut cu tunurile zidurile oraşului. Locuitorii care au fost găsiţi vinovaţi de incitare şi participare la răscoală au fost condamnaţi la moarte, iar capetele lor înfipte pe zidurile cetăţii. Cserei Mihaly, *Erdély historija* (Istoria Transilvaniei), p. 184; F. Philippi, *Der Bürgeraufstand von 1688*, în "Kronstäter Gymnasialprogram", 1877-1878; Ioachim Crăciun, *Răzvrătirea saşilor din Braşov la 1688*, în SMIM, I, 1956, pp. 192-200, şi Maja Philippi, *Contribuţii la cunoaşterea răscoalei braşovene din 1688*, în SAI, Bucureşti, 1965, pp. 69-90.

îndârjiţi ca oricând. În cele din urmă, s-a văzut că totul era zadarnic <dacă> nu constrângea Braşovul să se supună.

Iar în acea vreme, Caraffa fiind bolnav, mi-a dat mie <această> însărcinare <punându-mi la dispozţie> trei regimente de cavalerie şi două <regimente> de infanterie, în afară de jumătate din regimentul Baden, care pornise mai înainte. Am plecat cu o sută de călăreţi crezând că <aş putea> cruţa <astfel> trupele care, potrivit unui contra ordin, trebuiau să se îndrepte spre Belgrad.

Ajungând acolo <la Braşov>, stăruinţele mele n-au avut nici un rezultat. Dimpotrivă, am fost prost primit <de braşoveni> astfel că a trebuit să aştept într-un sat, împreună cu cei o sută de călăreţi ai mei cu jumatate din <efectivul> regimentului Baden, sosirea regimentelor, luându-mi toate măsurile de siguranţă. Între timp, am stabilit dispozitivul <de luptă> pregătind gabioane[35], fascine[36] şi alte mijloace necesare pentru a ataca repede cetatea.

De îndată ce au sosit regimentele de cavalerie cu câteva tunuri mici şi cu mortiere, am stabilit <dispozitivul de> înaintare a celor trei regimente în trei direcţii pentru a ajunge în acelaş timp la suburbii. <Apoi>, am dat ordin ostaşilor să descalece în cele trei puncte <stabilite> pentru a ocupa unghiurile <cetăţii>, folosindu-ne <de faptul> că şanţurile erau fără apărare, spre a împiedica pe răsculaţi să iasă <din cetate pentru contra atacuri>. Iar împreună cu infanteria <regimentului> Baden, am ocupat poziţia în faţa porţii cetăţii la adăpostul unor tufărişuri. Am ordonat să se facă un retranşament[37] într-un loc potrivit pentru a aşeza acolo mortierele şi un altul pentru a pune în funcţiune bateria la sosirea muşchetarilor. De îndată ce s-a ordonat tragerea ghiulelelor, după aruncarea a două ghiulele şi a unei tolbe de săgeţi[38], cetatea s-a predat. Am ocupat poarta <cetăţii> şi fără a pierde timp, de pe înălţimea pe care mă aflam, am îndreptat mortierele asupra oraşului, astfel că la cea dintâi ghiulea care a căzut atât clericii, cât şi laicii au venit la picioarele mele să se predea fără condiţii.

Am aşezat o garnizoană în cetate, am pus pază la porţi pentru a împiedica vreun atac <şi> am trimis doispezece fruntaşi ai oraşului să facă act de supunere către Caraffa <în calitatea acestuia de> general comandant suprem <al armatei>. Iar eu m-am întors înapoi cu regimentele, care, după câteva zile, au primit ordin să pornească împreună cu contele Caraffa spre Lipova. Şi eu am fost însărcinat din ordinul Curţii <imperiale> să cârmuiesc în mod interimar Transilvania. În afară de garnizoane, mi s-au lăsat patru regimente de cavalerie.

Am primit ordin să mă îndrept împreună cu contele Caraffa spre Lipova. După ce a fost cucerită <cetatea>[39], el <Caraffa> a pornit spre Belgrad[40], iar eu am rămas cu

---

[35] *Gabbioni*, coş cilindric fără fund, folosit de trupele de artilerie şi geniu la ridicarea parapetelor de pământ.

[36] *Fascine*, legături sau mănunchiuri de ramuri de copac folosite la umplerea şanţurilor cetăţilor în timp de atac.

[37] *Caldaro.*

[38] *Carcasso.*

[39] Asupra asediului Lipovei, cucerită, la 18 iunie 1688, de trupele imperiale, de sub ordinele generalului Caraffa, vezi memoriile lui Osman aga din Timişoara, care se afla atunci în cetate. R. F. Kreutel şi Otto Spiess, *Der Gefangene der Giauren. Die abenteuerliche Schichsale des Dolmetschers Osman aga aus Temeschwar von ihm selbst erzählt*, Graz, Wien, Köln, 1962, p. 24 şi urm. Vezi şi *Călători străini despre Ţările Române*, VIII, p. 69 şi urm.

[40] Belgradul, cheia Balcanilor, era asediat de trupele imperiale de sub comanda ducelui

corpul <de trupe> amintit <mai sus>, în tabără lângă Lipova, gândindu-mă zi şi noapte cum să apăr Transilvania şi cum aş putea să îndeplinesc sarcinile publice.

Între timp însă, tocmai când primisem ordin de la generalul Caraffa să mă apropii de Cenad[41], pentru a acoperi schimbarea de comandanţi, pe care o făcea, şi în aşteptarea baronului von Nehen[42], ce îmi fusese trimis de la Seghedin de către contele Caraffa, am primit în tabără <vestea> că din bunăvoinţa împăratului fusesem numit feldmareşal locotenent[43].

După întoarcerea mea la Lipova, am hotărât să mă îndrept spre Orşova[44], pentru a asigura graniţele Transilvaniei prin izgonirea turcilor din cuiburile de la Jidovin[45] şi Caransebeş, localitate de seamă prim importanţa aşezării <ei>. Ajungând acolo cu bine, împreună cu domnii Herbeville[46], Magni[47] şi Paci, pe atuncii colonei, deşi cel dintâi a fost numit după câteva zile general maior, am izbutit <să obţin> capitularea fără condiţii, garantând locuitorilor numai viaţa şi libertatea.

După ce am întărit localităţile <supuse>, mi-am urmat întarea spre Orşova. Am trimis în avangardă un căpitan cu o sută de călăreţi până la Mehadia[48], ca acoperire faţă de garnizoanele turceşti. Dar abia ajunsese o garnizoană <turcă> în localitatea Orşova, când cel mai mare efectiv de peste opt sute <de ostaşi> a fost atacat de sârbii noştri, care şi-au dat viaţa până la ultimul. Nu se poate spune cât de mult a înspăimântat pe turci acest măcel. Garnizoana care se afla în Orşova a încercat să se salveze; dar a fost măcelărită în parte. Am rămas acolo trei sau patru zile pentru ca trupele să se odihnească, iar eu să rezolv afacerile <curente>.

Trecătoarea Orşovei este de cea mai mare importanţă pentru că este cheia Transilvaniei, Ungariei, Ţării Româneşti, Serbiei şi Bulgariei. Localitatea <în sine> este neînsemnată, nici nu era bine aşezată, fiind dominată de munţi. <Dar> din cauza importanţei stăpânirii Dunării, raţiuni de ordin militar cereau să fie ocupată de o garnizoană <imperială>. Neştiind însă cum stăteau lucrurile la Belgrad, am aşezat <aci la

---

Max Emanuel de Bavaria.

[41] Ciannati = Cenadul Mare.

[42] Dietrich Heinrich baron von Nehem, locotenent colonel apoi general în armata imperială. A ajuns comandant suprem al cetăţii Petrovaradin (1691), general de divizie (1702) şi feldmareşal (1704), apoi comandant al graniţei Sloveniei (1709). Vezi memoriile lui Osman aga, *op. cit.*, p. 65, 163-164 şi urm.

[43] *General Maresciallo Tenente di Campo.* În lucrarea *Denkwürdigkeiten des Marschalls Grafen Friedrich Veterani von Jahr 1683 bis 1694,* Wien, Leipzig, 1771: *General Feldzeugmeister.*

[44] *Orsciova.*

[45] *Gidover,* astăzi Berzovia.

[46] *Erbeville.* Ludwig Herbeville, conte, general, feldmareşal. Numit comandant suprem al armatei imperiale, care lupta împotriva curuţilor a fost trimis apoi în calitate de comandant militar în Bavaria. *Vezi Die Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen nach den Feldakten heraugegeben von den Kriegsgeschichtliche Abteilung der K. K. Generalstab,* Viena, 1877-1893, vol. IX, p. 51. A murit la sfârşitul anului 1709.

[47] Carl Magni, conte. Intrând în armata imperială. a ajuns colonel, iar în 1686 general maior. A fost rănit şi a murit în lupta de la Zărneşti (21 august 1690). I. Hirtenfeld, în "Oesterreichischer Militär Kalender", XVII, 1866, p. 74; C. von Würzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich,* XVI, Wien, 1867 s.v.

[48] *Mihadia.*

Orşova> o garnizoană de sârbi[49] şi am lăsat <localitatea> în grija căpeteniei lor; iar eu, pentru cruţarea şi acoperirea Transilvaniei, mi-am urmat înaintarea spre podul lui Traian, din apropiere de Cerneţi[50].

Mi-am dat seama de slăbiciunea turcilor după spaima lor. Ali paşa care comanda[51] la Cerneţi mi-a trimis daruri şi mi-a cerut îndurare. Chiprovăţul a fost părăsit, ca şi Vidinul[52] şi Nicopolul[53]; <locuitorii> şi-au încărcat toate bunurile ca la cel ma mic <semn> despre înaintarea noastră să o ia la fugă <atât> pe uscat, <cât> şi pe apă. Considerând cât este de mare Dunărea, <cel> care nu a văzut cu ochii ar putea crede că aceste lucruri ar fi simple plăsmuiri.

Chiar înainte de a fi pornit în marş spre Braşov[54], luasem toate dispoziţiile atât cu privire la aprovizionarea <trupelor>, cât şi la <procurarea> tuturor celor de trebuinţă, prin bună înţelegere cu domnul[55]. De aceea, am rămas neclintit trei sau patru zile în tabără, unde Ali paşa mi-a trimis în dar douăsprezece mii de taleri pentru ca să las liberă trecere corăbiilor care veneau de la Belgrad[56] în număr de opt sute. Am început să râd, dându-i un răspuns tăios prin care îi respingeam propunerea, deşi nu mai aveam decât patru regimente care nu-şi primiseră încă recruţi[57] <şi erau> fără infanterie şi tunuri. De

---

[49] *Rasciani.*

[50] *Ciarnetz.* Prin expediţia aceasta, Veterani ocupa graniţa Ţării Româneşti până la Dunăre pe care o închidea prin ocuparea Cerneţului. Vezi raportul lui Cornaro din 5 septembrie 1688 (Viena, Staatsarchiv, *Dispacci* 164.)

[51] *Chiprovatz,* localitate în Bulgaria.

[52] *Vidino.*

[53] *Nicopoli.* Autorităţile otomane din Nicopol trimiseseră o jalbă (*mahzar*) la Poartă, arătând că dacă nu se vor trimite trupe pentru paza acelui ţinut şi ai Rusciucului "raialele răsculate se vor uni cu ghiaurii duşmani" *Silahdar Tarihi,* II, p. 377, trad. M. Guboglu, *Cronici turceşti,* II, p. 376.

[54] Pe când se afla la Cerneţi, Veterani a primit ordin să se îndrepte prin Ţara Românească spre Braşov, pentru a ierna în Transilvania. (Belleardi, *Historia,* Viena, Biblioteca Naţională, codice 8477, fol.234; Fr. Wagner, *Historia Leopoldi Magni Caesarei Augusti,* II, 1731, p. 87). Vezi şi scrisoarea lui Veterani către Mihail Apafi, în Szilagyi, S., *Monumenta Comitialia* XX, p. 100, doc. XII, 24 august 1688: "Nunc prope diem Coronam versus tendö. În scrisoarea sa către Constantin Brâncoveanu din 20 septembrie 1688 (Ahivele Naţionale, Bucureşti, original latin neinventariat), Veterani precizează că a fost nevoit să urmeze drumul prin Ţara Românească pentru că era mai apoape şi că îi fusese sugerat de Curtea Imperială: "iter per Valachiam aggredi necesse fuit tum viciniorum cum quoque habiliorum viam ad terminum ab Augustissima Aula sugestum perveniendi". Veterani a plecat din Cerneţi la 28 august 1688.

[55] După înfrângerea suferită de turci în urma despresurării Vienei, Şerban Cantacuzino începuse tratative secrete cu imperialii pentru a se elibera de sub suzeranitatea turcilor. Dar cucerirea Belgradului de armata imperială l-a hotărât să se declare pentru Habsburgi. Asupra acestor tratative, vezi Otto Brunner, *Oesterreich und die Walachei während des Türkenkrieges im 1683-1699,* în "Mitteilungen des Oesterreichischen Instituts für Geschichtsforschung", XLIV, Innsbruck, 1930, pp. 290-291, 293-294.

[56] Cronicarul turc Silahdar Findîklili Mehmed Aga arată că înainte de începerea asediului Belgradului de imperiali, serdarul Yeghen Osman paşa evacuase cetatea şi oraşul, îmbarcase femeile şi copiii în cinci sute de corăbii şi îi trimisese la Nicopol, Rusciuk, Silistra şi în cetăţile din Dobrogea. Cronicarul precizează că o mulţime de locuitori din cetăţile şi pălăncile din jos de Belgrad se îmbarcaseră în vreo mie de corăbii. *Silahdar Tarihi,* II, p. 370; M. Guboglu, *Cronici,* II, p. 374.

[57] Completarea efectivelor armatei imperiale se făcea prin înrolări efectuate de stări în

la Orşova, mi-a venit ştirea că aveau să sosească corăbiile <curând> şi că înainte de a-şi face apariţia la Cerneţi se opriseră acolo[58], fiind înarmate cu tunuri şi <având> un detaşament de ieniceri.

Turcii au reînnoit cererea <de a li se lăsa liberă trecere> şi, fiind refuzaţi categoric, s-au întors noaptea în cvartirul meu cu aceeaşi cerere, tot mai stăruitoare. Ameninţându-i că nu voi cruţa pe nimeni şi că toate <corăbiile> vor fi distruse, m-am prefăcut că ocup poziţie într-o insulă aproape de Cerneţi petru a închide trecerea Dunării şi am trimis dragoni sub ordinele colonelului Magni, îmbarcându-i în câteva corăbii pe care le-am găsit acolo, ceea ce a înspăimântat şi mai mult <pe turci>.

În cele din urmă, i-am întrebat câţi <bani> voiau să dea pentru siguranţa lor. Mi-au răspuns <întrebându-mă> cât cer eu. Am cerut patru sute de mii de taleri, iar ei mi-au făgăduit două sute de mii <de taleri>[59] şi mi-au dat ca ostatici doisprezece dintre turcii lor de frunte, până ce mi se vor plăti banii. Am trimis comisari împreună cu alţi delegaţi[60] care au şi primit şaizeci de mii de galbeni ungureşti[61].

În spre seară a venit pe neaşteptate Thököly[62]<şi> a compromis această negociere prin uciderea creştinilor[63] care se aflau acolo. <Astfel> s-a călcat cuvântul dat. <Turcii> au reţinut pe comisar împreună cu alţi ofiţeri, iar eu pe cei doisprezece ostatici.

Patruzeci şi două din corăbiile <turci>lor s-au lovit de stâncile de la Porţile de Fier, <au eşuat> şi au fost prădate, în bună parte, în urma călcării cuvântului <dat>. Iar eu am arestat cinci sute de turci, crezând că astfel voi obţine mai uşor respectarea făgăduielilor, dar totul a fost în zadar. Corăbiile <turcilor> au ridicat ancora, urmându-şi călătoria. La trecerea lor, s-a tras o salvă <de tun> de pe insula pomenită <mai sus>, mai mult ca o demonstraţie decât ca o acţiune <militară>.

Iar eu, mi-am urmat în bună ordin înaintarea prin Ţara Românească[64] spre

---

ţările ereditare ale Habsurgilor, iar în imperiu de colonei, cu consimţământul principilor. Când Consiliul Aulic de Război întârzia să trimită comisiile de înrolare, regimentele nu primeau la timp recruţii. V. Boguth, *op. cit.*, p. 18-19.

[58] la Orşova.

[59] Adică o sută de mii de galbeni.

[60] La Cladova (Feth ül- Islam), unde se retrăseseră turcii. *Silahdar Tarihi,* II, p. 370. M. Guboglu, *op. cit.*, II, p. 374.

[61] *Ongheri.* Unghiul sau galbenul unguresc echivala cu doi taleri.

[62] *Il Tekely.* Emeric (Imre) Thököly (25 septembrie 1657-12 septembrie 1705), conte, luptător maghiar pentru eliberarea de sub dominaţia Casei de Austria, a preluat, în 1678, conducerea forţelor maghiare răsculate împotriva Habsburgilor şi a cucerit în 1682 întreaga Ungarie Superioară până la râul Vach, obţinând de la sultan titlul de "crai al Ungariei de Mijloc". În 1683, a luat parte la asediul Vienei. După victoria de la Zărneşti (21 august 1690), a fost ales de stările Transilvaniei principe, dar a trebuit să se retragă în Imperiul Otoman, unde a murit, la Ismid, la 13 septembrie 1705. Jurnalul şi corespondenţa lui Thököly au fost publicate în *Monumenta Hungariae Historica* (5 vol. 1863-1896). Vezi monografia lui David Angyal, *Kesmarky Thököly Imre 1657-1705* (Thôkôly Imre de Kesmark), ed. II-a, Budapesta, 1889.

[63] E vorba de creştinii răsculaţi din regiunea Cladovei care atacaseră pe turci. Înştiinţat de iscoadele sale, Thököly i-a atacat în timpul nopţii, a ucis pe unii, iar pe alţii i-a aruncat în Dunăre sau i-a luat în prinsoare. A despresurat astfel pe turcii prinşi între doi duşmani. Turcii i-au făgăduit, ca răsplată, o mie de pungi, adică o sută de mii de galbeni din care i-au dat numai trei zeci de pungi. Thököly s-a plâns la Poartă, care i-a dat câştig de cauză. *Silahdar Tarihi,* II, p. 371; M. Guboglu, Cronici, II, p. 375.

[64] În cursul întrevederii sale cu marele logofăt Constantin Brâncoveanu, la Cerneţi,

Braşov. Trupele au fost bine tratate. Am predat domnului pe cei cinci sute de turci <luaţi în prinsoare>) pentru a înlesni obţinerea celor ce nădăjduiam <de la el>.

Am aflat de la turcii de pe corăbii că armata noastră trecuse <râul> Sava pentru a asedia Belgradul.

În timpul înaintării, am negociat cu domnul cvartirurile de iarnă pentru douăsprezece regimente şi m-am înţeles foarte bine[65]. Între timp, mi-a încuviinţat subsidii <în valoare> de patru mii două sute de taleri pe lună şi a făgăduit să trimită rudele sale mai apropiate să presteze omagiul de credinţa împăratului.

Am stat la îndoială dacă să rămân în Ţara Românească sau să mă întorc în Transilvania; şi după multă chibzuire, am socotit că este mai bine să păstrez casa proprie spre a nu o pierde decât să pun stăpânire pe cea a vecinului, dat fiind că Bugeacul este aproape de trecătorile Transilvaniei. De aceea, m-am hotărât să plec şi să mă îndrept spre Braoşv. Când am ajuns aici, am primit ştirea că Belgradul fusese cucerit[66] şi am dat mulţumire lui Dumnezeu. De îndată, m-am deplasat împreună cu tabăra mea, <aşezându-mă> în faţa trecătorii Buzăului[67], unde au venit solii[68] care se duceau la Viena. I-am primit cu toată cinstea cuvenită[69].

În acea tabără a venit cu poşta, pe neaşteptate, părintele Dunod[70] care a stăruit

Veterani l-a convins să lase liberă trecere prin Ţara Românească trupelor imperiale, care se îndreptau spre Braşov. *Monumenta Comitialia*, XX, p. 100.

[65] La 17 septembrie 1688, solii trimişi de Şerban Cantacuzino, anume fratele său, marele spătar Mihai Cantacuzino, ginerele său, Constantin Bălăceanu mare agă şi marele logofăt Constantin Brâncoveanu au adus la Câmpulung generalului Veterani convenţia privitoare la încartiruirea trupelor imperiale în Ţara Românească în iarna 1688-1689 şi la subsidii. Vezi scrisoarea lui Veterani din tabăra de la Rucăr (Ruka) din 20 septembrie 1688 (Arhivele Naţionale Bucureşti, originalul latin neinventariat), prin care se arată că marele logofăt Constantin Brâncoveanu a ajutat armata imperială procurându-i grâu, hrană pentru oameni şi animale şi tot ce le-a trebuit. *Istoria ţării Româneşti de când au descălecat pravoslavnicii creştini*, ed. C. Grecescu şi Dan Simonescu, Bucureşti, 1960, pp. 187-188 ; *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, Bucureşti, 1961, 1, p. 216) şi la trimiterea unei solii la Viena pentru prestarea jurământului de credinţă (C. Giurescu şi N. Dobrescu, *Documente şi regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, Bucureşti, 1907, p. 1, doc. 3, 24 septembrie 1688). Vezi şi scrisoarea lui Veterani din tabăra de la Rucăr din 20 septembrie 1688, prin care arată că marele logofăt Constantin Brâncoveanu a ajutat armata imperială procurându-i grâu alimente şi tot ce i-a fost de trebuinţă. (Arhivele Naţionale, Bucureşti, document latin neinventariat).

[66] Belgradul a fost cucerit de armata imperială comandată de principele elector Max Emanuel de Bavaria, la 6 septembrie 1688.

[67] *Il passo di Boza.*

[68] Solia trimisă de Şerban Cantacuzino la Viena era formată din fratele acestuia, Iordache Cantacuzino, Constantin Bălăceanu vel agă, căpitanul Şerban Cantacuzino, fiul lui Drăghici Cantacuzino, şi Şerban Vlădescu, mare comis. *Cronicari munteni*, II, p. 217. Vezi şi Radu vel logofăt Greceanu, *Viaţa lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, ed. St. Greceanu, Bucureşti, 1907, p. 9.

[69] *Con singolari dimostrazioni.*

[70] *Il padre Dunnot.* Antide Dunod, călugăr iezuit burgund, folosit de Leopold I în diferite misiuni diplomatice în legătură cu lupta împotriva turcilor. În calitate de comisar imperial a fost trimis, în februarie 1685, în Transilvania şi în Ţara Românescă (I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, I, 1599-1699, Cluj, 1940, p. 411-413, doc. 172), pentru a determina pe conducătorii acestor ţări să treacă sub protecţia împăratului (Arhivele Naţionale Sibiu, *Urkunden*, nr. 1.564, Materia VI, 27 noiembrie 1685; *Diplomatarium Alvinczianum*, I, pp. 5-6). La 11 aprilie 1685 a

cu vehemenţă să intru din nou în Ţara Românească. Dar eu, considerând forţele <de care dispuneam>, am socotit mai folositor să consolidez cele ce dobândisem decât să le pun în cumpănă, spre a nu pierde ceea ce <este> sigur pentru ceea ce nu <este> sigur, dat fiind că francezii au atacat Philipsburg[71], că propriile noastre forţe <trimise> în ajutorul imperiului erau împărţite şi că noi eram angajaţi în cuceriri mai mari decât puteam cuprinde.

Am trimis pe mareşalul Cusani la Curtea <imperială>, declarâdu-mă gata să intru din nou în Ţara Românească şi am arătat că în schimb, Transilvania şi Ungaria ar fi expuse năvălirii necruţătoare a tătarilor, în timp ce această ştire răspândindu-se în cvartirurile din Ţara Românească, care nu erau ocupate de cele douăsprezece regimente mai sus pomenite, ar fi trebui să recurg la puţina oaste e care o avem cu mine. De aceea, socoteam mai potrivit să tratez cu blâdeţe această ţară pentru a o folosi la timpul şi locul <potrivit> , ea fiind aşezată în vecinătatea Dunării, şi să închei o pace glorioasă cu turcii, când va veni vremea.

Dar, între timp, s-a întâmplat să moară Şerban[72], domnul Ţării Româneşti, şi a fost ales îndată Brăncoveanu[73], fără a se turbura tratativele noastre şi, întrucât nu ne puteam întoarce înapoi cum ar fi dorit mulţi de la Curte, am trimis pe colonelul conte Jörger[74], pentru a felicita pe domn[75], cu prilejul ridicării sale <în scaun>. Acesta a fost

---

încheiat cu Mihail Teleki, la Cârţişoara, un tratat secret prin care cancelarul Transivaniei se angaja să sprijine cauza habsburgică, sfătuind pe principele Mihail Apafi să intre în liga creştină (Jakab Elek, *Sandor Pal kapithia és az Erdelyi Nemzeti felzedelemség utolsó évei* (Capuchehaia Sandor Pal şi anii din urmă ai princiatului Ardelean), în "Magyar torténelmi tár" XIX, 1840 p. 131 şi urm.; J. Kémény, *Notitiae historico-diplomatice,* Sibiu, I, pp. 144-147). În toamna anului 1685, Dunod s-a întors în Transilvania pentru a prezenta dietei (24 octombrie 1685) propuneri cu privire la aprovizionarea armatei imperiale ce urma să intre în principat (I. Lupaş, *Sfârşitul suzeranităţii otomane şi începutul regimului habsburgic în Transilvania,* în AARMSI, s.III, t. XXV, Bucureşti, 1943, p. 812). La 27 octombrie, Dunod a încheiat cu Mihail Apafi convenţia de la Dumbrăveni prin care principele se obliga să achite o sută de de mii de taleri pentru a scuti Transilvania de încartiruirea trupelor imperiale (I. Lupaş, *Documente istorice transilvane,* I, p. 462). În anul 1686, Dunod a venit din nou în Transilvania cu prilejul trimeterii sale la patriarhul Constantinopolului, Calinic al VII-lea, pentru a îndemna la răscoală pe creştinii din Balcani (N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches,* IV, Gotha, 1911, p. 205; I. Radonić, *Situaţia internaţională a principatului Ţării Româneşti în vremea lui Şerban Cantacuzino (1678-1688),* în AARMSI, s. II-a, t. XXXVI, Bucureşti, 1914, p. 961; O. Brunner, *op. cit.,* p. 286).

[71] *Filipsburgo* = Philippsburg, oraş întărit lângă Rin, în fostul ducat de Baden.

[72] Şerban Cantacuzino a murit la 26 octombrie 1688. Adversarii lui Constantin Cantacuzino stolnicul şi ai lui Constantin Brăncoveanu au răspândit zvonul că aceştia l-ar fi omorât. Izvorele istorice nu-l confirmă. Virgil Cândea, *Semnificaţia politică a unui act de cultură feudală,* în Studii, XVI/3, 1963, pp. 651-669.

[73] *Il. Brancovano.* Constantin Brâncoveanu (15 VIII 1654 - 15 VIII 1715) domn al Ţării Româneşti (28 X 1688 - 24 III 1714). Alegerea sa a fost impusă de Constantin Cantacuzino stolnicul şi de Mihai Cantacuzino mare spătar, care voiau să conducă ţara în numele nepotului lor. Vezi *Istoria Ţării Româneşti de la ctombrie 1688 până în martie 1717,* ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1959, p. 5 şi urm.; *Cronicari munteni,* II, p. 275 şi urm. Pentru domnia lui, vezi Ştefan Ionescu şi Panait P. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu Viaţa -Domnia- Epoca,* Bucureşti, 1969.

[74] Iohann Christoph Ehrenreich, conte von Jörger (1658-1691), fiul contelui Iohann Quintin von Jörger şi al baroanei Maria Ana von Königsberg, a intrat de tânăr în armata imperială, ajungând colonel al unui regiment de infanterie. A murit în Ungaria, luptând împotriva turcilor

foarte mulţumit de curtenia mea şi a ratificat toate hotărârile înaintaşului meu printre care era plata în continuaee a <celor> cincizeci de mii de taleri pe an şi <acordarea> întregului meu sprijin[76] la timpul şi locul potrivit pentru împlinirea slujbei împăratului.

Prin mijlocirea acestor ajutoare, m-am întărit în speranţa de a <ajunge> la un bun sfârşit. Şi Curtea <imperială> a aprobat argumentele mele, nu tocmai plăcute pentru cei <cu gânduri> utopice. Spre a-şi satisface aplecarea lor spre vorbărie, aceştia au început să răspândească la Curte zvonuri asupra purtării şi cinstei mele.

Mi-am luat apoi toate măsurile de siguranţă împotriva tătarilor care, împreună cu doiseprezece sultani din Crimeea şi Bugeac, ameninţau să intre în Transilvabia. La 1 ianuarie (1688) am aşezat trupele în cvartiruri <şi> am stat liniştit; dar din pricina altor geloşi, mai mult pe norocul meu decât pe neştiinţa mea, la începutul campaniei a trebuit să predau această comandă generalului Heissler[77] şi el mi-a ordonat să mă îndrept spre Belgrad cu regimentul meu, cu regimentul hanovrian de cavalerie, cu dragonii şi cu regimentul Castello, <eu fiind pus > sub ordinele şi ascultarea principelui Ludovic[78].

Intrând în contact cu acest general în timpul înaintării <noastre> spre Lipova, am scris la Curte lui Salvarosa pentru a-i aduce la cunoştinţă cu <toată> supunerea, că schimbare atitudinii sale blânde faţă de români <ne>-ar împiedeca nu numai să obţinem avantajele pe care această măsură le comporta în mod neîndoielnic, ci mai mult,

---

(1691). Vezi *Thaten und Charakterzüge berühmter österreichischer Feldherren*, I, Viena, 1808; *Oesterreichisches Militär Konversations Lexikon*, III, Viena, 1850, s.v. şi Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexicon des Katserthums Oesterreich*, X, Viena, 1863, p. 231.

[75] Vezi raportul trimisului bavarez Stoyherer către ducele Max Emanuel de Bavaria, la N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, XX, Bucureşti, 1911, p. 81, doc. XXV, 23 ianuarie 1689 şi Belleardi, *Historia*, Viena, Biblioteca Naţională, cod 8478, p. 4.

[76] Domnul se obliga să aprovizioneze armata imperială cu 40.000 de câble de grâu, 20.000 câble de ovăz şi 1.500 boi (Arhivele Naţionale Bucureşti, original latin neinventariat).

[77] *Heisler.* Donatus Johann Heissler, conte von Heiterschein. Intrând în slujba Casei de Austria, a ajuns general şi comandant al trupelor imperiale din Transilvania (1688). În decembrie 1689, a pornit în expediţie împotriva Ţării Româneşti. A trecut Carpaţii pe la Bran, a ocupat Târgoviştea şi Bucureştii, dar la sfârşitul lunii ianuarie 1690 a fost nevoit să se retragă, urmărit de români şi de tătari. A luat parte la lupta de la Zărneşti (11/21 august 1690), fiind luat în prinsoare şi apoi eliberat de Constantin Brâncoveanu. A murit în 1696, în luptele pentru ocuparea Timişoarei.

[78] *Serenissimo Prencipe Luigji.* Ludovic Wilhelm I von Baden (8 IV 1688 - 4 I 1707), supranumit "der Türken louis" , margraf de Baden (1677-1707). În 1674 a intrat în slujba împăratului pe care a părărsit-o la moartea bunicului său, Wilhelm I von Baden (1677). Dar, în 1722 a reintrat în armata imperială, ajungând feldmareşal. S-a distins în bătălia de la Kahlemberg (24 septembrie 1683) şi în campania din Ungaria. În calitate de comandant suprem al armatei imperiale a înfrânt pe turci la Niş (25 septembrie 1689), Vidin (14 noiembrie 1688) şi la Salankemen (19 august 1691), a cucerit Oradea (1692) şi Gradiska pe Sava. În timpul războiului purtat de Liga din Augsburg împotriva lui Ludovic al XIV-lea care ocupase Palatinatul, a fost numit comandant suprem al armatei imperiale, trimisă pe Rin împotriva francezilor şi a reluat Heidelbergul (1693). În 1696 a candidat la coroana Poloniei, dar n-a întrunit numărul necesar de voturi. În timpul războiului de succesiune spaniol, a cucerit Landau (1702) şi, împreună cu ducele de Malborough, a câştigat bătălia de la Schellenberg. Asupra acestui război a lăsat scrieri cu caracter politic şi militar, publicate în 1850 de Röder von Diersburg, în două volume. Vezi A. Schulte, *Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und der Reichskrieg gegen Frankreich 1693*, 2 vol., ed. a II-a, 1901; Heinrich Platz, *Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden Baden als Oberbefehlshaber der Reichstruppen in den Feldzügen 1693-1697 am Oberrhein*, 1907.

nemulţumind această naţiune înainte de vremea <potrivită> se isca, vădit, primejdia de a pierde Transilvania.

Am pornit spre Belgrad; în apropiere de Cenad[79], am fost surprins de o inundaţie , astfel că abia am putut scăpa printr-un mare noroc, împreună cu trupele mele. După ce am trecut Dunărea la Belgrad, am luat contact cu principele Ludovic la palanca lui Hasan paşa[80]. I-am dat informaţii asupra <stării de> slăbiciune a Timişoarei[81] şi asupra legăturilor pe care le stabilisem, deşi momentul nu era potrivit <pentru un atac>, dat fiind hotărârea luată de Înălţimea sa.

[Trupele imperile au trecut râul Morava, au cucerit cetatea Niş (14/24 septembrie 1689) şi s-au întors spre Vidin pe care l-au ocupat (14 octombrie 1689)].

După ce Înălţimea sa a dat toate ordinele potrivite pentru a lăsa Vidinul bine aprovizionat şi întărit, a pornit cu armata spre Orşova. Între această localitate şi Cladova[82] s-a construit un pod şi s-a aşezat o tabără în care armata s-a oprit câteva zile, <suferind de> lipsă din ce în ce mai mare de furaj, afară de puţinul ovăz adus cu corăbiile pentru cei care aveau bani. <Generalul a luat> această măsură pentru a-şi face tabăra de iarnă împreună cu domnul Ţării Româneşti, greşeală capitală din care a decurs nenorocirea armelor imperiale. Şi, deşi domnul şi românii nu se învoiseră să <ne> dea cvartir, Înălţimea sa a trebuit totuşi să treacă podul şi să se îndrepte către Cerneţi, căci aşa voia Curtea <imperială>. Atunci eu, ca bun cunoscător al Ţării Româneşti, al trecătorilor şi al tuturor poziţiilor, nu m-am ferit de a spune că totul se primejduia şi, când ne urmam înaintarea spre Brâncoveni[83], argumentele mele s-au dovedit mai mult decât exacte şi întotdeauna mai îndreptăţite decât cele ale acelora care susţineau păreri himerice.

Pe zi ce trecea, armata se destrăma şi devenea desfrânată şi nedisciplinată, exasperând pe ţărani, <ostaşii trebuind> să-şi caute ei înşişi de-ale mâncării.

Şi după ce am stat câteva zile în tabăra de la Brâncoveni ducând tratative[84] cu domnul şi aşteptând bagajele şi ostaşii care rămăseseră <în urmă> pentru a fura alimente, ne-a venit ştirea neaşteptată a morţii generalului Piccolomini...

[Generalul Veterani este trimis la Niş în locul lui Piccolomini].

În dimineaţa următoare, 1 decembrie, în timp ce Înălţimea sa, din lipsă de furaje, era nevoită să treacă cu armata podul făcut pe Olt[85], la un sfert de ceas de Brâncoveni, m-am întors, cum am putut, cu numai douăzeci de călăreţi şi cu un sergent

---

[79] *Ciannat.*

[80] *Hussan Bascia Palanca.*

[81] *Temisuar.*

[82] *Fethislam.*

[83] *Brancovano* = Brâncoveni, comună în judeţul Olt.

[84] Negocierile au fost purtate de Veterani cu delegaţii lui Constantin Brâncoveanu, Diicul Rudeanu, mare clucer, Cornea Brăiloiu, mare agă, Preda Brăiloiu, mare pitar, Constantin Ştirbei, mare sluger şi Atansie Păuşescu. S-a ajuns la o convenţie, prin care domnul se obliga să întreţină timp de şase luni douăsprezece regimente încartiruite în Ţara Românească, precum şi trupele de la Vidin, să dea o mie cinci sute de cai şi să plătească restul tributului făgăduit împăratului. Ph. Röder von Diersburg, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*, Carlsruhe, 1839-1842, II, pp. 166-167 (convenţia din 22 septembrie 1689). O traducere germană defectuoasă este publicată în Hurmuzaki, *Documente*, V/1, p. 308.

[85] *Alta*

din regimentul meu la Cerneţi[86], unde am rămas câteva zile şi pot să spun că dacă nu aş fi fost ajutat în timpul acestui marş de domnul Ţării Româneşti cu furaj şi cu alte lucruri de trebuinţă, aş fi dus-o foarte rău.

Voiam să trec Dunărea pe la Cerneţi, pentru a ajunge mai repede la Niş[87], dar nu am putut din pricina tătarilor care <din> tabăra <lor> făceau incursiuni pretutindeni în regiunea Nicopolului, cât şi a munţilor şi a ţinuturilor pustii pe care trebuia să le străbat. Am fost, aşadar, nevoit să mă îndrept spre Orşova şi acolo, strângând patru sau cinci corăbii, să forţez trecerea peste Dunăre într-un anotimp atât de înaintat încât m-aş fi găsit într-o situaţie jalnică fără ajutorul căpitanului de la Cerneţi care mi-a dat şaizeci de ţărani români pentru a trage <corăbiile, la edec>. Totuşi din pricina vântului şi a furtunilor obişnuite în anotimpul acesta, a trebuit să petrec aproape trei săptămâni din viaţa mea în acele corăbii nenorocite şi când am abordat la Golubac[88], s-a pornit un vânt atât de puternic, încât m-am salvat cu mare greutate împreună cu corabia mea şi unele din celelalte corăbii s-au scufundat în apă, iar altele a căror frânghie s-a rupt au trebuit să se întoarcă înapoi; lovindu-se de stânci, şi-au pierdut întreaga încărcătură. După ce a trecut furtuna, mi-am urmat înaintarea spre Rama[89] şi am debarcat acolo .....

[Veterani preia comanda trupelor de la Niş. Cetatea Kanisza se predă imperialilor].

Prin păstrarea Vidinului, se asigurau comunicaţiile noastre cu Transilvania şi Timişoara continua să fie împresurată, fără nici un ajutor. În ce priveşte Ţara Românească şi Transilvania, se frâna răscoala acelor populaţii ce ar fi minat cu desăvâşire trupele ce intraseră din Ţara Românească în Transilvania fără speranţa de a fi ajutate...

[În anul 1689, împăratul era ocupat cu alegerea arhiducelui Iosif ca rege al românilor].

Văzând eu că creştea mereu consternarea turcilor, pentru ca trupele <noastre> să nu-şi petreacă vremea în trândăvie, nu m-am abţinut de a arăta că ar fi momentul cel mai potrivit pentru a ne îndrepta spre Timişoara, cunoscând starea cetăţii şi <ştiind> că acea garnizoană[90] dorea să ne prezentăm cu tunuri şi în formele legale pentru a putea justifica predarea <cetăţii> faţă de sultan. Am amintit că Lipova, <aflându-se> la o depărtare de patru leghe de Timişoara, putea înlesni operaţia dat fiind că artileria era acolo...

Am întreţinut un schimb de scrisori cu Thököly, care se afla la Mitroviţa[91], în nădejdea că turburările ce se deslănţuiseră atunci l-ar îndemna să primească propunerea ce i-o făcusem de a mi se alătuna şi de a încerca, sub pretextul prieteniei <lui> cu turcii să ocupe Nicopolul pentru a acoperi, prin această poziţie -cheie, Ţara Românească şi a

---

[86] *Ciarnez* = Cerneţi, sat component al comunei Simian (Jud.Mehedinţi).

[87] *Nissa* = Niş, oraş în rep. Macedonia.

[88] *Golubaz* = Golubac, oraş în Serbia.

[89] *Ram* = Rama, cetate pe malul drept al Dunării. S-a predat generalului Veterani la 30 septembrie 1691 (Fessler, *op. cit.*, IX, p. 458).

[90] Silahdar Fândîklîlî Mehmed Aga arată ca muhafîzul Belgradului, vizirul Hazînedar Hasan paşa, anunţase Poarta că apărătorul Timişoarei, Ibrahim paşa, pusese stăpânire pe magaziile miriei şi nemulţumise pe locuitori care s-au răsculat şi l-au ucis. Astfel s-ar explica starea de spirit a garnizoanei (*Silahdar Tarihi*, I , p. 316).

[91] *Trovitza* = Sremski Mitrivica în Sirmium (Srem).

avea un picior în <eyaletul> Silistrei[92]. I-am spus cuvinte bune, dar fără nici un rezultat, căci el mă amenința mereu că vrea să intre în Transilvania[93].

Pentru a-l opri, mi-am întețit schimbul de scrisori cu domnul Țării Românești și l-am liniștit <pe acesta> în privința pagubelor de care mă făcea răspunzător, precum și a prostului tratament <primit> de trupele noastre în cvartirurile de iarnă. I-am răspuns domnului să le aștearnă în scris pentru că aș putea obține orice satisfacție de la mila împăratului, convingându-l să ne rămână credincios și să continue să fie mai departe dușmanul lui Thököly. Susceptibilitatea românească și răzbunarea firescă la acest popor mi-au zădărnicit tratativele. Totuși, pentru a împiedica intrarea lui Thököly în Transilvania prin unirea <lui> cu românii și cu turcii, în afară de băștinași, am găsit potrivit pentru binele împăratului să pun pe Trautmannsdorf[94] să înainteze cu corpul <lui> de armată până la vărsarea râului Timiș în Dunăre și <să-și așeze> lagărul la Vidin.

---

[92] *Silistria*. Eyaletul Silistrei era cârmuit de defterdarul Boșnak Husein pașa (*Silahdar Tarihi*, XI, p. 402).

[93] Umbla zvonul că Thököly va fi numit domn al Țării Românești și că va izgoni pe imperiali din Transilvania, ai cărei dregători se arătau gata să-l sprijine pentru reinstaurarea dominației otomane în Principat (*Silahdar Tarihi*, II, p. 401).

[94] Adam Karl Trautmannsdorf (25 I 1658-1687), principe. Intrând în armata imperială, a luat parte la campania din Ungaria împotriva turcilor. A murit pe câmpul de luptă (1687) (Carl von Würzbach, *Lexikon*, vol. 47, Viena 1883, p. 61).

VORNICII MOLDOVENI DIN DOMNIILE LUI PETRU RAREȘ*

MARIA MAGDALENA SZÉKELY

Ștefan Hrană

Izvoarele medievale moldovenești menționează încă din veacul XV boieri cu numele Hrană, dar nu știu ce legătură există între aceștia și vornicul lui Petru Rareș. Un Sima Hrană a căzut pe câmpul de luptă, la Valea Albă, în 1476[1]. În răstimpul 11 februarie 1478[2]- 29 mai 1484[3], un Hrană vornic apare în sfatul lui Ștefan cel Mare. El trebuie să fie Șteful Hrană, vornicul din pomelnicul mănăstirii Bistrița[4], posibil ascendent al dregătorului lui Rareș: repetarea prenumelui (Șteful - Ștefan) și slujba în marea vornicie a Moldovei sunt argumente în favoarea acestei ipoteze.

Ștefan Hrană a fost căsătorit cu Anghelina, fiica Marușcăi, nepoata lui Jurja Pântecel[5]. Marușca fusese soața lui Coste din neamul Posadnicilor[6], neam vechi și însemnat care, prin alianțe, se înrudea cu alte vechi familii moldovenești[7].

Din căsătoria lui Ștefan Hrană cu Anghelina a rezultat un fiu, Toma (Tomaș, Tomșa), mai târziu, vornic și el[8]. În chip eronat, Nicolae Stoicescu îl socotea pe Toma

---

* Acest text este rodul aceluiași tip de cercetare, care a stat și la baza studiului despre marii logofeți din vremea lui Petru Rareș: Maria Magdalena Székely, *Marii logofeți ai Moldovei lui Petru Rareș*, I, II, în SMIM, XIII,1995, p. 73-101, și XIV,1996, p. 49-69.

[1] *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, publicat de Damian P. Bogdan, București,1941, p. 110, r. 24.

[2] DRH, A, II (1449 - 1486), volum întocmit de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București,1976, p. 319, nr. 211.

[3] *Ibidem*, p. 402, nr. 262.

[4] *Pomelnicul...*, p. 100, r.25: "Ștefui mare vornic. [Marginal:] Hrană vornic".

[5] DIR, A, XVI/I, p. 426, nr. 389.

[6] *Ibidem*, XVI/3, p. 137, nr. 174; p. 335-336, nr. 408.

[7] Ștefan S. Gorovei, *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche*, în ALIL, XXIV,1973, p. 112 și spița de la p. 113 - înrudirile cu familia Jora.

[8] DIR, A, XVI/1, p. 446, nr. 405; *ibidem*, XVI/3, p. 137, nr. 174; p. 253, nr. 307; p. 377, nr. 468; p. 335-336, nr. 408. Toma Hrană vornicul a întărit, la 5 septembrie 1552, alături de alți boieri, jurământul de la Bakuta prestat de Alexandru Lăpușneanu (Th. Holban, *Documente externe* (1552-1561), în Studii, 18, 1965, 3, p. 668, document datat *1552 august;* Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1994, p. 44, document datat *5 septembrie* 1552). La 1565, boierul Hrană este arătat, de același Alexandru Lăpușneanu, ca pribeag, mai întâi în "Țara Ungurească" și apoi în Polonia (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 263, nr. 135).

"Studii și Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 203-221

frate al lui Ştefan Hrană[9]. Întrucât informaţiile din documente sunt foarte clare, neîngăduind mai multe reconstituiri posibile de spiţă, trebuie îndreptată şi părerea lui Sorin Gh. Iftimi că Anghelina ar fi fost nu mama, ci soţia lui Toma Hrană[10]. Acelaşi autor a presupus că Fădor Posadnic era fratele lui Stan Posadnic, iar acesta din urmă, tatăl lui Coste, pârcălabul Sorocii[11]. Se observă, însă, că între atestarea lui Stan, împreună cu copiii săi (11 august 1445)[12], şi aceea a lui Coste cu fraţii săi (14 martie 1500)[13] este un răstimp de 55 *de ani.* Pe de altă parte, Maruşca, soţia lui Coste, mai trăia încă în 1528[14], adică la *83 de ani* de la menţionarea presupusului său socru şi a copiilor acestuia, din care unul avea să-i devină soţ. Nu se poate susţine că Stan Posadnic a fost tatăl lui Coste, ci, eventual, bunicul acestuia. Oricum, între cele două personaje trebuie să mai fi existat o generaţie. Poate că ea era reprezentată de Fădor Posadnic. La 1454-1455, acesta era membru al sfatului[15], ceea ce înseamnă că putuse să apară, nenumit, în calitate de fiu al lui Stan Posadnic, în 1445. Mai mult: în 1587, Mărica, jupâneasa lui Ionaşco Dragsin pârcălabul de Neamţ, fiica lui Toma Hrană vornicul, nepoata Anghelinei şi strănepoata lui Coste Posadnic, se declară "răstrănepoată a lui Fădor şi a lui Stan Posadnic"[16]. Aceasta poate să însemne nu numai că Fădor şi Stan erau fraţi (cum a presupus deja Sorin Gh. Iftimi), ci şi că Mărica îi era răstrănepoată lui Fădor şi că Fădor îi era fiu lui Stan. Cum limba slavă nu avea un cuvânt cu care să se denumească fiul răstrănepotului unei persoane, când se indicau mai mult de patru generaţii de înaintaşi, aceştia erau enumeraţi laolaltă şi se spunea că personajul respectiv era "răstrănepot al lui X şi al lui Y şi al lui Z". Toate aceste observaţii întăresc presupunerea că *Fădor Posadnic era tatăl lui Coste şi fiul lui Stan Posadnic.*

Numele jupânesei lui Toma Hrană nu este cunoscut. Se ştie, însă, că boierul a avut o fiică, Mărica, soţia pârcălabului de Neamţ Ionaşco Dragsin[17]. Aici, trebuie amendată o altă afirmaţie a lui Nicolae Stoicescu şi anume aceea că Maria a fost fiica - şi nu nepoata - lui Ştefan Hrană vornic[18].

În veacul XVII, un boier scoborâtor din Petrică (pârcălab al Cetăţii Noi sub Ştefăniţă voievod) primea întărire pe cumpărătura făcută în zilele lui Gaspar Gratiani de la Costea, fratele lui Hrană: satul Nămăeşti, care se desparte în două cu hotarul Mărceştilor, la gura Edriciului (ţinutul Fălciu)[19]. Numele *Costea* şi *Hrană* par să indice că aceste personaje descindeau din Coste Posadnic, prin filiera Hrană. Presupunerea este

[9] Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII,* Bucureşti, 1971, p. 311, n.2.

[10] Sorin Gh. Iftimi, *Posadnicii: o dregătorie, un neam şi o aşezare,* în AG, I (VI), 1994, 1-2, p. 256 şi spiţa de la p. 259.

[11] *Ibidem,* p. 255, 259.

[12] DRH, A, I (1384-1448), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti,1975, p. 364, nr. 257.

[13] *Ibidem,* III (1487-1504), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi N. Ciocan, Bucureşti, 1980, p. 454, nr. 253.

[14] DIR, A, XVI/1, p. 254, nr. 225.

[15] DRH, A, II, p. 57, nr. 40; p. 59, nr. 41; p. 63, nr. 45.

[16] DIR, A, XVI/3, p. 335, nr. 408.

[17] *Ibidem.*

[18] Nicolae Stoicescu, *op. cit.,* p. 311.

[19] DRH, A, XXIII (1635-1636), volum întocmit de Leon Şimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Bucureşti,1996, p. 221, nr. 184.

susţinută de faptul că satul Mărceşti din hotarul Nămăeştilor aparţinuse familiei Pântece, întărirea acestei proprietăţi datând din 16 martie 1495[20].

*

Prima mare dregătorie deţinută de Ştefan Hrană a fost aceea de spătar (5 martie 1513[21]- 25 martie 1523[22]). În sfatul lui Ştefăniţă voievod, modificat după complotul din 1523, Hrană va ocupa vornicia (10 aprilie 1524)[23]. Va rămâne în această funcţie şi sub Petru Rareş, până la 18 mai 1528[24]. Este posibil ca dispariţia din sfat să fi fost provocată de moartea dregătorului[25]: pe de o parte, după 18 mai 1528, nu se înregistrează o modificare a componenţei sfatului de către Petru Rareş şi, pe de altă parte, în primul document de după cel din 18 mai, care conţine marea mărturie - datat 5 martie 1529[26] - nu apare nici un boier în funcţia de vornic. De-abia la 9 martie 1529 este atestat vornicul Nicoară Grozav[27].

Numele vornicului Hrană a întărit, alături de numele celorlaţi boieri din sfat, tratatul de alianţă dintre Petru Rareş şi Sigismund I, din 1527[28].

*

În ceea ce priveşte proprietăţile vornicului Hrană, au rămas mărturii doar pentru stăpânirea unei jumătăţi din Coroteni, pe Bârlad, cumpărată în zilele lui Bogdan III; satul va fi moştenit de Toma, care-l va vinde, în 1546, pentru 300 de zloţi[29].

Mai bine cunoscute sunt satele Anghelinei. De la mama ei, jupâneasa lui Hrană (împreună cu nepoţii ei, Dumitru, Petre şi Todosia) moştenise o jumătate din Stoişeşti sub Făgetul Leahului; proprietarii vor vinde acest pământ, la 25 martie 1546, pentru 200 de zloţi[30]. De la tată, Anghelina avea părţi din satul-matrice Posadnici. Aceste părţi vor trece la Toma Hrană[31] şi la fiica lui, Mărica, jupâneasa lui Ionaşco Dragsin pârcălab[32]. Tot din moştenirea lui Coste Posadnic, familia Hrană stăpânea părţi din Starosilţi, la capul Cozancei, vândute, la 1569, de Toma, contra sumei de 450 de zloţi[33].

---

[20] *Ibidem*, III, p. 338-339, nr. 186.

[21] DIR, A, XVI/1, p. 85, nr. 80.

[22] *Ibidem*, p. 220, nr. 193.

[23] *Ibidem*, p. 222, nr. 196.

[24] *Ibidem*, p. 296, nr. 261.

[25] Aceeaşi opinie la C. Cihodaru, *Cu privire la fraţii după mamă ai lui Petru Rareş*, în AIIAI, XXII/2, 1985, p. 695.

[26] DIR, A, XVI/1, p. 299, nr. 265.

[27] *Ibidem*, p. 300, nr. 267.

[28] Hurmuzaki - Densusianu, *Documente*, II/3, p. 728 (text slav), 732 (text latin), nr. CCCCLXI.

[29] DIR, A, XVI/1, p. 446, nr. 405.

[30] *Ibidem*, p. 426, nr. 389.

[31] *Ibidem*, XVI/3, p. 137, nr. 174; p. 253, nr. 307; p. 377, nr. 468.

[32] *Ibidem*, p. 335-336, nr. 408.

[33] *Catalogul documentelor moldoveneşti din Direcţia Arhivelor Centrale*, supliment I (1403-1700), Bucureşti, 1975, p. 69, nr. 118; p. 267, nr. 834.

Nicoară Grozav

În vara lui 1529, fiind implicat în lupta pentru tron dintre Ferdinand de Habsburg şi Ioan Zápolya, Petru Rareş se pregătea pentru o nouă campanie în Transilvania - a doua din acel an. A strâns oastea şi a împărţit-o în două grupuri, punându-le sub comanda vornicului Nicoară Grozav (unul) şi a portarului de Suceava Onufrie Barbovschi, împreună cu pârcălabul de Cetatea Nouă, Danciul Huru (celălalt).

După informaţiile furnizate de pomelnicul mănăstirii Bistriţa, vornicul Nicoară Grozav pare să fi fost fiul unei Maria şi soţul unei jupânese purtând tot numele Maria[34].

Dregătorul a avut sigur un fiu, Ion[35]. Într-un document de pe la 1554, un Grozav vistiernicel, fiul lui Grozav vornicul, vindea o ţigancă lui Mogâldea vistiernicul[36]. Poate că Grozav vistiernicelul va fi fiind acel Grozav vameşul care a luat de la vornicul Nădăbaico satul Tomeşti, în contul unor datorii[37]. Nu ştiu dacă vistiernicelul Grozav era un alt băiat al vornicului sau este una şi aceeaşi persoană cu Ion.

Nicoară Grozav a avut posteritate până în veacul trecut, în satul Gârleşti, la Tecuci şi este posibil ca urmaşi ai săi să mai existe şi astăzi. La 1838, mai mulţi răzeşi din Gârleşti (din familiile Basoc, Bărancă, Boance, Chicolan, Creţu, Dumitru, Hicol/Ghicol, Nedelco, Pricope, Rupturianu şi Săre) au făcut o jalbă la domnie, redeschizând procesul cu logofătul Costache Conachi care le încălca proprietatea, nu le respecta drepturile cele vechi şi care îi silise ("pe de o parte, înşălându-ne, iar pe de alta, cu grozăvii, bătăi şi închisori") să părăsească moşia pe care o aveau de schimb chiar cu logofătul[38].

Văzând toate aceste silnicii, răzeşii îl chemaseră din Rusia pe "rudenia noastră porutcicul Ivan Groza Nougorodschii", care dusese cu el "hrisovul şi documenturile moşiei Gârleştii încă din vreme împărătesii Ecaterina"[39]. Cu acel prilej, trebuie să se fi făcut traducerea uricului domnesc din 23 martie 1528, dat lui Nicoară Grozav pentru Gârleşti ("di pi sârbie s-au tălmăcit din cuvânt în cuvânt, de mine Hrisanth erom. din Sf. Sava, la 1831 augt. 13")[40]. Această traducere a ajuns până la noi; nu ştiu ce va fi devenit documentul original de la Petru Rareş.

Înfăţişarea actelor celor vechi nu i-a ajutat cu nimic pe răzeşi, "din cari pricină bătrânul porutcic mai mult de mâhniciune au şi murit"[41]. Ei, însă, îşi vor reafirma drepturile în jalba din 1838 - expresie clară a manifestării conştiinţei genealogice. Răzeşii spun că au rămas "robi în stăpânire dumisali logofătului Conachi, atunce când şi noi ca şi alţâi avem drit a ne numi, pentru că ne tragim din boieriul pârcălabu

[34] *Pomelnicul...*, p. 97, ap. critic : "Nicoară şi Marie, mama lui, şi soţia lui, Maria, Nicoară vornic".

[35] DIR, A, XVI/1, p. 444, nr. 403.

[36] *Ibidem*, XVI/2, p. 64, nr. 61.

[37] Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 82.

[38] G. T. Kirileanu, *Răzăşii din Gârleşti în luptă cu logofătul Costache Conachi*, în idem, *Scrieri*, II, ediţie îngrijită, note, comentarii şi bibliografie de Constantin Bostan, Bucureşti, 1997, p. 26-29.

[39] *Ibidem*, p. 28.

[40] DIR, A, XVI/I, p. 284, nr. 248.

[41] G. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 28.

Nougorodului Necoară"[42]. Logofătul "lucrează cu noi ca cu cei mai proşti săteni ai săi, în vreme când noi pururе am fost şi suntem răzeşi pe părţâle noastre şi ne tragim din boierul Necoarâ Grozavu pârcălab Nougorodului"[43].

După mărturiile păstrate, pare că răzeşii din Gârleşti au câştigat procesul, căci "fără pricini binecuvântate nu s-ar ierta a izgoni pe nişte lăcuitori de pe proprietaoa cuiva, mai vârtos când aceştie sunt şi răzăşi în trupul moşiei"[44].

*

Nicoară Grozav pare să-şi fi început activitatea în domnia lui Bogdan III. Într-un act de danie din 1528, Petru Rareş spune că boierul "a slujit mai înainte sfântrăposaţilor Bogdan voievod, fratele domniei mele, şi nepotului domniei mele, Ştefan voievod, drept şi credincios"[45].

În documente din 1521 şi 1522, este numit "Grozav vornicul" - evident, nu mare vornic, căci această dregătorie era deţinută, la vremea aceea, de Petre Carabăţ. După complotul din 1523, Ştefăniţă voievod îl va aşeza în pârcălăbia Cetăţii Noi[46]. De la 3 martie 1527 i se va alătura şi Danciul Huru[47]. Grozav este atestat ca pârcălab până la 5 martie 1529[48].

În această calitate, el întăreşte, alături de ceilalţi membri ai sfatului domnesc, tratatul dintre Petru Rareş şi regele Poloniei, din 21 octombrie 1527[49].

La 9 martie 1529, Nicoară Grozav apare ca vornic[50], dregătorie în care este atestat, ca membru al sfatului, până la 29 aprilie 1529[51]. După părerea lui Mihai Costăchescu, Nicoară Grozav "a fost însărcinat cu vornicia anume" pentru campania din Ardeal[52]. Ipoteza are toate şansele să fie verosimilă, dacă i se mai adaugă o constatare: predecesorul lui Grozav în vornicia Moldovei, Ştefan Hrană, este menţionat în sfatul domnesc până la 18 mai 1528[53]. În alcătuirea sfatului de la 5 martie 1529[54], vornicul lipseşte. Poate că Ştefan Hrană murise - trebuie să fi fost destul de bătrân - , locul lui a rămas o vreme neocupat, dar, cum campania din Transilvania se apropia, Petru Rareş a fost silit să desemneze un vornic cu reale calităţi militare. S-a oprit la unul din pârcălabii de Cetatea Nouă.

Aşteptările nu i s-au dovedit zadarnice[55]. Nicoară Grozav a preluat comanda

---

[42] *Ibidem.*

[43] *Ibidem.*

[44] *Ibidem*, p. 30.

[45] DIR, A, XVI/1, p. 274-275, nr241.

[46] *Ibidem*, p. 223, nr. 196.

[47] *Ibidem*, p. 229, nr. 202.

[48] *Ibidem*, p. 299, nr. 265.

[49] Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II/3, p. 728 (text slav), 732 (text latin), nr. CCCCLXI.

[50] DIR, A, XVI/1, p. 300, nr. 267.

[51] *Ibidem*, p. 321, nr. 286.

[52] Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod (1517-1527)*, Iaşi, 1943, p. 297.

[53] DIR, A, XVI/1, p. 296, nr. 261.

[54] *Ibidem*, p. 299, nr. 265

[55] Victoria pe care a obţinut-o în Ardeal l-a determinat pe I. Ursu să-i închine acestui

corpului de oaste care a trecut în Transilvania prin pasul Oituz, cu poruncă straşnică de la domn să-i supună pe saşi. A ajuns în Ţara Bârsei, unde a ars şi prădat localitatea Săcele[56]. La 22 iunie, a fost întâmpinat, în apropierea zidurilor cetăţii Feldioara, de armata lui Ferdinand. "Duşmanii se arătau a fi mai puternici - avea să consemneze, în letopiseţ, episcopul Macarie - şi prin armele, care se obişnuiesc a se numi puşti şi prin altele mai mici asemănătoare lor, din care aveau mulţime mare, pe unele le aveau gata, iar pe altele le pregăteau [...]. Iar creştinii au chemat în ajutor pe Dumnezeu şi au pornit lupta cu dânşii; duşmanii îndată au luat-o la fugă şi au dat dosul, iar armele despre care am vorbit mai înainte, cu carele şi vizitiii [...], pe toate le-au părăsit cu ruşine. Şi au căzut o mulţime dintre dânşii lângă râul Bârsei, străpunşi şi tăiaţi şi ucişi şi au fost ca un gunoi al pământului [...]. Şi s-au întors învingători de la luptă cei cu nume de creştini, cu căpeteniile lor şi luând pradă de la duşmani, au adus-o cu multă cinste domnului Petru voievod"[57]. Despre victoria zdrobitoare de la Feldioara şi despre prăzile luate de moldoveni spun câte ceva şi cronicarii saşi[58]. Iar un funcţionar care înregistra veniturile şi cheltuielile în registrul oraşului Braşov nu s-a putut abţine să nu însemneze următoarele: "în acea nenorocită luptă, ca să nu spunem fugă ruşinoasă, toate tunurile, asemenea şi oamenii noştri, au fost nimiciţi şi capturaţi de moldoveni; niciodată Ţara Bârsei n-a văzut pricinuindu-i-se o atât de mare înfrângere"[59]. Un contemporan avea să povestească: "li Bogdani hanno havuto vittoria con occision de più de persone 10 milla. Et che ditto exercito Bogdano con grandissima preda era ritornato nel paese"[60]. Partea cea mai însemnată a prăzii o formau, fără îndoială, tunurile capturate de la ferdinandişti, tunuri pe care oastea moldovenească le va pierde, doi ani mai târziu, în bătălia de la Obertyn[61]. Povestea aceasta cu tunurile pare să-i fi impresionat într-un chip deosebit pe contemporani. Ercole Dalmatul, aventurier renascentist în căutarea unui rost prin Europa, a făcut câteva însemnări despre înfrângerea lui Rareş la Obertyn, neuitând să adauge şi întâmplarea cu tunurile "lui Ferdinand", luate de principele moldav "când a înfrânt trupele lui Ferdinand în Transilvania"[62].

Vornicul Nicoară Grozav a repurtat pentru Petru Rareş - rămas în Moldova, să vegheze la patul de suferinţă şi agonie al doamnei sale - cea mai strălucită victorie de care avea acesta să se bucure în cele două domnii. Este cu atât mai ciudat, deci, că în documentele de după campania din Transilvania - cel dintâi este de-abia din 23 aprilie

boier un medalion încă acum nouă decenii : I. Ursu, *Vornicul Grozav,* în Cv.L., 1, 1907, p. 105-109; o variantă prescurtată în idem, *Petru Rareş,* Bucureşti,1923, p. 94.

[56] Idem, *Petru Rareş,* p. 13; Radu Constantinescu, *Moldova şi Transilvania în vremea lui Petru Rareş. Relaţii politice şi militare (1527-1546),* Bucureşti,1978, p. 41.

[57] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan,* ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti,1959, p. 96-97. O altă descriere a bătăliei, la Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ediţia a II-a, îngrijită de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 149.

[58] I. Ursu, *op. cit.,* p. 14; Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre saşi. Românii în cronica săsească,* Bucureşti,1980, p. 193-194.

[59] Hurmuzaki-Densusianu, *Documente,* II/3, p. 646-647, nr. CCCCXLII.

[60] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti,* I, Bucureşti,1929, p. 8, nr. 9.

[61] I. Ursu, *op. cit.,* p. 28.

[62] *Călători străini despre Ţările Române,* I, volum îngrijit de Maria Holban, Bucureşti,1968, p. 315.

1530[63] - Grozav nu mai apare în nici o dregătorie. În domnia lui Ştefan Lăcustă, întâlnim un Grozav ca al doilea pârcălab de Neamţ, între 7 martie 1540[64] şi 30 noiembrie acelaşi an[65]. Gh. Ghibănescu[66], Mihai Costăchescu[67] şi Nicolae Stoicescu[68] l-au socotit ca fiind fostul vornic. Identificarea mi se pare imposibilă. Ca argumente, se pot aduce acelea formulate, în 1923, de I. Ursu: "Găsim un Grozav pârcălab de Neamţ sub Ştefan Lăcustă. E greu însă de admis că ar fi tot bătrânul vornic, care a bătut pe saşi la Feldioara în 1529. El era în vârstă înaintată, căci a servit şi sub Bogdan şi Ştefăniţă, după propria mărturisire a lui Rareş, în documentul din 1528; în cazul că ar fi acelaşi, atunci n-am putea explica altcum faptul că nu mai figurează în consiliu de la 1531, decât că a fost dizgraţiat de Rareş"[69]. Nu se poate accepta varianta unei dizgraţii, după ce vornicul Grozav îi adusese principelui său o nestemată precum victoria de la Feldioara. Cred, mai degrabă, că vornicul a murit după întoarcerea în Moldova, poate în urma unor răni căpătate în bătălie. Pârcălabul de Neamţ de la 1540 trebuie să fie altcineva, eventual chiar o rudă a lui Nicoară Grozav.

*

Documentele conţin informaţii despre cinci proprietăţi ale vornicului Grozav, toate situate în Ţara de Jos: Sârbi şi Ciocodeeşti, cumpărate, la 1521, pentru 530 de zloţi[70], Poiana, cumpărat, la 1522, contra sumei de 270 de zloţi[71], o parte din Gârleşti, pe Bârlad, cumpărată pentru 150 de zloţi[72] şi seliştea Şendreşti, la Polocine, primită de la Petru Rareş pentru slujbă credincioasă[73]. Această selişte va fi vândută, în 1546, de fiul vornicului, Ion[74]. Unul dintre sate (Ciocodeeşti, după presupunerea lui Mihai Costăchescu[75]) a devenit *Grozăveşti*, schimbându-şi numele după acela al proprietarului. Dar Grozăveştii (ca şi Sârbii, de altfel) sunt incluşi în comuna *Nicoreşti*[76] - însemnat centru viticol - care-şi trage denumirea, evident, de la un Nicoară. Nicoară Grozav ?

În afară de proprietăţile funciare, Nicoară Grozav mai avea şi ţigani, dintre care o roabă va fi vândută, în 1554, de feciorul său, lui Mogâldea vistiernicul[77].

---

[63] DIR, A, XVI/1, p. 322, nr. 287.

[64] *Ibidem*, p. 393, nr. 356.

[65] *Ibidem*, p. 402, nr. 364.

[66] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, I, Iaşi,1906, p. 209.

[67] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 297.

[68] Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 310.

[69] I. Ursu, *op. cit.*, p. 94, n. 2.

[70] DIR, A, XVI/1, p. 181, nr. 161.

[71] *Ibidem*, p. 209, nr. 184.

[72] *Ibidem*, p. 283, nr. 248.

[73] *Ibidem*, p. 274-275, nr. 241.

[74] *Ibidem*, p. 444, nr. 403.

[75] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 293.

[76] *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, I, *Repertoriul istoric al unităţilor administrativ-teritoriale. 1772-1988*, partea 1, *A. Unităţi simple (Localităţi şi moşii)*, A-O, coordonatorul seriei Dragoş Moldovanu, Bucureşti, 1991, p. 499.

[77] DIR, A, XVI/2, p. 64, nr. 61.

Efrem Huru

Vornicul Efrem Huru era scoborâtor dintr-o familie atestată încă din vechime în pământul Moldovei, cu întinse înrudiri, astăzi doar bănuite, după perpetuarea unor prenume şi după stăpânirea unor moşii[78].

Efrem şi fraţii săi, Danciul, Mihoci, Maria, Maruşca şi Stanca, erau copiii lui Oană Huru medelnicerul[79] şi nepoţii lui Ilea Huru comisul[80]. Într-un document din 1546, copiii lui Oană Huru se declarau "nepoţi" ai lui Petru Huhulea şi-şi împărţeau sate moştenite de la acesta[81].

Petru Huhulea trebuie să le fi fost înaintaş pe linie feminină[82]. El este un personaj relativ bine cunoscut. A trăit în prima jumătate a veacului XV şi a fost părintele lui Isaia de la Răcătău[83], al Stanei şi al lui Danciul[84]. Isaia a avut mai mulţi copii: pe Huhulea postelnicul, pe Danciul, Cozma, Stana, Marena şi Irina[85]. Sora lui, Stana, a fost mama lui Pătru Fărcaş şi a Martei, în timp ce Danciul a fost părintele lui Toma şi al Annei[86]. La 1490, Isaia şi nepoţii săi îşi împărţeau nişte proprietăţi, desigur moştenite de la Petru Huhulea; pe această cale, fraţii Pătru Fărcaş şi Marta, pe de o parte, Toma şi Anna, pe de altă parte, au intrat, fiecare, în posesia unui sfert din Găleşeşti, la gura Răcătăului, a unui sfert din mănăstire, a unui sfert din poieni şi a unei şesimi din Pănceşti[87]. Şi iată ce ocini moştenite de la Petru Huhulea îşi împărţeau, în 1546, fiii lui Oană Huru: un sfert din Găleşeşti, la gura Răcătăului, un sfert din mănăstire, un sfert din poieni şi Pănceştii, pe delniţa din jos[88]. În documentul din 1546 este vorba, evident, de aceleaşi părţi de sate cuprinse şi în uricul de la 1490. Acest lucru, ca şi faptul că fiii lui Oană Huru declară că aceste sate sunt ocinile lor, din dresele "moşului" lor, Petru Huhulea, de la Alexandru cel Bun[89] constituie dovada că Efrem Huru şi fraţii săi moşteniseră de la înaintaşul lor, în linie directă, părţile de sate care făcuseră obiectul împărţirii din 1490.

Dreptul lor de moştenire le venea prin părinţi şi cum nu Oană Huru era descendent din Petru Huhulea (cum se va vedea imediat), înseamnă că mama lor era nepoata acestui boier. Întrucât fiii lui Oană Huru erau proprietari exact pe părţile de sate împărţite la 1490, rezultă că mama lor era fie Marta, fiica Stanei, nepoata lui Petru Huhulea, fie Anna, fiica lui Danciul şi nepoata aceluiaşi Petru Huhulea. În primul caz,

---

[78] Ştefan S. Gorovei, în AIIAI, XVII, 1980, p. 738, recenzie la: Dumitru Velciu, *Grigore Ureche,* Bucureşti, 1979; Maria Magdalena Székely, *Neamul lui Nestor Ureche,* în AIIX, XXX,1993, p. 655, 657, 658 şi anexa 1.

[79] DIR, A, XVI/1, p. 470, nr. 425.

[80] *Ibidem,* p. 114, nr. 109.

[81] *Ibidem,* p. 470, nr. 425.

[82] Maria Magdalena Székely, *op. cit.,* p. 655.

[83] DIR, A, XVI/1, p. 142, nr. 130.

[84] DRH, A, III, p. 134, nr. 72.

[85] DIR, A, XVI/1, p. 71-72, nr. 67.

[86] DRH, A, III, p. 134, nr. 72. O spiţă a lui Isaia şi a fraţilor săi, la Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voievod (1504-1517),* Bucureşti,1940, p. 214.

[87] DRH, A, III, p. 134, nr. 72.

[88] DIR, A, XVI/1, p. 470, nr. 425.

[89] *Ibidem.*

fata lui Oană Huru, Stana, purta numele bunicii sale materne; în al doilea caz, Danciul Huru purta numele bunicului matern. Mai există un indiciu, indirect, că soţia lui Oană Huru a putut să fie Anna, fiica lui Danciul Huhulea: la 1610, strănepoţii lui Efrem Huru sunt arătaţi ca proprietari ai satului Dănceşti, în ţinutul Covurlui[90]. Or, numele satului vine, desigur, de la un Danciul, vechi proprietar sau întemeietor al aşezării, care ar putea să fie Danciul Huhulea.

Căsătoria lui Oană Huru cu nepoata lui Petru Huhulea s-a putut produce pe fondul unei înrudiri mai vechi, aceasta putând explica de ce o soră a lui Oană Huru se numea Stana (ca şi fiica lui Petru Huhulea) şi o alta - Marta (ca şi fiica Stanei, nepoata lui Petru Huhulea). Oană Huru medelnicerul a mai avut trei fraţi: Dragoş, Stana şi Marta[91]. Ei erau copiii lui Ilea Huru comisul.

Într-un document din 1518, Oană (care este numit, aici, foarte ciudat, "Tarcanul") şi fraţii lui spun că sunt nepoţi lui Oană Ureacle[92]. Acest boier a fost dregător în răstimpul 1435-1447, cu un interludiu scurt în domnia lui Ilie I. Calculul generaţiilor arată că Oană Ureacle a fost contemporan cu părinţii lui Ilea Huru, iar prenumele fiului lui Ilea (Oană) este un semn că Oană Ureacle era înaintaşul Huhuleştilor[93]. Întrebarea este, însă: era Oană Ureacle *tatăl* sau *socrul* lui Ilea Huru? Judecând după supranumele diferite, s-ar zice că-i era socru. Dar cazuri de modificare a supranumelor de la o generaţie la alta se constată până în veacul XVIII. Pe de altă parte, la 2 martie 1472, comisul Ilea Huru primea uric pe "ocinile lui drepte", între care şi Urecheşti, "pe Trotuş, în faţa Ajudului"[94]. Prin urmare, Urecheştii erau proprietatea lui, moştenită de la înaintaşi (ca şi satul-matrice Hurueşti, pe Polocini, confirmat în acelaşi document). În acest caz, *este de admis că Oană Ureacle a fost tatăl lui Ilea Huru.*

Nu se ştie cu cine a fost căsătorit Oană Ureacle. Poate cu o fată a lui Nan clucerul, căci Drăgălina, nepoata de fiică a lui Nan, îl numeşte pe Ilea Huru "văr"[95]. Este tot atât de adevărat, însă, că puteau să fie şi veri mai îndepărtaţi. Ilea Huru a mai avut o soră, Anca, şi un frate (necunoscut cu numele), tatăl unei Maria[96]. Boierul a fost comis în domnia lui Ştefan cel Mare, din 1471 până în 1476.

Vornicul Efrem Huru a fost căsătorit cu o jupâneasă numită Nastea[97], al cărei neam este, deocamdată, necunoscut.

Documentele vorbesc despre patru copii ai lui Efrem: Floarea[98], Dragoş[99] (numit aşa, evident, după fratele bunicului său patern), Anghelina şi Lupe Huru.

---

[90] *Ibidem,* XVII/2, p. 301, nr. 400.

[91] *Ibidem,* XVI/1, p. 114, nr. 109.

[92] *Ibidem.*

[93] În 1636 apare un grup mare de urmaşi ai lui Oană Ureacle, ca proprietari ai unei părţi din Brătuleşti, numit apoi Focşani, pe Milcov, la Vadul Vechi (DRH, A., XXIII, p. 582-583, nr. 531). În afara acestui document, nu-mi este cunoscută vreo altă atestare a Urecheştilor la Brătuleşti-Focşani. Nu ştiu pe ce filieră coborau personajele de la 1636 din Oană Ureacle.

[94] *Ibidem,* II, p. 271, nr. 183.

[95] *Ibidem,* III, p. 402, nr. 226; DIR, A, XVI/1, p. 64, nr. 59. Pentru posteritatea lui Nan clucerul, v. *ibidem,* p. 74, nr. 70 şi p. 209, nr. 184. Despre acelaşi : Mihai Costăchescu, *op. cit.,* p. 161-164.

[96] DRH, A, III, p. 402, nr. 226.

[97] *Pomelnicul...,* p. 117, r.21.

[98] DIR, A, XVI/2, p. 79, nr. 72.

[99] *Ibidem,* p. 83, nr. 75.

Anghelina a fost căsătorită cu Telea stolnicul şi a avut o fată, Varvara[100]. La rândul său, Varvara - soţia, se pare, a unui nepot de fiu al lui Costea Cârje pârcălabul de Neamţ - a fost mama a două fete: una (nenumită de documente) s-a căsătorit cu Dumitraşco diacul (care, în unele izvoare, apare şi ca Zaharia diacul din Gherghesti); cealaltă, Ştefania, a fost soţia lui Ursu Buciumaş vătah de pitărei[101]. Aceştia din urmă au avut mai mulţi copii: Ionaşco din Zmeiani, Dumitraşco, Ursul aprod din Zmeiani, Sofica, Măricuţa (căsătorită cu Ionaşco Fulger), Axinia (căsătorită cu Gligoraş Gheuca) şi Chelsia[102]. Axinia şi Gligoraş Gheuca au fost părinţii lui Gavri din Ruşi şi ai Malancăi (soţia căpitanului Pascal şi mamă a Ancuţei şi a lui Gavrilaş Pascal armaş)[103].

Lupe Huru a fost pârcălab de Hotin în domnia lui Ion vodă. Din căsătoria lui cu o Cristina au rezultat patru fete: Grozava vistierniceasa, Anghelina Bărboaia păhărniceasa, doamna Marica (soţia lui Ion vodă) şi Nastasia (botezată aşa, după bunica paternă), căsătorită Ciolpan[104].

Nu se ştie din ce neam cobora jupâneasa Cristina. Un document din 1581, în care soţia lui Lupe Huru apare cu numele Armanca, o arată pe aceasta ca proprietară în satul Oteşti[105]. Oteştii aparţinuseră, în vremea lui Ilie I, unei Neaga, de la care au trecut la copiii săi şi apoi la urmaşii acestora[106]. Dar Oteşti, pe apa Răcătăului, era satul de obârşie al lui Ştefan Tomşa II[107]. O mai veche cercetare a avansat ipoteza că acest domn descindea din Neaga, stăpâna cea de demult a satului[108]. Prin cumpărături, părţi din Oteşti vor intra în posesia vornicului Condrea Bucium. Reamintesc, în acest context, că, în familia Bucium, prenumele *Cristina* era relativ frecvent, indiciu al unei posibile înrudiri cu jupâneasa lui Huru. Dat fiind că Armanca/Cristina avea ocină la Oteşti, înseamnă că şi ea era coborâtoare din acea Neaga de la mijlocul veacului XV şi, deci, rudă cu viitorul domn Ştefan Tomşa II. Pe de altă parte, la 1581, doamna Marica primea o danie în sate de la "unchiul" ei, Toader Bucotco clucerul[109]. Acest boier era fiul pârcălabului Bratul Hrincovici. Dacă doamnei Mărica, el îi era unchi, înseamnă că era ori frate cu unul din părinţi (dar nu este cunoscută vreo înrudire între neamurile Huru şi Hrincovici şi nici - din cele expuse mai înainte - nu pare că soţia lui Lupe Huru ar fi fost soră cu Toader Bucotco), ori văr cu aceştia, ceea ce ar putea să indice că Nastea, soţia lui

[100] *Ibidem*, XVII/1, p. 54, nr. 82; *ibidem*, XVII/2, p. 301, nr. 400; DRH, A, XIX (1626-1628), volum întocmit de Haralambie Chirca, Bucureşti, 1969, p. 609-610, nr. 444.

[101] DIR, A, XVI/4, p. 266, nr. 329; *ibidem*, XVII/2, p. 301, nr. 400.

[102] Nicolae Docan, *"Cubăia" - soţia lui Constantin vodă Cantemir*, în AIIX, XXVIII, 1991, p. 369; Petronel Zahariuc, *Înalţi ierarhi şi familiile lor. I. Leon Gheuca*, în AG, II (VII),1995, 3-4, p. 204.

[103] Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 196.

[104] DRH, A, XIX, p. 240, nr. 185.

[105] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XIX, Iaşi, 1927, p. 144, nr. 105.

[106] DIR, A, XVI/3, p. 171-172, nr. 225; p. 414, nr. 503; p. 440, nr. 529; *ibidem*, XVII/1, p. 101, nr. 142; p. 254, nr. 338; *ibidem*, XVII/3, p. 191, nr. 289; *ibidem*, XVII/4, p. 202, nr. 251; p. 249, nr. 308; *ibidem*, XVII/5, p. 88, nr. 122; p. 327, nr. 433; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XIX, p. 48, nr. 30-32; p. 49, nr. 33-34; p. 50-51, nr. 35; p. 105, nr. 77; p. 114, nr. 83; p. 138, nr. 99; p. 140-141, nr. 102.

[107] Miron Costin, *Opere*, ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti,1958, p. 58.

[108] Ştefan S. Gorovei, *Contribuţii la genealogia familiei domnitoare Tomşa*, în RA, an.XLVIII,1971, vol. XXXIII, nr. 3, p. 382, 384.

[109] DIR, A, XVI/3, p. 167-168, nr. 222.

Efrem Huru, va fi făcut parte din rămuroasa familie Hrincovici.

La scoaterea din domnie a lui Ion vodă, socrul său, Lupe Huru, a fugit în Polonia: "când a fugit Huru pârcălabul de Hotin cu toate jupânesele în Ţara Leşească", spune un document[110]. O foarte vie secvenţă de viaţă reiese dintr-un gest al pârcălabului Huru; în 1580, dregătorul şi jupâneasa sa au dăruit fiicei lor, Grozava, o cupă purtând următoarea inscripţie :

"Această cupă a făcut-o Lupe Huru şi soţia sa, Cristina, şi a dat-o fiicei sale, Grozava, ca să bea sănătoasă, în anul 7088, luna august, în 8 zile"[111].

Cupa aceasta conţine şi reprezentarea însemnului heraldic al lui Lupe Huru (care ar putea să fie al întregii familii) - o cruce triplă[112].

După consemnarea din pomelnicul mănăstirii Suceviţa, doamna Marica şi Ion vodă au avut copii, probabil morţi de mici[113]. Anghelina Bărboaia păhărniceasa (soaţa, deci, a unui paharnic Bărboi - poate, înaintaşul vornicului Ursu Bărboi) a avut două fete, Nastasia şi Greaca[114]. Nastasia Ciolpăneasa a fost mama lui Dumitru Ciolpan "Şchiopul"[115].

Mai există un grup de urmaşi ai lui Efrem Huru, atestaţi la 1650: Andrei Udiman, soţia sa, Anghelina, fata lui Cozma Verdeş, şi copiii lor, Vasile şi Iuraşcu din Fântânele, împreună cu Necula Gheorma şi copiii acestuia, Machidon, Alexandru şi alţii, strănepoţii lui Huru vornicul din Lărgăşani (ţinutul Tecuci). Ei au vândut lui Matei Basarab satul Bălăneşti, pe Bârlad, cu vaduri de moară, pentru înzestrarea mănăstirii Soveja. Noul proprietar a primit, o dată cu satul, şi uricul de la Petru vodă Rareş[116]. Că este vorba de descendenţi ai vornicului Huru o confirmă menţionarea satului Lărgăşani care, cum voi arăta imediat, a fost cu adevărat proprietatea lui Efrem Huru. Despre stăpânirile sale la Bălăneşti, pe Bârlad, nu avem informaţii contemporane. Uricul lui Petru Rareş, despre care se vorbea la 1650, nu pare să se fi păstrat. Bălăneştii trebuie să fi fost, însă, o parte a domeniului din zona Bârladului, stăpânit de Efrem Huru.

Este, aici, locul potrivit pentru a discuta şi despre alţi posibili membri ai familiei Huru. Documente ale satului Băişeşti, pe Moldova atestă faptul că a şasea parte din acest sat a fost stăpânită, cu uric de danie de la Ilie I şi Ştefan II, de un oarecare Efrim Huru şi apoi de urmaşii săi : Malea (fiică), Anuşca Lata (nepoată), Măgdălina şi sora ei, căsătorită cu un Condrea (strănepoate) şi de fiica acestora din urmă, Mărica[117].

---

[110] Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei,* Bucureşti, 1937, p. 31, nr. 19.

[111] Ştefan S. Gorovei, *Cu privire la heraldica medievală românească,* în AG, II (VII),1995, 1-2, p. 279.

[112] *Ibidem.*

[113] Victor Brătulescu, *Pomelnicul cel mare al mănăstirii Suceviţa,* în MMS, XLIV, 1968, 3-4, p. 188: "Ioan domn... voievod şi al doamnei lui, doamna Marica, şi al fiilor lor".

[114] DRH, A, XXIII, p. 312, nr. 271.

[115] *Ibidem.*

[116] *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală a Statului,* II, Bucureşti, 1959, p. 412, nr. 2123; *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea,* II. *Moldova,* alcătuit de Vasile Mihordea, Ioana Constantinescu, Corneliu Istrati, Bucureşti,1966, p. 380, nr. 376.

[117] Teodor Balan, *Documente bucovinene,* I, Cernăuţi,1933, p. 91, nr. 33; p. 92-93, nr. 34.

Prin vânzare, această parte din Băişeşti a ajuns în posesia mănăstirii Humor[118]. Prenumele *Efrim,* adăugat numelui *Huru* îmi pare un indiciu destul de serios pentru a presupune existenţa unei înrudiri apropiate între proprietarul Băişeştilor şi familia vornicului Efrem Huru. Să fi fost acest Efrem Huru, contemporan cu Iliaş şi Ştefan voievozi, un frate al lui Oană Ureacle ? Pe de altă parte, la 1586, mănăstirea Slatina primea întărire pe a patra parte din Băişeşti, "danie de la Huruoae călugăriţa şi de la Lateş, pentru sufletul lor şi pentru sufletul părinţilor lor şi al moşilor lor"[119]. După o jumătate de veac, în 1637, călugării de la Slatina aveau să vândă mănăstirii Humor dania "de la Hururoae călugăriţa şi de la Lateş", şase jirebii din Băişeşti, pentru 80 de taleri[120]. În documente mai târzii, de întărire a proprietăţilor mănăstirii Humor, este menţionată această parte din Băişeşti, cumpărată de la "Huhuroaia călugăriţa" pentru 80 de taleri[121]. "Huhuroaia călugăriţa" nu trebuie confundată cu "Huhuloaia" călugăriţa, Odochia/Dionisia, jupâneasa lui Dumitru Huhulea şi nepoata de fiică a logofătului Ioan Tăutul. "Huhuroaia" este o deformare târzie a numelui "Huroaia", care apare în documentul original din 1586. De altfel, neamul Huhulea nu a avut stăpâniri la Băişeşti. Nu ştiu cine va fi fost călugăriţa Huroaia. Nu ştiu nici cine va fi fost *Lateş,* dacă va fi avut vreo legătură cu Anuşca *Lata*[122] şi în ce raporturi de rudenie era el cu Huroaia.

Într-un zapis scris de mâna ei şi întărit cu pecetea ei, fosta doamnă a Moldovei, care se intitulează, simplu, "eu, Măriica de Cozmeşti, fata lui Lupe Huru ce-au fost pârcălab în Hotin", arată cum a dăruit "nepoatei" sale, Zenia, fata vornicului Mogâldea şi jupâneasa lui Dumitraşco Ştefan logofătul, două ţigănci, din cele care-i reveniseră în urma împărţirii cu surorile sale[123]. Zenia (Zinica), adică Eufrosina, era fiica lui Ionaşco Mogâldea şi a Salomiei Jora[124]. Nu ştiu cum îi venea ea nepoată doamnei Mărica: prin familia Huru sau prin neamul de la Oteşti al jupânesei Cristina ?

Editorul unui document din 8 februarie 1628 a citit într-o semnătură a unui martor la o vânzare numele "Vasilie Huru"[125]. În text, însă, numele martorului este Vasilie Băgea diac. În aceeaşi formă apare şi în uricul domnesc care s-a dat în urma zapisului, la 21 martie 1628[126]. Prin urmare, nu a existat un personaj cu numele Vasilie Huru în primele decenii ale veacului XVIII.

---

[118] *Ibidem.*

[119] *Ibidem,* p. 93-94, nr. 35 (document original). Un rezumat românesc din secolul XVIII, în DIR, A, XVI/3, p. 327, nr. 396.

[120] Teodor Balan, *op. cit.,* p. 218, nr. 115.

[121] *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente. 1393-1849,* întocmit de Vasile Gh. Miron, Mihai-Ştefan Ceauşu, Gavril Irimescu, Sevastiţa Irimescu, Bucureşti, 1983, p. 178, nr. 504; p. 181, nr. 518.

[122] Neamul Lata se număra printre proprietarii de pământ din Ţara de Jos, în ţinuturile Putna şi Tecuci (Aurel V. Sava, *Documente putnene,* I, Focşani, 1929, p. 5, nr. 5; p. 9, nr. 15; p. 16, nr. 22; p. 51, nr. 72; p. 55, nr. 82; p. 81, nr. 124; p. 84, nr. 130; p. 87-94, nr. 138; p. 105, nr. 156; p. 110, nr. 165; p. 111, nr. 167; Const. Solomon, C. A. Stoide, *Documente tecucene,* II, Bârlad, 1939, p. 71-75, nr. LXXV). Demn de subliniat este faptul că această familie era originară dintr-o zonă în care şi Efrem Huru avea proprietăţi.

[123] D. Agache, *Addenda et corrigenda la Documenta Romaniae Historica,* în AIIAI, XX,1983, p. 434.

[124] Ştefan S. Gorovei, *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche,* p. 120,123.

[125] DRH, A, XIX, p. 418-419, nr. 306.

[126] *Ibidem,* p. 447, nr. 328.

*

Cariera de mare dregător a lui Efrem Huru a fost foarte lungă. După ridicarea boierilor împotriva lui Ştefăniţă, la 1523, în sfatul domnesc au intervenit schimbări. Cu acest prilej, Efrem Huru a devenit spătar; este atestat în funcţie în răstimpul 10 aprilie 1524[127]- 9 septembrie 1525[128]. Cândva, după această dată, poate la venirea lui Petru Rareş pe tronul Moldovei, Efrem Huru va fi învestit ca al doilea pârcălab al Neamţului, după Costea Cârje (3 martie 1527[129] - 29 aprilie 1529[130]. La 23 aprilie 1530[131], este atestat întâia oară ca vornic, dregătorie pe care o va deţine neîntrerupt, chiar şi în domnia lui Ştefan Lăcustă[132]. Se pare, însă, că Efrem Huru a ocupat marea vornicie mai înainte de prima atestare în documentele interne: în locul de pârcălab de Neamţ, rămas liber, a fost numit fratele său, Danciul Huru; or, documente ardeleneşti îl arată pe acesta în funcţie încă de la 6 februarie 1530[133]. Socotesc, de aceea, că *data de 6 februarie 1530 marchează, implicit, şi prima atestare a lui Efrem Huru ca vornic.* La revenirea lui Petru Rareş în Moldova, "cându au sosit la Bârlad, acolo mare ospăţ şi cinste i-au făcut credinciosul şi cinstit boierinul său, Huru vornicul"[134]. Din păcate, din a doua domnie a lui Petru vodă, până în 1545, nu există pergamente cu marea mărturie. De aceea, nu se ştie ce dregătorie va fi avut Huru în toată această vreme. Abia la 17 septembrie 1545, apare ca martor în sfat, dar fără dregătorie[135], situaţie care se va păstra până la 4 martie 1546[136]. În acest timp, vornic a fost Nicolae Borcea. De la 16 martie[137] până la 2 aprilie 1546[138], Efrem Huru este atestat iarăşi ca vornic. La 4 aprilie 1546, este fără dregătorie şi vornic, din nou, Borcea[139]. După două zile, la 6 aprilie 1546, este arătat ca vornic[140], la 7 - 8 aprilie 1546, fără dregătorie[141] şi în răstimpul 11-16 aprilie 1546 - iarăşi vornic[142]. În fine, de la 20 aprilie 1546[143] şi până la 5 mai 1548[144], fără alte modificări, Efrem Huru va fi membru al sfatului domnesc fără dregătorie[145]. Este foarte stranie şi neobişnuită

---

[127] DIR, A, XVI/1, p. 223, nr. 196.

[128] *Ibidem*, p. 227, nr. 200.

[129] *Ibidem*, p. 229, nr. 202.

[130] *Ibidem*, p. 321, nr. 286.

[131] *Ibidem*, p. 322, nr. 287.

[132] *Ibidem*, p. 402, nr. 364.

[133] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 349, nr. DCLII; p. 350, nr. DCLIII.

[134] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 162.

[135] DIR, A, XVI/1, p. 410, nr. 377.

[136] *Ibidem*, p. 415, nr. 381.

[137] Arhivele Statului Bucureşti, *Documente istorice*, MCCXLV/16 (*Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, V, ms. la Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" Iaşi). Numele vornicului este ilizibil în acest document, dar el trebuie să fie Efrem Huru, căci Nicolae Borcea apare ca pârcălab de Hotin.

[138] DIR, A, XVI/1, p. 445, nr. 404.

[139] *Ibidem*, p. 447, nr. 405.

[140] *Ibidem*, p. 450, nr. 409.

[141] *Ibidem*, p. 451, nr. 410; p. 456, nr. 414.

[142] *Ibidem*, p. 457, nr. 415; p. 466, nr. 421.

[143] *Ibidem*, p. 469, nr. 424.

[144] *Ibidem*, p. 582, nr. 521.

[145] Datele oferite de Nicolae Stoicescu (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 311) pentru cariera lui Efrem Huru nu corespund întru totul realităţii documentare şi, de aceea, trebuie luate cu

această repetată modificare a componenţei sfatului în anii 1545-1546: când Efrem Huru este vornic, Nicolae Borcea este pârcălab de Hotin şi Moghilă este vistiernic; când Huru nu are nici o dregătorie, Borcea devine vornic, Moghilă trece la pârcălăbia Hotinului, iar ca vistiernic apare Dan. Nu am mai întâlnit situaţii similare în istoria Moldovei şi nici nu am putut găsi o explicaţie pentru aceastăă realitate ciudată.

În calitatea sa de pârcălab de Neamţ, Efrem Huru este menţionat în marea mărturie a tratatului dintre Petru Rareş şi Sigismund I al Poloniei (21 octombrie 1527)[146].

În 1531, Efrem Huru, de această dată vornic, a participat la campania pentru recucerirea Pocuţiei de ia poloni. În toiul luptei de la Obertyn, a căzut prizonier[147].

Se pare că Petru Rareş a reuşit să-şi răscumpere repede oamenii căzuţi în mâna polonilor[148]. În 1534, îl găsim pe vornicul Huru implicat în acţiunea de prindere a lui Aloisio Gritti şi a fiilor săi, veniţi în Transilvania în numele sultanului, dar şi cu năzuinţe ascunse[149]. După ce, cu vorbe meşteşugite, Toader logofătul a reuşit să câştige încrederea veneţianului[150], Efrem Huru a intrat cu oaste în Transilvania[151]. Avea sub comanda sa 5000 sau 6000 de oameni[152]. Asediat în cetatea Mediaşului, Gritti şi ai lui s-au predat moldovenilor[153]. Un însoţitor al lui Gritti, Francesco della Valle, povesteşte cum, dincolo de zidurile Mediaşului, "am putut vedea tot lagărul duşmanilor noştri şi mai ales pe acela al domnului Moldovei care-şi aşezase tabăra (cum s-a spus) în partea aceasta"[154]. Tabăra era a lui Efrem Huru (în 1534, Petru Rareş nu s-a deplasat personal în Ardeal). Vornicul o organizase ca pe orice altă tabără militară, cu corturi şi cu toate cele necesare unei armate aflate în pământ străin[155]. Padovanul della Valle îi descrie mai departe pe oştenii lui Huru: "moldovenii se apropiau în mare goană de noi şi eu, văzând că forţele mele nu ajungeau ca să-l apăr faţă de atâţia oşteni care păreau nişte lupi înfuriaţi, m-am hotărât să fug în oraş"[156]. Aloisio Gritti a fost tăiat de ardeleni şi se spune că fiii săi au fost duşi lui Petru vodă în Moldova[157]. Dacă lucrurile vor fi stat aşa, trebuie că vornicul Huru a purtat peste munţi preţioasa captură, "pe care o va fi încredinţat domnului său şi ca semn că

---

rezerve.

[146] Hurmuzaki-Densusianu, *Documente,* II/3, p. 728 (text slav), 732 (text latin), nr. CCCCLXI.

[147] "*Marschaleum supremum, quem illi eorum vocabulo Dwornik appelitant, is quando cum hominibus illis quibus praeest, Palatinum sequitur, flos et tota vis Moldaviae adesse putatur",* povesteşte un izvor contemporan (I. Ursu, *Bătăliile de la Gwozdziec şi Obertyn (1531),* în AARMSI, s.II, t. XXXV, 1912-1913, p. 459).

[148] Maria Magdalena Székely, *Marii logofeţi...,* I, p. 91.

[149] Aurel Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunî după unele documente turceşti inedite (1533-1534),* în SMIM, VII,1974, p. 101-160.

[150] Maria Magdalena Székely, *op. cit.,* p. 92.

[151] Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş,* Bucureşti,1982, p. 115.

[152] Radu Constantinescu a avansat chiar cifra de 12.000 de oşteni (Radu Constantinescu, *op. cit.,* p. 73).

[153] N. Iorga, *Relaţiile Moldovei cu Polonia după documente nouă,* I. *Petru Rareş şi politica sa faţă de poloni,* în idem, *Studii asupra evului mediu românesc,* ediţie îngrijită de Şerban Papacostea, Bucureşti,1984, p. 348.

[154] *Călători străini...,* I, p. 335.

[155] Despre corturile moldovenilor vorbeşte chiar della Valle *(ibidem,* p. 336).

[156] *Ibidem.*

[157] N. Iorga, *op. cit.,* p. 348.

misiunea pe care o primise o ştiuse duce la bună împlinire"[158].

Politica îndrăzneaţă, uneori de-a dreptul nechibzuită, dusă de Petru Rareş în plan extern, intervenţiile în Transilvania, exprimarea pretenţiilor asupra Pocuţiei, l-au stârnit pe sultanul Soliman Magnificul. A urmat capania din 1538. De spaima necredincioşilor, mai multi boieri - urmând exemplul domnului lor - şi-au trimis familiile şi averile în Transilvania, cu deosebire la Bistriţa. La fel a făcut şi vornicul Efrem Huru. Jupâneasa Nastea şi copiii, însoţiţi de slugi şi având asupra lor o sumă mare de bani, poate şi odoare, s-au adăpostit la Bistriţa. Două scrisori ale vornicului Huru povestesc câteva din păţaniile familiei sale în refugiu şi imediat după aceea. "Când a fugit Petru voievod - scria el judelui Bistriţei - atunci eu am trimis pe jupâneasa mea şi cu copiii mei acolo, la milostivirea voastră. Alta, pe când erau acolo, ei s-au speriat foarte de o primejdie şi au ascuns nişte bani într-o groapă şi n-au putut lua banii dintr-acea groapă, când s-au întors iar înapoi şi i-au lăsat acolo. Şi eu am trimis pe slugile mele la domnia ta ca să-mi aducă banii, iar domnia ta nu ştiu ce fel de oameni ai trimis domnia ta cu slugile mele şi mi-au luat banii şi au ademenit slugile şi au luat 1900 de zloţi. Pentru aceea, rog pe domnia ta, ca pe prietenul meu iubit, ca să te povăţuiască Dumnezeu, să siliţi pe aceşti oameni să-mi întoarcă banii mei, 1900 de zloţi, pe care mi i-au luat de la slugile mele"[159]. Într-o altă epistolă, Efrem Huru îi reaminteşte birăului Bistriţei "cum s-a întâmplat, pentru păcatele noastre, au intrat turcii în ţara noastră şi jupânesele noastre şi scumpele lor capete - în ţara voastră; iar acum jupânesei mele i-a fugit o slugă mică a mea, căzând în mâinile domniei tale. Drept aceea, cer şi rog pe domnia ta, ca pe cinstitul şi bunul meu prieten, să te învrednicească Dumnezeu şi Preacurata Maică a lui Dumnezeu să mi-o ţii la tine, la Bistriţa, şi să nu o dai în mâna nimănui, până când nu vom trimite la domnia ta. Şi ce vei cheltui, eu voi plăti domniei tale tot. Şi ce va fi treaba domniei tale la noi, eu voi face voia domniei tale. Şi o rog pe domnia ta mult, dacă poţi, să mi-o trimiţi prin nişte oameni, mult te rog pe domnia ta"[160].

Deşi a fost dregător sub Ştefan Lăcustă, la revenirea lui Petru Rareş în a doua domnie, Efrem Huru i-a ieşit în cale[161], primindu-l cu "cinste" - cum spune cronicarul - la Bârlad. De ce tocmai în acest târg ? Pentru că aici se afla reşedinţa vornicului[162]. În plus, în sudul Moldovei, în zona Bârlad-Adjud, se aflau şi proprietăţile lui Efrem Huru, ceea ce mă determină să presupun că învestirea ca vornic nu s-a făcut ţinându-se seama numai de calităţile boierului, ci şi de faptul că satele lui se găseau în imediata vecinătate a târgului unde avea să rezideze, în ţinuturi care erau puse sub jurisdicţia vornicului.

Din activitatea desfăşurată de Efrem Huru mai sunt cunoscute câteva hotărnicii de sate, făcute, toate, în Ţara de Jos : Greci şi Dilţigani (Cernaţi), în ţinutul Tutova[163] şi Sănăteşti, pe Zeletin[164].

---

[158] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 73.

[159] Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul*, Bucureşti, 1931, p. 538, nr. 520 (traducere după transcrierea textului slav).

[160] *Ibidem*, p. 539, nr. 521 (traducere după transcrierea textului slav).

[161] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 185.

[162] Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV- XVII)*, Bucureşti, 1968, p. 196-197.

[163] DIR, A, XVII/4, p. 105, nr. 144; *ibidem*, XVII/5, p. 59, nr. 73.

[164] *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, I, Bucureşti, 1957, p. 115, nr. 409.

Sub data de 19 iulie 1541, registrele de socoteli ale oraşului Braşov înregistrează alimentele trimise vornicului (*judex curiae)* lui Petru Rareş, în timpul campaniei încheiate cu prinderea lui Ştefan Mailat[165]. Va fi fost tot Efrem Huru, dar - cum am mai spus - de la această vreme nu există documente cu marea mărturie care să precizeze cu exactitate cine era deţinătorul vorniciei.

Remarcabilă este, pentru Efrem Huru, durata puţin obişnuită a activităţii sale ca mare dregător: 24 de ani, acoperind domniile lui Ştefăniţă vodă, Petru Rareş (amândouă), Ştefan Lăcustă şi Iliaş Rareş[166].

*

Efrem Huru a stăpânit mai multe sate în Moldova. Rumânii, pe Smila, îi cumpărase pentru 750 de zloţi, iar un sfert din Zmeiani, pentru 200 de zloţi[167]. Mai târziu, ginerele vornicului, Telea stolnicul, avea să cumpere aceste moşii de la socrul său, lăsându-le, după moartea lui, fiicei sale, Varvara[168]. Tot prin cumpărături îi reveniseră lui Efrem Huru Joldeştii, pe Volna, în ţinutul Putna (vânduţi, de fiul vornicului, în 1555, pentru 600 de zloţi[169]) şi Bărăştii (vânduţi, tot la 1555, de fiica lui Efrem, Floarea, pentru 200 de zloţi[170]). Din drese ale înaintaşilor săi, de la Alexandru cel Bun şi Bogdan III, lui Efrem Huru îi revenise satul Lărgăşani, pe Berheci, în urma unei împărţiri cu fraţii săi[171]. O altă moştenire pare să fi fost satul Dănceşti, în ţinutul Covurlui, moştenit, prin fiica sa, Anghelina, de strănepoţii vornicului[172]. Ocini îi erau, în acelaşi ţinut Covurlui, părţi din Scândureni şi Hrănăeşti - fostul sat Hurueşti, unde se aflaseră, cândva, curţile bunicului său, Ilea Huru comisul[173] şi unde este posibil să fi rezidat şi vornicul. În fine, la stăpânirile sale trebuie adăugat satul Bălăneşti, pe Bârlad, vândut de urmaşi, în 1650[174].

În afara proprietăţilor funciare, Efrem Huru mai deţinea şi ţigani, dintre care unii vor fi moşteniţi de fiii săi, Dragoş şi Lupe[175].

*

În veacul XIX, câţiva boieri moldoveni cărturari au pus pe seama unui

---

[165] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt,* III, Braşov,1896, p. 107.

[166] S-a presupus - pe bună dreptate, cred – că dispariţia lui Huru din sfatul domnesc, la 1548, "s-ar putea datora vârstei înaintate" (Georgeta Ignat, Dumitru Agache, *Cu privire la politica urmaşilor lui Petru Rareş (1546-1552),* în AIIX, XV,1978, p. 154).

[167] DIR, A, XVI/1, p. 466-467, nr. 422.

[168] DRH, A, XIX, p. 609-610, nr. 444.

[169] DIR, A, XVI/2, p. 83, nr. 75.

[170] *Ibidem,* p. 79, nr. 72.

[171] *Ibidem,* XVI/1, p. 470, nr. 425.

[172] *Ibidem,* XVII/2, p. 301, nr. 400.

[173] *Ibidem,* XVII/1, p. 54, nr. 82; DRH, A, II, p. 271, nr. 183. Alte părţi din aceleaşi sate aparţineau fratelui lui Efrem, Danciul Huru, de la care vor trece la moştenitorii acestuia (DIR, A, XVII/1, p. 34, nr. 52; p. 55, nr. 84).

[174] *Catalogul documentelor moldoveneşti,* II, p. 412, nr. 2123; *Documente privind relaţiile agrare...,* II, p. 380, nr. 376.

[175] DIR, A, XVI/3, p. 52-53, nr. 68.

"membru" al familiei Huru, pretins cancelar al lui Dragoş vodă, o cronică plăsmuită de ei. *Cronica lui Huru* (cunoscută şi ca *Izvodul lui Clănău),* al cărei stil este evident influenţat de scrierile lui Dimitrie Cantemir, reconstituie istoria pământurilor din afara Carpaţilor de la retragerea românilor şi până la domnia lui Sas, fiul lui Dragoş vodă. Cancelarul Huru - spune "cronica" - ar fi copiat un original mai vechi, aparţinând lui *"Arbore Campodux".* Copia ar fi ajuns în Polonia, de unde a luat-o Clănău, spătarul lui Ştefan cel Mare, şi a tradus-o din latină în română. După amănunţite cercetări, *Cronica lui Huru* s-a dovedit un fals, în ciuda pledoariei pentru autenticitate făcută de cunoscuţi cărturari din secolul trecut[176].

Nicolae Borcea

Dacă activitatea vornicului Nicolae Borcea nu se distinge prin trăsături spectaculoase, în schimb genealogia sa - atât cea ascendentă, cât şi cea descendentă - este remarcabilă.

Borcea şi fraţii săi, Toader şi Sora, erau copiii unui Fădor, fiul Anuşcăi[177]. La 9 ianuarie 1488, această Anuşca, împreună cu Ivanco, "ruda[178] sa, cumpărau satul Făşcani, pe Crasna, de la fiii lui Iurie Şerbescul[179]. Cu acel prilej, Anuşca era arătată ca fiică a lui Ion Brădicescul. Acest personaj trebuie să fi trăit în prima jumătate a veacului XV şi să fi fost fiul sau nepotul unui Bradici/ Brădici. Şi iată că un document de la 1436 vorbeşte de satul Bradiceşti, pe Crasna, "unde a fost Albu şi Bradici"[180]. Bradiceştii se aflau tot pe apa Crasnei, ca şi Făşcanii cumpăraţi de Anuşca (cred că această cumpărare s-a făcut într-o zonă în care familia Anuşcăi avea deja proprietăţi). Satul "unde a fost Albu şi Bradici" a intrat, începând din 1436, în proprietatea lui Manciul Moica vornic de gloată şi a fratelui său, Tador Moica (Moicescul) spătar. În 1546, urmaşii vornicului Moica vor vinde partea lor din acest sat lui Toader Băloş logofătul[181]. Dar Toader Băloş a fost şi proprietar al satului Borceşti[182], al cărui nume vine, negreşit, de la un Borcea. Aceste observaţii conduc la presupunerea că Toader Băloş a devenit, prin cumpărare şi prin danie de la Petru Rareş, stăpân al unor sate în care-şi avea baştina Nicolae Borcea: Bradiceşti şi Borceşti. Bradici, atestat la 1436, era, dacă nu tatăl, în tot cazul moşul lui Ion Brădicescul şi întemeietorul neamului lui Borcea vornicul. Astfel, neamul urcă cel puţin până la sfârşitul secolului XIV[183].

---

[176] Gh. Boldur-Kostachi, *Fragment istoric, scris în vechea limbă română din 1495,* Iaşi, 1856; Gr. G. Tocilescu, *Studii critice asupra cronicelor române.* II. *Izvodul spătarului Clănău sau Cronica lui «Arbure Campodux» numită şi a lui «Huru»,* în RIAF, II, 1885, IV, p. 464-500; *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900,* Bucureşti, 1979, p. 247-248 (voce întocmită de Florin Faifer) - aici, şi bibliografia principală.

[177] DIR, A, XVI/1, p. 547, nr. 491.

[178] Probabil *văr,* dar documentul nu s-a păstrat în original ca să se poată verifica termenul utilizat pentru desemnarea gradului de înrudire.

[179] *Catalog de documente din Arhivele Statului Iaşi,* I, întocmit de Virginia Isac, Bucureşti, 1989, p. 111, nr. 258.

[180] DRH, A, I, p. 213, nr. 155.

[181] DIR, A, XVI/1, p. 458-459, nr. 416

[182] *Catalogul documentelor moldoveneşti,* I, p. 130, nr. 469.

[183] După părerea lui Mihai Costăchescu, Bradici "a trăit poate la începutul veacului [al

Ivanco, "ruda" Anuşcăi, a avut patru copii: Trifan, Maria, Anna şi Erina[184]. Nu cunosc posteritatea acestora. La fel, nu ştiu dacă fraţii lui Borcea (Toader şi Sora) au avut copii. Poate din ei cobora popa Sava şi "seminţia lui", Contăş uricarul, care, în 1656, spuneau că au parte de ocină la Fâşcani "dintr-un moş ci-l chema Fădor"[185].

Vornicul Nicolae Borcea s-a bucurat de urmaşi. La 9 septembrie 1656, Grigore fost comis şi fraţii săi primeau întărire pe satul Făşcani, pentru care avuseseră o judecată. Întru susţinerea drepturilor de proprietate, Grigore a făcut dovada că, pe de o parte, Fădor a fost tatăl lui Borcea şi, pe de altă parte, că aceştia erau moşii lui Grigore, arătat ca fiu al unui Ionaşco[186].

Un act puţin mai vechi, din 31 martie 1640, oferă câteva amănunte în plus. La data amintită, Vasile Lupu dădea lui Grigore postelnicul şi jupânesei lui, Măricuţa, satul Boţeşti (ţinutul Tecuci) şi întărea lui Grigore, împreună cu fratele lui, Dumitraşco, şi cu ceilalţi fraţi, fiii lui Ionaşco diacul din Gugeşti, părţi din Făşcani, pe Crasna şi părţi din Porcişeni. Separat, Grigore primea întărire pe nişte părţi din Micleşti, cum şi din alte sate[187]. Din coroborarea şi completarea informaţiilor culese din aceste două acte, rezultă că Grigore (postelnic, apoi comis), Dumitraşco şi ceilalţi fraţi ai lor erau fiii lui Ionaşco diacul din Gugeşti şi "nepoţii" lui Borcea vornicul. Din calculul generaţiilor, se vede clar că între Borcea şi Ionaşco trebuie să mai fi fost o generaţie. Cu alte cuvinte, Borcea vornicul era *nu bunicul,* ci *străbunicul* lui Grigore şi al fraţilor lui[188].

Grigore, proprietar al satului Micleşti, a avut doi fii - Vasile comisul şi Gavril logofătul[189]. Din Gavril (Miclescu) coboară familia boierilor Miclescu, a căror continuitate genealogică se poate urmări până în zilele noastre. Aşadar, pe filiera lui Borcea vornicul (indiferent dacă el era bunicul patern sau bunicul matern al lui Ionaşco diacul), neamul Micleştilor urcă sigur până în primele decenii de existenţă a statului moldav. Obârşia lor poate fi stabilită într-un sat de pe apa Crasnei.

*

Primul document în care Nicolae Borcea apare ca vornic în sfat este din 17 septembrie 1545[190], iar ultimul - din 4 martie 1546[191], nu din 1 martie 1546, cum scrie Nicolae Stoicescu[192]. Nu este exclus ca Borcea să fi fost membru al sfatului încă mai de

---

XV-lea], poate şi mai înainte, în veacul al XIV-lea" (Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* I, Iaşi,1931, p. 452).

[184] DIR, A, XVI/1, p. 291-292, nr. 258; p. 547, nr. 491.

[185] Document copiat în *Condica documentelor ce adeverează ghenealoghia familiei Miclescu, împreună cu arborul spiţei şi stema care pe razămul cercetărei s-au întărit şi prin hrisov domnesc,* nr. IX. *Condica* se află în posesia familiei Miclescu, iar o copie a documentului - la dl. Ştefan S. Gorovei. Îi mulţumesc pentru bunăvoinţa de a mi-o fi pus la dispoziţie.

[186] *Ibidem.*

[187] *Ibidem,* nr. VIII.

[188] Existenţa unei generaţii intermediare între Nicolae Borcea şi Ionaşco diacul a fost sesizată şi de Andrei Pippidi, *Genealogia familiei Miclescu, după un izvor necunoscut,* comunicare la Al IX-lea Congres de Genealogie şi Heraldică, Iaşi, 9 mai 1998.

[189] Gh.Ghibănescu, *Surete şi izvoade,* V, Iaşi, 1908, p. 330, nr. CCXLI.

[190] DIR, A, XVI/1, p. 410, nr. 377.

[191] *Ibidem,* p. 415, nr. 381.

[192] Nicolae Stoicescu, *Dicţionar...,* p. 295.

demult, dar, din păcate, pentru răstimpul 1541-1545 nu avem documente originale care să conţină mare mărturie. La 16 martie 1546, Borcea este arătat ca primul pârcălab de Hotin, alături de Sturzea[193]. Îşi păstrează această dregătorie până la 2 aprilie 1546[194], pentru ca, la 4 aprilie, să apară iarăşi ca vornic[195]. La 6 aprilie 1546, este din nou pârcălab de Hotin[196], la 7[197] - 8 aprilie[198], vornic şi, în răstimpul 11[199] - 16 aprilie[200], pârcălab de Hotin. În sfârşit, începând de la 19 aprilie 1546[201] şi până la 5 mai 1548[202] va deţine, neîntrerupt, dregătoria de vornic[203]. După unele opinii, dispariţia lui Borcea vornicul din sfat, începând cu anul 1548, s-ar fi datorat vârstei sale înaintate[204].

La 30 noiembrie 1547, vornicul Borcea a întărit, alături de ceilalţi dregători, jurământul lui Iliaş Rareş către regele polon Sigismund I. Actul de omagiu este singurul izvor care atestă prenumele boierului: Nicolae[205]. Se pare că, tot în 1547, Borcea vornicul ar fi trimis în Ardeal două transporturi de vite, numărând în total 16 boi şi 84 de vaci[206].

*

Nicolae Borcea şi fraţii săi deţineau o jumătate din satul Făşcani, pe Crasna[207], moştenire de la bunica lor. Partea vornicului va trece mai departe, la urmaşii săi, ajungând până la membrii familiei Miclescu. Este, însă, exclus ca Borcea vornicul să fi avut în stăpânire doar o parte dintr-o jumătate a unui sat.

---

[193] Arhivele Statului Bucureşti, *Documente istorice,* MCCXLV/16 (DRH, V, ms. la Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" Iaşi).

[194] DIR, A., XVI/1, p. 445, nr. 404.

[195] *Ibidem*, p. 447, nr. 405.

[196] *Ibidem,* p. 450, nr. 409.

[197] *Ibidem,* p. 451, nr. 410.

[198] *Ibidem*, p. 456, nr. 414.

[199] *Ibidem*, p. 457, nr. 415.

[200] *Ibidem,* p. 466, nr. 421.

[201] *Ibidem,* p. 468, nr. 423.

[202] *Ibidem,* p. 582, nr. 521.

[203] Datele oferite de Nicolae Stoicescu pentru cariera lui Borcea trebuie luate cu prudenţă, pentru că multe sunt greşite (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 295).

[204] Georgeta Ignat, Dumitru Agache, *op. cit.,* p. 154.

[205] Ilie Corfus, *op. cit.,* p. 147, nr. 70.

[206] Alexandru I. Gonţa, *Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII-XVII,* ediţie, prefaţă, bibliografie şi indice de I. Caproşu, Bucureşti, 1989, p. 135.

[207] DIR, A., XVI/1, p. 547, nr. 491.

CETATEA GHERLEI. CRONOLOGIE (II)*

†GHEORGHE SEBESTYÉN

(Revizuit şi completat de Tüdös S. Kinga)

1660 ianuarie — Aga Leca este căpitan al cetăţilor Gherla şi Ghioar[1].

1600 aprilie 30 — Comisarii Ungnad şi Székely scriu lui Rudolf II "chiar dacă Sigismund [Báthori] ar victorios împotriva voievodului (Mihai Viteazul - n.n.), Mtatea voastră ar putea totuşi păstra o parte a Transilvaniei, ca Chioar, Cluj, Gherla, Bistriţa, dacă nu chiar toată ţara"[2].

1600 septembrie 10 — Ştefan Csáki îl somează pe Aga Leca, căpitan al cetăţilor Gherla şi Chioar, să-l părăsească pe Mihai Viteazul[3].

1600 septembrie 13 — Aga Leca este căpitan al cetăţilor Gherla şi Chioar[4].

1600 septembrie 16 — Generalul Giorgio Basta scrie lui Aga Leca, căpitan al cetăţii Gherla, să nu predea cetatea, decât celui trimis de dânsul[5].

1600 septembrie 21 — Comisarul Ungnad comunică lui Rudolf II că Aga Leca nu a predat Gherla stărilor Transilvaniei, ci lui Mihai Székely[6].

---

* Prima parte a fost publicată în SMIM, XVI, 1998, p. 209-224.

[1] Hurmuzaki, vol. XV/I, Bucureşti, p. 355

[2] *Történelmi Tár* (Culegere de documente), Budapesta, 1884, p. 270.

[3] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, Bucureşti, 1933, p. 177.

[4] *Ibidem*, p. 186.

[5] Endre Veress, *Basta György hadvezèv levelezèsei ès iratai* 1597-1607 (Scrisori şi documente lui Basta (Gheorgh), Budapes, vol. I 413.

[6] *Történelmi Tár*, p. 635.

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 223-235

1600 septembrie 27	Comisarul Ungnad comunică lui Rudolf II că stările Transilvaniei nu privesc cu ochi buni faptul că Gherla şi Chioar sunt în mâinile alteţei sale[7].
1600 octombrie 16	Comisarul Ungnad comunică lui Rudolf II, a auzit că se intenţionează arestarea sa, a lui Mihai Székely şi a lui Ladislau Petz, dacă nu s-ar preda Chioar, Hust şi Gherla stărilor Transilvaniei[8].
1601 ianuarie 3	Generalul Giorgio Basta îi scrie colonelului Giovanni Baptista Pezzen ca, în eventualitatea întoarcerii lui Sigismund Báthori, să se grăbească în apărarea Gherlei şi Chioarului[9].
1601 februarie 7	Generalul Giorgio Basta pleacă din Cluj spre Gherla, a "cărei cetate o găseşte într-o stare foarte proastă, căpitanul ei fiind Siegfried Ribisch[10].
1601 februarie 28	Arhiducele Matei scrie lui Rudolf II că se solicită aprovizionarea cu alimente şi muniţii a cetăţilor Chioar, Gherla, Oradea şi Hust[11] .
1601, mijlocul lunii februarie	Garnizoana nemţească a Gherlei, al cărei căpitan era S. Ribisch, se predă stărilor ardelene aliate cu Sigismund Báthori [12].
1601, mijlocul lunii martie	Generalul Giorio Basta comunică arhiducelui Matia de Habsburg, că Siegfried Ribisch (urmaşul din februarie 1601 lui Aga Leca în funcţia de căpitan al cetăţii) a predat Gherla oştilor lui Sigismund Báthori conduse de Ladislau Gyulafi[13].
1601	Ladislau Gyulaffy este pus căpitan al Gherlei de către Sigismund Báthori[14].
1601 august 3	După lupta de la Goroslău, Ladislau Gyulafi predă cetatea Gherlei oştirilor lui Giorgio Basta[15].

---

[7] *Ibidem*, p. 637.
[8] *Ibidem*, p. 641.
[9] Veress, *Basta* II, 792.
[10] *Ibidem*, I, p. 504; Hurmuzaki, vol. XII. p. 1149.
[11] *Történelmi Tár*, p. 454, 654.
[12] Veress, *Basta*, I , 604.
[13] *Ibidem*, p. 517.
[14] Jòzsef, Kádár, *Szamosujvàr szabad kiràlyi vàros, a vàr ès uradalom törtènete* (Oraşul liber regal Gherla, istoria cetăţii şi a domeniului), Dés, 1903, p. 146.
[15] *Ibidem*, p. 118.

1601 octombrie 21	Generalul Giorgio Basta se găseşte în tabără la Gherla[16].
1601 noiembrie 5	Ioan Stenczel este provizor al Gherlei; el este provizor până în 22.01.1603[17].
1601 noiembrie 8	Principele Sigismund Báthori îi scrie din Gherla generalului Giorgio Basta[18].
1602, februarie 5	Giorgio Basta, sosit de două zile în faţa Bistriţei, nu-i poate începe asediul, două tunuri mijlocii nesosindu-i încă de la Gherla[19].
1602 februarie 13	Generalul Giorgio Basta încheie un armistiţiu de două luni cu Sigismund Báthori, principele Transilvaniei, proclamând totodată iertare deplină a oraşelor care s-au predat principelui.[20]
1602 aprilie 22	Generalul Giorgio Basta propune arhiducelui Matia de Habsburg că, dacă nu va avea altă soluţie decât demolarea (fortificaţiilor din Transilvania - n.n.), totuşi să păstreze Sibiul, care este fidel; Făgăraşul, precum şi, dacă va putea lua (cuceri - n.n.), după cum speră, Gherla, Gilău şi Deva[21].
1602 mai 15	Generalul Giorgio Basta scrie, cetatea Gherlei a fost părăsită de mare parte a garnizoanei, pe care a pus-o sub urmărire[22].
1602 iunie 17	Arhiducele Matei de Habsburg ordonă generalului Giorgio Basta, ca în procesul rebeliunii garnizoanei de la Gherla să fie cruţată viaţa căpitanului lor, Pesör[23] .
1602 iunie 29	Gheorghe (?) Ribis este căpitan al Gherlei[24].

[16] Veress, *Basta*, I, p. 613.
[17] Kádár, *Szamosujvàr*, p. 147.
[18] Veress, *Basta*, II, p. 796.
[19] *Ibidem*, I, p. 653.
[20] *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae*, red. Szilágyi Sándor, Budapest, vol. V, p. 23.
[21] Veress, *Basta*, I, p. 689.
[22] *Ibidem*, I, p. 703.
[23] *Ibidem*, I, p. 729.
[24] Kádár, *Szamosújvár*, p. 118.

1602 septembrie	Generalul Giorgio Basta comunică arhiducelui Matei că a pus garnizoane de câte 400 nemţi la Lipova şi Ineu, respectiv de câte 100 la Deva, Făgăraş şi Gherla.[25]
1602 decembrie	Giorgio Basta propune refacerea şi întărirea cetăţii Gherla[26].
1602 decembrie 28	Generalul Giorgio Basta se adresează lui Rudolf II de Habsburg, sugerându-i să recomande ardelenilor construirea unei cetăţi la Gherla (care să apere Oradea din flanc, iar Satu Mare, Chioar, Baia Mare şi Hust din spate), care să poată găzdui o garnizoană nemţească de 500 de oşteni[27] .
1602 decembrie 31	Rudolf II de Habsburg ordonă plata a 466 fl.30 er, preţul lanţului de aur dăruit în 3 februarie lui Aga Leca, pentru răsplata faptului că a predat cetatea Gherla împratului[28].
1603 februarie 24	Generalul Giorgio Basta propune 7 puncte privind guvernarea viitoare a Transilvaniei; la punctul 4 cere ca viitorul guvernator sau voievod să renunţe la proprietatea asupra Oradiei, Gherlei şi a *Partium*-ului[29].
1603 aprilie 21	Generalul Giorgio Basta scrie, că, sub presiunea înaintării lui Moise Székely, vrea să se retragă la Gherla şi cere ajutoare urgenţe[30].
1603 mai 21	Generalul Giorgio Basta comunică sosirea oştilor duşmane, compuse din 1.500 de oşteni ai lui Moise Székely, sub zidurile Gherlei[31].
1603 mai 24	Generalul Giorgio Basta, însoţit de o gardă de 40 călăreţi, reuşete să fugă din Gherla împresurată, lăsându-l pe Pancraţiu Sennyei în locul lui la comanda cetăţii[32].

[25] Veress, *Basta*, II, p. 72.
[26] *Monumenta Comitalia*, vol. V, p. 38.
[27] Veress, *Basta* II, p. 136
[28] Idem, *Documente*, VII, p. 95.
[29] Idem, *Basta*, II, p. 184.
[30] *Ibidem*, p. 217-218.
[31] *Ibidem*, p. 240.
[32] *Ibidem*, p. 240.

1603 iunie 21	Basta, unindu-se cu oastea voievodului Radu Şerban, se va întoarce în ajutorul cetăţii asediate de Moise Székely[33].
1603	Domeniul cetăţii Gherla cuprinde 74 sate cu 586 iobagi[34].
1603	Volfgang Bethlen este căpitan al cetăţii Gherla[35].
1605 ianuarie 15	Comisarii imperiali se adresează lui Ioan Petky să pornească la despresurarea Gherlei, asediată de oştile lui Ştefan Bocskay şi să se alăture oştilor lui Hoffkirchen, dar acesta nu dă curs solicitării[36].
1605 februarie 18	Sibienii comunică generalului Giorgio Basta că cei 11.000 secui, trimişi să despresoare Gherla, s-au dispersat în drum, de teama haiducilor şi tătarilor[37]. (NB Bocskay a sosit la Lugoj)
1605 iunie 5	După un asediu început în decembrie 1604, cetatea Gherla se predă oştilor lui Ştefan Bocskay [38].
1605 iunie 23	Ladislau Gyulafi solicită judelui Dejului ca îndată ce nemţii vor părăsi Gherla, să se trimită acolo oşteni aleşi[39].
Între 1605 şi 1629	Un "registrum regni Transylvaniae", la capitolul "Capitanei", enumeră pe cel de Ineu, de Lipova, banul de Caransebeş, cel de Lugoj, precum şi căpitanii de: Deva, Făgăraş, Gherla, Chioar, Hust şi Oradea[40].
1606	Adalbert Nagy este căpitan al cetăţii Gherla, el este căpitan şi în anul următor[41].

[33] Idem, *Documente*, VII, p. 135.
[34] Kistof, Szongott, *Szamosùjvàr szabad kiràlyi vàros monogràfiája* (Monografia oraşului regal liber Gherla), Szamosùjvár 1091,vol. I, p. 5.
[35] *Ibidem*, p. 11.
[36] *Monumenta Comitalia*, vol. V, p. 298, 372
[37] Veress, *Basta*, II, p. 603.
[38] Kádár, *Szamosújvár*, p. 118; *Monumenta Comitalia*, vol. V, p. 303.
[39] *Történelmi Tár*, p. 266.
[40] *Monumenta Comitalia*, vol. XXI, p. 438.
[41] Kádár, *Szamosújvár*, p. 147; K. Szongott, *op. cit.*, p. 11.

1607 aprilie 10	Se întocmeşte un inventar al cetăţii Gherlei, publicat parţial[42] .
1607 noiembrie	Albert Nagy este căpitan al cetăţii Gherla, pare-se împreună cu Volfgang Bethlen[43].
1608 mai 30	Nicolae Nagy este pârcălab principal al Gherlei, iar Francisc Borzási vicepârcălab[44].
1608	Blasius Kamuthi este căpitan al cetăţii Gherla[45].
1609 aprilie 26	Principele Gabriel Báthori donează Gherla lui Ştefan Kendi de la care ea este confiscată în 1611[46].
1610 aprilie 2	Principele Gabriel Báthori ocupă cetatea din posesia răzvrătitului Ştefan Kendi; se demolează altarul ridicat de acesta din urmă în capelă[47].
1610 martie 15	Ştefan Kendy începe în cetatea de la Gherla, proprietatea sa, un complot vizând asasinarea principelui Gabriel Báthori. În urma eşuării complotului , dieta de la Bistriţa confiscă, la 3 aprilie, în folosul fiscului, bunurile conjuraţilor[48].
1610	Grigore Kállay este căpitan suprem al Gherlei; el este amintit drept căpitan suprem şi în 1611 şi 1613, iar în 1613 drept căpitan, castelan fiind Ştefan Vámos[49].
1611 iulie	Trupele habsbusgice, conduse de Sigismund Forgács, respinse în faţa Oradiei, pătrund pe valea Someşului în Transilvania sperând să obţină supunerea Băii Mari, a Chioarului şi a Gherlei; ele ajung în 19 iulie la Cluj- care va fi recucerit în 31 august - şi în 4 august în faţa Sebeşului[50].

[42] Jòzsef, Kádár, Károly, Tagányi, László Réthy, *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája*, vol. VI, Dès, p. 204-209.
[43] K. Szongott, *op. cit.*, p. 11.
[44] Kádár, *Szamosújvár*, p. 147.
[45] K. Szongott, *op. cit.*, p. 11.
[46] *Monumenta Comitalia*, vol. VI, p. 624.
[47] Kádár, *Szamosújvár*, p. 120.
[48] *Monumenta Comitalia*, p. 32, 34.
[49] Kádár, *Szamosújvár*, p. 147.
[50] *Monumenta Comitalia*, p. 49, 50.

1612 iulie 6	Principele Gabriel Báthori ridică localitatea Gherla la rang de târg, cu dreptul de a-şi alege conducătorul independent de cetate[51].
1612 iulie 12	Principele Gabriel Báthori s-a retras în cetatea Gherla şi a cerut ajutorul palatinului Thurzó împotriva lui Andrei Géczi, venit cu mandatul Porţii Otomane de a se face principe[52] .
1613	Grigore Huszár este vicecăpitan al Gherlei[53].
1615	Iános Gyeörfi este căpitan al cetăţii Gherla[54].
1616 august 5	Principele Gabriel Báthory, deplângând risipirea bunurilor fiscale, făcute de predecesorul lui, arată - printre multe altele - că din trei mii de iobagi ai Gherlei n-au rămas decât şapte[55].
1615	Dieta de la Cluj consideră drept bunuri fiscale: Hust, Chioar, Deva, Făgăraş, Gurghiu, Caransebeş şi Lugoşi[56].
1617	Ştefan Vámos este pârcălab al Gherlei; el este amintit ca pârcălb principal în 1620, iar în 1629 se menţionează decesul lui[57].
1619	Inscripţie deasupra uşii pivniţei: REST : HOC POMER : FELIC; REG SEREN : PRIN : DO. GABRIELE II D GPT : PRH. DET SCR CAPIGIO : GIEO FI PROVI IO. ZOLIOMI : CASTEL, STEP. VAMOS ET FRAN. BORZASI EXISIEN ANN MDLXIX. (Resturvatum hoc pomerium feliciter regnente serenissime principe domino Gabriele I Die Gratia principe Transilvaniae partium regni Hungariae domino et Siculorum comite, Capitaneo Giorgio Gierofi provizore Johana Zoliomi castellanis Stephano Vamos et Francisco Borzasi existentibus.

[51] Kádár, *Szamosújvár*, p. 6.
[52] Veress, *Documente*, vol. VIII, p. 261.
[53] Kádár, *Szamosújvár*, p. 146.
[54] K. Szongott, *op. cit.*, p. 11.
[55] *Történelmi Tár*, p. 244.
[56] *Monumenta Comitalia*, vol. VII, p. 281.
[57] Kádár, *Szamosújvár*, p. 147.
[58] *Ibidem*, p. 138.

	Anno MDCXIX)[58].
1619	Ioan Füzesi este provizor al Gherlei; el este amintit ca provizor şi în 1627 şi 1630[59].
1620	Ioan Zólyomi este provizor al Gherlei, iar Francisc Borzási pârcălab[60].
1621	Ioan Zólyomi este provizor al Gherlei [61].
1622	O conscriptie precizează componenţa corpului de funcţionari ai cetăţii Gherla: căpitan, provizor, pârcălab ("várnagy"), vicepârcălab ("alvárnagy""), sameş, clucer şi provizor ("ügyész"), enumără ca servitori: 1 bucătar, 2 măierițe, 2 păstori de vaci, 2 de porci, 10 de oi, 1 de cai, 2 grădinari, 1 brutar, 1 "pallér" (şef lucrări de construcţii), 1 măier, 4 dogari, 1 subofiţer ("tizedes"), 1 toboşar, 1 temnicer, 1 "împărţitor de fân", 30 de dorobanţi, împreună cu artileristul ("pattantyus")[62].
1625	Andrei Geréb este căpitan al Gherlei[63].
1629 mai 15	Principele Gabriel Bethlen îi reproşează judelui Clujului că n-a trimis zidarii promşi la Gherla şi cere trimiterea lor urgenţă[64].
1629 mai 24	Socotelile Clujului menţionează sosirea fundatorului Giovanni Landi de la Gherla[65] .
1629	Inscripţie pe bastionul nordic al cetăţii de la Gherla: IOANES LANDVS FUNDATOR SERM ITALVS (Ioannes Landus fundator serenissime maiestatis italus)[66].
1629	Francisc Liszthy este căpitan suprem al Gherlei, iar Ioan Füzesi provizor, ei sunt amintiţi, cu aceleaşi

[59] *Ibidem*, p. 147.
[60] *Ibidem*, p. 149.
[61] *Ibidem*, p. 147.
[62] K. Szongott, *op. cit.*, p. 6.
[63] Kádár, *Szamosújvár*, p. 147.
[64] "Utunk", 38/1980, Cluj-Napoca.
[65] Balogh Jòlàn, *Varadinum-Vàrad vàra* (Vasadinum - Cetatea Oradiei), vol. II, Budapest,1982, p. 302.
[66] *Ibidem*, p. 362.

atribuţii şi în 1635[67].

1629 iulie 23	În socotelile oraşului Cluj apare sosirea fundatorului Giacomo Resti dinspre Alba Iulia şi plecarea la Gherla de unde se întoarce în 28 iulie[68] .
1630	Nicolae Nagy este castelan al Gherlei[69].
1630	Ştefan Erdélyi este căpitan suprem al Gherlei, el este amintit drept căpitan suprem şi în 1635[70].
1630 august 24	Ecaterina de Brandemburg, principesă a Transilvaniei, îl cheamă pe Giovanni Landi la Gherla[71].
1631 august	Jean Groo de Rosnavie scrie, referindu-se la Gheorghe Rákóczi I. " Il ne tient qu'Albe , Julie, Zamos Vyvar (Gherla n.n.), Keövar (Chivar - n.n.) et Vardin (Oradea - n.n.), et les sept Villes Saxonicales, les autres possessions sont tous en mains estrangéres..."[72].
1632 mai 10	Contrar solicitării principelui, dieta de la Alba Iulia hotărăşte ca Gherla să rămână subordonată comitatului[73].
1635 iunie 4	Dieta de la Alba Iulia hotărăşte ca cetăţile Oradea, Ineu şi Gherla să fie reperate de către cei din împrejurimile acestora[74].
1636 martie 3	"Egregio dno Johanni Fizesy, illustrissimi Transilvaniae principis arcis Szamos provisori etc."[75]
1636	Mihai Kovács este pârcălab principal al Gherlei[76].

[67] Kádár, *Szamosújvár*, p. 147.
[68] Balogh, *Varadinum*, p. 362.
[69] Kádár, *Szamosújvár*, p. 147.
[70] *Ibidem.*
[71] Balogh, *Varadinum*, p. 362.
[72] *Törtènelmi Tàr*, p. 456.
[73] *Monumenta Comitalia*, vol. IX, p. 174.
[74] *Ibidem*, p. 211.
[75] *Törtènelmi Tàr*, p. 316.
[76] Kádár, *Szamosújvár*, p. 147.

1636	Francisc Macskásy este căpitan suprem al Gherlei, el va deţine această funcţie până în 1641[77].
1638 iunie 3	În urma hotărârii dietei de la Alba Iulia din aprilie, încep la Dej procesele hulitorilor şi iudeizanţilor. Sute de condamnaţi vor fi închişi la Oradea, Săcueni, Ineu, Deva, Chioar, Gherla şi Făgăraş, unde vor munci la ridicarea fortificaţiilor. Din iulie 7 încep să sosească la Gherla cei condamnaţi, care vor munci la săparea şi construirea şanţului[78].
1641 martie 21	Nicolae Nagy este pârclab principal, iar Ştefan Bonczidаy pârcălab;N. Nagy este amintit drept pârcălab principal şi în 1649[79].
1642 iunie 29	principele Gheorghe Rákóczi I solicită ca de la Oradea să se trimită robi la Gherla, pentru săparea şanţului. El va repeta solicitarea în septembrie 1642, apoi şi în 1, 10 şi 17 iunie 1644[80].
1644 februarie 1	Matia Kosztha este provizor al Gherlei; el este amintit în acelaşi post şi, în 1648, fiind totodată şi prefect[81].
1644 iunie 17	principele Gheorghe Rákóczi I scrie fiului său în problema robilor, precizând că cei apţi să fie utilizaţi la construcţiile de la Gherla, Deva, Făgăraş şi Girghiu. Notăm că în 1 iunie îi scrisese în mod similar, referindu-se însă numai la Oradea şi Gherla[82].
1646	Gabriel Haller este căpitan suprem al Gherlei[83].
1647 august 15	Socotelile oraşului Cluj menţionează sosirea fondatorului italian (Agostino Serena - n.n.) de la Uyvár (Gherla)[84].
1647 august 23	Socotelile Clujului menţionează sosirea dinspre

[77] *Ibidem*, p. 148.
[78] *Monumenta Comitalia*, vol. X, p. 24; Kádár, *Szamosújvár*, p. 121.
[79] Kádár, *Szamosújvár*, p. 148.
[80] *Ibidem*, p. 122.
[81] *Ibidem*, p. 148.
[82] *Monumenta Hungariae Historica*, vol. XXIV, Budapest, 1875, p. 166, 183.
[83] Kádár, *Szamosújvár*, p. 148.
[84] Balogh, *Varadinum*, p. 381.

	Gilău a fundatorului Emeric Savoli, oare pleacă de la Uyvár (Gherla)[85].
1648 octombrie 11	Moartea principelui Gheorghe Rákóczi I, făcând bilanţul domniei acestuia, cronicarul Szalárdi aminteşte şi lucrări de construcţie la Gherla[86].
1649 aprilie 27	Socotelile oraşului Cluj menţionează plecarea fondatorului (Agostino Serena - n.n.) la Gherla. În 25 iunie se menţionează o altă deplasare a lui, tot la Gherla[87].
1649 iunie 25	Socotelile Clujului menţionează plecarea fundatorului italian (Agostino Serena - n.n.) la Gherla [88].
1650 octombrie 24-29	Dieta de la Mediaş stabileşte lista bunurilor fiscale, în care apar 30 de localităţi aparţinătoare de Gherla[89].
1651	Gheorghe Bánffy este căpitan suprem al Gherlei[90].
1651	Principele Gheorghe Rákóczi II se adresează sfatului Bistriţei, cerând ca pentru continuarea lucrărilor de la Gherla să pună la dispoziţia fundatorului italian, Serena, câţi zidari pot[91].
1651 iunie 3	Principele Gheorghe Rákóczi II scrie fratelui său, Sigismund, că-i trimite fundatorul (Agostino Serena - n.n.) pentru 5-6 zile, cu toate că ar avea nevoie de el la lucrările de la Iernut şi Gherla[92].
1651 iulie 19	Socotelile oraşului Cluj arată că fundatorul Agostino Serena a fost plecat la Gherla, de unde s-a întors[93].
1652 mai 20	Socotelile Clujului menţionează plecarea fundatorului (Agostino Serena - n.n.) la Gilău,

[85] *Ibidem*, p. 375.
[86] *Szalárdi Jànos, siralmas magyar krònikája*, Budapest, 1980, p. 201.
[87] Balogh, *Varadinum*, p. 384.
[88] *Ibidem*, p. 384.
[89] *Monumenta Comitalia*, vol. XI, p. 107.
[90] Kádár, *Szamosújvár*, p. 148.
[91] Balogh, *Varadinum*, p. 386.
[92] *Ibidem*, p. 386.
[93] *Ibidem*, p. 387.

	Dragu şi Gherla[94].
1653	Placa comemorativă de sub o fereastră de la etajul II al aşa-numitului corp Rákóczi arată efectuarea unor lucrări, provizor al cetăţii fiind Ştefan Fabian de Sintimbru. Text: REGNANTE IUSSO AC. CEUSSO TRANNIE PRINPE. GEORGIO RAKOCI D. DNO. NOBIS. CLEMENISSO ANO. 1653. PRO. TEMPORE. PROVIS. STEPH ANI. FABIAN .DE. MAROS - Z -IMREH[95].
1655	Márton Losonczi este viceparcălab al Gherlei[96].
1657 septembrie 2-8	După înfrângerea lui Gheorghe Rákóczi II în Polonia, îşi desfăşoară lucrările la şura de la Gherla[97].
1657 octombrie 25-noiembrie 2	Dieta de la Alba Iulia, prezidată de Acaţiu Barcsai, hotărăşte demiterea lui. Gheorghe Rákóczi II (30 octombrie) şi-l alege ca principe pe Francisc Rhédei (2 noiembrie), căruia însă majoritatea căpitanilor cetăţilor, printre care şi cel al Gherlei, îi refuză prestarea jurământului de credinţă[98].
1658 ianuarie 14	Dieta de la Mediaş decide reînscăunarea lui Gheorghe Rákóczi II şi în ziua următoare solicită căpitanii cetăţilor de margine să nu dea ascultare decât acestuia[99].
1658 septembrie 5 -6	Oştile tătăreşti pustiesc Alba Iulia, de unde se îndreaptă spre Gherla, pe care o cuceresc, o demolează "până la temelii". "De aici ei s-au îndreptat asupra cetăţii Gherla, asupra căreia s-au năpustit şi au dărâmat-o până la temelii." "În această cetate se adunaseră din şapte sate un număr de vreo 2.000 de oameni împreună cu bunurile lor. Cei vârstnici au fost măcelărţi, femeile şi fecioarele batjocorite şi duse cu vitele, legate cu lanţuri"[100].

[94] *Ibidem*, p. 390.
[95] Kádár, *Szamosújvár*, p. 136.
[96] *Ibidem*, p. 148.
[97] *Monumenta Comitalia*, vol. XI, p. 256.
[98] *Ibidem*, p. 263, 264, 329.
[99] *Ibidem*, p. 267.
[100] Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, Bucureşti, 1965, p. 268, 270.

1658	Spre a fi ferită de pustiirile tătăreşti, arhiva conventului de la Cluj-Mănăştur este adăpostită în cetatea Gherlei, unde va rămâne până în 1664[101].
1658 înainte de decembrie 3 (după 29 noiembrie)	Principele Acaţiu Barcsai cheamă cetăţile Făgăraş, Gherla, Chioar şi Gurghiu să i se predea[102].
1659 ianuarie 1	În timpul domniei lui Acaţiu Barcsai, căpitan al Gherlei este Gheorghe Bánffy.[103]
1659 ianuarie 1	Cu ajutorul episcopului român din Alba Iulia, principele Acaţiu Barcsai ocupă prin vicleşug cetatea Gherla, al cărei căpitan era Petru Mézsáros şi-l înlocuiesc cu Gheorghe Bánffy[104].
1659 ianuarie 5	Încep lucrările Dietei de la Gherla[105].
1659 iunie 16	Ştefan Ebeni este numit căpitan al Gherlei din partea principelui Gheorghe Rákóczi II[106].
1659 septembrie 24	Dieta de la Tg. Mureş îl proclamă pe Gheorghe Rákóczi II pentru a treia oară principe al Transilvaniei şi-i amnistiază pe toţi foştii susţinători ai lui Acatiu Barcsay, cu excepţia lui Petru Mészáros, care-i cedase Gherla pentru o recompensă[107].

[101] Jakò Zsigmond, *A. Kolozsmonostori Konvent jegyzökönyvei* (Procesele verbale ale conventului de la Cluj - Mănăştur), vol. II, Budapesta, 1990, p. 146.
[102] Krauss, *op. cit.*, p. 284.
[103] Kádár, *Szamosújvár*, p. 7.
[104] Krauss, *op. cit.*, p. 287.
[105] Töténelmi Tár, 1902, p. 252.
[106] Szalárdi, *op. cit.*, p. 485.
[107] Kádár, *Szamosújvár*, p. 125.

BANII DE CARANSEBEŞ ŞI LUGOJ. CONSIDERAŢII ASUPRA ATRIBUŢIILOR ŞI COMPETENŢELOR ACESTORA (II)*

DRAGOŞ-LUCIAN ŢIGĂU

Analiza atribuţiilor diplomatice şi politico-militare ale banilor de Caransebeş şi Lugoj, pe care am realizat-o în prima parte a studiului, se cuvine a fi completată cu cercetarea modului în care aceşti dregători rezolvă problemele curente de administraţie, precum şi pe cele de natură judiciară. Această întregire este absolut necesară pentru formarea unei imagini cât mai cuprinzătoare, dar mai ales cât mai corecte, despre natura, rolul şi importanţa acestei instituţii româneşti medievale. În plus, dispunând de majoritatea elementelor esenţiale ce au caracterizat instituţia băniei, se poate trece la realizarea unui studiu comparativ între aceasta şi dregătoriile omonime din Ţările Române extracarpatice.

Înainte însă de a trece la prezentarea concretă a acestor atribuţii şi competenţe, trebuie să precizăm că banul şi-a desfăşurat activitatea într-o dublă ipostază. Prima din ele a fost aceea de reprezentant al principelui Transilvaniei într-o provincie de margine, realitate exprimată atât de către actele oficiale, cât şi de călătorii şi misionarii străini în însemnările lor (rapoartele iezuitului Antonio Possevino din 1584)[1]. A doua ipostază a

---

* Partea I a fost publicată în SMIM, XVI, 1998, p. 225-241.

[1] *Călători străini despre Ţările Române*, vol. II, Bucureşti, 1970, p. 557. Titularii băniei au deţinut şi alte funcţii importante în cadrul principatului Transilvaniei. Unele dintre acestea au fost exercitate cu mult timp înaintea dobândirii demnităţii de ban, câteva exemple fiind edificatoare:

a) Petru Petrovici, atestat în funcţia de ban între 25 februarie 1548-22 iulie 1549, a fost simultan comite al Timişoarei şi căpitan al părţilor sudice ale Ungariei, cf. Hurmuzaki, II/4, p. 411, 413, 420; "Monumenta Hungariae Historica", *Scriptores*, vol. 2, Pest, 1857, p. 349;

b) Grigore Bethlen de Ictar (ban între 1560-66) apare între 30 octombrie 1561-24 iunie 1564 drept "*consiliarius Sacrae Regie Maiestatis Hungariae*", cf. Hurmuzaki, II/5, p. 501, 513-514, 553, 558.

c) Ştefan Tompa (ban între 1573-77) este cunoscut iniţial în funcţiile de comite al comitatului Cluj (1572) şi consilier al voievodului Ştefan Báthori (1573), cf. "Századok", 1887, p. 519; *Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae* (=*M.C.R.T.*), ed. S. Szilágyi, vol. 2, Budapest, 1876, p. 537-538.

d) Paul Keresztesi (ban între 1605-1606 şi 1610-1613) a fost la începutul carierei, slujitor al principelui Sigismund Báthori (*familiaris noster Lugasiensis*, 31 decembrie 1596), cf. Fr. Pesty, *Krassö vármegye története*, vol. 4, Budapest, 1883, p. 189; a deţinut concomitent funcţiile de ban şi de comite al Severinului (la 7 ianuarie 1611: "*civitatis et districtus*

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 237-251

banului, de exponent al intereselor nobilimii bănăţene în raporturile acesteia cu autoritatea centrală, transpare dintr-o scrisoare-protest a acestei elite locale adresată împăratului Leopold I de Habsburg, în 1695. Invocând privilegiile regale din secolul al XV-lea, nobilimea severineană îl atenţiona pe împăratul german că "vechiul obicei cerea ca banul să fie ales prin acordul şi cu voturile comune ale nobilimii", dregătoria fiind acordată doar "unui localnic şi proprietar, dar nicidecum unui străin care nu are pământ în acele părţi"[2]. Acordul nobilimii la alegerea banului reprezenta nu numai dovada privilegiilor importante de care aceasta se bucura, ci şi o măsură în sprijinul garantării acestor privilegii. În plus, calitatea de localnic şi proprietar îi conferea banului o motivaţie suplimentară pentru a apăra efectiv privilegiile localnicilor.

Obligaţia banilor de a asigura liniştea locuitorilor şi respectarea privilegiilor deţinute de nobili şi de oraşe este formulată foarte clar în documentele vremii. Astfel, în actul de reconfirmare a libertăţilor locuitorilor din târgul Căvăran (*oppidum Karan*, 19 februarie 1590), principele Sigismund Báthori îi cerea banului Albert Lonai să apere şi să conserve drepturile menţionate în privilegiul dat[3]. Sarcini similare a avut banul şi faţă de locuitorii celor două mari oraşe de pe Timiş, Caransebeş şi Lugoj. Reconfirmarea de către Sigismund Báthori a tuturor privilegiilor anterioare ale oraşului Caransebeş (2 sept. 1597)[4], a determinat, în mod firesc, asumarea răspunderii banului faţă de respectarea libertăţilor întărite de principe. Aceeaşi situaţie este întâlnită peste câţiva ani, la 3 aprilie 1609, când nobilimea bănăţeană a obţinut de la principele Gabriel Báthori reînnoirea concomitentă a diplomei privilegiale acordată celor opt mari districte din Banat de către regele Ladislau V Postumul (29 august 1457) şi a diplomei cu blazon conferită de regina Isabella Zápolya oraşului Lugoj (15 mai 1551). Acest document poartă pe verso o însemnare interesantă, care atestă că Ladislau Gârleşteanu "*banus substitutus*" a luat cunoştinţă de conţinutul actului, fiind în consecinţă dator să-l respecte[5]. Un caz asemănător îl reprezintă diploma de înnobilare cu blazon acordată de principele George Rákóczi I (15 aug. 1645) unui număr de 55 de oşteni români, sârbi şi maghiari care

---

Karansebesiensis banum comitemque comitatus Zeoriniensis", apoi la 14 mai 1613), cf. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. 8, Bucureşti, 1935, p. 115; C. Feneşan, *Documente medievale bănăţene*, Timişoara, 1981, p. 138.

e) Petru Bethlen de Ictar (ban între 1614-1616) a fost deasemeni comite al Severinului (15 octombrie 1614), cf. idem, *Şase scrisori ale principelui Gabriel Bethlen către banul Lugojului şi Caransebeşului*, în "Apulum", 14, 1976, p. 181, d. 4.

f) Acaţiu Barcsai (ban între 1644-1658) s-a bucurat de încrederea celor doi principi Rákóczi ("*intimo aulae familiari nostro*", la 15 mai 1635, 11 iulie 1642, 20 septembrie 1643, 9 noiembrie 1655), cf. K. Szabó, *Székely Oklevéltár*, vol. 4, Kolozsvár, 1895, p. 257; A. Veress, *op. cit.*, vol. 10, 1938, p. 127, 144; Hurmuzaki, IX/1, p. 69; între 1648-1655 este atestat în funcţia de comite al Hunedoarei (Z. Trócsány, *Erdély központi kormányzata (1540-1690)*, Budapest, 1980, p. 23; C. Feneşan, *Documente*, p. 189, 199; Hurmuzaki, IX/1, p. 69), fiind totodată consilier de taină (15 mart. 1653) şi suprem (4 oct. 1654) al principelui (*M.C.R.T.* , vol. 11, 1886, p. 162; *Magyar Történelmi Tár*, vol. 18, Pest, 1871, p. 85).

[2] C. Feneşan, *Stăpâni şi supuşi în comitatul Severinului în timpul celei de-a doua ocupaţii habsburgice (1688-99)*, în "Banatica", 14/2, 1996, p. 150-151, 179.

[3] Idem, *Despre privilegiile Caransebeşului şi Căvăranului în a doua jumătate a secolului XVI*, în AIIAC, 20, 1977, p. 309-310, anexa 2.

[4] *Ibidem*, p. 307; pentru conţinutul acestora, vezi idem, *Despre privilegiile Caransebeşului până la mijlocul secolului XVI*, în "Banatica", 2, 1973, p. 158-163.

[5] A. Veress, *op. cit.*, vol. 8, p. 59-65.

"părăsindu-şi vetrele părinteşti, au trecut din stăpânirea turcească în târgul Lugoj, unde şi-au stabilit locuinţa". Această diplomă, ca şi cea din 1609, poartă o însemnare autografă a banului (Acaţiu Barcsai, la 16 iun.1650) care afla astfel de statutul noilor privilegiaţi, de faptul că înnobilarea nu a fost însoţită de scutirea de taxe ("fără scăderea şi ştirbirea venitului fiscului nostru"), fiind în schimb condiţionată de "ajutorarea acestei cetăţi de graniţă a Lugojului, la porunca banului suprem ori chiar a locţiitorilor aceluia"[6].

Scrisorile princiare atestă faptul că banul, împreună cu ceilalţi dregători ai locului, trebuia să conserve şi să garanteze toate privilegiile fiscale, scutirile de orice obligaţii în natură, ordinare şi extraordinare, de găzduire a oaspeţilor şi îndeplinirea oricăror slujbe de rând şi orăşeneşti, cu care erau înzestrate unele proprietăţi particulare din teritoriul administrat. Aceste proprietăţi care cuprindeau case, curţi, terenuri arabile şi vii, situate în perimetrul celor două mari oraşe din Banat, erau stăpânite de persoane cu o condiţie socială şi cu ocupaţii diverse: preoţi (Ştefan Gyercza era în 1580 "*pastor ecclesiae civitatis Karansebes*"), dieci (Grigore din Oradea (1591) sau Matia Stănişa din Lugoj, 1593), militari (Ioan Babos, vicecastelan al Lugojului în 1591), nobili influenţi (ca cei din familia Fiat de Armeniş, la 1633)[7]. Stăpânirea în linişte a proprietăţilor nobiliare lăsate ca moştenire prin testament era un alt aspect asupra căruia banul era dator să vegheze, această realitate fiind consemnată într-o misivă trimisă în iunie 1599 de cardinalul Andrei Báthori banului Andrei Barcsai şi comiţilor de Severin[8].

Susţinerea intereselor nobilimii apare uneori şi ca o iniţiativă proprie a banului. În 1548, energicul ban Petru Petrovici i-a graţiat (*graciam fecimus*) pe nobilii din familia Mâtniceanu, care se revoltaseră împotriva otomanilor, poruncind totodată iobagilor de pe posesia Sacu să-i recunoască de stâpâni, din nou, pe cei graţiaţi şi să le datoreze ascultare. Peste un secol (6 iunie 1650), banul Acaţiu Barcsai a ţinut să răsplătească "neostenita activitate credincioasă" a vicebanului Nicolae Măcicaş, poruncind dregătorilor din comitat, să nu tulbure "nici în persoană şi nici în drepturile lor" pe doi dintre iobagii amintitului viceban. Acelaşi ban, împreună cu nobilii locului, a reuşit să obţină de la principele George Rákóczi II (6 mart. 1652) conferirea unei diplome de înnobilare cu blazon pentru Dimitrie Călina din Caransebeş. Reuşita demersului s-a datorat într-o bună măsură influenţei remarcabile a banului, acesta fiind atunci sfetnic de taină al principelui[9].

Dubla calitate a banului, pe care am subliniat-o la început, se observă cel mai bine în conţinutul a două acte, din 6 februarie 1565 şi 27 mai 1577[10]. În primul document, principele Ioan Sigismund Zápolya îl împuternicea pe banul Grigore Bethlen să judece, împreună cu castelanii, în a doua instanţă, o eventuală opoziţie a locuitorilor bănăţeni faţă de introducerea lui Gaspar Békés în posesia moşiilor confiscate de la Ştefan Florea din Caransebeş. Posesiile fuseseră confiscate de principe pe motivul că

---

[6] C. Feneşan, *Documente*, p. 183-189

[7] Pesty, *Krassö*, vol. 4, p. 102-103 (pt. 1580), 169-172 (pt. 1591); C. Feneşan, *Două diplome de înnobilare şi blazon pentru românii din Lugoj şi Caransebeş (1593, 1652)*, în RA, 71, 1994, vol. LVI, nr. 1, d.1, p. 105-109 (pt. 1593); idem, *Documente*, p. 160-161 (pt. 1633).

[8] *Ibidem*, p. 110-111.

[9] Hurmuzaki, II/4, p. 420 (1548); C. Feneşan, *Documente*, p. 198-199 (1650); idem, *Două diplome*, d.2, p. 109-113 (1652); cumulând funcţia de comite al Hunedoarei, banul Barcsai a intervenit eficient pe lângă principe în sprijinul intereselor nobililor hunedoreni Mihai şi Matia de Ruşor (9 nov.1655), cf. Hurmuzaki, IX/1, p. 69-70.

[10] *Ibidem*, II/5, p. 588-589; C. Feneşan, *op. cit.* (la nota 3), p. 306 şi d.1, p. 308.

nobilul Florea se făcuse vinovat de comiterea unui fratricid. Apelând la dreptul suprem de stăpânire (*dominium eminens*), principele a luat totuşi în calcul posibilitatea împotrivirii nobilimii locale faţă de decizia sa, întrucât privilegiul regal din 1457, deja menţionat de noi, stipula că orice nouă donaţie în districtele bănăţene trebuia să aibă acceptul proprietarilor locali. Banul îndeplinea astfel o dublă funcţie: prima, de executant al unei porunci princiare (punerea în posesie a titularului donaţiei), iar a doua, de apărător al intereselor localnicilor. În aceeaşi manieră trebuie privit conţinutul celui de-al doilea act, care are caracterul unei înţelegeri între principe şi autorităţile caransebeşene. Printre cele câteva stipulaţii se afla şi aceea a datoriei banului şi a primarului din Caransebeş de a reţine pe seama principelui toate proprietăţile care nu mai aveau stăpâni în viaţă şi nici nu fuseseră donate primăriei[11].

Liniştea locuitorilor din districte a depins, într-o mare măsură, de abilitatea banului în privinţa asigurării securităţii graniţelor ca şi de eficienţa acestuia în combaterea răufăcătorilor. Cea mai stabilă situaţie este întâlnită la hotarul dinspre Transilvania şi Ţara Românească. O reglementare de hotar din 28 mai 1606, la care au subscris de bunăvoie haţeganii, caransebeşenii (prin banul Paul Keresztesi- unul din reprezentanţii principelui Bocskai la negocieri), sibienii, cei din Orăştie, precum şi boierii din Ţara Românească, stabilea că problemele de hotar, cele legate de păşunatul în munţi, de tăinuirea şi prinderea fugarilor se vor îndrepta "frumos, pe calea legii". Tulburarea liniştii hotarelor, a plaiurilor era sancţionată cu pedeapsa capitală şi confiscarea averii[12]. O asemenea situaţie s-a petrecut în iulie 1655, când avem ştiri că banul Acaţiu Barcsai, care era concomitent comite al Hunedoarei şi comandant al trupelor de frontieră, urma să trimită 1.000 de oameni în Valea Jiului pentru a nimici lotrii de aici[13]. Evenimentul trebuie plasat în contextul răscoalei seimenilor din Ţara Românească, care l-a determinat pe domnul Constantin Şerban să ceară ajutorul principelui ardelean George Rákóczi II.

În privinţa hotarului spre eyaletul Timişoarei, acesta a creat numeroase probleme banilor caransebeşeni. În primul rând, nu a existat un hotar precis delimitat, astfel că "stăpânirea otomană depindea de cât de lungă era sabia turcului şi până unde

[11] Opoziţa fermă a bănăţenilor poate fi cel mai bine urmărită în anii 1561-63 şi 1566-67, când principele Ioan Sigismund Zápolya a încercat să doneze unor favoriţi, fie numeroasele posesii ale nobilului Ioan Bizere, decedat fără urmaşi (1561), fie locul părăsit al şcolii catolice din Caransebeş (1566). În primul caz, nobilimea s-a împotrivit şi a obţinut anularea introducerii în posesie a cancelarului Mihai Csáky, motivând că principele nu poate dărui moşii în Banat persoanelor care nu au posesii acolo, cf. Hurmuzaki, II/5, p. 490-494, 525-531. Dealtfel, cu acest prilej s-a exprimat cu convingere ideea că "*habere ipsam universitatem nobilium efficacia privilegia*" (1561), cf. *ibidem*, p. 493. În al doilea caz, faptul că beneficiarul donaţiei princiare (Ludovic Fiat) era un nobil al locului, proprietar în district, nu a putut înlătura opoziţia orăşenilor (cf. *ibidem*, p. 593-595, 597, 629-631), care îşi vedeau periclitate privilegiile dobândite în decursul secolelor XV-XVI (vezi nota 4).

[12] I. Lupaş, *O învoială între ardeleni şi munteni la 28 Mai 1606*, în AIINC, 2, 1923, Bucureşti, 1924, p. 371-373; actul a fost inclus de acelaşi istoric în *Documente istorice transilvane*, vol. 1 (1599-1699), Cluj, 1940, p. 80-81. Merită precizat faptul că la 11 iulie 1642, Acaţiu Barcsai, înainte de a deveni ban, a fost trimis de principele George Rákóczi să stabilească graniţa dinspre Moldova, vezi A. Veress, *op. cit.*, vol. 10, p. 127-128, şi Hurmuzaki, XV/2, p. 1.096.

[13] *Călători*, vol. V, 1973, p. 525.

ajungea defterdarul Porţii cu strângerea dării sultanului"[14]. În al doilea rând, a existat o permanentă stare de tensiune la graniţă, alimentată de jafurile şi tâlhăriile făcute de ambele părţi. Efectele negative ale insecurităţii zonei de graniţă erau remarcate încă de la 1566-1567 de Giovanandrea Gromo, care preciza că satele Lugojului erau părăsite "mai mult din cauza tâlharilor (...) decât de pe urma unor duşmani făţişi"[15]. Nimicirea răufăcătorilor era o sarcină de mare răspundere, a cărei rezolvare aducea nu numai liniştea şi prosperitatea locuitorilor, dar mai ales înlăturarea oricărei suspiciuni a turcilor faţă de pregătirea unei eventuale răscoale antiotomane. În această privinţă, banii au primit întotdeauna sprijinul principilor ardeleni. "Domnia Ta să-i pedepseşti după cum o merită, spre exemplul altora pentru ca (...) să înceteze (...) un astfel de tumult războinic" era îndemnul principelui Gabriel Bethlen către ruda sa, banul Petru Bethlen, la 19 septembrie 1614[16]. Acţiunea banului Bethlen se pare că a avut un efect temporar, deoarece în 1618, otomanii se plângeau că haiducii români devastau împrejurimile Timişoarei, baza lor de atac fiind tocmai banatul Caransebeşului[17]. În unele cazuri, banul era implicat, alături de beilerbeiul Timişoarei, în recuperarea bunurilor furate sau jefuite de la diverşi oficiali şi particulari înstăriţi. Prima mărturie care dezvăluie explicit această atribuţie a banului, este o instrucţiune princiară din 17 februarie 1591, ce amintea de prădăciunile otomanilor făcute până în apropierea Caransebeşului, prilej cu care nobilul Nicolae Fiat a fost ucis, iar reşedinţa sa de la Buchin a fost jefuită. Al doilea act, din 8 mai 1653, menţiona că un oarecare Oprea din Caransebeş, angajat ca slugă la ceauşul din Denta, a furat stăpânului său 300 de florini, banului revenindu-i obligaţia de a grăbi restituirea sumei[18].

Printre numeroasele activităţi ale banilor s-a aflat şi aceea a pedepsirii infracţiunilor cu caracter economic. Era o misiune dificilă, dacă ţinem cont de faptul că oraşul Caransebeş se afla la graniţa principatului ardelean, fiind unul din locurile cele mai preferate de negustorii balcanici şi levantini pentru a pătrunde pe piaţa Transilvaniei[19]. Eforturile banilor s-au îndreptat îndeosebi spre depistarea negustorilor

---

[14] M. Maxim, *Teritorii româneşti sub administraţie otomană în sec. XVI*, în RdI, 36, 1983, nr. 8, p. 815. Principele Sigismund Rákóczi îi arăta sultanului Ahmed I în scrisoarea din 24 septembrie 1607, că satul Halmosd (azi dispărut), deşi se află la hotarul eyaletului Timişoarei cu banatul Caransebeşului, totuşi "ab antiquo ad arcem Caransebesium pertinens". Rákóczi cerea ca armatele otomane să fie ţinute departe de hotarele satului, cf. *Történelmi Tár*, 1901, p. 417. La câţiva ani distanţă (13 feb.1614), banul Petru Bethlen era prevenit chiar de către un demnitar otoman (Mustafa Paşa) asupra posibilelor incidente ce s-ar produce spre paguba supuşilor, odată cu concentrarea trupelor turceşti la Timişoara, cf. C. Feneşan, *Şase scrisori*, p. 176. Pe de altă parte, avem cunoştinţă că în 1637, nobilul Sigismund Fiat deţinea o ghindărie lângă Jebel (adică în plin teritoriu otoman!) care îi aducea importante beneficii, cf. idem, *Viaţa cotidiană la hotarul osmano-transilvănean în sec. XVII; câteva documente inedite*, în "Banatica", 12/2, 1993, p. 81.

[15] *Călători*, vol. 2, p. 339-340; la 29 iulie 1634, principele Rákóczi informa autorităţile din Istanbul despre prădăciunile făcute în zona Lugojului de "gaziii Islamului", acţiuni considerate păgubitoare "contrare stării de pace şi linişte şi dreptului de bună vecinătate", cf. T. Gemil, *Relaţiile Ţărilor Române cu Poarta Otomană în documente turceşti (1601-1712)*, Bucureşti, 1984, p. 225-227.

[16] C. Feneşan, *Şase scrisori*, p. 178; Pesty, *op. cit.*, p. 268-269.

[17] I. Totoiu, *Contribuţii la problema stăpânirii turceşti în Banat şi Crişana*, în Studii, 13, 1960, nr. 1, p. 21.

[18] A. Veress, *op. cit.*, vol. 3, 1931, p. 240; C. Feneşan, *Viaţa*, d.2, p. 82-83.

[19] Integrat în comerţul balcanic înainte de 1449, Caransebeşul a beneficiat de dreptul de

tentaţi să ocolească punctele de vamă. Scrisoarea princiară din 25 septembrie 1627 stipula foarte clar obligaţia banului Paul Nagy de Deva şi a celorlalţi dregători ai locului de a colabora cu Sigismund Fiat -noul tricesimator suprem al Caransebeşului, Lugojului şi Zăicaniului-, pentru prinderea celor ce "fie că se vor sustrage să dea venit fiscului nostru, fie că se vor furişa cu oarecare vite"[20]. În mod cert, banul a fost implicat şi în descoperirea falsificatorilor de monede, a "calpuzanilor", întrucât la 1618, în Dieta de la Sibiu, se amintea de baterea unor dutce (piese cu valoarea de 9-10 denari) false la Caransebeş şi Lipova[21].

În strânsă legătură cu atribuţiile prezentate mai sus, se află alte două obligaţii, prima, de a prinde ţăranii fugari şi a-i returna proprietarilor, iar a doua, de a captura pe toţi opozanii principelui. Prima îndatorire este ilustrată de scrisoarea logofătului Nicolae din Târgovişte (29 iun.1647) către Acaţiu Barcsai, în care boierul muntean îi solicita ajutorul pentru a-şi recupera ţăranii şi ţiganii fugiţi în Transilvania. Această solicitare dovedeşte, o dată în plus, influenţa sporită a banului Barcsai în cadrul principatului ardelean[22]. În ceea ce priveşte cerinţa capturării adversarilor principelui, revelatoare sunt câteva scrisori din 1614. Am arătat, deja, în cadrul analizei atribuţiilor politico-militare, misiunea banului Petru Bethlen de a-l prinde "cu mâini, cu gheare" pe rebelul Ştefan Vaida. La scurt timp după această acţiune, banul a primit porunca de a-i trimite la Alba Iulia pe nobilii Francisc Groza şi Ioan Fiat, vinovaţi de "neascultare" şi "neasemuite acţiuni" împotriva principelui care nu se îndura să treacă nepedepsită "o astfel de îndrăzneală"[23].

În multe cazuri, epilogul acestor manifestări de nesupunere s-a concretizat în confiscarea bunurilor mobile şi imobiliare, atât ale principalilor rebeli, cât şi ale partizanilor acestora. Atribuţiile administrative ale banilor dobândesc în aceste condiţii evidente conotaţii politice. Primele informaţii relevante apar încă din anii 1555-1556, când banul Petrovici a confiscat unor persoane dovedite a fi sprijinit tabăra ferdinandistă, toate casele, terenurile şi bunurile mobile deţinute atât în marile oraşe, Caransebeş şi Lugoj, cât şi în districte. Pentru a justifica confiscarea acestor bunuri şi apoi acordarea lor unor persoane apropiate şi devotate lui (*cubicularys nostris*) , Petrovici a invocat vechile legi şi obiceiuri ale voievodatului ardelean (*juxta antiquam legem et approbatam consuetudinem Regni*) , aplicabile după 1552 şi în Banatul de munte[24].

---

depozit (*ius depositorii*), graţie deciziei date de Isabella Zápolya la 10 octombrie 1557 şi confirmată ulterior de dietă la 5 mai 1578. Până în 1599, Caransebeşului i s-au mai adăugat punctele de vamă (tricesimă) de la Lugoj şi Zăicani; vezi, succesiv, DRH, D, vol. 1 (1222-1456), Bucureşti, 1977, p. 404-405; Hurmuzaki, II/5, p. 443; *M.C.R.T.* , vol. 3, 1877, p. 136; DRH, B, vol. 11 (1593-1600), Bucureşti, 1975, p. 493. Pentru preferinţa negustorilor balcanici de a folosi ruta Caransebeşului, vezi S. Goldenberg, *Caransebeşul în comerţul sud-est european din secolul XVI*, în "Banatica", 1, 1971, p. 163-177.

[20] C. Feneşan, *Documente*, p. 153-154; practica ocolirii vămilor era atestată încă înainte de 29 aprilie 1555, cf. Hurmuzaki, XV/1, p. 512.

[21] C. Kiriţescu, *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui,* vol. 1, Bucureşti, 1964, p. 106; M.C.R.T. , vol. 7, 1881, p. 477.

[22] A. Veress, *op. cit.*, vol. 10, p. 204-206.

[23] C. Feneşan, *Şase scrisori*, p. 178 şi anexa 3, p. 180-181 (6 iul.1614).

[24] Petrovici a confiscat "universis domus, vineis, fenetis, utilitatibus et pertinencys (...) ac alias res (...) tam Aureas quam Argenteas Bonaque universa Mobilia et Immobilia"; bunurile aparţinuseră partizanilor taberei ferdinandiste, care fie s-au refugiat în Transilvania, fie erau

Banul poate confisca averile şi la ordinul expres dat de Dietă sau de principe. Cunoaştem două asemenea împuterniciri emise de Dieta întrunită la Grid (4 oct. 1600) şi de principele Gabriel Bethlen (4 iun. 1614), pe baza cărora banii (Andrei Barcsai, respectiv Petru Bethlen) puteau confisca, în primul caz, "toate vitele boierilor, românilor, sârbilor şi chiar ale altora ţinând de Mihai Vodă" sau, în al doilea caz, caii, vitele, banii şi bijuteriile lui Ştefan Vaida. În ambele situaţii, dregătorii şi nobilimea locului trebuiau să acorde ajutor banului, în caz contrar prefigurându-se represalii ("...căci nu o vom lua Domniilor Voastre în nume de bine, dacă veţi proceda altfel")[25].

Documentele istorice ne oferă privilegiul de a cunoaşte şi situaţiile în care orientarea politică a bănăţenilor s-a modificat tocmai datorită abuzurilor şi atitudinii duşmănoase a banilor faţă de populaţia locală. Rezistenţa locuitorilor s-a concretizat în formularea unor proteste în cadrul Dietelor sau chiar în trecerea hotărâtă de partea taberei adverse. Astfel, în martie 1551, Dieta de la Aiud a luat cunoştinţă de abuzurile, pagubele şi numeroasele nedreptăţi provocate caransebeşenilor de către Petru Petrovici (*graves quereles (...) de variis cedibus, rapinis, depopulacionibus, occupacionibus bonorum aliisque infinitis iniuriis*)[26]. Această atitudine a fost de natură să-i îndepărteze pe bănăţeni de tabăra familiei Zápolya, situaţie de care Habsburgii au ştiut să profite la maximum[27]. Peste aproape o jumătate de secol (1604), locuitorii Caransebeşului au fost din nou ţinta unor jafuri nemiloase, făcute de oştenii banului Simon Lodi (*incolas civitatis Karansebes plurimis injuriis a Rascianis et Valachis pressi*), care au determinat în mod inevitabil distanţarea totală de tabăra generalului George Basta şi de Habsburgi[28]. În sfârşit, dispunem de o altă mărturie care ilustrează convingător faptul că banul, prin conduita sa, poate determina apariţia unor forne de împotrivire socială care să tulbure liniştea acestei zone de graniţă. Exasperaţi de asprimea banului Ştefan Tompa, 50 de ţărani au înaintat o plângere Dietei întrunite la Turda (21 apr. 1577), ameninţând totodată cu fuga la otomani "dacă nu vor fi eliberaţi de silnicia acelui om" (*si ab illius hominis saevitia non fuerint vindicati*). La scurt timp (18 mai 1577) un raport către regele Ştefan Báthori consemna fuga altor 600 de ţărani în teritoriul otoman, fapt apreciat drept cea mai mare pagubă (*maximo detrimento*) pentru district. Concluzia raportului era tranşantă: "banul este răspunzător de toată duşmănia"[29] .

Revenind la problematica atribuţiilor şi competenţelor cu caracter administrativ, trebuie să remarcăm că printre grijile banului se află asigurarea rapidităţii şi securităţii

---

decedaţi, cf. Hurmuzaki, II/5, p. 291-293, 381-382.

[25] C. Feneşan, *Documente*, p. 120-121; idem, *Ştefan Vaida, un adversar caransebeşean al principelui Gabriel Bethlen (1614),* în "Studii şi comunicări de etnografie- istorie", Caransebeş, 2, 1977, p. 415-416 şi anexa 2, p. 417-418.

[26] Hurmuzaki, II/4, p. 512, 525; Dieta a hotărât restituirea bunurilor confiscate.

[27] *Ibidem*, p. 514, 527, 534-535, 537, 546.

[28] Suferinţele provocate de sârbi caransebeşenilor au fost expuse de reprezentanţii oraşului, comisarilor imperiali de la Cluj. În lipsa unor măsuri eficace din partea Habsburgilor, orăşenii au alungat cu armele pe sârbi, cf. W. Bethlen, *Historia de rebus Transsylvanicis*, vol. 6, Cibinii, 1793, p. 42-52, 65-71; "Mon.Hung.Hist. ", *Scriptores*, vol. 30, Budapest, 1880, p. 254-255 (însemnările lui Szamosközi pentru octombrie-decembrie 1604).

[29] *M.C.R.T.* , vol. 3, 1877, p. 118 (plângerea ţăranilor în Dietă) ; A. Veress, *Báthory István Erdély fejedelem és Lengyel király levelezése*, vol. 2, Kolozsvár/Cluj, 1944, p. 76 (raportul din 18 mai 1577); aceste intervenţii au determinat destituirea banului înainte de 13 septembrie 1577.

transporturilor şi corespondenţei. La 19 septembrie 1614, banul des pomenit Petru Bethlen împreună cu primarul Lugojului trebuiau să asigure trimiterea unei cantităţi de fier la Timişoara.[30] Din aceeaşi perioadă ne-au parvenit informaţii despre obligaţia aceluiaşi ban de a asigura escorta soliilor ardelene sau otomane care tranzitează această regiune, cheltuielile cu caii sau păturile necesare urmând a fi acoperite din veniturile punctului de vamă (tricesimă) de la Caransebeş. Cu ocazia redactării instrucţiunilor sunt scoase la lumină şi imperfecţiunile inerente ale administraţiei. Principele nu ezita să-i adreseze banului reproşuri în legătură cu pierderea unei scrisori destinate paşei din Timişoara, reproşuri însoţite de ameninţarea că "nu vom ocoli nici o pedeapsă aspră" în caz de recidivă[31].

Nu putem încheia prezentarea atribuţiilor şi competenţelor cu caracter administrativ fără a aminti, pe scurt, acele sarcini care, deşi nu au avut un caracter permanent, au contribuit la impunerea autorităţii Dietelor şi a voinţei principilor în banatul Caransebeşului şi Lugojului. Prima solicitare întâlnită de noi s-a produs în 1562, când Dieta a votat o contribuţie bănească de 1 fl. 40 den. pentru locuitorii Banatului. Deşi strângerea acestei taxe revenea castelanilor, banul a fost şi el implicat în predarea sumelor colectate[32]. Peste ani, la 27 mai 1577, banul şi-a asumat obligaţia faţă de principe ca, în cazul impunerii vreodată a unei dări pe vin, să urmărească în primul rând "trecerea" vinului princiar şi numai după aceea să permită desfacerea vinului caransebeşenilor[33]. Ultima informaţie interesantă o avem din 25 mai 1614, dată la care banul Petru Bethlen era solicitat de ruda sa princiară să se implice cu toată autoritatea de care dispunea în alegerea primarului Lugojului, aceasta fiind deci încă o acţiune cu certe valenţe politice[34]. Din respect şi supunere faţă de principe izvorăşte şi obligaţia banului de a-l primi şi găzdui pe domnul său, atunci când acesta trece prin Banat. Îndeplinirea acestei sarcini o bănuim ca realizată în iulie 1566, când Ioan Sigismund Zápolya a poposit în Lugoj şi Caransebeş[35]. În sfârşit, dispunem şi de o mărturie certă care atestă participarea banului (Toma Thornai) la funeraliile unui principe (Cristofor Báthori)[36].

*

Cercetarea mărturiilor istorice ne oferă posibilitatea de a cunoaşte o altă ramură a atribuţiilor şi competenţelor banilor de Caransebeş şi Lugoj, anume cele judiciare. Sistematizarea informaţiilor destul de numeroase, ne-a permis să evidenţiem întinderea autorităţii judiciare a banului, atât sub aspect teritorial, cât şi din perspectiva puterii decizionale. De la început trebuie remarcat faptul că banul şi subalternul său, vicebanul, şi-au exercitat autoritatea judiciară asupra întregului teritoriu administrat, inclusiv asupra

[30] Pesty, *op. cit*, p. 269.

[31] C. Feneşan, *Şase scrisori*, p. 176-178, şi anexele 3, 4, 6, p. 180-183; în acelaşi context, merită precizat faptul că una din misiunile încredinţate viitorului ban Acaţiu Barcsai, în cadrul soliei sale din Moldova (20 septembrie 1643), era aceea de a cumpăra cai, cf. A. Veress, *Documente*, vol. 10, p. 147-148.

[32] Hurmuzaki, II/5, p. 516.

[33] C. Feneşan, *op. cit.* (la nota 3), p. 306, şi anexa 1, p. 308.

[34] Idem, *Şase scrisori*, p. 178; Pesty, *op, cit.*, p. 268, d.526.

[35] W. Bethlen, *op. cit.*, vol. 2; 1782, p. 102; la 6 iulie 1566, principele emitea un document în Caransebeş, cf. Hurmuzaki, II/5, p. 597-598.

[36] A. Veress, *Documente*, vol. 2, 1930, p. 244 (Alba Iulia, 24 martie 1583).

târgurilor şi marilor oraşe - Caransebeş şi Lugoj- de pe cuprinsul acestuia. Conţinutul celui dintâi act (4 februarie 1536), referitor la reactivarea instituţiei băniei, ne dezvăluie, în plus, faptul că regele maghiar Ioan Zápolya i-a încredinţat noului ban misiunea de a judeca, împreună cu castelanii caransebeşeni, procesul dintre locuitorii Lugojului şi doi nobili ai locului pentru stăpânirea posesiei Găvojdia. Avem astfel certitudinea impunerii autorităţii judiciare a banului asupra acestui mare oraş al provinciei[37]. La aproape un an distanţă de acest episod, documentele ne atestă ocuparea simultană de către un român (Ioan Olah) a funcţiilor de jurat în consiliul orăşenesc al Caransebeşului (13 martie 1537) şi de viceban al districtului omonim (14 februarie -7 iunie 1537). Acest fapt poate fi un indiciu al autorităţii pe care banul a exercitat-o în mod indirect, prin intermediul subalternului său, asupra locuitorilor din oraş[38]. Un ultim exemplu concludent pe care îl prezentăm aici este hotărârea Dietei de la Turda (6 iunie 1563) prin care locuitorii din Mehadia (*incolas oppidi Mihald*) erau îndemnaţi să recunoască autoritatea banului şi să apeleze la el în toate litigiile ce le vor avea[39].

Tribunalul (scaunul) banului s-a întrunit în majoritatea cazurilor la Caransebeş, care era cel mai important oraş al regiunii şi locul cel mai preferat, în secolele XIV-XVI, pentru convocarea adunărilor districtuale.[40] În unele cazuri, banul poate rezolva procesele şi în alte oraşe, precum Lugoj sau Timişoara[41].

Din conţinutul documentelor reiese faptul că scaunul de judecată al banului a fost socotit ca o a doua instanţă, suprapusă peste cele ale districtelor, oraşelor şi târgurilor[42]. Tradiţia ca banul să prezideze adunările districtuale este foarte veche, prima menţiune în acest sens datând din 1391[43]. După 1530, banii Caransebeşului şi Lugojului au preluat vechea atribuţie a banilor de Severin, aceea de a ţine scaune de judecată în care să se rezolve litigiile locuitorilor din districte. În acest sens, am arătat deja, implicarea directă a banului Mihai de Somlya în rezolvarea conflictului de proprietate dintre lugojeni şi nobilii din district (1536). La câţiva ani distanţă (1548), banul Petrovici a rejudecat un proces pentru stabilirea tutelei unor copii, confirmând sentinţa dată de tribunalul din Caransebeş. Menţinerea deciziei iniţiale, dată de instanţa districtuală, s-a realizat şi în cazul unui alt proces, din 1555, care a reglementat împărţirea unor posesii

---

[37] Hurmuzaki, II/4, p. 99-100.

[38] *Ibidem*, p. 114-115, 117, 127 (vezi şi nota 50).

[39] *Ibidem*, II/5, p. 517-518.

[40] În 1369 era atestată prima adunare a cnezilor români din districtul Sebeşului, ţinută în comun cu cea a locuitorilor "bogaţi şi săraci" din Caransebeş (DRH, C, vol. XIII (1366-1370), Bucureşti, 1994, p. 631-633). În 1452, Caransebeşul era prezentat ca sediul judecătoresc principal al celor şapte districte bănăţene (Hurmuzaki, II/2, p. 12); pentru perioada analizată aici, vezi *ibidem*, II/5, p. 469-472, 474-476, 584-587, 627-628; C. Feneşan, *Documente*, p. 82-83.

[41] Banul Petru Petrovici a emis câteva decizii în Timişoara (Hurmuzaki, II/4, p. 411-412, 413-414, 435-436, toate din 1548), iar după 1552, a ţinut tribunale în regiunea neocupată de otomani, de exemplu "*in oppido Lugas in sede nostra judiciaria*" (*ibidem*, II/5, p. 285-287, pt. 1555); pentru Lugoj, vezi şi C. Feneşan, *Documente*, p. 138.

[42] Pentru structura, organizarea, atribuţiile şi competenţele adunărilor nobiliare, care în decursul sec. XV au căpătat aspectul unor scaune de judecată, vezi studiul lui I. A. Pop, *Instituţii medievale româneşti; adunările cneziale şi nobiliare din Transilvania în sec. XIV-XVI,* Cluj Napoca, 1991, p. 67-76, 120-163.

[43] Pentru adunările din 1391, 1452, 1499, 1500, 1503, vezi Hurmuzaki, I/2, p. 340-341; II/2, p. 14-15, 418-420, 453-455, 510-515.

între mai multe familii cu moştenitori de ambele sexe[44]. Ierarhizarea instaţelor apare mult mai bine conturată cu ocazia ţinerii a două procese în anii 1560 şi 1561, primul, pentru recunoaşterea dreptului de succesiune pe linie feminină, în vederea moştenirii averii defunctului nobil Ladislau Racoviţă, iar al doilea, pentru împărţirea între câteva familii nobiliare a unor pământuri de arătură la Criva şi Domaşnea. În ambele cazuri, procesele s-au ţinut în faţa adunării nobililor (*universitas nobilium*) prezidate de castelani şi de birău (*judex nobilium*). Nemulţumite, părţile în litigiu s-au adresat instanţei superioare formată din banul Grigore Bethlen "şi din ceilalţi juzi" (*ceterique Sedis nostrae Judiciariae judices)*. Cum nici de această dată părţile nu s-au declarat satisfăcute, banul a redactat un raport de întâmpinare către principele Ioan Sigismund Zápolya, cel care întruchipa suprema şi ultima instanţă judiciară[45]. Poziţia instanţei prezidate de ban a fost recunoscută şi în actele princiare. În 1559, regina Isabella Zápolya îi cerea banului Nicolae Cherepovici să judece în a doua instanţă procesul dintre şase persoane nobile, înrudite pe linie feminină, pentru bunurile comune şi drepturile aferente (*bonorum et iurium possessionariorum in comitatu Zewren*). Cu acest prilej s-a exprimat clar dreptul celor nemulţumiţi cu judecata banului de a se adresa tribunalului reginei[46]. Un exemplu asemănător este întâlnit în 1566, când banul Grigore Bethlen trebuia să judece, tot în a doua instanţă, o eventuală opoziţie a localnicilor la introducerea lui Gaspar Békés, favoritul principelui, în posesia moşiilor confiscate nobilului Ştefan Florea din Caransebeş[47].

Banul are competenţa de a rezolva şi conflictele apărute între locuitorii oraşelor sau târgurilor, între aceştia şi locuitorii din teritoriu. Seria exemplelor începe chiar cu anul 1536, când banul Mihai de Somlya trebuia să reglementeze situaţia posesiei Găvojdia (vezi mai sus). Un caz asemănător întâlnim în 1548, când banul Petrovici a tranşat o dispută teritorială între locuitorii târgului Karan (Căvăran) şi vecinii lor din Prisaca, trimiţând doi nobili pentru a hotărnici pământul în litigiu[48]. O altă dovadă grăitoare este scrisoarea de adeverire emisă la 6 februarie 1585 de consiliul orăşenesc al Căvăranului, document care atesta posibilitatea reclamantului de a face apel la scaunul de judecată al banului, dacă nu era mulţumit de hotărârea tribunalului orăşenesc. Reclamantul a făcut uz de acest drept, însă "atunci când a trecut şi de scaunul domnului ban şi nu s-a înfăţişat, legea l-a găsit vinovat"[49].

La judecata banului pot apela şi locuitorii privilegiatului oraş Caransebeş[50]. În

[44] *Ibidem*, II/4, p. 435-436; II/5, p. 285-287

[45] *Ibidem*, p. 469-472, 474-476.

[46] *Ibidem*, p. 452-453; vezi şi cererile similare adresate banilor, în 1569, 1582 şi 1635, de a judeca împreună cu castelanii şi juzii nobililor drepturile de succesiune pe linie feminină asupra posesiilor din districtul Caransebeşului (*ibidem*, p. 670-672; Pesty, *op. cit.*, p. 297-299; C. Feneşan, *Documente*, p. 65-66) sau misiva din 1591 (*ibidem*, p. 86).

[47] Hurmuzaki, II/5, p. 589

[48] *Ibidem*, II/4, p. 411-412; hotărnicia a fost confirmată la 13 septembrie 1562 de Ioan Sigismund Zápolya, cf. *ibidem*; II/5, p. 494-495.

[49] C. Feneşan, *Documente*, p. 68-69; cu acest prilej era amintit "vechiul obicei" al sfatului din Căvăran de a ţine scaune de judecată; membrii acestui consiliu apar nominalizaţi încă din 1424, cf. Hurmuzaki, I/2, p. 530.

[50] C. Feneşan, *Documente*, p. 86; Trebuie precizat faptul că locuitorii din Caransebeş beneficiau încă din 1403 de privilegiile cu care era înzestrat oraşul Buda. Aceste drepturi, retranscrise la cererea beneficiarilor în 1498, au fost completate ulterior cu facilităţile judiciare

1612, caransebeşenii reprezentaţi de primarul lor, Daniel Kun, au pornit un proces împotriva fostului prim-jude, Ştefan Micşa, acuzat pentru neachitarea completă a unei datorii. Procesul s-a ţinut "la Lugoj, din libera vrere a ambelor părţi, în faţa scaunului Domniei Sale" (banului). La început, procesul a fost condus personal de către banul Paul Keresztesi, însă ulterior, aplicarea procedurii şi pronunţarea sentinţei au fost realizate de Ştefan Somogi "în numele şi ţinând la Lugoj locul domnului ban"[51]. Acest caz judiciar este interesant prin faptul că sfatul oraşului a fost el însuşi parte într-un proces, fiind nevoit să apeleze la o instanţă superioară, neutră.

Alte documente probează faptul că acest important dregător era la curent cu legislaţia în vigoare, fiind chiar versat în practica judiciară. Un indiciu sigur este participarea la lucrările Dietelor în răstimpul ocupării funcţiei sau chiar înainte de aceasta. O certitudine a fost participarea viitorului ban Nicolae Cherepovici la lucrările Dietei din Turda (27 martie-3 aprilie 1558) în calitate de consilier[52]. În activitatea Dietelor s-a implicat şi Acaţiu Barcsai, cel care a reuşit să ocupe succesiv funcţiile de jurat-asesor (1650-1653) şi de preşedinte al Tablei princiare de judecată (1653-1655)[53]. Această ultimă demnitate mai fusese deţinută, în anii 1631-1633, de un alt fost ban, anume de Paul Keresztesi[54]. Cunoaşterea legislaţiei era o condiţie *sine qua non* pentru exercitarea atribuţiilor administrative şi judiciare. Relevantă în acest sens este porunca princiară din 27 noiembrie 1582, adresată banului, castelanilor şi juzilor nobiliari din Caransebeş, prin care li se cerea rezolvarea grabnică a unui partaj în privinţa unor părţi de sate, decizia urmând a fi luată "potrivit cu hotărârile Dietei ţării şi cu cuprinsul articolelor dietale"[55]. În calitate de reprezentant al intereselor localnicilor, banul avea datoria să cunoască şi să aplice în continuare vechiul drept românesc (*jus valachicum*) utilizat frecvent în secolele anterioare[56]. Prin urmare, la 1555, Petru Petrovici formula o sentinţă având ca temei "obiceiul comitatului" (*juxta antiquam huius comitatus consuetudinem*), iar în 1613 se sublinia străduinţa de a respecta "vechea noastră procedură şi obiceiul nostru"[57].

Pentru că am amintit de procedură, se cuvine să prezentăm pe scurt, modalitatea de desfăşurare a acesteia. Edificatoare în această privinţă este o dispoziţie princiară (22 februarie 1567) din care rezultă cu claritate obligaţiile tribunalului prezidat de ban: să se întrunească, să asculte părţile în litigiu şi depoziţiile martorilor, să delibereze, să

---

conferite de regii Ladislau Postumul (29 august 1457) şi Ioan Zápolya (5 februarie 1532), cf. Hurmuzaki, II/2, p. 92-93, 393-395; C. Feneşan, *op. cit.* (la nota 4), p. 162, d.2. Alte mărturii atestă vechimea adunărilor orăşeneşti, similară cu cea a adunărilor districtuale (v. nota 40), şi faptul că acestea au avut o structură şi o organizare proprie. Membrii sfatului orăşenesc, nominalizaţi începând cu 1457 (Hurmuzaki, II/2, p. 85), nu au cumulat şi alte funcţii administrativ-judiciare. Cazurile primarului Ştefan Stoica, care simultan a fost şi voievod (1498, 1505), ale juraţilor Ioan Olah şi Ladislau Onkannagiarto, care au fost concomitent viceban (1537), respectiv birău (1574), par excepţii, cf. *ibidem*, II/2, p. 394, 542; II/4, p. 114, 115, 127; II/5, p. 739, 743.

[51] C. Feneşan, *Documente*, p. 135-141.

[52] *M.C.R.T.*, vol. 2, 1876, p. 88.

[53] Z. Trócsány, *op. cit.*, p. 23, 356; C. Feneşan, *Documente*, p. 189, 199; *M.C.R.T.*, vol. 11, 1886, p. 162; vol.13, 1888, p. 509.

[54] Z. Trócsány, *op. cit.*, p. 30, 356.

[55] C. Feneşan, *Documente*, p. 65-66.

[56] I. A. Pop, *op. cit.*, p. 120-163.

[57] Hurmuzaki, II/5, p. 286; C. Feneşan, *Documente*, p. 139.

pronunţe sentinţa şi, dacă una din părţi se va declara nemulţumită de aceasta, să facă apel la principe[58]. În instanţă, banul era asistat de "ceilalţi juzi" (*ceterique judices*, 1560) sau de "ceilalţi juraţi coasesori" (*ceterique jurati coassessores*, 1561-67)[59]. Pentru clarificarea tuturor aspectelor litigiului supus judecăţii, instanţa asculta expunerea faptelor atât în versiunea pârâşilor, cât şi în cea a pârâţilor, după care trecea la audierea martorilor şi la examinarea documentelor probatorii. Martorii consemnaţi cu ocazia judecării unor cauze civile (dreptul de succesiune pe linie feminină, 1560) sau penale (rănire cu arma, 1566) erau de condiţie diversă: orăşeni sau locuitori în teritoriu, persoane libere nenobile sau nobile (*ignobilem/ nobilem personam*), oameni cu un statut social şi profesional marginal - un iobag (*jobagio*), o slujnică (*famula*). Uneori se luau în considerare declaraţiile unor copii minori, pentru a se stabili cine îi va creşte şi tutela (1548)[60]. Folosirea documentelor probatorii este întâlnită cu ocazia amintitului proces al locuitorilor din Caransebeş cu fostul lor prim-jude, în 1612-1613.

Acţiunile judiciare erau uneori îngreunate prin faptul că inculpaţii amânau prezentarea scrisorilor de dare de seamă sau chiar ignorau termenele de judecată (1585, 1591, 1613). În aceste condiţii, instanţa era datoare să redacteze trei apeluri împotriva părţii absente. Pe de altă parte, această atitudine obstrucţionistă atrăgea aplicarea unor sancţiuni (amenzi, mustrări) pentru nerespectarea procedurii şi chiar prefigura pierderea procesului[61]. Durata mare a proceselor a fost determinată şi de posibilitatea părţilor nemulţumite cu judecata banului, de a face apel la tribunalul princiar, în conformitate cu obiceiul districtului Caransebeş (*juxta consuetudinem districtus illius*, 1559)[62]. În cazurile cele mai fericite, când probele sunt elocvente, principele poate emite sentinţa imediat, poruncind banului şi castelanilor să o îndeplinească. Cu acest prilej, se îngăduia celor ce ar fi fost nemulţumiţi de prestaţia banului, să formuleze un nou apel la principe[63]. Au existat însă şi cazuri în care procesele au trenat ani întregi, părţile în litigiu făcând numeroase apeluri la principe. Cele mai lungi acţiuni judiciare au fost legate de moştenirea unor numeroase posesii. Partajul moşiilor familiei nobile Simon s-a realizat pe parcursul a trei ani (1581-1584), timp care pare relativ scurt în comparaţie cu cei peste nouă ani (septembrie 1560 - decembrie 1569) necesari pentru a reglementa moştenirea posesiilor lui Ladislau Racoviţă[64].

[58] Hurmuzaki, II/5, p. 609.

[59] *Ibidem*, p. 472, 476, 587, 628 (pt. 1560-67); C. Feneşan, *Documente*, p. 82-83, 135-138 (pt. 1591, 1613).

[60] Hurmuzaki, II/4, p. 435-436 (1548); II/5, p. 469-472 (1560) şi 584-587 (1566).

[61] C. Feneşan, *Documente*, p. 68-69 (1585), 82-83 (1591), 135-140 (1612- 1613); la 1585 se preciza că două treimi din amendă se cuvin banului, iar restul de o treime, părţii calomniate pe nedrept.

[62] Vezi nota 46; în plus, Pesty, *Szörény*, vol. 3, 1878., p. 421-426 (pt. 1578).

[63] Banii trebuiau să separe şi să hotărnicească posesii, unele dintre ele stăpânite în indiviziune (1559, 1561, 1568), sau să introducă persoane nobile în posesia unor terenuri (1562), dar în unele cazuri, aplicarea acestor dispoziţii princiare o lasă în seama subalternilor (în 1559, la o hotărnicire s-au prezentat toate persoanele autorizate pentru aceasta "*excepto domino bano*"), cf. Hurmuzaki, II/5, p. 462-464, 499-501, 514-515, 637-638. În 1548, stabilirea hotarelor posesiei Prisaca era poruncită de însuşi banul Petrovici şi realizată de oamenii acestuia (*homines nostros, ex curia nostra specialiter ad id designatos*). La fel, în 1555, Petrovici se adresa celorlalţi dregători locali cu formula: "*vobis igitur dominis castellanis et judici nobilium districtus de Karansebes auctoritate nostra ordinaria*", cf. *ibidem*, II/4, p. 412; II/5, p. 287.

[64] C. Feneşan, *Documente*, p. 65-68; Hurmuzaki, II/5, p. 469-472, 488-490, 670-673;

În acţiunile judiciare, banul apelează nu numai la colaborarea castelanilor şi juzilor nobiliari, ci şi la serviciile notarilor, sechestorilor şi crainicilor. Actele care consemnează aspectele proceselor, depoziţiile martorilor, rapoartele către principe sau poruncile către subalterni, au fost redactate, neîndoielnic, de secretarii banului sau de notarii scaunelor de judecată. Faptul că aceştia se semnează foarte rar pe actele redactate, ne determină să amintim aici doar pe Baltazar Csepfi, secretarul banului Petrovici în 1548, şi pe Nicolae Ivul, care în 1613 era notarul-jurat al Lugojului[65]. Conţinutul unui alt document, din 16 martie 1591, confirmă existenţa sechestorilor care au misiunea de a împiedica utilizarea bunurilor, inclusiv a iobagilor, de pe o moşie[66]. Executarea dispoziţiilor cu caracter judiciar a revenit cu siguranţă şi crainicilor, însă mărturiile cu privire la atribuţiile lor, în cadrul banatului Caransebeşului şi Lugojului, sunt cvasiabsente. Indicii despre răspândirea teritorială şi ierarhizarea acestora ne oferă doar două acte, primul din 1544, adresat de Petru Petrovici "chibzuiţilor cnezi crainici" (*circumspectis kenesys kraynicis*) din comitatul Severinului, iar al doilea, din 7 iunie 1602, care surprinde momentul înnobilării lui Nicolae Iuga din Făget "*vice-crainicii et familiaris generosi Nicolai Vayda. de Caransebes*"[67].

Din exemplele prezentate până aici reiese faptul că banul a soluţionat o gamă largă de conflicte apărute între locuitori. Cele mai multe procese au fost determinate de conflictele pentru stăpânirea pământului. Ele s-au purtat între membrii aceleiaşi familii, între persoane înrudite, dar din familii diferite, între orăşeni şi locuitorii din districte. Aceeaşi luptă s-a dat şi pentru documentele de proprietate (1548, 1566-67)[68]. Frecvente dispute s-au aprins în jurul moştenirii şi încredinţării pe linie feminină a bunurilor, acest principiu alimentând din plin conflictele de proprietate. Prin prisma documentelor păstrate se întrezăreşte competenţa banului de a judeca şi cauze penale: răniri cu armele (1566), acuzaţii calomnioase (1591), deturnări de fonduri (1612-1613) etc.

*

O ultimă problemă pe care dorim să o abordăm, desigur într-o formă sumară, este aceea a atitudinii banilor faţă de numeroasele culte (catolic, ortodox, calvin, unitarian) prezente în ţinutul Caransebeşului şi Lugojului. Acest aspect merită a fi cercetat nu numai pentru a stabili rolul banilor în cadrul inerentelor dispute confesionale, ci şi pentru a evidenţia alte modalităţi prin care acest dregător şi-a impus autoritatea asupra localnicilor.

Este cunoscut faptul că după 1550, intensa propagandă reformată a determinat o restrângere a influenţei catolice în Banat, atât sub aspectul serviciilor religioase, cât şi în privinţa învăţământului[69]. Pe lângă dascălii şi preoţii calvini din Caransebeş şi Lugoj, la

---

procesul pentru moşiile Criva şi Domaşnea a durat între ianuarie 1561-noiembrie 1568 (*ibidem*, p. 474-476, 523-524, 534-535, 581-583, 638-644, 650-652).

[65] *Ibidem*, II/4, p. 412, 414; C. Feneşan, *Documente*, p. 137.

[66] *Ibidem*, p. 82-83.

[67] Hurmuzaki, II/4, p. 362; A. Veress, *Documente*, vol. 7, 1934, p. 46-47; vezi şi E. Lazea, *Crainicii români din Transilvania*, în RdI, 37, 1984, nr. 9, p. 881-884.

[68] Hurmuzaki, II/4, p. 413-414; II/5, p. 604-607, 609, 627-628.

[69] Pentru situaţia catolicismului şi a curentelor reformate în banatul Caransebeşului şi Lugojului, vezi studiul lui V. Achim, *Catolicismul la românii din Banat în evul mediu*, în RI, 7, 1996, nr. 1-2, p. 50 -54.

acest recul al catolicismului au contribuit şi titularii instituţiei băniei. Primele demersuri pentru sprijinirea curentului reformat le-a întreprins banul Petrovici, cel care a avut un rol decisiv în atragerea la calvinism a lui Ioan Sigismund Zápolya, şi care a contribuit la înfiinţarea unei şcoli evanghelice la Timişoara, în 1548[70]. Un alt ban care s-a implicat activ în promovarea Reformei, a fost Toma Thornai. Din însemnările misionarului iezuit Antonio Possevino (1584) aflăm că banul Thornai era "arian" (unitarian) şi că acesta a introdus cu forţa un preot "eretic" în Caransebeş. Această ingerinţă a banului în viaţa confesională a oraşului nu a fost stopată de principele Cristofor Báthori, care s-a temut ca Thornai să nu împiedice alegerea fiului său la conducerea Transilvaniei. Observăm astfel, că intervenţia banului în favoarea uneia dintre confesiunile "recepte" (petrecută cel mai probabil în 1580-81) a avut şi o consecinţă politică. Dealtfel, Possevino nota că banul Thornai făcea parte din rândul celor care "fiind iubiţi de cine n-ar trebui <de principe> nu numai că se menţin în această nelegiuire, dar susţin şi pe alţii"[71].

O atitudine diferită a adoptat banul George Palatici, prezentat de un alt iezuit (Valentin Lado), ca "un om foarte cumpătat şi vigilent", tolerant faţă de propaganda Contrareformei (mai-iunie 1586). Având o fire înţelegătoare, banul Palatici a ascultat cererile sfatului orăşenesc şi mulţimii din Caransebeş, care îşi doreau un preot catolic[72].

Lupta dintre reformaţi şi misionarii catolici pentru câştigarea locuitorilor din Banat, care erau în majoritate ortodocşi, a continuat şi în secolul al XVII-lea. Curentele reformate au fost susţinute de bani influenţi, precum Paul Keresztesi, prezentat, în 1630, drept "*sabbatarius*"[73], sau Paul Nagy, care în 1640 adopta o atitudine dură faţă de misionarii catolici. Aceştia din urmă se plângeau autorităţilor ardelene că banul le confisca toate colectele strânse, le interzicea accesul în Lugoj, ameninţându-i permanent cu închisoarea şi chiar cu ţeapa[74]. Acaţiu Barcsai, ultimul din şirul banilor, a luat la rândul său, imediat după preluarea funcţiei în 1644, măsuri concrete în favoarea confesiunii calvine pe care o mărturisea. Până în 1648, banul a alungat pe iezuiţii care reuşiseră să ridice o biserică la Slatina Timişului[75], şi a oferit întregul său sprijin pastorului Ştefan Fogaraşi din Lugoj, pentru traducerea în limba română şi editarea unui Catehism calvinesc. Tipărirea acestei lucrări la Alba Iulia, în 1648, se făcuse "pentru întărirea în credinţă a tinerilor elevi" din Caransebeş şi Lugoj, în fond, pentru atragerea, într-o manieră subtilă, a românilor la calvinism[76].

*

Influenţa deţinută la nivelul conducerii Transilvaniei, încrederea acordată de

---

[70] *Călători*, vol. II, p. 570; V. Ţîrcovnicu, *Istoria învăţământului din Banat până la anul 1800*, Bucureşti, 1978, p. 49-50.

[71] *Călători*, vol. II, p. 558, 569, 586.

[72] *Ibidem*, vol. III, 1971, p. 120-121.

[73] A. Veress, *Documente*, vol. 9, 1937, p. 310.

[74] *M.C.R.T.*, vol. 10, 1884, p. 291-293.

[75] I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria mitropoliei Banatului*, vol. 1, Timişoara, 1980, p. 107.

[76] BRV, vol. 1, Bucureşti, 1903, p. 161-163; precuvântarea Catehismului a fost dedicată banului Acaţiu Barcsai.

principii ardeleni, ca şi sprijinul dat de "nobilimea însemnată "[77] din districtele bănăţene sunt, deopotrivă, dovezile şi rezultatele certelor calităţi manifestate de banii Caransebeşului şi Lugojului în domeniile administraţiei, diplomaţiei, politicii ori în planul artei militare. Aceste calităţi au fost demonstrate poate cel mai convingător de abilitatea cu care banii au ştiut să apere, atât cât le-a stat în putinţă, liniştea şi privilegiile locuitorilor dintr-o regiune aflată la contactul a două lumi opuse nu numai în plan militar şi religios, dar şi în cel al concepţiilor despre administraţie şi lege. Ne exprimăm astfel speranţa că rezultatele cercetărilor noastre asupra aspectelor esenţiale ale acestei instituţii medievale, au conferit relevanţă cuvintelor iezuitului Possevino referitoare la ban: "un guvernator bine ales, de o mare vitejie şi autoritate".

[77] *Magna nobilitas*, după cum afirma Valentin Lado, la 24 iunie 1586, cf. *Călători*, vol. III, p. 121.

†ALEXANDRU ELIAN
(1910-1998)

La 8 ianuarie 1998, a încetat din viaţă, la Bucureşti, profesorul Alexandru Elian, membru al Academiei Române, preşedinte de onoare al Societăţii Române de Studii Bizantine şi al societăţii Române de Studii Neoelene, magistrul de incontestabilă autoritate al studiilor bizantine şi neoelenice din România ultimelor decenii.

Născut la 27 octombrie 1910, discipol al lui Nicolae Iorga şi Demostene Russo, doctor în litere şi filosofie al Universităţii din Bucureşti, fost bursier al Şcolii Române de la Fontenay-aux-Roses şi al Casei Române din Veneţia, Alexandru Elian a avut o bogată activitate de dascăl şi cercetător: mai întâi asistent, iar după un deceniu de funcţionare ca profesor la Şcoala Superioară de Arhivistică, profesor titular la catedra de bizantinologie a Universităţii din Bucureşti, s-a pensionat din învăţământul superior ca profesor de bizantinologie la Institutul Teologic din Bucureşti, unde a predat, începând din 1956, anul alungării sale din Universitate, din pricina ataşamentui său faţă de creştinismul ortodox; membru fondator al Institutului de Studii şi Cercetări Balcanice din Bucureşti, creat şi condus de Victor Papacostea, a devenit, după desfiinţarea acestuia, în 1948, cercetător ştiinţific principal, apoi, în 1963, şeful secţiei de istorie universală a Institutului "Nicolae Iorga", iar multă vreme a funcţionat, în paralel, ca bibliotecar, apoi ca şef al secţiei de manuscrise şi carte rară la Biblioteca Academiei Române.

Discipol al lui Nicolae Iorga şi Demostene Russo, Alexandru Elian a izbutit să armonizeze în personalitatea sa înclinaţia către sinteza istorică a celui dintâi cu pasiunea pentru analiza critică a textelor a celui de al doilea. Istoric şi filolog în egală măsură, el a fost nu mai puţin, şi nu numai prin doctoratul care-i atestă formaţia sistematică în această privinţă, un filosof, informat nu numai asupra istoriei filosofiei, ci şi asupra mişcării ideilor din cugetarea europeană contemporană, precum şi un teolog, familiarizat cu toate subtilităţile şi îndrăznelile pe care le comportă, în marea diversitate a confesiunilor, năzuinţa omului de a-l cunoaşte pe Dumnezeu. Om de carte în înţelesul cel mai deplin al cuvântului, era animat atât de o pasiune puţin obişnuită a lecturii în latină, greacă, în limbile moderne de circulaţie internaţională, perfect stăpânite, cât şi de a adevărată patimă bibliofilă, care l-a făcut să adune, prin eforturi şi sacrificii impresionante, o bibliotecă unică prin bogăţia şi diversitatea ei, întotdeauna accesibilă discipolilor şi prietenilor. Pe lângă uimitoarea erudiţie umanistă, spiritul critic era, desigur, trăsătura cea mai frapantă a lui Alexandru Elian. Referatele sale asupra unor lucrări destinate editurilor, recenziile, remarcile din notele de subsol, polemicile cu alţi specialişti, intervenţiile în dezbaterile ştiinţifice delectau şi instruiau pe cititori şi ascultători, prin justeţea şi verva lor acidă, dar erau temute totodată de autori pentru lipsa lor de cruţare faţă de tot ce însemna neglijenţă sau nechibzuinţă, incompetenţă sau impostură. Funcţia

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 253-254

critică exercitată de profesorul Alexandru Elian în cultura română, într-o epocă ostilă spiritului critic, va trebui cândva relevată în întreaga ei importanţă.

Sever şi cu sine însuşi, Alexandru Elian a publicat, dintr-un excesiv scrupul profesional şi moral, mult mai puţin decât a gândit, comunicat oral şi chiar aşternut în scris. Ceea ce a încredinţat, cu zgârcenie, tiparului sunt însă contribuţii fundamentale şi definitive. Fiecare dintre studiile sau articolele sale aduce ceva nou şi se întemeiază, de cele mai multe ori, pe izvoare inedite. Amintim aici, pe scurt, că i se datorează întocmirea celui mai bogat şi mai îngrijit volum de surse bizantine ale istoriei românilor, instrument de lucru unanim preţuit de cercetătorii istoriei medievale româneşti şi că s-a ocupat de mai multe ori de istoria relaţiilor româno-bizantine pe plan politic, bisericesc şi cultural, demolând, prin studiul memorabil consacrat raporturilor dintre Moldova şi Bizanţ în secolul al XV-lea, mituri istoriografice înrădăcinate de mult în tradiţia culturală de năzuinţe politice şi prejudecăţi ideologice. Istoric al vechii culturi româneşti, a redescoperit în mitropolitul Dosoftei pe marele scriitor care a fost, pe care l-a redefinit şi situat mai riguros în contextul sud-est european al epocii, relevându-i strânsele legături cu cultura greacă postbizantină şi, prin aceasta, cu barocul european. I se datorează, de asemenea, adâncirea cunoaşterii culturii româneşti a secolului al XVII-lea, prin relevarea stilului ei "bizantin" şi a dimensiunii sale teologice majore: a dat o nouă traducere *Mărturisirii de credinţă* a mitropolitului Petru Movilă, a elaborat cel mai de seamă studiu asupra genezei şi semnificaţiei acestei opere, punând în lumină, cu o stăruinţă care mărturiseşte şi o preferinţă personală, spiritul ei irenic şi ecumenic. Contribuţiile lui Alexandru Elian la dezvoltarea studiilor neoelene sunt şi ele importante: el a elucidat nu puţine aspecte politice şi culturale ale fenomenului fanariot, a pus în lumină, ocupându-se de manualul de duhovnicie al lui Nicodim Haghioritul, pe care l-a tradus, nebănuitele legături ale monahismulul răsăritean cu spiritualitatea occidentală, a definit în termeni mai stricţi relaţiile lui Rhigas Velestinlis cu lumea românească, sensul lor şi impactul scrierilor lui asupra evoluţiei intelectuale a acesteia, a făcut să progreseze decisiv inventarierea, editarea şi tălmăcirea izvoarelor neoelene ale istoriei românilor (a publicat masivul volum cuprinzând inscripţiile oraşului Bucureşti, multe greceşti, însoţit de un studiu substanţial asupra istoriei epigrafiei în România, a contribuit copios la elaborarea catalogului manuscriselor greceşti din colecţia Bibliotecii Academiei Române, încă nepublicat şi, participând la traducerea multor documente greco-române, a elaborat o introducere în paleografia greco-română, a lăsat în manuscris traduceri ale unor monumente ale istoriografiei greco-române şi ale altor izvoare literare neogreceşti referitoare la istoria românilor din secolele XVII-XIX, a întocmit o vastă lucrare asupra circulaţiei cărţii greceşti în spaţiul românesc, rămasă, ca şi teza sa de doctorat, consacrată unor umanişti greci din Veneţia, în manuscris). N-aş putea trece sub tăcere evlavia pe care o nutrea Alexandru Elian faţă de Mihai Eminescu, poetul naţional al românilor, căruia i-a consacrat, pagini substanţiale, publicate sau rămase inedite, între altele, despre interesul acestuia pentru vechiul scris românesc, mărturisit de biblioteca lui.

Pe lângă ale sale contribuţii erudite şi critice, de factură negreşit europeană, la cercetarea trecutului, Alexandru Elian lasă însă celor care l-au cunoscut şi amintirea unui intelectual român, cu totul modern, care a încercat şi a izbutit, în acest teribil secol al XX-lea, secolul totalitarismelor şi al ateismelor triumfătoare, şă-şi trăiască, cu rară rigoare, adâncă smerenie şi demnă discreţie, viaţa "întru Cristos", asemenea înaintaşilor săi din vremuri patriarhale. Vom avea de meditat şi în această privinţă asupra exemplului său.

NICOLAE-ŞERBAN TANAŞOCA

† CORNELIA PAPACOSTEA – DANIELOPOLU

(1927-1998)

Studiile neoelene din România au suferit o grea pierdere prin încetarea din viaţă a distinsei cercetătoare dr. Cornelia Papacostea-Danielopolu la 3 aprilie 1998, la Paris, în urma unei grele şi îndelungate suferinţe.

Născută la 12 iunie 1927, în Bucureşti, ca fiică a cunoscutului balcanolog, profesor universitar Victor Papacostea (1900-1962) şi a Corneliei născută Manasiu, distinsă profesoară de limbă franceză în învăţământul secundar, Cornelia Papacostea a fost soţia apreciatului finanţist Gheorghe Danielopolu, scoborâtor dintr-o familie cu vechi tradiţii politice liberale. A urmat studiile secundare şi cele superioare (Facultatea de Istorie şi Filosofie a Universităţii din Bucureşti între 1945-949), remarcându-se prin solida ei pregătire profesională în domeniul istoriei şi culturii sud-estului european încă de pe băncile studenţiei, perioadă când am fost colegi şi am legat o strânsă prietenie. Din pricina adversităţilor politice suferite, odată cu consolidarea regimului comunist în România, când însuşi tatăl ei, reputatul profesor Victor Papacostea, a fost arestat de Securitate, la 5 mai 1950, ca fost politician liberal şi demnitar de stat şi întemniţat la Sighet, Cornelia Papacostea-Danielopolu, deşi o exponentă strălucită a generaţiei sale, n-a putut să-şi exercite profesia pentru care a fost pregătită, fiind marginalizată - pentru o bună perioadă de timp - şi silită să lucreze la "munca de jos". Împreună cu mama ei, şi-a câştigat existenţa făcând şi traduceri din limba franceză, iar după eliberarea tatălui ei din închisoare, a lucrat câtva timp ca redactor la Editura Politică (1956-1958) şi bibliograf la Biblioteca Academiei (1960-1963). Prin cunoştinţele de limbă greacă şi formaţia ei de balcanolog, Cornelia Papacostea-Danielopolu, care şi-a susţinut târziu teza de licenţă, în 1957, din pricina dosarului ei "necorespunzător" din punct de vedere politic, a putut, în sfârşit, intra în domeniul cercetării, fiind angajată, din 1963, în proaspăt înfiinţatul Institut de Studii Sud-Est Europene. Aici, ea a urcat succesiv treptele de la cercetător ştiinţific până la cercetător ştiinţific principal II (1992) şi şef de sector (1991) depunând o activitate meritorie până în 1994, când s-a pensionat. Şi-a susţinut doctoratul în 1979 cu o strălucită teză intitulată *Tendinţe laice în literatura în limba greacă din Principatele Române (1774-1830)*.

Cornelia Papacostea-Danielopolu a avut ca domeniu predilect de cercetare istoria relaţiilor culturale dintre ţara noastră şi Grecia şi relaţiile economice cu Peninsula Balcanică, fiind autoarea a peste 50 de studii şi articole publicate în periodicele de specialitate din ţară ("Revue des études sud-est européennes", "Revista de istorie", "Revue roumaine d'histoire", "Studii şi cercetări de istorie medie", "Studii şi cercetări de bibliologie") şi de peste hotare ("Balkan Studies" ş. a.).

Printre cărţile valoroase ale autoarei, semnalăm în primul rând participarea la o lucrare colectivă privind *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Peninsula Balcanică (1829-1859)* (Bucureşti, 1970) şi *Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774-1830)* (Bucureşti, 1982), aceasta din urmă primind premiul "Timotei

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 255-256

Cipariu" al Academiei Române. Împreună cu Lidia Demény, Cornelia Papacostea-Danielopolu a scos o remarcabilă lucrare dedicată vechii noastre culturi şi anume *Carte şi tipar în societatea românească şi sud-est europeană (secolele XVII-XIX)* (Bucureşti, 1985) ce a fost distinsă cu premiul "Nicolae Iorga" al Academiei Române. Ca membră fondatoare a Societăţii Române de Studii Neoelene din Bucureşti, autoarea a publicat, în 1996, sub auspiciile Uniunii Elene din România - o elaborată sinteză privind *Comunităţile greceşti din România în secolul al XIX-lea,* lucrare de mare erudiţie.

Pe lângă activitatea publicistică proprie, fiind animată de mult devotament şi pietate filială, Cornelia Papacostea-Danielopolu a îngrijit cu toată acribia operele tatălui său, profesorul Victor Papacostea, reeditate în ultimul deceniu şi jumătate: *Civilizaţia românească şi civilizaţia balcanică* (1983) şi *Tradiţii româneşti de istorie şi cultură* (1996).

Totodată regretata cercetătoare a participat, între 1966-1996, cu comunicări de substanţă şi la numeroase manifestări internaţionale din ţară şi străinătate, în special la congresele de studii sudest europene şi la diferite colocvii şi simpozioane de specialitate din Grecia şi Franţa.

Ca vechi prieten şi coleg, am urmărit, cu multă admiraţie, cariera ascendentă a Corneliei Papacostea-Danielopolu, care a îmbogăţit cu valoroase şi originale contribuţii domeniul neoelenismului în ţara noastră de mai bine de trei decenii. Nu pot uita, deasemenea, faptul că -în pofida grelelor suferinţe ale unei boli neiertătoare-, ultima lucrare a regretatei cercetătoare, mi-a fost dedicată în volumul omagial, editat de colegii şi prietenii mei, cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani.

Cu mare durere mă despart de buna mea prietenă şi colegă Cornelia Papacostea-Danielopolu, a cărei viaţă a fost crud şi timpuriu secerată într-o perioadă de plin avânt creator, având doar consolarea că numele ei va rămâne pentru totodeauna înscris în analele istoriografiei româneşti.

Adio, dragă prietenă şi Dumnezeu să te odihnească! Amintirea ta va rămâne veşnică în memoria tuturor celor ce te-au iubit şi apreciat.

PAUL CERNOVODEANU

† ALEXANDRU DUȚU

(1928-1999)

A spune, în ceasul comemorării, de ce și cum cineva și-a practicat meseria de istoric, înseamnă să cauți în tot ceea ce a scris, mai mult decât metodă, practici, obiective, o etică; în cazul lui Alexandru Duțu, înseamnă să-l afli pe el însuși pornit în căutarea adevărului despre sine și despre timpul care i-a fost dat să-l trăiască. Tripla sa formație juridică, teologică și filologică i-a deschis generos și fecund perspectiva interdisciplinarității, așa cum o înțelegea noua școală istorică franceză de la *Annales*. Hermeneutica inteligentă a documentelor, exegeza subtilă a izvoarelor era purtată apoi către sinteze coerente, din care liniile de forță ale fenomenelor culturale, istorice și politice se degajau cu limpezime și suplețe. Alexandru Duțu n-a fost un istoric al culturii, cum adesea era catalogat de cei care înțeleg prin aceasta un soi de birocrație pozitivistă și clasificatoare a faptelor culturale. Față de istoricii români care, înainte și după el, se resemnează să vadă în demersul lor un lanț de cauzalități al căror suport sunt evenimentele, lui Alexandru Duțu îi datorăm, fie că o admitem sau nou, fondarea unei direcții noi de cercetare, în care s-au putut regăsi, ca să reluăm o expresie a lui Jacques Le Goff, "noi probleme, noi abordări, noi obiecte": aceste direcții, istoria mentalităților și istoria ideilor, construite de el în vremea în care ele se defineau metodologic în plan european, au fost slujite fără epigonism. *Cultura românească în secolul al XVIII-lea* (1968), *Sinteză și originalitate în cultura română* (1972), *Eseu în istoria modelelor umane* (1972), *Umaniștii români și cultura europeană* (1974), *Cultura europeană în civilizația europeană modernă* (1978), *European Intelectual Movements and Modernization of Romanian Culture* (1981), aflate aparent pe teritoriul comparatismului, n-au fost decât preludiul unei propuneri a cărei miză era demersul istoric însuși.

În 1982, Alexandru Duțu publica o carte de răscruce, pe care istoriografia românească a continuat să o ignore crezând că nu îi era adresată: *Literatura comparată și istoria mentalităților*. Introducerea sintetică *Istorici și comparatiști* definește pozițiile noi teoretice ale lui Lucien Febvre, Robert Mandrou, Jacques Le Goff, Philippe Ariès, George Duby, Emanuel Le Roy Ladurie, François Furet, Pierre Chaunu, raportul între istoria mentalității și istoria literaturii comparate, relația între oralitate/cultură scrisă, raportul între inovație și tradiție redimensionat conceptual pe baza termenilor continuitate/ruptură, durată lungă/schimbare, specifici istoriei mentalităților. Alexandru Duțu a înțeles repede și precis importanța acestor metode pentru tipul de moștenire culturală pe care o avem de descris, un patrimoniu în care documentele nu sunt destul de numeroase și de coerente în unitatea de timp pentru a deschide șantiere importante pentru mari teme ale istoriei sociale, dar care dispune de o bogată cultură orală, de suficiente documente literare sau de tip figurativ care să permită analize profitabile de tip imagologic sau de tip discursiv. Discursul mental, structurile, climatul și imaginarul formează pentru Alexandru Duțu utilajul conceptual al modului în care el avea să scrie istorie. Noi și practic necercetate erau și sursele la care apelează: cărțile de înțelepciune,

"Studii și Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 257-258

literatura populară, jurnalele de călătorie, literatură encomiastică sau parenetică, cărţi de delectare sunt "puse în circulaţie, li se identifică modelele, dar mai ales sunt lecturate după o grilă nouă: "discursul mental".

Alexandru Duţu a promovat cu tenacitate noua direcţie istorică atât în calitatea sa de vicepreşedinte al Asociaţiei Internaţionale de Literatură Comparată, cât şi prin intermediul periodicelor, cărora le-a propus o tematică îndrăzneaţă, sincronizată la demersurile europene, ferindu-le astfel de pericolul naţionalizării sau al provincializării. Pentru discipolii foarte tineri de astăzi ai profesorului Alexandru Duţu poate părea o revelaţie că numele importante ale noii istorii franceze şi germane publicau la Bucureşti, în deceniul 1975-1985, în revistele conduse de Alexandru Duţu : "Synthèsis" şi "Revue des Etudes Sud-Est Européennes", "Bulletin de l'Institut des Etudes Sud-Est Européennes". Printre ei, clasici ca: Jean Delumeau, Robert Mandrou şi George Duby, de a căror prietenie Alexandru Duţu s-a bucurat. De aceea, când a devenit director al Institutului de Studii Sud-Est Europene (1990-1997), era convins nu de vocaţia regională a culturii româneşti, ci de cea europeană, tocmai prin sinteza regională pe care ea o întruchipa, în opinia lui.

E legitim să ne întrebăm, după toate acestea, ce impact a avut această strădanie uriaşă, consecventă şi sistematică ? Discipolii, până în 1989, au fost foarte puţini; dar cei care l-au urmat pe drumul lui, au făcut-o în chipul în care el şi-o dorea, adică în mod inovativ. După 1989, Alexandru Duţu a dobândit ceea ce de mult i se cuvenea: catedra de profesor la Universitatea din Bucureşti, la Facultatea de Ştiinţe Politice şi Admnistrative. A fost un profesor ca nimeni altul, dintre aceia care impun direcţii de cercetare, influenţează şi stimulează opţiuni care devin mai târziu cariere. Împreună cu Ecole de Hautes Etudes en Sciences Sociales, Alexandru Duţu a condus un laborator de istorie a mentalităţilor româno-francez, care a funcţionat pe lângă Institutul Francez de Cultură şi care şi-a lăsat consemnată activitatea în două volume îngrijite de el şi de Norbert Dodille. Mulţi dintre studenţii laboratorului datorează acelor ani începutul unor studii temeinice, continuate apoi, sub îndrumarea aceluiaşi profesor, la Ecole Doctorale Régionale, deschisă la Bucureşti, sub patronajul asociaţiei universităţilor francofone AUPELF-UREF, şi apoi la alte universităţi străine. A scris mult şi foarte variat. Din generaţia sa, o adevărată generaţie de aur, este poate personalitatea cu cele mai multe studii publicate în reviste sau volume străine. În ultimii ani ai vieţii, aceste contribuţii deveniseră preponderente. Aşa se explică de ce George Duby l-a invitat să conferenţieze la Collège de France, cea mai prestigioasă instituţie de învăţământ franceză. Aşa se explică de ce, în decembrie 1998, a fost distins de către statul francez cu ordinul Les Palmes Académiques. Dar cum se explică de ce Alexandru Duţu a fost onorat de către instituţii străine, dar nu şi de Academia Română?

Această operă, pe rafturile bibliotecilor, în temelia instituţiilor şi în sufletul discipolilor şi prietenilor izvorăşte dintr-o personalitate coerentă, paternă şi luminoasă, tolerantă, demnă şi senină. Abia acum, când nu mai este, am înţeles, că, sub aparenţa sa modestă şi blândă, era un om care a avut marele curaj de a fi, în vremuri grele, el însuşi.

VIOLETA BARBU

ABREVIERI

AARMSI = Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice
AARMSL = Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Literare
AB = Arhivele Basarabiei
AG = Arhiva Genealogică
AGR = Arhiva Genealogică Română
AIIAC = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie, Cluj
AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie "A. D. Xenopol", Iaşi
AIINC = Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj
AIIX = Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", Iaşi
AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL = Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară, Iaşi
AM = Arheologia Moldovei
AMM = Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN = Acta Musei Napocensis
AnB = Analele Brăilei
AnD = Analele Dobrogei
AnM = Analele Moldovei
AO = Arhivele Olteniei
APH = Acta Poloniae Historica
AR = Arhiva Românească
ARBSH = Académie Roumain. Bulletin de la Section Historique
ASUI = Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza", Iaşi
AUBI = Analele Universităţii Bucureşti. Seria Istorie
AUI = Analele Universităţii Iaşi. Seria Istorică
BAIESEE = Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen
BAR = Biblioteca Academiei Române
BBRF = Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCI = BCIR
BCIR = Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BF = Byzantinische Forschungen
BG = Boabe de Grâu
BIFR = Buletinul Institutului de Filologie Română "Al. Philippide"
BMI = Buletinul Monumentelor Istorice
BOR = Biserica Ortodoxă Română
BRV = Bibliografia Română Veche
BS = Byzantinoslovica
BSt = Balkan Studies (Thesaloniki)
BSH. BSHAR = ARBSH
BSGR = Buletinul Societăţii Geografice Române

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XVII, 1999, p. 259-261

BSNR = Buletinul Societăţii Numismatice Române
BZ = Byzantinische Zeitschrift
CC = Codrul Cosminului
CI = Cercetări Istorice
CL = Cercetări Literare
Cv. L = Convorbiri Literare
CMRS = Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CN = Cercetări Numismatice
CNA = Cronica Numismatică şi Arheologică
CT = Columna lui Traian
DIR = Documente privind Istoria României (seria *A*: Moldova; seria *B*: Ţara Românească; seria *C*: Transilvania)
DR = Dacoromania
DRH = Documenta Romaniae Historica (seria *A*: Moldova; seria *B*: Ţara Românească; seria *C*: Transilvania; seria *D*: Relaţii între ţările române)
EB = Etudes Balcaniques, Paris
EDr = Ephemeris Daco-romana
FHDR = Fontes Historiae Dacoromanae
GB = Glasul Bisericii
GG = Geopolitica şi Geoistoria
Hurmuzaki (şi colab.) = Hurmuzaki, Eudoxiu de (şi colaboratorii), *Documente privind istoria românilor*
IN = "Ion Neculce". Buletinul Muzeului Municipal din Iaşi
LAR = Literatura şi Arta Română
LL = Limbă şi Literatură
LR = Limba Română
MA = Mitropolia Ardealului
MB = Mitropolia Banatului
MC = "Miron Costin". Revistă de mărturii istorice
MCA = Materiale şi Cercetări Arheologice
MI = Magazin Istoric
MMS = Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO = Mitropolia Olteniei
NEH = Nouvelles Études d'Histoire
OCP = Orietalia Christiana Periodica
RA = Revista Arhivelor
RC = Revista Catolică
RCr. = Revista Critică
RDP = Revista de Drept Public
REB = Revue des Études Byzantines
REG = Revue des Études Grecques
REI = Revue des Études Islamiques
RER = Revue des Études Roumaines
RES = Revue des Études Slaves
RESEE = Revue des Études Sud-Est Européennes
RFR = Revista Fundaţiilor Regale

RH	= Revue Historique
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen
RdI	= Revista de Istorie
RI	= Revista Istorică (ambele serii)
RIAF	= Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie
RIB	= Revista de Istorie Bisericească
RIM	= Revista de Istorie Militară
RIR	= Revista Istorică Română
RIS	= Revista de Istorie Socială
RITL	= Revista de Istorie şi Teorie Literară
RM	= Revista Muzeelor
RMM	= Revista Muzeelor şi Monumentelor
RPH	= Roumaine. Pages d'Histoire
RR	= Revue Roumaine
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire
RSL	= Romanoslavica
RT	= Revista Teologică
SAI	= Studii şi Articole de Istorie
SAO	= Studia et Acta Orientalia
SB	= Studia Balcanica
SC	= Studii Clasice
SCB	= Studii şi Cercetări de Bibliologie
SCI	= Studii şi Cercetări Istorice
SCIA	= Studii si Cercetări de Istoria Artei
SCIM	= Studii şi Cercetări de Istorie Medie
SCIV	= Studii şi Cercetări de Istorie Veche
SCIVA	= Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie
SCN	= Studii şi Cercetări de Numismatică
SCŞI	= Studii şi Cercetări Ştiinţifice. Iaşi
SEER	= The Slavonic and East European Review
SMIM	= Studii şi Materiale de Istorie Medie
SOF	= Süd Ost Forschungen, München
ST	= Studii Teologice
Studii	= Studii. Revistă de Istorie
SUBB	= Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia
ŢB	= Ţara Bârsei
TC	= "Theodor Codrescu" (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
UKB	= Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen
VR	= Viaţa Românească
ZOOID	= Zapiski Odesskogo Obsčestva Istorii i Drevnostei, Odessa

Autorii sunt rugaţi să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalând titlurile necuprinse în această listă.

LUCRĂRI ALE MEMBRILOR INSTITUTULUI DE ISTORIE "N.IORGA"

Eugen DENIZE, *Țările române în relațiile internaționale. Secolele XV -XVI*, Aalborg-Danemarca, 1999.

Florin CONSTANTINIU, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a II-a, București, 1999.

Ștefan ANDREESCU, *Vlad Țepeș (Dracula)*, ediția a II-a revăzută, București, 1998 (cu o ediție în engleză, 1999).

Șerban PAPACOSTEA, *Between the Crusade and the Mongol Empire. The Romanians in the 13th Century*, Cluj-Napoca, 1998.

Constantin REZACHEVICI, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în Evul Mediu*, București, 1998.

TÜDÖS S. Kinga, *Székely fönemesi életmód a XVII. század alkonyán* (Viața cotidiană nobiliară în Secuime la sfârșitul secolului XVII), Bukarest-Kolozsvár, 1998.

Documenta Romaniae Historica, seria B, *Țara Românească*, vol.XXX (1645), volum întocmit de Violeta BARBU, Marieta CHIPER, Gheorghe LAZĂR, București, 1998.

ISTORIA ROMÂNIEI, vol. întocmit de Mihai BĂRBULESCU, Dennis DELETANT, Keith HITCHINS, Șerban PAPACOSTEA, Pompiliu TEODOR, București, 1998.

CRONOGRAF. Tradus din grecește de Pătrașco Danovici, vol. 1, ediție îngrijită de Gabriel ȘTREMPEL, studiu introductiv de Paul CERNOVODEANU, București 1998.

N.IORGA, *Istoria Românilor*, vol. V, *Vitejii*, ediție îngrijită de Constantin REZACHEVICI, București, 1998.

Național și universal în istoria românilor. Studii oferite Prof. Dr. ȘERBAN PAPACOSTEA cu ocazia împlinirii a 70 de ani, București, 1998.

In honorem PAUL CERNOVODEANU, edita Violeta BARBU, București, 1998.

APARIȚII LA EDITURA ISTROS A MUZEULUI BRĂILEI

I. CÂNDEA, *Brăila. Origini și evoluție până la jumătatea secolului al XVI-lea*, Brăila, 1995.

V. SPINEI, *Reprezentanți de seamă ai istoriografiei și filologiei românești și mondiale*, Brăila, 1996.

I. CÂNDEA, *Mănăstirea Măxineni*, Brăila, 1996.

FLAVIUS EUTROPIUS, *Breviar de la întemeierea Romei*, ediție critică bilingvă de Gh. I. ȘERBAN, Brăila, 1997.

V. SÎRBU, G. FLOREA, *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, Brăila, 1997.

D. BĂDĂRĂ, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Brăila, 1998.

ISSN 1222 4766